

ΤΑ ΔΑΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΟΝ

*«Πολυτελές ανάλωμα
είναι τὸν χρόνον»*

Θεόφραστος

Ενδ 1120

ΤΑ ΔΑΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΟΝ

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΣΤΕΡΙΟΥ ΣΤ. ΖΑΧΑΡΗ
Δασολόγου

ΚΑΚΟΠΟΣ ΠΕΤΡΟΣ
1977

ΑΡ. 39 ΑΥΤΟΤΕΛΕΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΑΘΗΝΑΙ
ΔΑΣΙΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ & ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ 1 9 7 7

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ ἐνδιαφέρον μου διὰ τὴν, γνωστὴν διὰ τὸν φυτικὸν πλοῦτον, νῆσον Κρήτην ἐνισχυμένον καὶ ἐκ τῆς μακροχρονίου ἐκεῖ παραμονῆς μου καὶ γνωριμίας μετὰ τὴν νῆσον ὡς καὶ ἡ ἔλλειψις ἐργασίας διὰ τὰ δάση τῆς ἦσαν κυρίως οἱ λόγοι ποὺ με ὠδήγησαν εἰς τὴν συγγραφὴν τῆς παρούσης ἐργασίας.

Ἡ ἐργασία αὕτη παρουσιάζει συνοπτικὰ τὴν ὑπαρξίν, τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν σημασίαν τῶν δασῶν τῆς νήσου.

Ἀπευθύνεται πρὸς τὸ εὐρὺ κοινὸν τὸ ἐνδιαφερόμενον διὰ τὴν Κρήτην, τὸ φυσικὸν τῆς περιβάλλον καὶ κυρίως διὰ τὰ δάση τῆς.

Ἡ ἐργασία ὑπεβλήθη, ἀδημοσίευτος, εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν διὰ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὸ προκηρυχθὲν βραβεῖον Δημητρίου καὶ Ἀνθῆς Αἰγινήτου περὶ τῆς φύσεως τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὸν ἴδιον τίτλον, ἦτοι: «Τὰ δάση τῆς Κρήτης ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερον» καὶ με ἐνδείξιν, ἀντὶ ὀνοματεπωνύμου, τὴν ῥῆσιν τοῦ πατρὸς τῆς βοτανικῆς Θεοφράστου (372-287 π.Χ.): «Πολυτελὲς ἀνάλωμα εἶναι τὸν χρόνον».

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἀπένευμεν εἰς τὴν ἐργασίαν τὸ ἀνωτέρω προκηρυχθὲν βραβεῖον κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 30ης Δεκεμβρίου 1975.

Εἰς τὴν παροῦσαν ἐκδοσὶν τῆς βραβευθείσης ἐργασίας, ἐκτὸς ἀπὸ τινὰς γραμματικὰς κυρίως διορθώσεις, προστίθενται καὶ συμπληρωματικὰ τινὰ στοιχεῖα ἐκ τῶν συγκεντρωθέντων μετὰ τὴν ὑποβολὴν τῆς ἐργασίας εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν, τὰ ὁποῖα ὁμῶς καταχωροῦνται μετὰ πλάγια στοιχεῖα, ὡς ἐπίσης καὶ χαρακτηριστικὰ τινὰ φωτογραφία.

Ὅφειλω δὲ νὰ εὐχαριστήσω καὶ ἐκ τῆς θέσεως ταύτης ὄσους ποικιλοτρόπως με ἐβοήθησαν εἰς τὴν ὄλην προσπάθειά μου διὰ τὴν συγκέντρωσιν τῶν στοιχείων καὶ παρουσιάσιν τῆς ἐργασίας.

Ἐπίσης εὐχαριστῶ τὴν Γενικὴν Δ/σίαν Δασῶν καὶ τὴν Ὑπηρεσίαν Δασικῶν Ἐφαρμογῶν καὶ Ἐκαπιδεύσεως διὰ τὴν παροῦσαν ἐκδοσὶν εἰς 2.000 ἀντίτυπα διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς ὑπηρεσίας καθὼς καὶ τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τοῦ Κ.Τ.Γ.Κ. καὶ δασῶν διὰ τὴν χορηγηθεῖσαν σχετικὴν ἔγκρισιν.

Ἀθῆναι, Μάϊος 1977

Ἀστέριος Στ. Ζάχαρης
Δασολόγος

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΤΥΧΗ ΑΓΑΘΗ

ΕΔΩΞΕ ΤΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΣΤΕΡΙΟΝ ΖΑΧΑΡΗΝ

ΤΩ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΙ ΑΝΘΗΣ ΑΙΓΙΝΗΤΟΥ ΑΘΛΩ

ΒΡΑΒΕΥΣΑΙ

ΕΦ Ω ΜΕΤ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΠΟΛΛΗΣ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΑΙ ΠΟΝΩ ΧΡΗΣΑΜΕΝΟΣ
ΑΞΙΩ ΣΥΝΕΓΡΑΨΕ ΠΟΝΗΜΑΤΙ

"ΤΑ ΔΑΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΟΝ,,

ΑΝΕΙΠΕΙΝ ΔΕ ΤΑΣ ΤΙΜΑΣ ΕΝ ΤΗ ΠΑΝΗΓΥΡΕΙ
ΜΗΝΟΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ ΤΡΙΑΚΑΔΙ ΕΤΟΥΣ ΠΕΜΠΤΟΥ
ΚΑΙ ΕΒΔΟΜΗΚΟΣΤΟΥ ΚΑΙ ΕΝΑΚΟΣΙΟΣΤΟΥ ΚΑΙ ΧΙΛΙΟΣΤΟΥ

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

Ο ΓΕΝΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

Ἄ π ό σ π α σ μ α

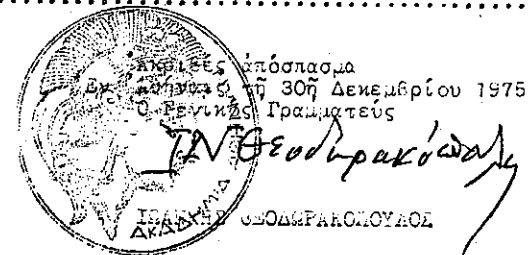
τῆς ἐκθέσεως τῆς συνταχθείσης ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως
κ. Ἰωάννου Θεοδωρακοπούλου καὶ ἀναγνωσθείσης ὑπ' αὐτοῦ
ἐν τῇ Πανηγυρικῇ Συνεδρίᾳ τῆς Ἀκαδημίας τῆς 30ης
Δεκεμβρίου 1975 περὶ τῶν ἀπονεμομένων ἐπαίνων
βραβεῶν καὶ μεταλλίων.

Μετὰ γνώμην τῆς Τάξεως τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν καὶ ἀπόφασιν τῆς
Ὁλομελείας ἀπονέμεται:

2) Τὸ βραβεῖον Δημητρίου καὶ Ἀνθῆς Κίγινῆτου προκηρυχθέν διὰ τὴν συγγρα-
φὴν ἐργασίας περὶ τῆς φύσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ συνοδευόμενον ὑπὸ χρημα-
τικῆς ἐπίδοσης ἀρχῶν 50.000, ἀπονέμεται εἰς τὸν κ. Ἀστέριον Ζάχαρη
διὰ τὴν ὑποβληθεῖσαν ἀνέκδοτον ἐργασίαν του περὶ τῶν δασῶν τῆς κρήτης
ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον.

Ὁ συγγραφεὺς ἐπέλεξεν ὡς ἀντικείμενον τῆς ἐργασίας του τὴν κρήτην,
ἥτις ἐμφανίζει πλουσίαν χλωρίδα καὶ πανίδα καὶ παρουσιάζει ποικίλλουσαν
τοπογραφίαν. Ἡ κρήτη ἐμφανίζει ἐν μικρογραφίᾳ ὅλα τὰ προβλήματα τὰ
ὅποια νύττει τὸ δάσος ὄχι μόνον εἰς ἐλλαδικήν, ἀλλὰ καὶ εἰς παγκόσμιον
κλίμακα.

Ἐκτός τῶν τελευταίων δεδομένων τῆς δασοπονίας ὁ συγγραφεὺς χρη-
σιμοποιεῖ ἐπιτυχῶς καὶ πᾶσαν ἄλλην μαρτυρίαν καὶ πηγὴν ἀπὸ τῶν ἀρχαιο-
τάτων χρόνων μέχρι σήμερον: μυθολογίαν, Προϊστορίαν, Ἱστορίαν, Ποίησιν,
Ἀρχαιολογίαν, Γεωγραφίαν, Τέχνην, Λογογραφίαν κλπ., ἐξ ὧν, διὰ διασταυ-
ρώσεως τῶν πληροφοριῶν, ἐμφανῶς προκύπτει ἡ σημασία τοῦ δάσους εἰς τὴν
φύσιν, ὡς πρωταρχικοῦ στοιχείου τοῦ περιβάλλοντος καὶ πάσης ἀνθρώπινης
ἐκδηλώσεως.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	σελ.
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	13
2. ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΟΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	15
2.1. Γενικά	15
2.2. Άτμοσφαιρικοί παράγοντες - κλίμα	15
2.3. Έδαφικοί παράγοντες - έδαφος	18
2.4. Ζωικοί παράγοντες	19
2.5. Έτεροι φυτικοί οργανισμοί	25
2.6. Σύνολον περιβάλλον	25
3. ΥΠΑΡΧΟΝΤΑ ΔΑΣΗ	29
3.1. Γενικά	29
3.2. Δασικά είδη	30
3.2.1. Άρκευθος	37
3.2.2. Δρύς	37
3.2.3. Ίτέα	39
3.2.4. Καρυδέα	40
3.2.5. Καστανέα	41
3.2.6. Κυπάρισσος	41
3.2.7. Λεύκη	47
3.2.8. Ξυλοκερατέα	48
3.2.9. Πεύκη	49
3.2.10. Πλάτανος	51
3.2.11. Πτελέα	53
3.2.12. Σφένδαμνος	53
3.2.13. Φοΐνιξ	55
3.2.14. Φράξος	57
3.2.15. Έτερα είδη	57
3.3. Τά δάση κατά την αρχαιότητα	58
3.4. Έξέλιξις τών δασών	62
3.5. Σημερινή έκτασις τών δασών	70
3.6. Σύνθεσις τών σημερινών δασών	73
3.7. Μορφή τών σημερινών δασών	75
3.8. Έξάπλωσις τών δασών	76
3.8.1. Δάση έξ αιφύλλων ή αιθαλών δένδρων	77
3.8.2. Δάση έκ φυλλοβόλων δένδρων	78
3.8.3. Δάση κωνοφόρων	78
3.8.4. Δάση παραποτάμια	79
3.8.5. Λοιπαί διαπλάσεις	79
3.9. Σύντομη περιήγησις	81
3.9.1. Γενικά	81
3.9.2. Νομός Λασιθίου	81
3.9.3. Νομός Άρακλείου	84
3.9.4. Νομός Ρεθύμνης	86
3.9.5. Νομός Χανίων	90
4. ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΔΑΣΩΝ	95
4.1. Γενικά	95
4.2. Τά δάση και ή φυτική παραγωγή	96
4.3. Τά δάση και ή θήρα	109
4.4. Τά δάση και ή κτηνοτροφία	116
4.5. Τά δάση και ή γεωργία	122
4.6. Τά δάση και οί στρατιωτικοί άγώνες	126
4.7. Τά δάση και ή μυθολογία	127
4.8. Τά δάση και ή λαογραφία	130
4.9. Τά δάση και ό τουρισμός	133
4.10. Τά δάση και ή ιδιοκτησία	135
4.11. Τά δάση και ό πολιτισμός	137
5. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	141
6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	143

**ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΝ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ**
(βάσει στοιχείων τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας)

1. Μεσολιθική ἐποχή :	8000 - 7000
2. Νεολιθική ἐποχή :	7000 - 2500
3. Πρωτομινωική περίοδος :	2500 - 2000
4. Μεσομινωική περίοδος :	2000 - 1600
5. Ὑστερομινωική περίοδος :	1600 - 1100
6. Ὑπομινωική περίοδος :	1100 - 1000
7. Πρωτογεωμετρική περίοδος :	1000 - 850
8. Πρωτογεωμετρική Β' περίοδος :	850 - 800
9. Γεωμετρική περίοδος :	800 - 700
10. Πρώιμος ἀνατολίζουσα :	700 - 680
11. Νεωτέρα ἀνατολίζουσα :	680 - 620
12. Ἀρχαϊκή περίοδος :	620 - 500
13. Κλασσική περίοδος :	500 - 330
14. Ἑλληνιστική περίοδος :	330 - 67
15. Ἑλληνορωμαϊκή περίοδος :	67 π.Χ. - 323 μ.Χ.
16. Α' Βυζαντινὴ περίοδος :	323 - 824
17. Ἀραβοκρατία :	824 - 961
18. Β' Βυζαντινὴ περίοδος :	961 - 1204
19. Βενετοκρατία :	1204 - 1669
20. Τουρκοκρατία :	1669 - 1898
21. Κρητικὴ Πολιτεία :	1898 - 1913
22. Ἐνωσις μετὰ τὴν Ἑλλάδα :	1913

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ Κρήτη ἀνέκαθεν προσήλκυεν τὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἀπετέλε μὲγα ἀντικείμενον ἐρεύνης πλείστων ὄσων ἐπιστημόνων.

Πάρα πολλοὶ εἶναι οἱ ἐρευνηταὶ καὶ μελετηταὶ οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀσχοληθῆ καὶ ἀσχολοῦνται μετὰ τὴν ἱστορίαν ἐν γένει τῆς Κρήτης. Πάρα πολλοὶ εἶναι ἐπίσης καὶ οἱ ἀσχοληθέντες μετὰ τὴν χλωρίδα ἐν γένει τῆς νήσου. Ἴσως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ χλωρίς τῆς Κρήτης ἔχει μελετηθῆ ὅσον καμμιᾶς ἄλλης περιοχῆς τῆς γῆς. Ἐνα ὁμως μὲγαλο καὶ ἐνδιαφέρον ἀντικείμενον, τὸ δασικὸν παρελθὸν τῆς Κρήτης, παραμένει σχεδὸν ἀγνωστον καὶ καλυμμένον μετὰ θρύλους.

Γενικῶς περὶ τῆς παρουσίας τῶν δασῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰς μίαν δεδομένην περιοχὴν, ὅταν δὲν ἔχομεν ἀμέσους ἀποδείξεις, ὀδηγοῦμεθα εἰς συμπεράσματα, κυρίως, ἐκ τῶν νόμων, οἱ ὁποῖοι ἐν γένει διέπουν τὴν ἐμφάνισιν τῶν δασῶν καὶ γενικώτερον τῶν φυτῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκ τῆς συνεχοῦς ὑπάρξεως τῶν δασῶν ὡς κυρίας καὶ ἐπικρατοῦσης μορφῆς τῆς χλωρίδος καὶ ἐκ τῆς ἀναλογίας καὶ τῆς σχέσεως μετὰ ἄλλας καὶ ἰδίως παραπλησίας καὶ παρομοίας περιοχάς.

Διὰ τὰ δάση τῆς Κρήτης δὲν ἔχομεν μόνον ἐνδείξεις ἀλλὰ καὶ συγκεκριμένα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα μᾶς ὀδηγοῦν εἰς ἀναμφισβήτητα συμπεράσματα καὶ μᾶς δίδουν μίαν ἀρκετὰ λεπτομερῆ εἰκόνα τῆς ἐπικρατοῦσης τότε εἰς τὴν νήσον καταστάσεως, σχετικῶς μετὰ τὰ δάση τῆς.

Τὰ πρῶτα στοιχεῖα περὶ τῶν δασῶν τῆς Κρήτης ἀνάγονται εἰς τὴν Νεολιθικὴν ἐποχὴν, ὅτε ἡ ἐμφάνισις τῶν πρώτων κατοίκων εἰς τὴν νήσον, ἢ εἰσοδός των εἰς τὸ φυτικὸν περιβάλλον τῆς καὶ ἡ σύνδεσις των μετὰ τὰ δάση τῆς. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἀρχίζει κυρίως καὶ τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰ δάση τῆς Κρήτης διὰ νὰ φθάσωμεν ἕως τὴν ὑφισταμένην σήμερον κατάστασιν.

Εἰς τὴν παροῦσαν ἐργασίαν θ' ἀσχοληθῶμεν περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν δασῶν τῆς Κρήτης, ἀπὸ τοῦς χρόνους τῆς μακρυνῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον καὶ τῆς ἰδιαίτερας σημασίας τούτων διὰ τὴν νήσον.

Κατεβλήθη προσπάθεια συγκεντρώσεως κάθε σχετικοῦ στοιχείου τὸ ὁποῖον ἀνάγεται εἰς τὴν περίοδον ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερον καὶ ἔχει σχέσιν τινὰ μετὰ τὴν ὑπαρξιν ἐν γένει τῶν δασῶν εἰς τὴν Κρήτην, ὥστε καὶ μετὰ τὰς διαφόρους προσωπικὰς παρατηρήσεις νὰ συνδεθῶμεν περισσότερο λεπτομερῶς μετὰ τὴν πραγματικότητα, διὰ τὴν ὅσον τὸ δυνατόν καλυτέραν καὶ συνοπτικὴν παρουσιάσιν ταύτης, χωρὶς νὰ ἰσχυριζώμεθα ὅτι ἔξαντλεῖται οὕτω τὸ μὲγα καὶ ἐνδιαφέρον τοῦτο θέμα.

Ἡ ἀνάγκη μιᾶς τοιαύτης ἐργασίας πηγάζει ἐκ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἀξίας τῶν δασῶν δι' ἓναν τόπον. Καί εἶναι ἀπαραίτητος ἡ γνῶσις αὐτή, ὄχι μόνον διὰ κάθε ἀσχολούμενον μετὰ τὸν φυσικὸν καὶ ἰδιαιτέρως μετὰ τὸν φυτικὸν κόσμον, ἀλλὰ δι' ὅλους. Διότι, ὅταν λέγωμεν ὅτι γνωρίζομεν μίαν περιοχὴν, δὲν σημαίνει νὰ γνωρίζωμεν μόνον τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τῆς περιοχῆς αὐτῆς, ἀλλὰ νὰ γνωρίζωμεν τὴν περιοχὴν ταύτην καὶ ἀπὸ τὴν φυσικὴν τῆς ἀποψιν, ἤτοι νὰ γνωρίζωμεν τὴν γεωγραφίαν τῆς περιοχῆς, τὴν γεωλογία, τὴν κλιματολογία, τὴν πανίδα, τὴν χλωρίδα κ.λ.π.

Ἐπίσης τὸ νὰ γνωρίζωμεν τὰ δάση, τὴν δασικὴν ἱστορίαν ἢ κάθε τι τὸ ὁποῖον ἔχει σχέσιν τινὰ μετὰ τὰ δάση μιᾶς περιοχῆς δὲν εἶναι μόνον γνῶρισμα ἐνὸς πολιτισμένου λαοῦ ἀλλὰ καὶ βασικὴ προϋπόθεσις διὰ τὸ δασικὸν μέλλον τῆς περιοχῆς, ὡς ἐπίσης καὶ διὰ κάθε ἄλλην δημιουργικὴν προσπάθειαν ἔχουσαν σχέσιν μετὰ τὴν συμβολὴν γενικῶς τῶν δασῶν εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν πρόσδοον τῶν κατοίκων, εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ εὐημερίαν τοῦ τόπου.

Ἀκόμη μελετώντες τὴν ἱστορίαν ἐν γένει τῶν δασῶν μιᾶς περιοχῆς, μελετῶμεν καὶ αὐτὴν τὴν ἰδίαν τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, δεδομένου ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἦτο ἀνέκαθεν στενὰ συνδεδεμένος μετὰ τὰ δάση.

Χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν τὸ δασικὸν παρελθὸν μιᾶς περιοχῆς εἶναι βέβαιον ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκτιμήσωμεν πλήρως τὸ παρὸν καὶ νὰ προβλέψωμεν ὀρθῶς τὸ μέλλον.

Τὸ ὅτι ἐπελέγη ἡ νήσος Κρήτη, ἵνα ἀσχοληθῶμεν μετὰ τὰ δάση τῆς ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερον, ὀφείλεται περισσότερο εἰς τὸ ἰδιαιτέρον καὶ τεράστιον δασικὸν ἐνδιαφέρον τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ἡ νήσος. Ἐνδιαφέρον τὸ ὁποῖον συνδέει τὸ δάσος μετὰ τὸν ἀνθρώπον, καὶ ἀρχίζει ἀπὸ τὸ πλούσιον δασικὸν παρελθὸν τῆς νήσου, φθάνει εἰς τὸ σημερινὸν δασικὸν προβλημὰ τῆς καὶ ἐκτείνεται εἰς τὸ μέλλον τῆς.

2. ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΟΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

2.1. Γενικά

Τὸ δάσος, τὰ δασικὰ δένδρα καὶ ἐν γένει ὅλα τὰ φυτὰ, ὡς γνωστὸν, γεννῶνται, ζοῦν, ἐξελλίσσονται καὶ θνήσκουν εἰς μίαν περιοχὴν ὑπὸ τὴν συνεχή καὶ σύγχρονον ἐπίδρασιν διαφόρων παραγόντων οἱ ὁποῖοι συγκροτοῦν τὸ οἰκολογικὸν περιβάλλον ἢ ἀπλῶς περιβάλλον τῶν φυτῶν.

Οἱ παράγοντες οὗτοι εἶναι οἱ ἀτμοσφαιρικοὶ (κλίμα) καὶ ἔδαφικοὶ (ἔδαφος) παράγοντες οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὸ ἀνόργανον ἢ πρωτογενὲς οἰκολογικὸν περιβάλλον καὶ οἱ συνοικοῦντες καὶ περιοικοῦντες ζωικοὶ καὶ ἕτεροι φυτικοὶ ὄργανισμοί, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὸ ὄργανικὸν ἢ δευτερογενὲς οἰκολογικὸν περιβάλλον.

Ἐκ τῶν παραγόντων τούτων, οἱ ὁποῖοι ἐπεκράτησαν παλαιότερον καὶ ἐπικρατοῦν καὶ σήμερον εἰς μίαν δεδομένην περιοχὴν, ἐξαρτᾶται ἡ ὑπαρξις, ἐν γένει, ἐνὸς φυτοῦ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν.

Εἶναι λοιπὸν ἀπαραίτητον ν' ἀναφερθῶμεν καὶ εἰς τοὺς ἀνωτέρω παράγοντας ἵνα διαπιστωθῇ ἐὰν τὸ οἰκολογικὸν περιβάλλον ἦτο καὶ εἶναι εὐνοϊκὸν ἢ ὄχι διὰ τὴν ὑπαρξιν καὶ ἀνάπτυξιν δασικῶν δένδρων καὶ δασῶν εἰς τὴν Κρήτην.

2.2. Ἀτμοσφαιρικοὶ παράγοντες - κλίμα

Οἱ ἀτμοσφαιρικοὶ παράγοντες ὡς τὸ φῶς, ἡ θερμότης, τὸ ὕδωρ, οἱ ἀνεμοὶ κλπ., οἱ ὁποῖοι συνθέτουν τὸ κλίμα μιᾶς περιοχῆς εἶναι οἱ πλεον οὐσιώδεις παράγοντες διαμορφώσεως τοῦ οἰκολογικοῦ περιβάλλοντος τῶν φυτῶν.

Ἡ μεγίστη αὐτὴ συμβολὴ τῶν ἀτμοσφαιρικῶν παραγόντων εἰς τὴν αὔξησιν κλπ. τῶν φυτῶν ἦτο γνωστὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα. Σχετικῶς ὁ πατὴρ τῆς βοτανικῆς Θεόφραστος (372-287 π.Χ.) παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς:

«Πρὸς αὔξησιν δὲ καὶ τροφήν μέγιστα μὲν ἡ τοῦ ἀέρος κρᾶσις συμβάλλεται, καὶ ὅλως ἡ τοῦ ἔτους κατάστασις· εὐκαίρων γὰρ ὑδάτων καὶ εὐδιῶν καὶ χειμῶνων γινομένων ἅπαντα εὐφορα καὶ πολύκαρπα, κἂν ἐν ἀλμύδεσι καὶ λεπτογείοις ἢ δι' ὃ καὶ παροιμιαζόμενοι λέγουσιν οὐ κακῶς ὅτι «ἔτος φέρει οὐχὶ ἄρουρα».

Περὶ Φυτῶν Ἱστορίας: Θ, VII, 6)

Θὰ πρέπει ν' ἀναφερθῇ ἀκόμη ὅτι ἐκ τῶν ἀτμοσφαιρικῶν τούτων παραγόντων, ἡ θερμοκρασία καὶ τὸ ὕδωρ εἶναι οἱ παράγοντες οἱ ὁποῖοι ἐπηρεάζουν περισσότερο τὴν ὑπαρξιν τῶν δασικῶν ἐν γένει φυτικῶν εἰδῶν εἰς μίαν περιοχὴν. Λέγεται μάλιστα ὅτι ἡ θερμοκρασία καθορίζει τὴν ἐξάπλωσιν τῶν δασικῶν φυτῶν, τὸ δὲ ὕδωρ προσδιορίζει τὴν φυσιογνωμίαν τούτων.

Περὶ τοῦ κλίματος τῆς Κρήτης ἐν συνόλῳ ὡς καὶ περὶ τῶν παραγόντων οἱ ὁποῖοι συνθέτουν τοῦτο κεχωρισμένως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δὲν ἔχομεν συγκεκριμένα τινὰ στοιχεῖα καὶ ἀποδείξεις παρὰ μόνον ἐνδείξεις τινάς.

Τὰ πρῶτα στοιχεῖα περὶ τοῦ κλίματος τῆς νήσου, κατὰ τὸ μακρυνὸν αὐτὸ παρελθὸν τῆς, ἀντλοῦμεν ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, εἰς τὰ ἔργα τῶν ὁποίων εὐρίσκομεν κατεσπαρμένας πληροφορίας.

Ἐξ ὧν τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων καὶ διαφόρων πληροφοριῶν τὰς ὁποίας ἔχομεν, πιστοποιεῖται ὅτι ἡ Κρήτη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἶχεν ὠραῖον καὶ

θαυμάσιον κλίμα.

Τὴν εἰκόνα τοῦ ἐξαιρέτου κλίματος τὸ ὁποῖον ἐπεκράτη εἰς τὴν νῆσον μᾶς δίδει ὁ Ὀμηρος (Θ' αἰῶν π.Χ.) εἰς τὴν Ὀδύσειάν του (τ' 173-179).

Ἡ Κρήτη, ἡ ὁποία ἦτο γνωστὴ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα διὰ τὸ εὐκραεὲς κλίμα της, ὀνομάσθη ἐκ τούτου καὶ «Ἀερία», κατὰ τινὰ παλαιότατον συγγραφέα ὀνόματι Μαλλώτην Κράτων, ὡς ἀναφέρει ὁ Πλίνιος (Plin. Hist. Natur. : 4, 58).

Ἐξ αἰτίας ἐπίσης τοῦ εὐκραεστάτου ἀέρος, ἡ Κρήτη ὀνομάσθη «Μακαρίων» νήσος, ὡς ἀναφέρουν οἱ Ἰσίδωρος, Πλίνιος, Σολίνος καὶ Μαρκιανός¹.

Ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἀκόμη τὸ κλίμα τῆς Κρήτης ἦτο γνωστὸ ὡς ὑγιεινότερον καὶ συνιστάτο ὑπὸ τοῦ Ἱπποκράτους εἰς τοὺς ἀναρρωνύοντας².

Ἐκ τῶν πολλῶν νεωτέρων συγγραφέων οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀσχοληθῆ μετὰ τὴν Κρήτην, ὁ Onorio Belli³, εἰς ἐπιστολήν του τῆς 9ης Ὀκτωβρίου 1596, ἀναφέρει ὅτι εἰς τὴν Κρήτην οὔτε τὸ ψῦχος εἶναι ὀνίμυ οὔτε οἱ καύσωνες ὑπερβολικοί. Ὁ Savary⁴ θεωρεῖ τὸ κλίμα τῆς Κρήτης ὡς τὸ ὑγιεινότερον καὶ εὐαρεστώτερον κλίμα τῆς ὕδρογειοῦ. Ἐνῶ ὁ Zimmerer⁵ ἀναφέρει διὰ τὸ κλίμα τῆς Κρήτης :

«Τὸ κλίμα ἐκ τῆς συγκράσεως τοῦ τῶν ὀρέων καὶ τῆς θαλάσσης ἀέρος ἐστὶν ἐξαιρέτον καὶ ὑγιεινόν».

Χαρακτηριστικὰ περὶ τοῦ κλίματος τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὁ Β. Ψιλλάκης γράφει :

«Ἐκ τοῦ λαμπροῦ δέ, ζωογόνου ἀέρος καὶ τοῦ εὐκραεστάτου κλίματος καὶ δὴ ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ὅτε τὸ πᾶν ἐν τοῖς ὀρεσι, τοῖς καταπύκνοις καὶ ἀπέροις δάσεσι καὶ δρυμῶσιν ἀγνόν ἐτι καὶ παρθενικόν ἦτο, ἐνομιζέτο αὕτη παράδεισος ἐπίγειος καὶ θεῶν καὶ ἡμιθέων γῆ». (Ἱστορία τῆς Κρήτης, Μέρος πρῶτον, τ. Α', Ἐν Ἀθήναις 1899, σελ. 44).

Σήμερον βεβαίως ὑπάρχουν ἀρκετὰ στοιχεῖα καὶ παρατηρήσεις, σχετικὰ μετὰ τοὺς ἀτμοσφαιρικοὺς παράγοντες τῆς νήσου, τὰ ὁποῖα προσδιορίζουν τὸ ἐπικρατοῦν κλίμα καὶ τὰ ὁποῖα δύναται τις νὰ συμβουλευθῆ διὰ τυχόν λεπτομερείας, περιοριζόμενοι ἐδῶ εἰς μίαν συνοπτικὴν παρουσίαν τοῦ κλίματος τῆς νήσου.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν θερμοκρασίαν τοῦ ἀέρος, εἰς τὴν Κρήτην, δὲν παρατηροῦνται μεγάλαι μεταβολαὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας καὶ τοῦ ἔτους. Ἡ ἄμεσος δὲ σχέσις τῆς νήσου μετὰ τὴν θάλασσαν μετριάζει τὴν ζέστην τοῦ καλοκαυρίου καὶ τὸ κρύο τοῦ χειμῶνος.

Ἡ μέση ἔτησίαν θερμοκρασία ἀέρος τοποθετεῖται περὶ τοὺς 18°-19° Κελσίου. Εἰδικαὶ δέ, σχετικὰ μετὰ τὴν θερμοκρασίαν τῆς νήσου, μελέται τοῦ Βασ. Αἰγινήτου ὀδηγοῦν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ θερμοκρασία τοῦ ἀέρος εἰς τὴν Κρήτην ἀπὸ 4.000 ἔτη οὐδεμία σημαντικὴ μεταβολὴ ὑπέστη⁶.

1. Βλ. D' O. Dapper, «Ἀκριβὴς Περιγραφή τῆς Κρήτης», μετάφρασις καὶ ἔκδοσις ὑπὸ Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητῆς. Ἀθήναι 1836, σελ. 2. Ἐπίσης Ἐρ. Α. Σκάση, «Ἡ Κρήτη καὶ οἱ Λατίνου Συγγραφεῖς», Κρητικὰ Χρονικά, ἔτος Ζ' τεῦχος Ι, 1953, σελ. 119 κ.ἄ.

2. Βλ. Β. Ψιλλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης» 1909, τόμος Β', σελ. 80.

3. Βλ. Falkener «A. Description...» London, 1854, σελ. 6. Πρβλ. καὶ Ἐλ. Πλατάκη «Τὸ κλίμα τῆς Κρήτης», Κρητικὴ Ἑστία, ἀρ. τ. 116-139, Χανιά 1964, σελ. 4.

4. Βλ. Savary, «Lettres Sur la Grèce» Paris 1878, p. 264-269. Πρβλ. καὶ Ἐλ. Πλατάκη «Τὸ κλίμα τῆς Κρήτης» Κρητικὴ Ἑστία, ἀρ. τ. 116-139, Χανιά 1964.

5. Βλ. H. Zimmerer «Kreta und die Neugriechen» N. 44 § 5 τῆς ἐφημερίδος «Der Sammler» (Augsburg), 13 April 1886. Πρβλ. Β. Ψιλλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Μέρος Πρῶτον, τεῦχος Α', Ἀθήναι 1899, σελ. 39.

6. Βλ. Ἐπιστ. Ἐπετ. Παν. Ἀθηνῶν 1946-1947. Ἐπίσης Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, τόμ. 18, ἀρ. 3. Ὅμοιος εἰς περιοδικὸν Ἡλιος, τεῦχος 448 τοῦ 1953, σελ. 198-200 καὶ τεῦχ. 449 τοῦ 1953 σελ. 230-231, ὡς καὶ εἰς τόμ. 25 τοῦ 1954 σελ. 399-400. Σχετικὸν καὶ ἄρθρον τοῦ Σ. Μαρινάτου εἰς τὸ ἴδιον περιοδικόν, τεῦχ. 57, σελ. 528. Πρβλ. καὶ Ἐλ. Πλατάκη «Τὸ κλίμα τῆς Κρήτης» Κρητικὴ Ἑστία, τεύχη 116 ἕως 139, Χανιά 1964.

Αἱ βροχοπτώσεις εἰς τὴν νῆσον κυμαίνονται κατὰ μέσον ὄρον μεταξὺ 500 καὶ 1.500 χιλιοστομέτρων. Ἐνῶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὑποστηρίζεται ὅτι, οἱ ὕετοι καὶ αἱ βροχαὶ ἦσαν συχνότεραι καὶ πυκνότεραι ἐξ αἰτίας τῶν πολλῶν δασῶν τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον εἰς τὴν νῆσον «Καθότι σύδενδρος καὶ συνηρεφῆς ἡ νήσος πλήρης δασῶν οὐσσης» ὡς παρατηρεῖ ὁ Β. Ψιλλάκης⁷.

Ἄμεσον σχέσιν καὶ ἀπόδειξιν τῶν πολλῶν βροχοπτώσεων καὶ τῆς ὑπάρξεως πολλῶν καὶ πυκνῶν δασῶν ἀποτελοῦν καὶ οἱ ρέοντες τότε εἰς τὴν νῆσον πολλοὶ ποταμοί, ἄνω τῶν 30, ἐνῶ δὲν ἀναφέρονται τυχόν χειμαρροὶ ἢ καὶ ἐμφανιζόμενα ἐπίσης χειμαρρικὰ φαινόμενα⁸.

Σχετικῶς μετὰ τὰς βροχοπτώσεις τῆς Κρήτης ὁ N. Roseman⁹ ἐξήγαγε τοὺς ἐξῆς τύπους ὑπολογισμοῦ τῶν, ἰσχύοντες ἕως τὰ 2.000 μέτρα ἄνω τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης :

Διὰ τὴν Δυτικὴν Κρήτην : $B = 550 + 1,1 Y$

Διὰ τὴν Κεντρικὴν-Δυτικὴν Κρήτην : $B = 600 + 0,55 Y$

Διὰ τὴν Ἀνατολικὴν Κρήτην : $B = 400 + 0,6 Y$

(ὅπου $B =$ ἡ ἔτησιαν βροχοπτώσις εἰς χιλιόμετρα καὶ $Y =$ τὸ ὑψόμετρον ἐκ τῆς στάθμης τῆς θαλάσσης εἰς μέτρα).

Διὰ τὰς περιοχὰς ἄνω τῶν 2.000 μ. δίδονται τὰ κάτωθι στοιχεῖα :

Διὰ τὴν Δυτικὴν Κρήτην : 2.750 χιλιοστόμετρα

Διὰ τὴν Κεντρικὴν-Δυτικὴν Κρήτην : 1.700 »

Διὰ τὴν Ἀνατολικὴν Κρήτην : 1.600 »

Γενικῶς τὸ κλίμα τῆς Κρήτης, ἀπορρέον ἐκ τῆς γεωγραφικῆς τῆς θέσεως¹⁰, θεωρεῖται ὅτι ἀνήκει βασικῶς εἰς τὸν θαλάσσιον τύπον μεσογειακοῦ κλίματος. Εἶναι χαρακτηριστικὰ ἡπιον καὶ γλυκὺ. Τὰ νότια παράλια ἔχουν τὸ ἡπιότερον κλίμα. Ἐχει δὲ παρατηρηθῆ ὅτι τὰ χελιδόνια παραμένουν ἐκεῖ καὶ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος, εἰς ἀρκετὰ μέρη τῆς περιοχῆς αὐτῆς. Εἰς τὰ ὀρεινὰ διαμερίσματα τῆς νήσου ἄνω τῶν 1.500 μέτρων συναντῶμεν μίαν παραλλαγὴν κλίματος τοῦ ὀρεινοῦ τύπου.

Διὰ τὴν ἡπιότητα καὶ γλυκύτητα τοῦ κλίματος τῆς Κρήτης ἰδιαιτέρως ὀμιλοῦν οἱ καθηγηταὶ Δ. Αἰγινήτης¹¹, Ἡλ. Μαρσιολόπουλος¹² κ.ἄ.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θὰ πρέπει, ἐπίσης, νὰ σημειώσωμεν εἶναι ὅτι οὐδεμία σημαντικὴ μεταβολὴ ἔχει παρατηρηθῆ εἰς τὸ κλίμα τῆς Κρήτης ἀπὸ τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν ἕως σήμερον.

Σχετικῶς ὁ καθηγητὴς Β. Αἰγινήτης εἰς τὴν μελέτην του : «Τὸ κλίμα τῆς Κρήτης καὶ ἡ σταθερότης τοῦ κλίματος τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῶν Μινωικῶν χρόνων», ἐξάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι :

«Τὸ κλίμα τῆς Κρήτης παραμένει αἰσθητῶς σταθερὸν ἀπὸ τῶν μεσομινωικῶν τουλάχιστον χρόνων μέχρι σήμερον, ἤτοι ἐπὶ 4.000 τουλάχιστον ἔτη, τοῦτο δὲ συνεπιφέρει καὶ τὴν ἐπέκτασιν ὁμοίας σταθερότητος καὶ εἰς

7. Βλ. Β. Ψιλλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Μέρος Πρῶτον, τεῦχος Α', Ἀθήναι 1899, σελ. 48-49.

8. Περὶ τοῦ ὕδατικοῦ συστήματος εἰς τὴν Κρήτην κατὰ τὴν ἀρχαιότητα βλ. σχ. διὰ περισσώτερα στοιχεῖα καὶ εἰς Β. Ψιλλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Μέρος Πρῶτον, τεῦχος Α', Ἀθήναι 1899, σελ. 48 ἕως 53.

9. Βλ. σχ. «Προμελέτη διὰ τὴν ἀξιοποίησιν τοῦ ὀρεινοῦ συγκροτήματος τοῦ ὄρους Ἰδη τῆς νήσου Κρήτης», ὑπὸ τοῦ Τεχν. Γραφ. Ἐδ/κῶν Μελετῶν D' Francesco Laurita Longo, Reggio Calabria Italia 1967, σελ. 20 ὡς καὶ εἰς «Crete Development plan 1965-1975» τῆς Agridev Agricultural Development Company (International) Ltd. volume IIB, Tel-Aviv 1965, σελ. 11.

10. Ἡ Κρήτη εὐρίσκειται μεταξὺ τῶν συντεταγμένων : Ἀνατολικοῦ μήκους Γκρήνουϊτς ἀπὸ 23° 30' ἕως 26° 20' καὶ βορείου πλάτους ἀπὸ 34° 54' καὶ 40" ἕως 35° 41' καὶ 34". Βλ. σχ. «Σύγχρονη Γεωγραφία Ἀτλας τῆς Ἑλλάδος» ἐκδ. Ἀτλας, τόμ. Β', σελ. 1135.

11. Βλ. Μετέωρα Ἐν Ἀθήναις 1927, σελ. 191. Σχετικῶς δὲ παρατηρεῖ : «Ἡπιώτερον ἐτι καὶ μᾶλλον θαλάσσιον κλίμα τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου ἔχει ἡ Κρήτη. Ἡ κεντρικὴ θέσις τῆς νήσου παρὰ τοὺς πόδας τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου ἐξασφαλίζει εἰς αὐτὴν περισσότερο παντὸς ἄλλου μέρους τῆς Ἑλλάδος ἡπιον καὶ ἀνευ μεγάλων παραλαγῶν θαλάσσιον κλίμα».

12. Βλ. «Τὸ κλίμα τῆς Ἑλλάδος», Ἐν Ἀθήναις 1938, σελ. 46, 48 καὶ 338.

όλας τὰς παμεσογείους χώρας, τῶν ὁποίων ἡ σταθερότης τοῦ κλίματος κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, θεωρεῖται σήμερον ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ὡς ἱστορικῶς βεβαιωμένη». (Τὸ κλίμα τῆς Κρήτης καὶ ἡ σταθερότης τοῦ κλίματος τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῶν Μινωικῶν χρόνων» Ἐν Ἀθήναις 1954, σελ. 37-40)¹³.

Γενικῶς οὐδεμία δυσμενὴς διὰ τὰ δάση τῆς Κρήτης ἐπίδρασις ἀτμοσφαιρικοῦ παράγοντος τινὸς ἀναφέρεται. Αἱ δὲ ἀτμοσφαιρικοὶ συνθῆκαι, αἱ ὁποῖαι ἐπεκράτησαν παλαιότερον καὶ ἐπικρατοῦν καὶ σήμερον εἰς τὴν νῆσον, θεωροῦνται ὡς εὐνοϊκαὶ διὰ τὴν ὑπαρξίν καὶ ἀνάπτυξιν δασικῶν δένδρων καὶ δασῶν.

2.3. Ἐδαφικοὶ παράγοντες - ἔδαφος

Πρωταρχικὴν σημασίαν εἰς τὴν συγκρότησιν τοῦ οἰκολογικοῦ περιβάλλοντος μιᾶς περιοχῆς ἀποτελοῦν ἐκτὸς τῶν ἀτμοσφαιρικῶν καὶ οἱ ἔδαφικοὶ παράγοντες ὡς αἱ φυσικαὶ ιδιότητες τοῦ ἔδαφους (βαθύτης, κλίσις, ὑψὴ κ.ἄ.), αἱ χημικαὶ τοιαῦται κ.λπ.

Τὴν γῆν ὁ Ἀναξαγόρας ὀνομάζει: Μητέρα τῶν φυτῶν, ὡς ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης:

«ἔστι δὲ καὶ τις ἀρχὴ τῆς μὲν τροφῆς τῶν φυτῶν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ πάλιν ἀρχὴ ἕτερα τῆς γενέσεως ἀπὸ τοῦ ἡλίου» εἶπε δὲ καὶ Ἀναξαγόρας ὅτι ἡ ὑγρότης τούτων ἐστὶν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ τοῦτο ἔφη πρὸς Λεχίνεον ὅτι ἡ γῆ μήτηρ μὲν ἐστὶ τῶν φυτῶν, ὁ δὲ ἥλιος πατήρ». (Περὶ Φυτῶν: Α. II).

Ἡ Κρήτη ἐφημίζετο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα διὰ τὰ γόνιμα καὶ εὐφορα ἔδαφη τῆς, ἀπ' ὅπου ἔλαβε καὶ τὴν ὀνομασίαν «Χθονία» (χθῶν = γῆ, χῶμα) δηλαδὴ καλῆ, καρπερῆ. Ἡ ὀνομασία αὕτη ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ D. O. Darper εἰς τὸν συγγραφέαν Στέφανον καθὼς καὶ ἄλλαι ὀνομασίαι τῆς Κρήτης ὡς Ἰδαία, Τελχινία κ.λπ.¹⁴. Διὰ τὸ εὐφορον καὶ γόνιμον τῆς γῆς ἡ Κρήτη ὀνομάζετο καὶ «Μάκαρις», δηλαδὴ χώρα τῶν μακάρων¹⁵.

Ὁ Ὀμηρὸς (Θ' αἰὼν π.Χ.) εἰς τὴν Ὀδύσειάν του (τ' 172-174) ἀποκαλεῖ τὴν Κρήτην «πίερα» (ἐκ τοῦ πίον = παχεῖα, εὐφορος)¹⁶.

Ὁ Ἡσίοδος (ἔζησε μεταξὺ τοῦ 750 καὶ 700 π.Χ.) εἰς τὸ ἔργον του «Θεογονία» (στ. 477 καὶ 971)¹⁷ ὀμιλεῖ ἐπίσης διὰ τὴν πλουσίαν καὶ εὐφορον χώραν τῆς Κρήτης.

13. Βλ. σχ. καὶ Ἑλ. Πλατάκη «Τὸ κλίμα τῆς Κρήτης» Κρητικὴ Ἔστια, ἀρ. τ. 116-139, Χανιά 1964. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο περιλαμβάνονται ἀρκετὰ στοιχεῖα περὶ τοῦ κλίματος ἐν γένει τῆς Κρήτης. Ἐπίσης Δημ. Χηνοπούλου «Τὸ κλίμα τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ ἀμετάβλητον αὐτοῦ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους», Τὸ Δάσος, 13-16, 1960. Ἐκδ. Ὑπ. Γεωργίας κ.ἄ.

14. Βλ. D' O. Darper, «Ἀκριβὴς Περιγραφή τῆς Κρήτης» Μετάφρασις καὶ ἔκδοσις παρὰ τοῦ Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητῆ, Ἀθήναι 1836, σελ. 2.

15. Βλ. D' O. Darper, «Ἀκριβὴς Περιγραφή τῆς Κρήτης» μετάφρ. καὶ ἔκδ. Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητῆ, Ἀθήναι 1836, σελ. 2.

16. Ὀμήρου Ὀδύσεια τ. 172-174:

«Κρήτη τις γὰρ ἐστὶ μέσῳ ἐνὶ οἴνοπι πόντῳ
καλὴ καὶ πίερα περίρρυτος ἐν δ' ἀνθρώποι
πολλοί, ἀπειρέσιοι, καὶ ἐννήκοντα πόληες».

Βλ. σχ. καὶ Παν. Κριάρη, «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Ἀθήναι 1930, σελ. 17 (ὑποσημείωσιν).

17. Ἡσιόδου Θεογονία:

«...Κρήτης ἐν πίονα δῆμον...» (στίχ. 477).

«...Κρήτης ἐν πίονι δῆμῳ...» (στίχ. 971).

Ἀπὸ τὸν Διονύσιον Περιγητὴν (ἀρχαί Β' αἰὼνος π.Χ.) ἡ Κρήτη ὀνομάζεται «λίπαρη» καὶ «εὐβοτος» δηλαδὴ γόνιμος καὶ εὐτροφος (Περιγη. Οἰκονομ. στ. 500-503)¹⁸.

Διὰ τὴν εὐφορίαν τῆς νήσου ἐπίσης ὀμιλεῖ ὁ Πλίνιος καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἰδίως νεώτεροι συγγραφεῖς.

Γενικῶς μάλιστα δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ὅτι οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς ἐπαυξάνουν τὴν ἐντύπωσιν τὴν ὁποῖαν οἱ διάφοροι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς δημιουργοῦν, γεγονός τὸ ὁποῖον ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἀπὸ τὴν σημερινὴν ἀκόμη πραγματικότητα.

Σχετικῶς ὁ Ἱστορικὸς Βυζαντινὸς (Iα' αἰὼν μ.Χ.) γράφει:

«Εὐδαίμων γὰρ ἡ χώρα καὶ ὠραίων καρπῶν καὶ χυμῶν ἰδέαι ἐπικικῶς περιβρούσα εὐβοτος καὶ εὐμηλος».

(Λέοντος Διακόνου, Ἱστορία Patrol Graeca, τομ. 117, σελ. 668 πρβλ.).

Συνδιάζοντες νῦν τὰ γόνιμα ἔδαφη τῆς Κρήτης μετὰ τὴν πλουσιωτάτην δασικὴν βλάστησιν τῆς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μόνης ἰκανῆς διὰ τὴν φυσικὴν προστασίαν τῶν ἐπικρατούντων ἐπικλινῶν ἔδαφῶν τῆς, τὴν ἀποτροπὴν σχηματισμοῦ καὶ τροφοδοσίαν χειμάρρων καὶ τὸν ἐμπλουτισμὸν τῶν πολλῶν πηγῶν καὶ ποταμῶν οἱ ὁποῖοι ὑπῆρχον εἰς τὴν νῆσον¹⁹, δεχόμεθα ὅτι οὐδεμία σημαντικὴ ἔδαφικὴ κατάπτωσις εἶχεν λάβει χώραν εἰς τὴν νῆσον κατὰ τὴν μακρυνὴν αὐτὴν ἐποχὴν.

Εἰς τὸ πέρασμα τῶν αἰῶνων ὅμως, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω, τὰ δάση, τὰ ἄλλοτε ἀπέραντα καὶ πυκνὰ δάση τῆς Κρήτης, συνεχῶς ὑπεχώρουν καὶ περιωρίζοντο, τὰ βουνὰ τῆς νήσου ἀποπιλοῦντο ἐκ τῶν δασῶν τῶν καὶ ἀπογυμνοῦντο τῆς πλουσίας τῶν βλαστήσεως μετὰ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχωμεν μίαν ἔντονον ὑποβάθμισιν τῶν ἔδαφῶν, περισσότερον μάλιστα εἰς τὰς ὄρεινὰς καὶ μετὰ μεγάλας κλίσεις περιοχάς, αἱ ὁποῖαι καταλαμβάνουν ἄνω τοῦ 51% ἐνῶ αἱ ἡμιορεινὰς περὶπου 26% καὶ αἱ πεδινὰς 23%.

Ἀποτέλεσμα τούτων εἶναι, εἰς ὁλόκληρον τὴν Κρήτην, νὰ συναντῶμεν σήμερον σχεδὸν μόνον χειμάρρους.

Παρ' ὅλην ὅμως αὐτὴν τὴν ἔδαφικὴν κατάπτωσιν τὴν ὁποῖαν ὑπέστησαν τὰ ὄρεινὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μέρη τῆς νήσου αἱ ἐπικρατοῦσαι γενικῶς σήμερον ἔδαφικαὶ συνθῆκαι, ἐν συνδυασμῷ καὶ μετὰ τῶν ἄλλων εὐνοικῶν παραγόντων τοῦ οἰκολογικοῦ περιβάλλοντος, γίνεται παραδεκτὸν ὅτι, δὲν δυσχεραίνουσι σοβαρῶς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δασῶν. Καὶ μάλιστα ὄχι μόνον εἰς τὰς πεδινὰς περιοχάς ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἡμιορεινὰς καὶ ὄρεινὰς τοιαύτας. Ἀπόδειξιν τούτου ἀποτελοῦν τὰ ὑπάρχοντα, τὰ ἐναπομεινάντα ὀλίγα μὲν ἀλλὰ θαυμάσια δάση. Τὸ γεγονός τῶν ἐκτάσεων, αἱ ὁποῖαι παραμένουν ἐκτὸς βοσκῆς διὰ διαφόρους λόγους, εἰς ἃς ἀμέσως σχεδὸν κυριαρχεῖ μία πλούσια δασικὴ βλάστησις κ.λπ.

2.4. Ζωϊκοὶ ὄργανισμοὶ

Μὲ τὴν παρουσία τῶν δασῶν εἰς περιοχὴν τινὰ ἔχουν σχέσιν καὶ οἱ συν-οικοῦντες καὶ περιοικοῦντες ζωϊκοὶ ὄργανισμοὶ ὡς μικροπανίς, σκώληκες καὶ ἄλλα μικρὰ ζῶα, τὰ ὁποῖα ζοῦν ἐντὸς τοῦ ἔδαφους, ἔντομα, διάφορα ἄγρια καὶ ἡμερα ζῶα τὰ ὁποῖα κυκλοφοροῦν ἐντὸς τῶν δασῶν κ.λπ.

Ὁ πλέον οὐσιαστικώτερος παράγων ἐκ τούτων ὅμως ἦτο καὶ εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος μετὰ τὰς ἐνεργείας του εἶναι δυνατόν νὰ ἐπηρεάσῃ περισσότερον τὴν ὑπαρξίν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν δασῶν.

18. Τὸ σχετικὸν χωρίον δίδεται κατωτέρω εἰς κεφάλαιον 3.2.2. (Δασικὰ εἶδη - δρυς).

19. Περὶ τῶν ποταμῶν οἱ ὁποῖοι ὑπῆρχον εἰς τὴν νῆσον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὡς καὶ ἐν γένει περὶ τοῦ ὕδατικοῦ συστήματος τῆς νήσου βλ. σχ. Β. Ψιλλάκη, «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Μέρος Πρώτον, τεῦχος Α' Ἀθήναι 1899, σελ. 48-53.

Είναι γνωστόν ότι ο άνθρωπος ανέκαθεν είχε την ανάγκη του δάσους, περισσότερο μάλιστα κατά την μακρινήν αρχαιότητα ὅτε τὰ δάση ἦσαν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα τοῦ ἐξησφάλιζον τὴν ἀπαραίτητον τροφήν, στέγην, προστασίαν κλπ.

Οὕτω ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς του συνεδέθη μὲ τὰ δάση καὶ μὲ τὰς διαφόρους ἐνεργείας του ἐπηρέασε τὴν φυσικὴν κατάστασιν τῶν δασῶν. Ἡ ἐπέμβασις ὅμως αὐτῆ τοῦ ἀνθρώπου ἦτο ἀρχικῶς περιορισμένη εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῶν ἀπαραιτήτων μέσων τῆς ζωῆς του τὰ ὁποῖα ἦτο δυνατόν νὰ τοῦ προσφέρουν τὰ δάση. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως ὁ ἄνθρωπος εἶχε καὶ μεγαλύτερας ἀνάγκας καὶ κυρίως εἰς ξυλείαν (καύσιμον, οἰκοδομήσιμον, ναυπηγήσιμον κλπ.) ὡς καὶ εἰς ἄλλα δασικὰ προϊόντα. Ἀκόμη ἤρχισε νὰ ἐκχερσῶν τὰ δάση, διὰ νὰ δημιουργήσῃ καλλιεργήσιμους ἐκτάσεις καὶ βοσκοτόπους τοὺς ὁποίους εἶχεν ἀνάγκην. Ἐξετάζοντες ὅμως τὴν ὅλην ἐπίδρασιν τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἐπίδρασις αὐτῆ δὲν ἦτο τόσο δυσμενῆς ὥστε νὰ ἔχει ἀποφασιστικὴν σημασίαν διὰ τὴν ὑπαρξιν τῶν δασῶν καθότι καὶ περιορισμένη διὰ τὴν κάλυψιν τῶν ἀμέσων καὶ λίαν ἀπαραιτήτων ἀναγκῶν του ἦτο ἀλλὰ καὶ ἡ φύσις ἢ ἴδια ἀντέδρα, ἀναπληρώνοντας τὰ κενὰ καὶ ἐπουλῶντας τὰς δημιουργουμένας πληγὰς. Καὶ ἀκόμη οἱ κάτοικοι, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀγαποῦσαν ἰδιαιτέρως τὰ δάση, τὰ ἐλάτρευον, τὰ εἶχον θεοποιήσει, ὡς θὰ εἶδομεν καὶ κατωτέρω. Ὁ δημιουργηθεὶς δὲ στενὸς θρησκευτικὸς σύνδεσμος τῶν κατοίκων μὲ τὰ δάση, ἀσφαλῶς συνετέλεσεν καὶ εἰς τὴν προστασίαν τῶν.

Ἡ ἀγάπη δὲ αὐτῆ πρὸς τὰ δένδρα καὶ τὰ δάση χαρακτηρίζει ἀκόμη καὶ σήμερον τοὺς κατοίκους τῆς νήσου, οἱ ὁποῖοι πάντοτε ὀμιλοῦν μὲ ἰδιαιτέραν χαρὰν καὶ φανεράν συγκίνησιν διὰ τὰ δάση ποὺ ἔμειναν.

Εἰς τὴν μακράϊωνα ὅμως δασικὴν ἱστορίαν τῆς νήσου ἀναφέρονται καὶ ἐνεργεῖαι αἱ ὁποῖαι ἐπέδρασαν δυσμενῶς ἐπὶ τῶν δασῶν τῆς καὶ πολλάκις ἔγιναν αἰτία ἐξαφανίσεως ἐκτεταμένων δασῶν. Ἐκ τούτων, ἐνεργεῖαι αἱ ὁποῖαι εἶχον σκοπὸν τὴν καταστροφὴν τῶν δασῶν, τὴν ἐρήμωσιν καὶ ζημίωσιν τοῦ τόπου, θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν, βασιζόμενοι εἰς τὴν ὅλην ἱστορίαν τῆς νήσου, ὅτι ἦσαν καὶ εἶναι ξένοι πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῶν κατοίκων τῆς νήσου. Τοιαῦτα καταστροφαι τῶν δασῶν ὀφείλονται κυρίως εἰς τοὺς διαφόρους ἐπιδρομείς, κατακτητὰς κλπ., ὡς θὰ εἶδωμεν καὶ κατωτέρω.

Ἀπὸ τὰς διαφόρους ἐνεργείας ὅμως τοῦ ἀνθρώπου, αἱ ὁποῖαι ἐπέδρασαν δυσμενῶς εἰς τὰ δάση, ὡς πλέον σοβαραὶ καὶ δυσμενεῖς δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν: ἡ ἔντονος βόσκησις, αἱ ἀνευ ἐλέγχου καὶ πολλάκις ληστρικοὶ ὑλοτομῆαι καὶ κυρίως αἱ ἐξ ἀμελείας καὶ ἐκ προθέσεως πυρκαϊαί. Τὸ πῦρ τοῦ ὁποῖου τὴν χρῆσιν πρωτοεῦρον κατὰ τὴν μυθολογίαν οἱ ἀρχαιότεροι (κατὰ τὴν παράδοσιν) κάτοικοι τῆς νήσου²⁰, οἱ Ἰδαῖοι Δάκτυλοι (Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, V 64), ἐπέφερον τὰς μεγαλύτερας καὶ ἀνεπανορθώτους καταστροφὰς τῶν δασῶν τῆς νήσου. «Πῦρ ἄρχει καὶ ἡγεμονεύει τῆς ὕλης» (Πλούταρχος).

Πυρκαϊά τις εἰς τὸ ἄλλοτε πυκνοδασωμένον ὄρος Ἰδη (βλ. καὶ κεφαλ. 3.3: Τὰ δάση κατὰ τὴν ἀρχαιότητα), κατὰ τὴν μακρινήν ἀρχαιότητα ἀναφέρεται εἰς τὴν Βιβλιοθήκην (παρὰ Φωτίῳ) Ἑλλαδίου, περὶ τῆς ὁποίας διαβάζομεν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης τὴν μεταφρασθεῖσαν ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ τοῦ Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητός:

«Τινὲς τῶν παλαιῶν βεβαιοῦσιν ὅτι, ἐν δάσος τούτου τοῦ ὄρους, ἀφ' οὗ κατεκαύθη διὰ τοῦ κεραυνοῦ, περίπου ἑβδομήντα τρεῖς χρόνους μετὰ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Δευκαλίωνος, ἀνεκαλύφθη ἡ τέχνη τοῦ ἀναλύειν τὸν σίδηρον παρὰ τῶν Δακτύλων κατ' αὐτὴν τὴν περίστασιν».
(Ἱστορία τῆς Κρήτης, μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ IB' τόμ. τῆς Γενικῆς Ἱστορίας, Ἐν Ἀθήναις 1846, σελ. 11-12).

Χαρακτηριστικὴ περίπτωσις λίαν καταστρεπτικῆς δασικῆς πυρκαϊᾶς εἶναι ἡ ἀναφερομένη ἀπὸ τὸν Christophori Boudelmonti, μεγάλης πυρκαϊᾶς, ἡ ὁποία ἐξεπρήγη εἰς τὰ Λευκὰ Ὄρη περὶ τὰ μέσα τῆς 1Ε' ἑκατονταετηρίδος καὶ διήρκεσεν ἐπὶ τρία συνεχῆ ἔτη, χωρὶς νὰ δυνηθοῦν οἱ κάτοικοι νὰ τὴν σβήσουν καὶ μὲ ἀπο-

20. Οἱ Ἰδαῖοι Δάκτυλοι διέμενον ἐντὸς τῶν δασῶν περὶ τὴν Ἰδην. βλ. σχ. Διόδωρον Σικελιώτην (Βιβλ. Ἱστ. 5.65.1). Στράβων (Γεωγραφικά 10.3.22 - C 473). Πρβλ. C. Savary «Κρητικὰ Ἐπιστολαῖ» 1770, μετάφρ. Ν. Ζυγομαλά, Ἀθήναι 1845, σελ. 3. καὶ ἀλλαχοῦ.

Περιοχὴ τῆς ἄλλοτε πυκνοδασωμένης Ἰδης, τὸ γνωστὸν ὄροπέδιον Νίδα. Εἰς τὸ βάθος ἀριστερὰ τὸ Ἰδαῖον Ἄντρον ὅπου ἀνετράφη ὁ Κρηταγενὴς Ζεὺς.

τέλεσμα νὰ ἀποτεφρωθοῦν τὰ ἐκεῖ δάση ἐκ κυπαρίσσω καὶ ἄλλων ρητινωδῶν δένδρων²¹.

Ὁ Civrano²² ἐπίσης ἀναφέρει ὅτι τὸ 1612 εἰς τὴν περιοχὴν Σφακίων ἐξεπρήγη πυρκαϊὰ ἡ ὁποία διήρκεσεν περισσότερο ἀπὸ ἓν ἔτος χωρὶς νὰ κατορθώσουν οἱ κάτοικοι νὰ τὴν καταστείλουν. Ἐνῶ ὁ Στ. Ξανθουδίδης ἀναφέρει ὅτι τὰ δάση τῆς περιοχῆς Σφακίων ἐπυρπολοῦντο συχνά²³.

Λέγεται ἐπίσης ὅτι εἰς τὰ Ἀστερούσια Ὄρη (Ν. Ἡρακλείου), διαρκούσης τῆς Τουρκοκρατίας καὶ πιθανὸν εἰς περίοδον ἐπαναστάσεων, ἐλάμβανον χώραν τόσαι πολλαὶ καὶ συχναὶ πυρκαϊαὶ ἐπὶ ὁλόκληρον ἑπταετίαν καὶ εἰς ὁλόκληρον τὴν περιοχὴν τῶν Ὁρέων τούτων ὥστε ἐφαίνετο ὡς μία συνεχῆς πυρκαϊὰ. Τὸ ἀποτέλεσμα βεβαίως ἦτο ἡ τελεία ἀποψίλωσις τῶν ὄρων τούτων ἐκ τῶν ἄλλοτε ὑπαρχόντων δασῶν.

Ἐτέρα, πρόσφατος σχετικῶς, χαρακτηριστικὴ περίπτωσις πυρκαϊᾶς εἶναι ἡ ἀναφερομένη, ὑπὸ τοῦ Ἑμμ. Ἀγγελάκι, πυρκαϊᾶ εἰς τὰ δάση τῆς ἐπαρχίας Σητείας (Νοτιοδυτικὸν μέρος) περὶ τῆς ὁποίας γράφει:

21. βλ. Christophori Boudelmonti, «Descriptio Cretaë» εἰς Fl. Cornelius, «Creta Sacra» Venetiis 1775. Γρ. Παπαδοπετράκη «Ἱστορία τῶν Σφακίων» 1888, σελ. 10-11 καὶ Β. Ψιλλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης» 1909, σελ. 90 καὶ 137 ὅπου παρατηρεῖ ἀκόμη ὅτι τὸ γεγονός τοῦτο ἴσως ἐγένετο ἐπὶ τῶν μετὰ τοῦ Ἰωσήφ Βλαστοῦ καὶ Ἰωάν. Γαβαλᾶν ἑνδεκαετιῶν ἀγώνων εἰς τὰ Λευκὰ Ὄρη κατὰ τῶν Ἐνετῶν.

22. βλ. Στ. Σπανάκη «Ἡ Ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ Προβλεπῆ τῆς Κρήτης Isero Civrano τοῦ 1639» Κρητικὰ Χρονικά, τόμ. ΚΑ' 1969, σελ. 402.

23. βλ. Στ. Ξανθουδίδου «Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ» 1939, σελ. 166.

«Πρὸ πενήνταετίας ὑπῆρχεν εἰς τὰ μέρη ταῦτα μέγα καὶ ὠραῖον δάσος ἐκ πεύκων. Ἄσυνείδητοι ὁμως ποιμένες ἔθεσαν πῦρ καὶ κατέκαυσαν αὐτό. Ἐκαίετο δὲ ἐπὶ ὀκτὼ ἡμέρας καὶ δὲν εὐρέθη ἄνθρωπος νὰ συστήσῃ τὴν καταστολὴν τοῦ πυρός».
(Σητειακὰ τόμ. Α', Ἀθῆναι 1935, σελ. 7).

Αἱ πυρκαϊαὶ τῶν δασῶν τῆς νήσου ἀπετέλεσαν ἓνα ὄπλον, ἐπίσης, τῶν διαφόρων ἐπιδρομῶν ἐναντίον τῶν ἀγωνιστῶν, ὑπερασπιστῶν τῆς νήσου, Κρητῶν. Αἱ πυρκαϊαὶ αὗται ἀσφαλῶς ἦσαν αἱ μεγαλύτεραι καὶ αἱ πλέον καταστρεπτικαί.

Μικρὰς ἐκτάσεως πυρκαϊαὶ θὰ πρέπει νὰ ἦσαν τακτικαὶ εἰς τὴν νήσον διὰ διαφόρους αἰτίας. Ἀκόμη δὲ καὶ σήμερον κατ' ἔτος συμβαίνουν ἀρκεταὶ πυρκαϊαί, μικρὰς ἐκτάσεως, αἱ ὁποῖαι ὁμως ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν περαιτέρω ὑποβάθμισιν τῆς δασικῆς βλαστήσεως, τὴν ἐδαφικὴν κατὰπτωσιν ἰδίως τῶν ὀρεινῶν καὶ ἐπικλινῶν ἐδαφῶν, τὴν ἀποψίλωσιν καὶ ἀπογύμνωσιν σὺν τῷ χρόνῳ τῶν ἐκτάσεων τούτων μὲ ἀνυπολογίστους ζημίας διὰ τὸν τόπον καὶ αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζουν τὴν νήσον μίαν ἀπὸ τὰς πλέον πυροπλήκτους περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος (βλ. πίνακα 1)²⁴. Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν ὁμως τὰς πυρκαϊάς, αἱ ὁποῖαι ἀνέκαθεν ἀποτελοῦν τὸν μεγαλύτερον κίνδυνον τῶν δασῶν τῆς νήσου, ἡ ὑπόλοιπος δυσμε-

Π Ι Ν Α Κ Ε 1

Πυρκαϊαὶ εἰς δασικὰς ἐκτάσεις τῆς Κρήτης περιόδου 1965-1969

Ἔτος	Ἀριθμὸς Πυρκαϊῶν	Καεῖσα ἑκτασίς εἰς στρέμματα
1965	28	14.498,50
1966	25	16.675,00
1967	23	6.235,50
1968	31	44.933,50
1969	74	40.720,70
Σύνολον	181	123.063,20

Πηγή: Ἄγ. Μ. Κατσάνου, «Διαχρονικὴ Σπουδὴ Πυρκαϊῶν Δασῶν καὶ Δασικῶν Ἐκτάσεων πενταετίας 1965-1969».
Ἐκδ. Ἰν. Γεωργίας - Γενικὴ Δ/σις Δασῶν, Ἀθῆναι 1970.

νῆς ἐπίδρασις τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῶν δασῶν εἶναι περιορισμένη καὶ παρ' ὅλην τὴν ἐπέμβασίν του ἐπὶ τῶν δασῶν διὰ διαφόρους λόγους ὡς ἀπόληψις δασικῶν προϊόντων, ἐκχέρσωσις διὰ τὴν μετατροπὴν δασικῶν ἐκτάσεων εἰς γεωργικὰς κ.λπ. δὲν ἀποτελεῖ μέγαν ἐμπόδιον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δασῶν.

Αἱ ἐκτάσεις γενικῶς τὰς ὁποίας οἱ κάτοικοι μετατρέπουν εἰς γεωργικὰς εἶναι ἐκτάσεις αἱ ὁποῖαι καλύπτονται μὲ θαμνώδη καὶ φρυγανώδη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον βλάστησιν, οὐχὶ ἐκτάσεις αἱ ὁποῖαι καλύπτονται μὲ ὑψηλὴν δενδρώδη δασικὴν βλάστησιν. Αἱ ἐκτάσεις αὗται μετατρέπονται εἰς θαμνότοπους ἐξ ἄλλων κυρίως αἰτιῶν.

Αἱ πάσης φύσεως ἐπίσης ὑλοτομιαί, αἱ ὁποῖαι ἔλαβον χώραν εἰς τὰ δάση τῆς νήσου εἶχον καὶ δυσμενεῖς συνεπείας ὡσάκις ἐγένοντο κατὰ τρόπον ληστρικόν, εἰς μεγάλην ἑκτασιν καὶ ἔντασιν χωρὶς νὰ λαμβάνεται μέριμνα διὰ τὴν προστασίαν τῶν δασῶν.

22 24. Εἰς τὰ στοιχεῖα τοῦ πίνακος δὲν περιλαμβάνονται αἱ πυρκαϊαὶ καὶ ἀντιστοίχως αἱ καεῖσαι γεωργικαὶ ἐκτάσεις παρὰ μόνον αἱ καθαρῶς δασικαὶ ἐκτάσεις φέρουσαι κάθε μορφὴ δασικῆς βλαστήσεως.

Ἰλοτομία πρηνόδασῶν, εἰς θέσιν Ρουσαλίμνη εἰς τὰς βορεῖας κλιτεῖς τοῦ δρους Ἰδη περιοχῆς Δήμου Ἀνωγίων Ν. Ρεθύμνης, ἐνεργηθεῖσα ἄνευ ὑποδείξεως καὶ κατὰ τὴν ὁποῖαν ὑλοτομήθησαν τρία πρεμνοβλαστήματα ἐκ τῶν πέντε ὑπαρχόντων καὶ ἀσφαλῶς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα προσεφέροντο καλύτερον εἰς τὴν κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν τῆς στιγμῆς ἐκείνης.

Ὁ ἄνθρωπος ὁμως δὲν ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῶν δασῶν μόνον ἄμεσα ὡς διὰ τῶν ὑλοτομιῶν, ἐκχέρσώσεων, πυρκαϊῶν κ.λπ. ἀλλὰ καὶ ἔμμεσα καὶ κυρίως διὰ τῆς κτηνοτροφίας. Τὰ ζῶα ὀδηγούμενα ἢ ἀφηνόμενα ἐλεύθερα ἐντὸς τῶν δασῶν ἐπιφέρουν ὀπωσδῆποτε ζημίας καὶ ἰδίως ἐπὶ τῶν νεαρῶν φυτῶν. Ὅσάκις δὲ ἔχομεν ἔντονον βοσκὴν τότε αἱ ζημίαι εἶναι σημαντικαί, ἐξαρτώμεναι καὶ ἐκ τοῦ εἶδους τῆς δασικῆς βλαστήσεως καὶ τῶν βοσκόντων ζώων.

Ἡ Κρήτη, εἶναι γνωστὸν, ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα διατηρεῖ μεγάλην κτηνοτροφίαν καὶ κυρίως αἰγῶν καὶ προβάτων. Τὰ ἀπέραντα ὁμως καὶ πυκνὰ δάση τὰ ὁποῖα ἐπεκράτουν εἰς τὴν νήσον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δὲν ἐπέτρεπον εἰς τοὺς πρῶτους κατοίκους τὴν ἀνετον ἄσκησιν τῆς κτηνοτροφίας διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ ἐκτεταμένα δάση κατεστράφησαν καὶ μετετράπησαν εἰς βοσκοτόπους μὲ θαμνώδη, φρυγανώδη ἢ καὶ ποιώδη δασικὴν βλάστησιν διότι οὕτω προσεφέροντο καλύτερον εἰς τὴν κτηνοτροφίαν.

Ἀπόδειξιν ἀποτελεῖ καὶ τὸ γεγονός ὅτι οἱ πρῶτοι οἰκισμοὶ ποιμένων ἐγκαθίσταντο εἰς πεδινὰς ἐκτάσεις ὅπου καὶ οἱ γεωργικοί, καθότι αἱ πεδινὰς ἐκτάσεις ἦσαν προφανῶς αἱ πρῶται αἱ ὁποῖαι ἀποδασώθησαν ὑπὲρ τῆς κτηνοτροφίας καὶ γεωργίας κ.λπ.

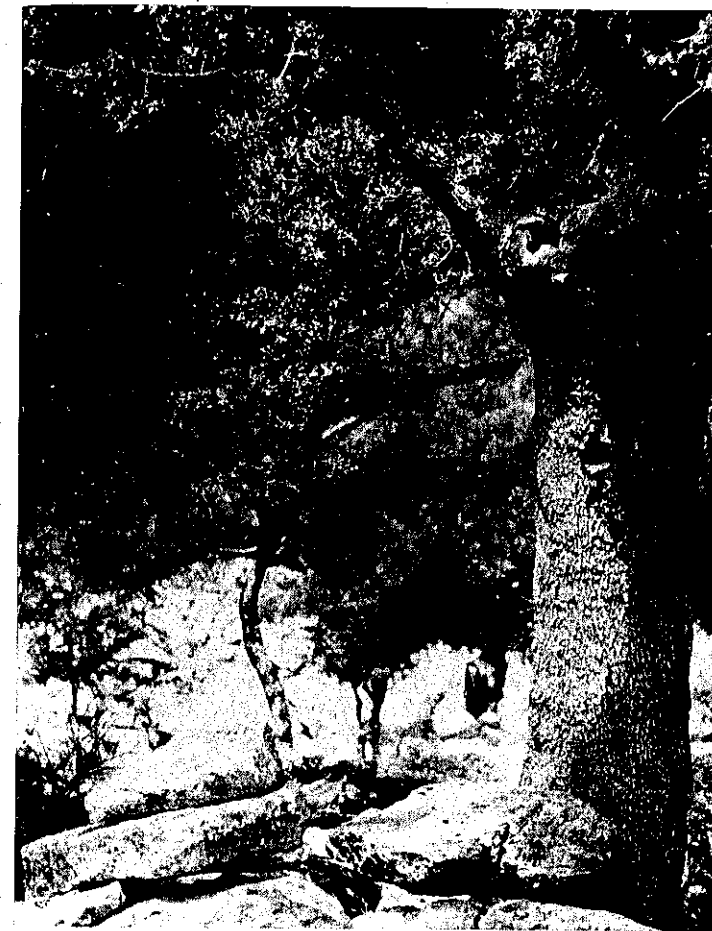
Ἡ ἐπίδρασις ὁμως τῆς κτηνοτροφίας ἐπὶ τῶν δασῶν δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ζώων, τὰ ὁποῖα βόσκουν ἐντὸς τῶν δασῶν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ὅλην διαχείρισιν τῶν βοσκουμένων ἐκτάσεων. Οὕτω εἰς τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν ζώων προστίθεται καὶ ἡ μὴ ὀρθολογικὴ ὀργάνωσις καὶ διαχείρισις τῶν ἐκτάσεων τούτων καὶ ἡ αἰτία αὕτη εἶναι ἡ πλέον οὐσιώδης, ἢ μὴ ρύθμισις δηλαδὴ τῆς βοσκῆς ὡστε νὰ ἀποφεύγωνται αἱ ζημίαι. Ὅσον δὲ αἱ ἀνάγκαι ἐκ τῆς κτηνοτροφίας ἠϋξάνοντο τόσον ἡ ἄσκησις τῆς κτηνοτροφίας ἐγένετο ἐντατικὴ καὶ πολλακίς καταστρεπτικὴ διὰ τὰ δάση τῆς νήσου.

Από τὰ ὀλίγα πρινοδάση τῆς Ἰδης ποῦ διατηροῦνται ἕως σήμερον παρὰ τὰς διαφόρους καταστροφὰς ποῦ ὑπέστησαν εἰς τὸ παρελθόν.

Καὶ σήμερον ἡ Κρήτη διατηρεῖ μεγάλην ποιμενικὴν κτηνοτροφίαν, κυρίως αἰγῶν καὶ προβάτων. Συνολικῶς εἰς ὅλοκληρον τὴν νῆσον κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τῆς 14-3-1971 εἶχομεν Προβατοειδῆ : 536.260 καὶ Αἰγοειδῆ : 305.380²⁵. Ἐκτὸς τῶν δυσμενῶν ἐπιδράσεων τῆς κτηνοτροφίας ἐπὶ τῶν δασῶν καὶ ἐπὶ τῆς δασικῆς ἐν γένει βλαστήσεως τῆς νήσου τὰς ὁποίας εἶδομεν ἀνωτέρω, ἐπικρατεῖ εἰς τοὺς κτηνοτρόφους καὶ ἡ συνήθεια νὰ καίουν τοὺς βοσκοτόπους διὰ τὴν ἀνανέωσιν τῆς βλαστήσεως. Ἡ συνήθεια αὕτη ὁμως, ἰδίως εἰς τὰς ὄρεινὰς καὶ μὲ μεγάλας κλίσεις ἐδαφῶν περιοχὰς, ἐπιφέρει τεραστίας καὶ ἀνυπολόγιστους ζημίας, διὰ τῆς ὑποβαθμίσεως κυρίως τῆς βλαστήσεως καὶ τῶν ἐδαφῶν, ἐκ τῆς παρασύρσεώς των ὑπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων κ.λπ. Αἱ προκαλούμεναι τοιαῦται πυρκαϊαὶ εἶναι ἐπίσης αἱ πλέον ἐπιζήμια καὶ ἐπικίνδυνοι καθότι τίθενται ὅταν πνέη ἄνεμος, καθ' ὥρας (ὡς νυκτερινὰς) καθ' ἃς δὲν καθίσταται δυνατὴ ἡ ἄμεσος ἐπέμβασις, ἀνακάλυψις τοῦ ἐμπρηστοῦ κ.λπ. Ἐκτὸς ὁμως τῶν ἡμέρων ζώων ὑπάρχουν καὶ ἄγρια τὰ ὁποῖα διαβιοῦν ἐντὸς τῶν δασῶν καὶ ἐπιδροῦν ποικιλοτρόπως ἐπ' αὐτῶν. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἦτο γνωστὴ ἡ Κρήτη διὰ τὰ ἀφθονα θηράματα καὶ ἄγρια ζῶα ὡς λαγοί, ζαρκάδια, ἐλάφια, αἰγαγροί, ἀγριόγατοι, ἀγριόχοιροι, ἴσως καὶ λέοντες καὶ ἄλλα, ἐνῶ ἐκ τῆς μέχρι σήμερον παλαιοντολογικῆς ἐρεῦνης ἔχουν ἀνευρεθῆ ὄστᾶ ἐλεφάν-

24 25. Περὶ τῆς κτηνοτροφίας καὶ τῆς σχέσεως ταύτης μὲ τὰ δάση τῆς νήσου βλ. σχ. καὶ κεφάλαιον 4.4 : (Τὰ δάση καὶ ἡ κτηνοτροφία).

Καταλλήλως τοποθετημένες πέτρες καὶ σκάλισμα εἰς τὸν κορμὸν τοῦ πρίνου διὰ τὴν διευκόλυνσιν τῶν αἰγῶν ν' ἀναίβουν εἰς τὸν πρίνον πρὸς βόσκησιν τοῦ φυλλώματος, εἰς τὴν περιοχὴν τῶν πρινοδάσων τοῦ χωρίου Κρούστα Ν. Λασιθίου.

των καὶ πυγμαίων Ἴπποποτάμων ἐντὸς σπηλαίων κ.λπ., δείγματα τῶν πολλῶν καὶ παρθένων δασῶν τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον κατὰ τὸ παρελθόν, εἰς τὴν νῆσον, ἐντὸς τῶν ὁποίων ζῶων²⁶.

Σήμερον ἐκ τῶν ἀγρίων τούτων ζώων ἀρκετὰ διαδεδομένα εἶναι ὁ λαγὸς καὶ ὁ ἄσβος (ἄρκαλος).

Αἱ προκαλοῦμεναι δὲ γενικῶς ἐκ τῶν ἀγρίων ζώων ζημιαὶ εἶναι ἐλάχισται καὶ δὲν δύνανται νὰ ἐπηρεάσουν σοβαρῶς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δασῶν.

Ἄλλα καὶ ἐκ τῶν ὑπολοίπων ζωϊκῶν ὀργανισμῶν ἡ δυσμενὴς ἐπίδρασις των εἶναι σχετικῶς μικρὰ καὶ οὐδεμία σημαντικὴ βλαπτικὴ ἐπίδρασις των ἀναφέρεται ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερον.

Διαπιστοῦται τέλος, ἐν τῶν ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἐκ τῶν ζωϊκῶν ὀργανισμῶν δυσμενὴς ἐπίδρασις δὲν θὰ πρέπει νὰ θεωρῆται σήμερον ὅτι σοβαρῶς ἐμποδίζει τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δασῶν εἰς τὴν νῆσον.

25 26. Περὶ τῶν θηραμάτων τῆς νήσου ἐν γένει καὶ τῆς σχέσεως τούτων καὶ τῆς Θήρας πρὸς τὰ δάση βλ. σχ. καὶ εἰς κεφ. 4.3 : (Τὰ δάση καὶ ἡ Θήρα).

2.5. Ἴτεροι φυτικοὶ ὀργανισμοὶ

Τὰ δασικὰ φυτὰ τὰ ὁποῖα συγκροτοῦν τὴν μορφὴν τοῦ δάσους ἔχουν ἄμεσον σχέσηιν καὶ μὲ τοὺς ἐτέρους συνοικοῦντας καὶ περιοικοῦντας φυτικούς ὀργανισμούς.

Οἱ φυτικοὶ οὔτοι ὀργανισμοὶ οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ διακριθοῦν εἰς τὴν μικροχλωρίδα, ὡς βακτήρια, μύκητες καὶ φύκη, καὶ τὴν ὑποβλάστησιν ὡς πόαι, γράσταις, πτέριδες, φρύγανα καὶ θάμνοι, εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιδροῦν ὄχι μόνον εὐμενῶς, ὡς εἰς τὴν προστασίαν τῶν νεοφύτων κ.λπ., ἀλλὰ καὶ δυσμενῶς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν διαφόρων δασικῶν δένδρων τοῦ δάσους.

Ὅπως δὴποτε ὁμως κατὰ τὸν συναγωνισμόν αὐτόν, τῶν φυτικῶν τούτων ὀργανισμῶν μετὰ τῶν δέντρων τοῦ δάσους, ὑπερτεροῦν καὶ ἐπικρατοῦν τελικῶς τὰ δένδρα. Αἱ ἐκ τῶν ἐτέρων δὲ αὐτῶν φυτικῶν ὀργανισμῶν προκαλούμεναι εἰς τὸ δάσος ζημίαι εἶναι ἀσήμαντοι καὶ δὲν ἐπηρεάζουν συνήθως τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δασῶν. Εἶναι σπάνια αἱ περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας εἶναι δυνατόν νὰ ἔχομέν μεγάλας ζημίας εἰς τὰ δάση ὡς εἶναι ἐξ ἐντόμων, μυκήτων κ.λπ. Καὶ πάλιν ὁμως αἱ ζημίαι αὐταὶ εἶναι σχετικῶς περιορισμέναι καὶ ἄνευ ἰδιαιτέρας μεγάλης σημασίας διὰ τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δασῶν εἰς μίαν περιοχὴν.

Γενικῶς γίνεται δεκτὸν ὅτι ἡ δυσμενὴς ἐπίδρασις τῶν φυτικῶν αὐτῶν ὀργανισμῶν ἐπὶ τῶν δασῶν εἶναι περιορισμένη, μὴ λαμβανομένη σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν καὶ ἰδίως ἐναντι τῶν ἄλλων αἰτιῶν αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν τεραστίαν ζημίαν καὶ ἀνεπανορθώτους πολλάκις καταστροφὰς εἰς τὰ δάση.

Παρ' ὅλα ταῦτα διὰ τὰ δάση τῆς Κρήτης δὲν ἀναφέρεται συγκεκριμένη δυσμενὴς ἐπίδρασις φυτικοῦ τινος ὀργανισμοῦ ἢ ὁποῖα μάλιστα νὰ ἔχη ἀποτελέσει ἐμπόδιον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δασῶν εἰς τὴν νήσον ἢ καὶ νὰ ἔχη ἐπιδράσει σοβαρῶς ἐπὶ τῆς ὑπάρξεως ἐν γένει τῶν δασῶν.

Θὰ πρέπει βεβαίως νὰ σημειωθῇ ὅτι οὔτε καὶ σήμερον παρατηροῦνται τοιαῦτα δυσμενεῖς ἐπιδράσεις ἐπιφέρουσαι ὑπολογισίμους ζημίας εἰς τὰ ὑπάρχοντα δάση ἢ καὶ νὰ ἐμποδίζουσιν τὴν ἀνάπτυξιν των.

2.6. Σύνολον περιβάλλον

Οἱ παράγοντες ὁμως τοὺς ὁποίους ἐξητάσαμεν ἀνωτέρω ἦτο οἱ ἀτμοσφαιρικοὶ καὶ ἔδαφικοὶ παράγοντες μετὰ τῶν συνοικοῦντων καὶ περιοικοῦντων ζωικῶν καὶ ἐτέρων φυτικῶν ὀργανισμῶν, οἱ ὁποῖοι συγκροτοῦν τὸ οἰκολογικὸν περιβάλλον μιᾶς περιοχῆς ἐντὸς τοῦ ὁποίου ζοῦν τὰ φυτὰ, δὲν ἐπιδροῦν κεχωρισμένως ἐπὶ τῆς βλαστῆσεως ἀλλὰ ὁμαδικῶς καὶ ταυτοχρόνως.

Ἡ ὑπαρξιν καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν δασῶν, καὶ τῶν φυτῶν ἐν γένει, δεδομένης τινὸς περιοχῆς ἐξαρτᾶται ἄμεσα ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ συνόλου τῶν ἀνωτέρω παραγόντων, ἧτις εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι εἴτε εὐμενῆς εἴτε καὶ δυσμενῆς καὶ μάλιστα εἰς βαθμὸν ποῦ νὰ μὴ ἐπιτρέπη οὐδόλως τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δασῶν.

Διὰ τὰς ἀνάγκας αὐτὰς τῶν φυτῶν διὰ τὴν ζωὴν καὶ αὐξησίν των ὁ Ἄριστοτέλης λέγει χαρακτηριστικὰ εἰς τὸ θαυμάσιον ἔργον του «Περὶ φυτῶν» :

«Καθολικῶς δὲ λόγῳ πάντων φυτῶν τεττάρων τινῶν δεῖται, σπέρματος διωρισμένου, τόπου ἁρμοδίου, ὕδατος συμμετρου καὶ ἀέρος ὁμοίου. ὅταν οὖν ταῦτα πάντα συντελεσθῶσι, γεννᾶται φυτὸν καὶ αὐξάνει ὅτε δὲ ταῦτα ὑποχωρήσουσιν, ἀσθενεῖ τῆ ἀποχωρήσει καὶ τὸ φυτὸν».

(Περὶ φυτῶν : Β, VI)

Ἐπίσης διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν φυτῶν ὁ πατὴρ τῆς βοτανικῆς Θεόφραστος (372 - 287 π.Χ.) γράφει ἐκτὸς τῶν ἄλλων :

«Ὅτι δὲ ἕκαστον ζητεῖ καὶ χώραν οἰκίαν καὶ κρᾶσιν ἀέρος φανερόν τῶν τὰ μὲν φέρειν ἐνίοις τόπους τὰ δὲ μὴ φέρειν μήτε αὐτὰ γιγνόμενα μήτε φυτευόμενα ραδίως, ἐὰν δὲ καὶ ἀντιλάβηται μὴ καρποφορεῖν».

(Περὶ φυτῶν Ἱστορίας : 4, 1, 5).

Σχετικῶς μὲ τοὺς παράγοντας αὐτοὺς καὶ τὴν φυσικὴν ἀνάπτυξιν τῶν δασῶν ὁ ἀείμνηστος ἀκαδημαϊκὸς Π. Κοντὸς παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς :

«Ὅλαι ἀνεξαιρέτως αἱ Ἑλληνικαὶ χώραι κείνται ἐντὸς τῆς λεγομένης δασικῆς ζώνης καὶ δὲν ὑπῆρχε τότε οὐδὲ ὑπάρχει καὶ τῶρα φυσικὸς τις κλιματικός, ἔδαφικὸς ἢ φυτικὸς γεωγραφικὸς λόγος, ὁ ὁποῖος γενικῶς νὰ καθίστα τότε ἢ τῶρα ἀδύνατον τὴν φυσικὴν ἀνάπτυξιν τῶν δασῶν ἐντὸς αὐτῆς». (Δάση καὶ Πολιτισμὸς ἰδία ἐν Ἑλλάδι, Ἀθήναι 1906, σελ. 11)

Ὁ ἴδιος ἐπίσης, ἐξετάσας τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος ἐπὶ τῆς δασικῆς βλαστῆσεως, παρατηρεῖ γενικῶς ὅτι :

«Ἐπὶ ὁλοκλήρου τῆς ζώνης τῆς πατρίδος ἡμῶν ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης μέχρι τῆς Ἀλπεικῆς ζώνης αἱ κλιματικαὶ συνθήκαι εἶναι γενικῶς εὐνοϊκαὶ καὶ ἐπαρκεῖς διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δένδρων καὶ τῶν δασῶν».

(Ἐπίδρασις ἐπὶ τὴν Ἑλληνικὴν Δασικὴν Βλάστησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κλίματος, Ἐν Ἀθήναις 1909, σελ. 35).

Ἐκ τῆς ἐρεῦνης δὲ, ὡς εἶδομεν τῶν παραγόντων καὶ τῶν συνθηκῶν τὰς ὁποίας δημιουργοῦν, διὰ τὴν ὑπαρξιν τῶν δασῶν βεβαιοῦται ἡ συγκρότησις ἐνὸς εὐμενοῦς διὰ τὰ δάση οἰκολογικοῦ περιβάλλοντος.

Ἐκ τῆς ἐπιδράσεως δὲ ταύτης, τοῦ οἰκολογικοῦ περιβάλλοντος, ἔχομεν ὡς ἀποτέλεσμα καὶ τὴν ἐπικράτησιν εἰς μίαν περιοχὴν ὠρισμένης βλαστῆσεως.

Δυνάμεθα, ὡς ἐκ τούτου, καὶ ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῆς ἀπαντωμένης βλαστῆσεως εἰς μίαν περιοχὴν νὰ ἐκτιμήσωμεν καὶ τὸ οἰκολογικὸν περιβάλλον εἰς τὸ ὁποῖον ἀναπτύσσεται αὐτή.

Ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἡ Κρήτη φημίζεται διὰ τὴν πλουσίαν τῆς δασικῆς βλάστησιν, διὰ τὴν ὁποῖαν ἔχομεν ἀρκετὰς μαρτυρίας ὡς θὰ εἶδωμεν καὶ κατωτέρω καὶ ἡ ὁποία προκαλεῖ τὸν θαυμασμόν ἀκόμη καὶ σήμερον, παρ' ὅλας τὰς καταστροφὰς τὰς ὁποίας ὑπέστη.

Χαρακτηριστικὰ ὁ πατὴρ τῆς βοτανικῆς Θεόφραστος (372-287 π.Χ.) εἰς τὸ «Περὶ φυτῶν Αἰτίων» γράφει διὰ τὴν βλάστησιν τῆς νήσου :

«Φασὶ δὲ τινές, ὅλως τῶν φύλλων καὶ τῶν θάμνων, καὶ ἀπλῶς τῶν ὑπὲρ γῆς τὰ ἐν Κρήτῃ διαφέρειν». ἦτοι : «Τὰ βότανα, οἱ θάμνοι καὶ ἐνὶ λόγῳ πᾶν τὸ φυόμενον ἐν αὐτῇ τῇ νήσῳ κάλλιστον ἐστὶ κατ' ἐξοχὴν»²⁷.

Ἐπίσης ὁ Gaius Plinius Secundus (23-79 μ.Χ.) ἀναφέρει τὰ κάτωθι :

«Precedence, persuasione illa, quinguid in Creta nascitur, infinito proestate coeteris ejusdem generis, alibi genetis».

(Plin., Lib., XXV, cap. 8)

ἦτοι : «Πᾶν τὸ βλαστᾶνον ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ ἀσυγκρίτως ἐστὶ κάλλιον τῶν ἄθροισμένων ἄλλαχού, καίτοι τοῦ αὐτοῦ εἶδους»²⁸.

Ἐνῶ ὁ D. O. Dapper²⁹ γράφει :

«ἡ νήσος αὕτη φύει πᾶν εἶδος σχεδὸν δένδρου, θάμνου, ἱαματικῆς βοτάνης, καρποῦ, φυτοῦ καὶ ὁπίωρας τρωγομένης καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τόπους».

Μίαν σχετικὴν εἰκόνα μᾶς δίδει ἐπίσης ὁ Β. Ψιλλάκης, ὁ ὁποῖος γράφει :

«Ἐκ τοῦ τοιούτου δὲ σχηματισμοῦ τοῦ ἐδάφους, τῆς διαθέσεως τῶν ὀρέων καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν καταρρεόντων ὑδάτων τῆς νήσου· ἐκ τῆς θέσεως, τοῦ σχήματος καὶ τῆς ὑπὸ τῶν ἀνέμων διαπνοίας αὐτῆς ὡς μικρᾶς, ἀλλ' ἀμφικλύστου ὑπὸ τῶν θαλασσῶν ἠπείρου, πᾶσαι αἱ τῆς φύσεως καλλοναὶ ὡς ἐν μικρογραφίᾳ συνηγηθήσαν ἐν αὐτῇ. Ἐκ τούτου τῶν τε θερμότερων καὶ τῶν ψυχρότερων κλιμάτων τὰ φυτὰ, τὰ ἄνθη καὶ τὰ δένδρα οὐ μόνον ἐπιδίδουσι καὶ καρποφοροῦσιν ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ καὶ πᾶν τὸ παραγόμενον

27. Βλ. σχ. D' O. Dapper «Ἀκριβὴς Περιγραφή τῆς Κρήτης» Μετάφρ. καὶ ἔκδ. Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητῆς, Ἀθήναι 1836, σελ. 269-270.

28. Βλ. D. O. Dapper «Ἀκριβὴς Περιγραφή τῆς Κρήτης» Μετ. καὶ ἔκδ. Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητῆς, Ἀθήναι 1836, σελ. 269 - 270. Ἡ μετάφρασις τοῦ χωρίου τοῦ Πλινίου ὑπὸ τοῦ D' O Dapper εἰς τὸ πρωτότυπον ἔργον του «Description exacte isles de l'archipel» Amsterdam, 1703, p. 465, ἔχει οὕτω : «Tout ce qui crît en cette île est incomparablement meilleur que ce qu'on recueille dans les autres pays, quoi qu'il soit de la même espèce».

Κουμαριές και ρείκια, μία πολύ διαδεδομένη μίξις εις την νήσον. Ἡ φωτογραφία εἶναι ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ χωρίου Ἀλώνες τῆς Ἐπ. Ρεθύμνης Ν. Ρεθύμνης.

ὑπερέχει πάντων τῶν ἄλλων ὁμογενῶν καὶ ὁμοειδῶν κατὰ τέ την ποιότητα, λεπτότητα καὶ εὐγένειαν. Ἐπροικίσθη ὑπὸ τῆς φύσεως δασιώδως καὶ ἀφθόνως καὶ ἐπλάσθη νὰ εἶνε πλουσία».

(Ἱστορία τῆς Κρήτης. Μέρους Πρώτον, τεύχος Α', Ἀθήναι 1899, σελ. 47).

Ἡ πλουσία λοιπὸν δασική βλάστησις τῆς νήσου, περὶ τῆς ὁποίας θὰ εἴδωμεν καὶ κατωτέρω καὶ ἡ ὁποία ἀνέκαθεν ἔχει προκαλέσει τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὸν θαυμασμὸν πολλῶν ἐρευνητῶν, μελετητῶν καὶ ἄλλων, ἀποτελεῖ καὶ ἀπόδειξις ἐπικρατήσεως εἰς τὴν Κρήτην ἐνὸς εὐνοϊκοῦ περιβάλλοντος δι' αὐτήν.

Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ δένδρα τὰ ὁποία συγκροτοῦν τὰ δάση ἐπιδροῦν εἴτε ὡς ἄτομα εἴτε ὡς σύνολον ἐπὶ τοῦ οἰκολογικοῦ περιβάλλοντος τὸ ὁποῖον διαφοροποιοῦν τοπικῶς καὶ δημιουργοῦν οὕτω, ἐν τινι μέτρῳ, εὐμενεστέρας συνθήκας διὰ τὴν ὑπαρξιν καὶ ἀνάπτυξιν των ἐν γένει.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω δέον νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸν ὅτι οἱ ἐπικρατοῦντες εἰς τὴν νήσον ἀνωτέρω παράγοντες συνθέτουν ἓνα σύνολον, δηλαδὴ τὸ οἰκολογικὸν περιβάλλον, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ἀναμφισβήτητα ὡς ἰδιαιτέρως εὐνοϊκὸν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν δασικῆς ἐν γένει βλαστήσεως καὶ ὁπωσδήποτε ἐπικράτησιν καὶ κυριάρχησιν τῆς ὑψηλῆς καὶ δενδρώδους τοιαύτης, συγκροτουμένης οὕτω τῆς μορφῆς τοῦ δάσους.

Εἶναι δὲ βέβαιον καὶ οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει, πῶς ἐὰν ὁ ἄνθρωπος παύσῃ νὰ καταστρέφῃ μὲ τὰς διαφόρους ἐνεργείας του τὴν πρωτογενῆ βλάστησιν καὶ ἀφήσῃ τὴν χώραν μόνον εἰς τὴν δραστηριότητα τῆς φύσεως τότε, ὅπως παρατηρεῖ ὁ ἀείμνηστος ἀκαδημαϊκὸς Π. Κοντός, δι' ὁλόκληρον τὴν Ἑλληνικὴν χώραν :

«...πανταχοῦ καὶ δασιλῆς θὰ ἀναπτύχθῃ καὶ θὰ ἐπεκταθῇ ἡ δασικὴ βλάστησις...»

(Δάση καὶ Πολιτισμὸς Ἰδίᾳ ἐν Ἑλλάδι, Ἀθήναι 1906, σελ. 16).

28 29. Βλ. D'O Dapper «Ἀκριβὴς Περιγραφή τῆς Κρήτης» Μετ. καὶ ἔκδ. Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητός, Ἀθήναι 1836, σελ. 269.

3. ΥΠΑΡΧΟΝΤΑ ΔΑΣΗ

3.1. Γενικά

Ἀπὸ ἀποψιν χλωρίδος ἡ Κρήτη κατέχει ὅλως ἰδιαιτέραν θέσιν εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς παραμεσογείου. Ἡ μεγάλη ποικιλία τῆς φυσικῆς μορφολογίας τῆς νήσου, ἡ συχνὴ καὶ πολλακίς ἀπότομος ἀλλαγὴ τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους εἰς ὑψηλὰ βουνά, λόφους, κοιλάδας, πεδιάδας, φαράγγια καὶ βραχώδεις ἐκτάσεις, ὡς καὶ ἡ ἄμεσος σχέσις τῆς νήσου μὲ τὴν θάλασσαν, δημιουργοῦν ἰδιαιτέρας κατὰ περιοχὴν κλιματοεδαφικὰς συνθήκας, ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων εἶναι ἡ ὑπαρξίς εἰς τὴν νήσον μιᾶς πλουσιωτάτης εἰς ἀριθμὸν φυτικῶν εἰδῶν χλωρίδος, τινὰ τῆς ὁποίας εἶναι μοναδικὰ εἰς ὁλόκληρον τὴν γῆν.

Τὰ πρῶτα μᾶς σημαντικὰ στοιχεῖα περὶ τῆς χλωρίδος ἐν γένει τῆς νήσου ἀνάγονται εἰς τὴν Μινωικὴν ἐποχὴν καὶ βασίζονται κυρίως εἰς τὰ πολλὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τὰ ὁποία ἔχουν ἔλθῃ εἰς φῶς ἕως σήμερον, ὡς εἶναι αἱ διάφοραι ἀπεικονίσεις εἰς τοίχους, ἀγγεῖα, νομίσματα κλπ. Ἐπίσης ἀπηνθρακωμένα σπέρματα φυτῶν, καρποῖ, κλπ. Σχετικῶς ὁ Ἐλ. Πλατάκης παρατηρεῖ ὅτι :

«Τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα (τοιχογραφίαι, ἀγγειογραφίαι, σπέρματα καὶ καρποὶ φυτῶν, κορμοὶ δένδρων κλπ.) μᾶς παρουσιάζουν ἐνδείξεις περὶ τῆς χλωρίδος τῆς περιόδου ἐκείνης καὶ ἐν τινι μέτρῳ μᾶς παρέχουν τὰς βάσεις ἵνα στηρίξωμεν τὴν ἀποψιν ὅτι ἡ χλωρίς τῆς νήσου τῶν χρόνων ἐκείνων ἦτο οἷα καὶ ἡ σημερινή».

(«Τὰ φυτὰ τῆς Κρήτης ἀπὸ τῆς Μινωικῆς ἐποχῆς μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως» Ἀρχεῖα Φαρμακευτικῆς, 1-2 καὶ 3-4, Ἀθήναι 1966).

Ἀρκετὰ τῶν φυτῶν τούτων ἔχουν προσδιορισθῆ καὶ μᾶς εἶναι γνωστὰ καὶ τὰ ὁποία συμμετέχουν καὶ εἰς τὴν σημερινὴν σύνθεσιν τῆς χλωρίδος τῆς νήσου, ὡς ἄρκευθος, μύρτος, πλάτανος, φοῖνιξ κ.ἄ.

Περισσότερας καὶ πλέον σημαντικῆς πληροφορίας περὶ τῶν φυτῶν τῆς νήσου εὐρίσκομεν μετέπειτα εἰς τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων οἱ ὁποῖοι ἰδιαιτέρως εἶχον ἀσχοληθῆ μὲ τὴν φύσιν ἐν γένει καὶ ἐγγύριζον πολλὰ καὶ περὶ τῶν φυτῶν.

Ἐκτοτε καὶ μέχρι σήμερον ἡ χλωρίς τῆς νήσου ἔχει μελετηθῆ ὅσον καμμιᾶς ἄλλης περιοχῆς τῆς γῆς³⁰.

Σήμερον ἡ μεγάλη ποικιλία εἰδῶν τῆς αὐτοφυοῦς βλαστήσεως τῆς νήσου,

30. Τὴν ἔρευναν τῆς Κρητικῆς χλωρίδος ὁ Ἐλ. Πλατάκης διακρίνει εἰς τέσσαρας σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων χωριζόμενας περιόδους, ἦτοι :

A. Τὴν περίοδον τῆς Μινωικῆς Κρήτης

B. Τὴν περίοδον τῶν Ἀρχαίων Συγγραφέων

Γ. Τὴν περίοδον τῆς Ἀναγεννήσεως (ΙΔ' - ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' αἰών)

Δ. Τὴν περίοδον ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

(«Τὰ φυτὰ τῆς Κρήτης ἀπὸ τῆς Μινωικῆς Ἐποχῆς μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως» Ἀρχεῖα Φαρμακευτικῆς, 1 - 2 καὶ 3 - 4. Ἀθήναι 1966.

Σχετικῶς μὲ ἀναφερόμενα στοιχεῖα περὶ τῆς χλωρίδος τῆς Κρήτης ὑπὸ νεωτέρων συγγραφέων κλπ. βλ. 1. Ἐλ. Πλατάκη : Τὸ ἱστορικὸν τῶν ἐν Κρήτῃ βοτανικῶν ἐρευνῶν ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, Κρητικὰ Χρονικά, τόμ. 9ος, τευχ. 1 Ἡράκλειον 1955. 2. Κ. Γκανιάτσα : Ἡ χλωρίς τῆς Κρήτης, Ἀμάθεια, τόμ. πέμπτος, ἔτος Ε', Ἰουλ. - Δεκ., τευχ. 20 - 21, Ἀγ. Νικόλαος Κρήτης 1974 καὶ Ἡ βλάστησις τῆς Κρήτης, Κρητολογία τευχ. ΙΙ, Ἰαν. - Ἰουν., Ἡράκλειον Κρήτης 1976, σελ. 5 - 38 κ.λπ.

ἀπὸ τὰ πλέον συνήθη ἕως τὰ πλέον σπάνια εἶδη, ἀπαντᾶται εἰς κάθε σχεδὸν σημεῖον τῆς νήσου. Ὀλόκληρος δὲ ἡ ἑκτασίς τῆς ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἕως τῶν ὑψηλότερων κορυφῶν, καλύπτεται μὲ ἕναν καταπράσινον μανδύαν στολισμένον μὲ ἀμέτρητα εἶδη φυτῶν.

Δυνάμεθα ἐκ τῶν ἀπαντωμένων φυτῶν, τὰ ὁποῖα συνθέτουν τὴν πλούσιωτάτην καὶ θαυμασίαν χλωρίδα τῆς Κρήτης, νὰ διακρίνωμεν ἕναν μεγάλον ἀριθμὸν δασικῶν εἰδῶν, καλλιεργουμένων, κτηνοτροφικῶν, ἀρωματικῶν, φαρμακευτικῶν, καλλωπιστικῶν, ἀνθοκομικῶν, βιομηχανικῶν, εἰδῶν μὲ βαφικὰς οὐσίας κλπ.

Ἐκ παραλλήλου ὅμως μὲ τὴν αὐτοφυῆ βλάστησιν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ ἡ εἰσαγωγή διαφόρων ξενικῶν εἰδῶν, δυναμένων νὰ εὐδοκιμήσουν εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ ἀπὸ πολλοῦ ἔχουν ἐγκλιματισθῆ. Ὅσον ἀφορᾷ ὅμως τὴν εἰσαγωγὴν δασικῶν ξενικῶν εἰδῶν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι αὕτη εἶναι σχετικῶς περιορισμένη εἰς ἀριθμὸν εἰδῶν καὶ ἑκτασιν καὶ περισσότερο διὰ καλλωπιστικούς σκοπούς. Μεταξὺ τῶν δασικῶν τούτων εἰδῶν εἶναι εἶδη ἀκακίας, εὐκαλύπτου, λεύκης κ.ἀ.

Συνολικῶς ἡ χλωρίς τῆς νήσου περιλαμβάνει περίπου 2000 φυτικά εἶδη ἐκ τῶν ὁποίων περίπου 7,0% εἶναι ἐνδημικά³¹.

3.2. Δασικά εἶδη

Τὸ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον ὅσον ἀφορᾷ τὴν χλωρίδα τῆς Κρήτης συγκεντρῶνται, ἀνεκάθεν, ἡ αὐτοφυῆ δασικὴ βλάστησίς τῆς, τῆς ὁποίας ὁ πλοῦτος ἔχει προσελκύσει πλείστους ὄσους νὰ τὴν μελετήσουν, νὰ τὴν περιγράψουν καὶ νὰ τὴν θαυμάσουν.

Εἰς τὴν παροῦσαν ἐργασίαν ὅμως εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ περιορισθῶμεν εἰς ἕνα σχετικῶς μικρὸν ἀριθμὸν δένδρων καὶ θάμνων, τὰ ὁποῖα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κυριαρχοῦν τῆς δασικῆς βλαστῆσεως τῆς νήσου καὶ ἔχουν ἰδιαίτερον τινὰ θέσιν καὶ σημασίαν εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν δασῶν.

Εἰς τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ μάλιστα ὄχι μόνον βοτανικῶν ἀλλὰ καὶ γεωγράφων, ἱατρῶν, ἱστορικῶν, ποιητῶν κ.ἀ. εὐρίσκομεν ἀρκετὰς ἐγ-

31. Ἡ χλωρίς τῆς Κρήτης, ἥτις ὡς καὶ ὀλοκλήρου τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου κατάγεται ἐκ τῆς χλωρίδος τῆς τριτογενεῦς ἐποχῆς, ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος προσύληκσεν τὸ ἐνδιαφέρον ἐξ αἰτίας κυρίως τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ εἰδῶν τὸν ὁποῖον περιλαμβάνει μεταξύ τῶν ὁποίων σημαντικὸς ἀριθμὸς εἶναι ἐνδημικά. Σχετικῶς μὲ τὰ ἐνδημικά εἶδη τῆς νήσου ὁ Ἑλ. Πλατάκης γράφει: «Ἡ θέσις καὶ τὸ κλίμα τῆς Κρήτης ἐξασφαλίζουν εἰς αὐτὴν λίαν ἀξιόλογον χλωρίδα. . . Ἐξ ἀπόψεως ἐνδημικῶν φυτῶν ἡ χλωρίς τῆς Κρήτης εἶναι ἡ πλέον ἀξιόλογος καὶ πλουσιωτέρα ἐξ ὅλων τῶν ἑλληνικῶν περιοχῶν. Ἐκ τῶν σπερμοφύτων εἰς τὴν Κρήτην ἀπαντῶνται περὶ τὰ 1.450 αὐτοφυῆ εἶδη, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 139 εἶναι ἐνδημικά. Πλὴν τούτων ὑπάρχουν 18 ὑποεἶδη καὶ 49 ποικιλίαι ἐνδημικῶν φυτῶν. Ὁ πλοῦτος οὗτος εἰς ἐνδημικά φυτὰ ὑποδηλώνει καὶ τὸν ἰδιαίτερον φυτολογικὸν χαρακτήρα τῆς νήσου. Πέρα τούτων εἰς τὴν Κρήτην εὐρίσκονται ἐνδημικά φυτὰ 28 διαφόρων συστηματικῶν μονάδων, κοινὰ μὲ ἄλλας περιοχὰς τοῦ Ν. Αἰγαίου καὶ 17 μετὰ τῶν Κυκλάδων. . . Ὅμως ἐξ 22 διαφόρων συστηματικῶν μονάδων ἐνδημικῶν φυτῶν δὲν ἔχει ἐκτὸς Κρήτης συγγενεῖς». («Σπήλαια καὶ ἄλλα καρστικά μορφαί τῆς Κρήτης» Ἡράκλειον 1973, τόμ. Α', σελ. 73). Βλ. ἐπίσης Κ. Γκανιάτσα «Ἡ χλωρίς τῆς Κρήτης» περ. Ἀμάθεια ἀρ. τ. 20 - 21, ἐνθα ὁμιλεῖ περὶ 2.386 ταξονομικῶν μονάδων τῆς Κρητικῆς χλωρίδος, δίδει σχετικὰ στοιχεῖα ἐτέρων συγγραφέων κ.λπ.

Ἐπίσης Κ. Γκανιάτσα: Ἡ βλάστησις τῆς Κρήτης, Κρητολογία, τευχ. II, Ἰαν. - Ἰουν., Ἡράκλειον Κρήτης 1976, σελ. 5 - 38.

Εἰς τὰς ἀνωτέρω ἐργασίας ἀναφέρονται, ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ γεωλογικὰ τινὰ στοιχεῖα τῆς Κρήτης κ.λπ.

Ἀπὸ τὰ ὀλίγα διασωθέντα κηпарισσοδόση τῶν δασοσκεπῶν ἄλλοτε Λευκῶν Ὀρέων.

κατεσπαρμένους πληροφορίας καὶ περὶ διαφόρων δασικῶν φυτῶν τῆς νήσου, περὶ τῶν δασῶν τῆς, ὡς καὶ ἄλλας τινὰς πληροφορίας αἱ ὁποῖαι ἔχουν σχέσιν τινὰ μὲ τὴν δασικὴν βλάστησιν καὶ παρουσίαν τῶν δασῶν εἰς τὴν νήσον³².

Εἰς τὸν πίνακα 2 δίδονται τὰ κυριώτερα δασικά φυτὰ τῆς δενδρώδους καὶ θαμνώδους βλαστῆσεως τῆς νήσου ἐκ τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων.

Ἐνας ἀριθμὸς ἐκ τῶν ἀπαντωμένων καὶ πλέον διαδεδομένων σήμερον δασικῶν δένδρων καὶ θάμνων ἐμφαίνηται εἰς τὸν πίνακα 3.

Ἐκ τῶν δασικῶν φυτῶν τούτων (πίν. 3) τὰ εἶδη τὰ ὁποῖα συμμετέχουν περισσότερο εἰς τὴν συγκρότησιν τῶν ὑπαρχόντων σήμερον δασῶν εἶναι ἡ κυτάρισσος ἡ ἀειθαλής, ἡ πεύκη ἡ τραχεία καὶ ἡ δρυς ἡ κοκκοφόρος ἡ πρίνος.

32. Μεταξὺ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων εἰς τὰ ἔργα τῶν ὁποίων εὐρίσκομεν διαφόρους πληροφορίας περὶ τῶν δασῶν καὶ τῆς χλωρίδος ἐν γένει τῆς Κρήτης εἶναι κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν καὶ οἱ:

Δένδρα κρητικής σφανδάμου εις την θέσιν Ζύμυθος περιοχής Δ. Άνωγειών Ν. Ρεθύμνης.

1. Πίνδαρος (522 - 448 π.Χ.) 2. Όμηρος (Θ' αιών π.Χ.) 3. Όσιόδος (έζησε μεταξύ 750 και 700 π.Χ.) 4. Εύριπίδης (480 - 406 π.Χ.) 5. Όρόδοτος (484 - 410 π.Χ.) 6. Έρμιππος (Ε' αιών π.Χ.) 7. Όπποκράτης (460 - 377 π.Χ.) 8. Πλάτων (429 - 347 π.Χ.) 9. Όριστοτέλης (384 - 322 π.Χ.) 10. Θεόφραστος (372 - 287 π.Χ.) 11. Όρατος 305 - 240 π.Χ.) 12. Άνώνυμος Βουκολικός (Γ' αιών π.Χ.) 13. Όντίγονος ό Καρύστιος (Β-Γ αιών π.Χ.) 14. Νίκανδρος ό Κολοφώνιος (Β' αιών π.Χ.) 15. Marcus Terentius Varro (116 - 27 π.Χ.) 16. Marcus Tilius Cicero (106 - 43 π.Χ.) 17. Διόδωρος ό Σικελιώτης (90 - 20 π.Χ.) 18. Virgilius (70 - 19 π.Χ.) 19. Marcus Vitruvius Pollio (Α' αιών π.Χ.) 20. Στράβων (Α' αιών π.Χ.) 21. Aulus Cornelius Celsus (Όρχαί Α' αιώνας μ.Χ.) 22. Gaius Plinius Secundus (23 - 79 μ.Χ.) 23. Statius (40 - 96 μ.Χ.) 24. Πλούταρχος (46 - 127 μ.Χ.) 25. Διοσκουρίδης (περί τὰ 54 - 79 μ.Χ.) 26. Σερβίλιος Δημοκράτης (Β' ήμισυ Α' αιώνας μ.Χ.) 27. Διονύσιος ό Περιηγητής (όρχαί Β' αιώνας μ.Χ.) 28. Γαληνός (129 - 201 μ.Χ.) 29. Claudius Aelianus (τέλος Β' και όρχαί Γ' αιώνας μ.Χ.) 30. Όλέξανδρος ό Όφροδισιεύς (τέλος Β' και όρχαί Γ' αιώνας μ.Χ.) 31. Gaius Tullius Solinus (τέλος Γ' αιώνας μ.Χ.) 32. Όρειβάσιος (έγεννήθη τὸ 325 μ.Χ.) 33. Rufus Festus Avienus (Β' ήμισυ Δ' αιώνας μ.Χ.) 34. Lucius Apuleius (τέλος Δ' και όρχαί Ε' αιώνας μ.Χ.) 35. Όσύχιος (Ε' αιών μ.Χ.) 36. Priscianus (Ε' - ΣΤ' αιών μ.Χ.) και άλλοι. Όρεκετά σχετικὰ με την χλωρίδα τής νήσου χωριστῶν όρχαίων συγγραφέων εύρίσκονται εις τὸ έργον τοῦ I. Mersius : Creta, Cyprus, Rhodus... Amstelodami 1675. Όπίσης εις τὸ έργον τοῦ Br. Arnold: De Graecis florum et arborum amantissimis, Göttingen 1885. Πρβλ. Όλ. Πλατάκη «Ό φυτά τής Κρήτης από τής Μινωικής Όποχής μέχρι τών χρόνων τής Όναγεννήσεως» Όρχαία Φαρμακευτικής, 1 - 2 και 3 - 4. Όθήνη 1966.

Π Ι Ν Α Ξ 2

Δασικά τινὰ είδη τής δενδρώδους και θαμνώδους βλαστήσεως τής Κρήτης, έκ τών άναφερομένων υπό τών όρχαίων συγγραφέων

1. Abies... (έλάτη...)
Πλάτων (Όμοι Δ' 705 C). Marcus Vitruvius Pollio (De Archit. II, IX, 5-13). Gaius Plinius Secundus (Hist. Nat. XXIV, 61, 1. Όσως).
2. Buxus sempervirens L. (πυξός ό άειθαλής)
Νίκανδρος ό Κολοφώνιος.
3. Chamaecyparis humilis L. (χαμαίρωψ ό χαμηλός)
Θεόφραστος (Φ. I. 2. 6. 11.). Gaius Plinius Secundus (Hist. Nat., XIII. 9.1).
4. Cornus mass L. (κρανέα ή άρρην)
Gaius Plinius Secundus (Hist. Nat., XV. 31. 1).
5. Cupressus sempervirens L. (κυπάρισσος ή άειθαλής)
Πίνδαρος (Παιάν. 4. 42). Έρμιππος (Φορμοφόροι, στ. 14). Πλάτων (Όμοι Α' 625, Β-С και Δ' 705 C). Θεόφραστος (Φ. Αίτ., 1. 2. 2. και Φ. I., 2. 2. 2., 3. 1. 6., 3. 2. 6.; 4. 1. 3., 4. 5. 2.). Νίκανδρος ό Κολοφώνιος (Όθηριακά, στ. 585). Marcus Vitruvius Pollio (De Archit., II. IX. 5-13). Διόδωρος ό Σικελιώτης (Βιβλιοθ. Όστορ. Ε' LXVI. 1). Gaius Plinius Secundus (Hist. Nat., XVI. 60. 1 και XXIV. 61. 1.). Πλούταρχος (Περί φυγής 905. Όθικά 602 F και Συμπ. Πρόβλ. I. Β. 5. 21 κ.έ.). Gaius Julius Solinus (Coll. R. Mem. 11. 12).
6. Fagus silvatica L. (όξυά ή δασική)
Marcus Vitruvius Pollio (De Archit. II. IX. 5-13).
7. Ficus sycomorus L. (συκομωρέα)
Θεόφραστος (Φ. I. 4. 2. 3). Gaius Plinius Secundus (Hist. Nat., XIII. 15. 1. πιθανόν).
8. Fraxinus ornus L. (φράξιμος ό όρνος)
Marcus Vitruvius Pollio (De Archit. II. IX. 5-13 Όσως). Rufus Festus Avienus (Descr. Orb. Terrae 675 - 676).
9. Juniperus... (όρκευθος...)
Marcus Vitruvius Pollio (De Archit. II. IX. 5-13) Όσως J. oxycedrus L. (όρκευθος ή όξύκεδρος) ή J. Macrocarpa Sibthorp (όρκευθος ή μακρόκαρπος). Gaius Plinius Secundus (Hist. Nat. XVI. 76. 2), Όσως J. macrocarpa Sibthorp (όρκευθος ή μακρόκαρπος) ή J. phoenicea L. (όρκευθος ή φοινικική).
10. Juniperus macrocarpa Sibthorp (όρκευθος ή μακρόκαρπος)
Όπποκράτης (Περί Γυναίκ. πρώτον II. 734 και Γυναίκ. Φυσ. II. 565).
11. Phoenix dactylifera L. (φοίνιξ ό δακτυλοφόρος)
Θεόφραστος (Φ. I. 2. 6. 9). Gaius Plinius Secundus (Hist. Nat. XIII. 8).
12. Pinus... (πεύκη...)
Πλάτων (Όμοι Δ' 705 C). Όμιλει δια δύο είδη, την «πεύκη» (P. brutia Ten Όσως) και την «πίτυν» (P. pinea L. μάλλον).
13. Platanus... (πλάτανος...)
Πλάτων (Όμοι Δ' 705 C), (P. orientalis L. μάλλον).
14. Platanus orientalis L. var. sempervirens (πλάτανος ή άειθαλής)
Θεόφραστος (Φ. I., 1. 9. 5 και 3. 3. 3). Marcus Terentius Varro (Rer. Aust. Lib. I. VII. 6). Gaius Plinius Secundus (Hist. Nat. XII. 5. 11).
15. Populus nigra L. (λευκή ή μαύρη)
Όπποκράτης (Περί Γυναίκ. πρώτον II. 725 και Γυναίκ. Φυσ.). Όριστοτέλης (Περί Όουμας. Όκουσμ. LXIX). Θεόφραστος (Φ. I., 2. 2. 10 και 3. 3. 4). Marcus Vitruvius Pollio (De Archit. II. IX. 5-13). Gaius Plinius Secundus (Hist. Nat. XXIV. 32. 1).
16. Pyrus amygdaliformis Vill (πύρος ή άμυγδαλοειδής)
Νίκανδρος ό Κολοφώνιος (Όθηρ. στ. 512-513).
17. Quercus cerris L. (όρϋς ή κήρρις)
Marcus Vitruvius Pollio (De Archit. II. IX. 5-13 Όσως).
18. Quercus robur L. (Q. pedunculata Ehrh) (όρϋς ή έμμισχος)
Θεόφραστος (Φ. I., 3. 3. 3). Marcus Vitruvius Pollio (De Archit. II. IX. 5-13 Όσως). Διονύσιος ό Περιηγητής (Περίηγ. Όίκον. στ. 500 - 503. Όσως).

19. Salix . . . (ιτέα . . .)
Gaius Plinius Secundus (Hist. Nat. XVI. 46. 1). Ἴσως S. Caprea L. (ιτέα ἢ αἴγειος) ἢ S. fragilis L. (ιτέα ἢ εὐθραυστος).
20. Salix fragilis L. (ιτέα ἢ εὐθραυστος)
Marcus Vitruvius Pollio (De Archit. II. IX. 5-13).
21. Stygax officinalis L. (στύραξ ὁ φαρμακευτικός)
Gaius Plinius Secundus (Hist. Nat. XII. 55. 2).
22. Tilia vulgaris Hayne (φιλύρα ἢ κοινή)
Marcus Vitruvius Pollio (De Archit. II. IX. 5-13. Ἴσως).
23. Ulmus campestris Spach (πτελέα ἢ πεδινή)
Marcus Vitruvius Pollio (De Archit. II. IX. 5-13).
24. Vitex agnus castus L. (βίτεξ ὁ ἄγνος)
Marcus Vitruvius Pollio (De Archit. II. IX. 5-13). Γαληνός ('Αντίδ. Βιβλ. Α', τόμ. XIV, 1827, σελ. 9-10).

Παρατηρήσεις :

Ἐκτὸς τῶν φυτῶν τούτων ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ ἀρκετὰ ἄλλα εἶδη φυτῶν κυρίως ὁμοίως τῆς θαμνώδους, φρυγανώδους καὶ ποώδους βλαστήσεως τῆς νήσου. Βλ. σχ. Ἐλ. Πλατάκη, «Τὰ φυτὰ τῆς Κρήτης ἀπὸ τῆς Μινωικῆς Ἐποχῆς μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως» Ἀρχαία Φαρμακευτικῆς, 1-2 καὶ 3-4. Ἀθήναι 1966, κ.ἄ.

34 Ἐν ἓκ τῶν ὑπαρχόντων, μερικῶν καὶ μοναδικῶν, δένδρων ἐλάτης εἰς τὸ χωρίον Ἀσκύφου τοῦ Ν. Χανίων.

Π Ι Ν Α Ξ 3

Δασικά τινὰ εἶδη τῆς δενδρώδους καὶ θαμνώδους βλαστήσεως τῆς Κρήτης ἅτινα ἀπαντῶνται σήμερον, μετὰ τῶν τοπικῶν ὀνομάτων

1. Abelicea cretica Sm. (Zelkova cretica Spach., Z. abelicea Boiss., Planeta abelicea B. καὶ sch., Ulmus abelicea S. καὶ Sm.) = ἀμπελίτσα, ἀμπελίτσα, ἀμπελίτσια, ἀνέγγωρο, ἀνέγγωρος.
2. Acer creticum L. (A. orientale Tourne., A. sempervirens L.) = ἀγκαθιά, ἀσφέδαμος, ἀσφένδαμος, ἀσφένταμος, ἀσφεντος, σφέδαμος, σφένδαμος, σφενδάμι, σφεντάμι.
3. Agave americana L. (A. altissima Zumog., A. europaea Vis., A. ramosa Moench., A. spectabilis Salisb.) = ἀθάνατος.
4. Amelanchier cretica D. C. = ἴσως.
5. Anagyris foetida L. = ἄζόγερας, ἄζόγυρος, ἀναγύρι, ἀνδραβάνα, ἀντρόινα, ἀσόγερας, ἀσόγερας, βρωμόκλαρο.
6. Anthyllis hermanniae L. = ἀνθυλλίδα.
7. Arbutus andrachne L. (A. integrifolia Lam., A. sieberi Klotch.) = ἀγριοκουμαριά, ἀνδρακλα, ἀνδράκλα, ἀντράκλα, ἀνδρακλος, ἀνδραχλος, κουμαρά, κουμαρέ, κουμαργιά.
8. Arbutus unedo L. (A. vulgaris) = κουμαρά, κουμαρέ, κουμαργιά, κουμαριά.
9. Astragalus creticus Lam. = ἀστράγαλος, κεντούκλα.
10. Berberis cretica L. = ἀλουτσά, ἀλουτσιά, λουτσά, λουτσιά, ξάγκαθος.
11. Calycotome villosa Link. = ἀσπαλάθι, ἀσπαλαθιά, ἀσπάλαθος, ἀσπάλαθρος, ἀσφάλαχτος, σπαλαθιά, σπάλαθος, ξυλάγκαθο.
12. Castanea sativa Mill. (C. vulgaris Lank., C. vesca Gaertn. C. castanea Karts = = καστανιά.
13. Ceratonia siliqua L. = ἀγριοκερατιά, κερατιά, ξυλοκερατιά, χαρουπέ, χαρουπιά.
14. Cistus . . . διάφορα εἶδη ὡς C. parviflorus Lank. (C. incanus S. καὶ S.), C. salvifolius L., C. villosus ἢ incanus L., C. creticus Boiss. (C. villosus var. creticus Hay).
15. Crataegus . . . διάφορα εἶδη ὡς C. Azarolus L. (C. aronia Ser.), C. monogyna Jacq., C. oxyacantha L.
16. Cupressus sempervirens L. = κυπαρίσσι (C. S. var. pyramidalis Targ = ἀρσενικό κυπαρίσσι καὶ C. s. var. horizontalis Mill = θηλυκό κυπαρίσσι)
17. Daphne oleoides Schreb. (D. Buxifolia Vahl.) = χαμωλιά.
18. Erica arborea L. = ἔρειγκας, ἔρεικας, ἔρεϊκος, ρεϊκι.
19. Erica verticillata Forsk. = ρεϊκι, χαμωρεϊκι.
20. Euphorbia . . . διάφορα εἶδη ὡς E. acanthothamnus Heldr. (E. spinosa S.S.), E. characias L. (cretica Mill.), E. dendroides.
21. Genista acanthocladus D. C. = ἀχινόποδας, ἀχινόποδι, σφινόποδι, σχινόποδι.
22. Hedera helix L. = ἀκισσός, κισσός.
23. Ilex aquifolium L. = ληόπρινος.
24. Inula viscosa Ait. = ἀκουζιά.
25. Juglans regia L. = καρά, καργιά, καρυδιά.
26. Juniperus macrocarpa S et Sm (J. altica Oph.) = κέδρος, κέντρος.
27. Juniperus oxycedrus L. = κέδρος, κέντρος.
28. Juniperus phoenicea L. (Sabina phoenicea Antoine) = ἀβόραντος, ἀβόρατος, ἀγριοκυπαρίσσι, κέδρος, κέντρος.
29. Laurus nobilis L. = δάφνη.
30. Myrtus communis L. = μερθιά, μερτιά, μυρθιά, μυρτιά.
31. Nerium oleander L. (N. lauriforme Lank.) = μικροδάφνη, σφέακα.
32. Olea europaea var. oleaster D. C. (O. E. var. silvestris Rouy., O. silvestris Mill., O. oleaster Hoffm. καὶ Link.) = ἀγριελιά, ἀσγουρλίδα, ἀσγουρλίδι, ἀγριολητά, ἀργουλίδα, ἀργουλίδι, ἀργουλίδα.
33. Ononis . . . διάφορα εἶδη ὡς O. spinosa L., O. microphylla Prese., O. diffusa Ten. κ.ἄ.
34. Phillyrea media L. (Ph. Latifolia var. media Schneid.) = φυλλίκι.

35. *Phlomis*... διάφορα είδη ως *P. cretica* Presl. (*P. viscosa* Poir., *P. Ferruginea* Boiss), *P. Microphylla* Sich. (*P. lanata* Willd), *P. fruticosa* L.
36. *Phoenix dactylifera* L. = βαγιά, βαγιωνιά, φοινικιά, χουρμαδιά.
37. *Pinus brutia* Ten. (*P. pithyusa* Stev.) = πεύκο.
38. *Pinus halepensis* Mill. (*P. maritima* S και Sm., *P. telethria* Heldr.) = πεύκο.
39. *Pinus pinea* L. (*P. sativa* Garsault) = πεύκο, κουκουναργιά, κουκουναριά.
40. *Pirus amygdaliformis* Vill = αγκούτσakas.
41. *Pistacia lentiscus* L. = σκίνος, σχινάρι, σχίνος.
42. *Pistacia terebinthus* L. = άντραμιθιά, τεραμυθιά, πετραμυθιά.
43. *Platanus orientalis* L. = άπλάτανος, πλάτανος, πλατάνι και *P. o. var. cretica* Dode = ποικιλία άειθαλής.
44. *Populus tremula* L. = λεύκα, λεύκη, πεύκος (λευκός).
45. *Populus nigra* L. = λεύκα, λεύκη, πεύκος (μαύρος).
46. *Poterium spinosum* L. = άστοιβίδα.
47. *Quercus aegilops* L. (*Q. macrolepis* Kotstsy) = βελανιδιά, δρυγιάς, ντρυγιάς.
48. *Quercus cerris* L. (*Q. austriaca* Willd) = βελανιδιά, δρυγιάς, ντρυγιάς.
49. *Quercus coccifera* L. = πρίνος, πρινάρι και κασιπρίνι όταν είναι θαμνώδης.
50. *Quercus illex* (smilax) L. = άγίλακας, άζίλακας, άκούλακας, άσίλακας.
51. *Quercus pubescens* Willd. (*Q. lanuginosa* Thuill) = βελανιδιά, δρυγιάς, βτρυγιάς.
52. *Rhamnus*... διάφορα είδη ως *R. alaternus* L., *R. oleoides* L., *R. prunifolius* S. S., *R. graecus* Boiss. et Rent.
53. *Rubus idaeus* L. = βάτος, βατσιλιά.
54. *Salix fragilis* L. (*S. viridis* Fries, *S. russelliana* Smith.) = έθιά, ιτιά.
55. *Salvia*... διάφορα είδη ως *S. pomifera* L., *S. triloba* L. κ.ά.
56. *Smilax aspera* L. = άκρέβατος, άκρόβατος, άμπελάκι, άρκόβατος, άρκουδόβατος, κληματσίδα.
57. *Spartium junseum* L. = σπάρτο, σπάρτος.
58. *Styrax officinalis* L. = άγούδουρας, άστράκας, άστύρακας, σταυρακιά.
59. *Thymelaea hirsuta* Endl. (*Passerina hirsuta* L.) = άφινokaλιά.
60. *Thymus capitatus* Hoffmng = θυμάρι, θύμος.
61. *Ulmus campestris* L. (*U. glabra* Mill., *U. proceta* Salisb.) = άφουσκιά, φουσκιά.
62. *Vitex agnus castus* L. = λυγιά.

Παρατηρήσεις :

Έκτος των άνωτέρω φυτικών ειδών ή χλωρίς της νήσου περιλαμβάνεται έναν πολύ μεγάλο αριθμόν και άλλων ειδών, ως είδομεν και άνωτέρω, άτινα δέν είναι δυνατόν να περιληφθούν εις την παρούσαν έργασίαν, περιληφθέντων μόνον των πλέον γνωστών και διαδεδομένων ειδών της άυτοφυούς δασικής δενδρώδους και θαμνώδους ίδίως βλαστήσεως.

Άξιοσημείωτος είναι επίσης ή παρουσία και πολλών άλλων δασικών δένδρων τα όποια καταλαμβάνουν μικράς έκτάσεις ή άπαντώνται έν μίξει μετ' άλλων ειδών ή και κατά μεμονωμένα άτομα ως είναι τα είδη άριά, άρκευθος, ίτέα, καρυδέα, καστανέα, λεύκη, ξυλοκερατέα ή χαρουπιά, πλάτανος, σφένδαμος, φοινίξ κ.ά.

Εις την νήσον σήμερα δέν άπαντώνται τινά δασικά είδη τα όποια αναφέρονται υπό των αρχαίων συγγραφέων, ως είναι τα είδη: έλάτη, κρανέα, όξυά, φιλύρα κ.ά. Ίσως τα είδη ταύτα να μην ήσαν άρκετά διαδεδομένα ή δια έτέρους λόγους να μην κατέστη δυνατόν να διατηρηθούν μέχρι σήμερα ως άπό τας πολλας και ποικίλας ζημίας τας όποιας υπέστη ή βλάστησις της νήσου εις τό πέρασμα των αιώνων κλπ. Άτομα τινά και των ειδών τούτων συναντά τις σήμερα εις την νήσον τα όποια έχουν φυτευθή υπό των κατοίκων, ως είναι τα δένδρα έλάτης εις τό χωριόν Άσκύφου της Έπαρχίας Σφακίων του Νομού Χανίων κ.λπ.

Κατωτέρω δίδονται διάφορα στοιχεία δια τα κυριώτερα και πλέον διαδεδομένα δασικά δένδρα της Κρήτης, κατ' άλφαβητικήν σειράν.

3.2.1. Άρκευθος

Αι πληροφορίες τας όποιας έχομεν άπό τους αρχαίους συγγραφείς, εις τους όποιους συγκεντρούται κυρίως και τό ενδιαφέρον δια τα άπαντώμενα δασικά είδη και δάση εις την Κρήτην κατά την αρχαιότητα, αναφέρονται πιθανώτατα εις τα κάτωθι είδη, άτινα άπαντώνται και σήμερα εις την νήσον :

- α. *Juniperus macrocarpa* Sibthorp = Άρκευθος ή μακρόκαρπος.
β. *Juniperus oxycedrus* L. = Άρκευθος ή όξύκεδρος.
γ. *Juniperus phoenicea* E. = Άρκευθος ή φοινικική.

Ό πατήρ της Ίατρικής Ίπποκράτης (460 - 377 π.Χ.) όμιλεί εις τα έργα του (Περί Γυναικ. Πρώτων ΙΙ, 734 και Γυναικ. Φυσ. ΙΙ, 565) περί της Κρητικής κέδρου (*Juniperus macrocarpa* Sibthorp).

Ό Marcus Vitruvius Pollio (Α' αίων π.Χ.) αναφέρει τό φυτόν *Juniperus oxycedrus* L. ή *Juniperus macrocarpa* Sibthorp, λέγοντας :

«nascuntur autem eae arbores (robur, ulmus, populus, cupressus, abies, cerrus, fagus, salix, tilia, vitex, fraxinus, cedrus, juniperus) maxime Cretae et Africae et nonnullis Syriae regionibus». (De Archit. : ΙΙ, ΙΧ, 5-13).

Ό Gaius Plinius Secundus (23 - 79 μ.Χ.) λέγει ότι εις την Κρήτην υπάρχει και πολυτιμότατος κέδρος (*Juniperus macrocarpa* Sibthorp ή *Juniperus phoenicea* L.):

«at cedrus in Creta, Africa, Syria, laudatissima». (Hist. Nat., XVI, 76, 2).

Η άρκευθος ή κέδρος όπως συνήθως ονομάζεται κάθε είδος άρκεύθου τό όποϊόν άπαντάται εις την νήσον, είναι και σήμερα άρκετά διαδεδομένη, περισσότερον μάλιστα εις τόν Νομόν Λασηθίου (περιοχή Άγ. Νικολάου, Ίεραπέτρας, Νησιδας Άγ. Πάντες έναντι Άγ. Νικολάου και Χρυσή ή Γαϊδουρονήσι έναντι Ίεραπέτρας κ.ά.), Νησιδαν Γαύδο Νομού Χανίων κ.ά. Συνολικώς καταλαμβάνει έκτασιν 2.000 στρεμμάτων, υπό μορφήν δάσους.

Όλιγώτερον διαδεδομένη και ίδίως κατά μεμονωμένα άτομα, διάσπαρτα και έν μίξει μετ' άλλων ειδών, συναντάται εις όλόκληρον σχεδόν την νήσον.

3.2.2. Δρυς

Είδη δρυός εις την Κρήτην μάς είναι γνωστά άπό την αρχαιότητα και ίδίως άπό τας μαρτυρίας των αρχαίων συγγραφέων.

Τα αναφερόμενα είδη δρυός υπό των αρχαίων συγγραφέων, Ίσως, ως παρατηρείται υπό διαφόρων μελετητών, ανταποκρίνονται εις τα κάτωθι δύο είδη:

- α. *Guercus cerris* L. = Δρυς ή κήρρις ή δρυς ή εύθύφλοιος και
β. *Guercus robur* L. ή *Guercus pendunculata* Ethrh. = Δρυς ή έμισχος ή δρυς ή ποδισκοφόρος.

Έκ των αρχαίων συγγραφέων ό πατήρ της βοτανικής Θεόφραστος (372 - 347 π.Χ.) αναφέρει ότι ή άπαντωμένη εις την Κρήτην δρυς, ως και εις κάθε τόπον «εύτροφον», δέν φυλλοβολεί :

«τα δέ άλλα πάντα φυλλοβολεί· πλην ει τι περιττόν ένιαχοϋ, καθάπερ έλέχθη περί της έν τη Κρήτη πλατάνου και δρυός και ει που τόπος τις όλως εύτροφος». (Περί Φυτών Ίστορίας : 3. 3. 3.)

Δια την αναφερομένην υπό του Θεοφράστου ταύτην δρυίν λέγεται ότι πρόκειται περί του είδους *Guercus robur* L.³³

Ό Marcus Vitruvius Pollio (Α' αίων π.Χ.) αναφέρει επίσης δύο είδη δρυός δια την Κρήτην :

«nascuntur autem eae arbores (robur, ... cerrus, ...) maxime Cretae et Africae et nonnullis Syriae regionibus». (De Archit. : ΙΙ, ΙΧ, 5-13).

33. Βλ. Θεοφράστου «Περί Φυτών Ίστορίας» Έκδ. The Loeb Classical Library, 1961.

Διὰ τὰ δύο ταῦτα εἶδη δρυὸς παρατηρεῖται ὅτι πρόκειται, ἴσως, διὰ τὰ δύο ἀνωτέρω εἶδη, ἦτοι τὰ:

α. *Quercus cerris* L. καὶ β. *Quercus robur* L.

Διὰ τὰς φυομένης ἐπίσης δρυὸς εἰς τὴν Κρήτην καὶ μάλιστα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ὄρους Ἰδη, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὁ Διονύσιος ὁ Περιηγητὴς ('Αρχαί Β' αἰῶνος π.Χ.) γράφει σχετικῶς:

«Κάρπαθος αὐθ' ἐτέρωθι ποτὶ ζόφον ἐγγύθι δι' αὐτῆς Κρήτη τιμήσσα, Διὸς μέγαλειο τιθήνη, πολλή τε, λιπαρή τε καὶ εὐβοτος, ἥς ὑπερ Ἰδη, Ἰδη καλλικόμοισιν ὑπὸ δρυσι τηλεθέωσα».
(Περιγ. Οἰκονομ.: στιχ. 500 - 503).

Τῶν στίχων τούτων ὑπάρχει παράφρασις ὑπὸ ἀνωνύμου ἔχουσα ὡς κάτωθι:

«Ἐπὶ δὲ τὸ ἕτερον μέρος ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς, ἡ Κάρπαθος ἐστίν. Ἐγγὺς δὲ αὐτῆς ἡ τιμία Κρήτη, ἡ τροφὸς τοῦ μεγάλου Διός, νῆσος μεγάλη καὶ λιπαρὰ καὶ εὐτροφος, ἐν ἣ τινι ἡ Ἰδη ὄρος, Ἰδη δρυσι θάλλουσα καλλιφύλλοις ἦτοι ὑψηλαῖς καὶ καλλίσταις»³⁴.

Σήμερον τὰ πλέον διαδεδομένα εἰς τὴν Κρήτην εἶδη δρυὸς εἶναι τὰ κάτωθι:

α. *Quercus aegilops* L. = Δρυὸς ἢ αἰγίλωψ.

Τοῦ εἴδους τούτου ἀπαντᾶται εἰς τὴν Κρήτην ἡ ποικιλία μακρολέπις (*Quercus aegilops* L. var. *macrolepis* - *Quercus macrolepis* KTY), καὶ κυρίως εἰς τὴν περιοχὴν τῶν χωρίων Ἀρμένιοι, Γάλλου, Κάσπελλος κ.ά. τοῦ Νομοῦ Ρεθύμνης. Εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἄλλοτε ἐγένετο συστηματικὴ ἐκμετάλλευσις τοιοῦτων δρυοδασῶν, τὰ ὅποια πιθανώτατα κατελάμβανον σημαντικὰς ἐκτάσεις, διὰ τὸ πολύτιμον βαλανίδιον τὸ ὁποῖον (οἱ βάλανοι) χρησιμοποιεῖτο ὡς τροφή ζώων καὶ (τὰ κύπελλα, κάλυκες) εἰς τὴν βυρσοδεψίαν.

Σήμερον ἡ συλλογὴ βαλανιδίου εἶναι ἀρκετὰ περιορισμένη, ἐκ τῶν ἐναπομεινάντων δρυοδένδρων, καὶ ἀποκλειστικῶς σχεδὸν διὰ τὴν βυρσοδεψίαν (σχετικῶς βλ. καὶ κατωτέρω κεφ. 4. 2. Δάση καὶ δασικὴ παραγωγή).

β. *Quercus coccifera* L. = Δρυὸς ἢ κοκκοφόρος ἢ πρίνος.

Τὸ εἶδος τοῦτο δρυὸς εἶναι τὸ πλέον διαδεδομένον εἰς τὴν νῆσον σήμερον. Ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὰ τρία ὄρεινὰ συγκροτήματα τῆς νήσου, ἦτοι: Δίκητη, Ἰδη καὶ Λευκὰ Ὀρη καὶ μάλιστα ὑπὸ δενδρώδην μορφήν, ὅπου καὶ συγκροτεῖ ἀξιόλογα δάση.

Τὸ πλέον ἴσως γνωστὸν καὶ σημαντικὸν πρινοδάσος εἶναι τῆς περιοχῆς Ροῦβα, εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ χωρίου Γέργερη τοῦ Νομοῦ Ἡρακλείου. Ἐτερον ἀξιόλογον πρινοδάσος εἶναι τῆς περιοχῆς Ἀραβάνες εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς ἱ. Μ. Ἀρκαδίου τοῦ Νομοῦ Ρεθύμνης κ.ά.

Λίαν διαδεδομένη εἶναι ἐπίσης ἡ παρουσία τῆς δρυὸς ταύτης ἐν μίξει μετ' ἄλλων εἰδῶν. Συνήθως δὲ ὑψηλότερον ἀπαντᾶται ἐν μίξει μετ' ἡμικυβάρησιν καὶ σφένδαμνον, ἐνῶ χαμηλότερον μετ' ἡμικυβάρησιν, τὴν χνοῦδη δρυὸν, τὴν ἀριάν, φράξον κ.λπ. Ὑπὸ τοιαύτην μορφήν, ἐν μίξει δηλαδὴ μετ' ἄλλων εἰδῶν, συναντᾶται εἰς πολλὰ ὄρεινὰ καὶ ἡμιορεινὰ μέρη τῆς νήσου ἐντὸς τῆς ζώνης τῶν ἀειφύλλων πλατυφύλλων (βλ. σχετικῶς κατωτέρω κεφ. 3. 8. Ἐξάπλωσις τῶν δασῶν). Τὴν συναντῶμεν ἐπίσης καὶ ὑπὸ θαμνώδην μορφήν, γνωστὴ μετ' ἡμικυβάρησιν κατσοπρίνι, ὅπου ἀναπτύσσεται καὶ τὸ ἔντομο κόκκος ὁ βαφικός, τὸ πριονοκκόκι, τοῦ ὁποῦ παλαιότερον ἐγένετο καὶ συλλογῆ³⁵. Ἡ θαμνώδης ταύτη μορφή εἶναι ἀποτέλεσμα κυρίως τῆς βοσκῆς αἰγῶν ἢ ὁποῖα εἰς περιοχὰς τινὰς εἶναι λίαν ἔντονος.

γ. *Quercus ilex* L. = Δρυὸς ἢ ἀρία ἢ ἀριά.

Ἡ ἀριά εἶναι διαδεδομένη εἰς τὴν νῆσον περισσότερο κατὰ μεμονωμένα ἄτομα καὶ ἐν μέρει ἐν μίξει μετ' ἄλλων εἰδῶν ὡς πρίνου, φράξου κ.λπ.

Ὑπὸ μορφήν δάσους εἶναι περιορισμένη ἡ παρουσία τῆς εἰς τὴν νῆσον

34. Βλ. σχ. Ἐλ. Πλατάκη «Τὰ φυτὰ τῆς Κρήτης ἀπὸ τῆς Μινωικῆς ἐποχῆς μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως» Ἀρχαία Φαρμακευτικῆς 1 - 2 καὶ 3 - 4. Ἀθήναι 1966.

35. Βλ. «Τὸ Ἡμερολόγιον τοῦ Κ. Κοζύρη» Κρητικὰ Χρονικά, ἔτος Α' τεύχ. II, σελ. 585.
38. Ἐπίσης «Πεπραγμένα Α' Κρητ/κοῦ Συνεδρίου» Κρητικὰ Χρονικά, τεύχ. II, σελ. 296.

σήμερον. Περισσότερον γνωστὸν δάσος ἀπὸ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς δρυὸς, καὶ ἴσως τὸ μοναδικὸν εἰς τὴν Κρήτην, εἶναι τὸ πανάρχαιον δάσος εἰς τὴν θέσιν Ροδακινιῆς περιφέρειας τοῦ χωρίου Κράσι εἰς τὸν Νομὸν Ἡρακλείου.

δ. *Quercus pubescens* Willd. = Δρυὸς ἢ χνοῦδης.

Τὸ εἶδος τοῦτο μετὰ τοῦ πρίνου εἶναι ἀπὸ τὰ περισσότερο διαδεδομένα εἶδη δρυὸς.

Ἀπαντᾶται εἰς ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν νῆσον πλην ὅμως κατὰ μεμονωμένα κυρίως ἄτομα καὶ ἐν μέρει ἐν μίξει μετ' ἄλλων εἰδῶν.

Πρινόδενδρα περιοχῆς ἱ. Μ. Ἀρκαδίου, Ν. Ρεθύμνης, ἐκ τῶν ἄλλοτε ἐκτεταμένων πρινοδασῶν, τὰ ὅποια παράγουν σημαντικὰς ποσότητας, πολυτίμου διὰ τὴν κτηνοτροφίαν, βαλανιδίου.

3.2.3. Ἰτέα

Ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὁ Gaius Plinius Secundus (23 - 79 μ.Χ.) ὀμιλεῖ διὰ εἶδος ἰτέας ἀπαντωμένης εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ὄρους Γιούχτα τοῦ Νομοῦ Ἡρακλείου:

«una (salix) tamen proditur ad maturitatem perferre solita in Creta insula ipso descensu Iovis spelunca durum lignumque magnitudine ciceris».
(Hist. Nat.: XVI, 46, 1).

Λέγεται διὰ τὸ ἀναφερόμενον τοῦτο εἶδος δρυὸς ὅτι πρόκειται περὶ ἐνὸς ἐκ τῶν κάτωθι δύο εἰδῶν: α. *Salix carpea* L. = Ἴτέα ἢ αἰγίσιος ἢ β. *Salix fragilis* L. = Ἴτέα ἢ εὐθραυστος.

Περὶ τῆς ἱτέας ἐν Κρήτῃ ὁμιλεῖ ἐπίσης καὶ ὁ Marcus Vitruvius Pollio (Α' αἰῶν π.Χ.) καὶ ὡς λέγεται πρόκειται περὶ τοῦ εἴδους *Salix fragilis* L. = Ἴτέα ἢ εὐθραυστος :

«nascuntur autem eae arbores (. . . , salix, . . .) maxime Cretae et Africae et nonnullis Syriae regionibus». (De Archit. : II, IX, 5-13).

Σήμερον ἀρκετὰ διαδεδομένη εἰς τὴν νῆσον εἶναι ἡ ἱτέα ἢ εὐθραυστος (*Salix fragilis* L.). Τὴν συναντῶμεν ἰδίως εἰς τὶς πολλὰς ρευματιές. Χρησιμοποιεῖται εὐρέως εἰς τὴν κατασκευὴν μὲ τοὺς κλώνους διαφόρων καλαθίων κ.λπ.

3.2.4. Καρυδέα

Διὰ τὴν ἀπαντωμένην εἰς τὴν Κρήτην καρυδέα (*Junglans regia* L.) δὲν ἀνεύρομεν πληροφορίας τινὰς εἰς τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων.

Βασιζόμενοι ὁμῶς εἰς τὴν ἔρευνα τοῦ οἰκολογικοῦ περιβάλλοντος τῆς νήσου, εἰς τὴν σημερινὴν πραγματικότητα, καὶ εἰς τὰ κρητικὰ παραμύθια κλπ. Θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ καρυδέα παλαιότερον ἦτο ἀρκετὰ διαδεδομένη εἰς ὁλόκληρον τὴν νῆσον.

Σήμερον αὕτη καλλιεργεῖται εὐρύτατα ὑπὸ τῶν κατοίκων εἰς ὁλόκληρον τὴν νῆσον, ἀποκλειστικῶς σχεδὸν διὰ τοὺς ἐδώδιμους καρπούς τῆς.

Συνολικῶς κατὰ τὸ 1962 (Δελτίον Ε.Σ.Υ. 1964) ὑπῆρχον εἰς τὴν νῆσον 87.232 δένδρα καρυδέας καλύπτοντα ἑκτασιν περίπου 376 στρεμμάτων. Ὅπως δὴποτε ὁ ἀριθμὸς τῶν δένδρων καὶ ἡ καταλαμβανομένη σήμερον ἑκτασις εἶναι πολὺ μεγαλύτερα δεδομένου ὅτι ὑπὸ τῶν κατοίκων καταβάλλεται ἰδιαίτερα καὶ συνεχῆς προσπάθεια διὰ τὴν περαιτέρω διάδοσίν τῆς.

Καρυδέα εἰς Ἀραβάνες τῆς Ἰδης, περιοχή Ν. Ρεθύμνης. Ἐνα πολὺ τιμον καὶ ἀρκετὰ διαδεδομένον εἶδος εἰς ὅλην τὴν νῆσον.

3.2.5. Καστανέα

Περὶ τῆς παρουσίας εἰς τὴν Κρήτην τῆς καστανέας (*Castanea sativa* Mill. ἢ *Castanea vesca* Karst.) κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δὲν ἀνεύρομεν σχετικὰς τινὰς πληροφορίας. Σήμερον αὕτη εἶναι διαδεδομένη σχεδὸν μόνον εἰς τὸν Νομὸν Χανίων ὡς εἰς τὰ χωρία Ἁγία Εἰρήνη, Ἀνώσκελη, Βάθη, Βλάτος, Ἐλος, Κάνδανος, Νέα Ρούματα, Παλαιὰ Ρούματα, Πρασιές, Σέμπρωνας, Στροβλές, Φλώρια κ.ά., ὅπου καλλιεργεῖται μὲ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ὑπὸ τῶν κατοίκων διὰ τοὺς ἐδώδιμους καρπούς τῆς, τὰ περίφημα κρητικὰ κάστανα.

Συνολικῶς εἰς ὁλόκληρον τὴν νῆσον κατὰ τὸ ἔτος 1962 ἐφύοντο 119.657 δένδρα καστανέας καλύπτοντα ἑκτασιν περίπου 8.544 στρέμματα (Δελτίον Ε.Σ.Υ. 1964). Ἐκτοτε ὁπωσδήποτε ἔχει αὐξηθῆ ὁ ἀριθμὸς τῶν καλλιεργουμένων καστανοδένδρων καὶ ἔχει ἐπεκταθεῖ ἡ καλλιέργειά των καὶ εἰς ἄλλα χωρία ἀκόμη καὶ ἐκτὸς τοῦ Νομοῦ Χανίων.

3.2.6. Κυπάρισσος

Περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ κυπαρίσσου (*Cupressus sempervirens* L.) ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερον ἔχομεν τὰ περισσότερα σχετικὰ στοιχεῖα.

Εἰς τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων εὐρίσκομεν ἀρκετὰς σημαντικὰς πληροφορίας τὰς ὁποίας δίδομεν κατωτέρω διὰ μίαν καλυτέραν παρουσίαν τῆς πραγματικότητος.

Ὁ Πίνδαρος (522 - 448 π.Χ.) ἀναφέρει (Παιὰν 4, 42. Ἔκδ. Turyn 1952, σελ. 252) ὅτι εἰς τὴν Κρήτην γίνονται πολλὰ κυπάρισσοι καὶ κατὰ Σχ. Ὁξύρ. :

«Τὴν Κρήτην, ἐπεὶ πολλὰ κυπάρισσοι γίνονται»³⁶.

Ὁ Ἑρμιππος (Ε' αἰῶν π.Χ.) ἀναφέρει τὴν κρητικὴν κυπάρισσον λέγοντας ὅτι ἡ Κρήτη βλαστάνει κυπαρίσσους διὰ τοὺς Θεοὺς :

«Ἡ δὲ καλὴ Κρήτη κυπάριπτον τοῖσι θεοῖσι» (Φορμοφόροι : στίχ. 14).

Ὁ Πλάτων (429 - 347 π.Χ.) εἰς τοὺς Νόμους του ὁμιλεῖ διὰ τὰ περίφημα δάση κυπαρίσων τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ τὴν ὀδηγοῦσαν ἀπὸ Κνωσσὸν εἰς τὸ Ἄντρον καὶ Ἱερὸν τοῦ Διὸς :

«Ἀθηναῖος : . . . Πάντως δ' ἦγε ἐκ Κνωσσοῦ ὁδὸς εἰς τὸ τοῦ Διὸς ἄντρον καὶ Ἱερὸν, ὡς ἀκούομεν, ἱκανὴ καὶ ἀνάπαυλαι κατὰ τὴν ὁδόν, ὡς εἰκὸς πνίγους ὄντος τὰ νῦν, ἐν τοῖς ὑψηλοῖς δένδρεσιν εἰσιν σκιαραὶ . . .

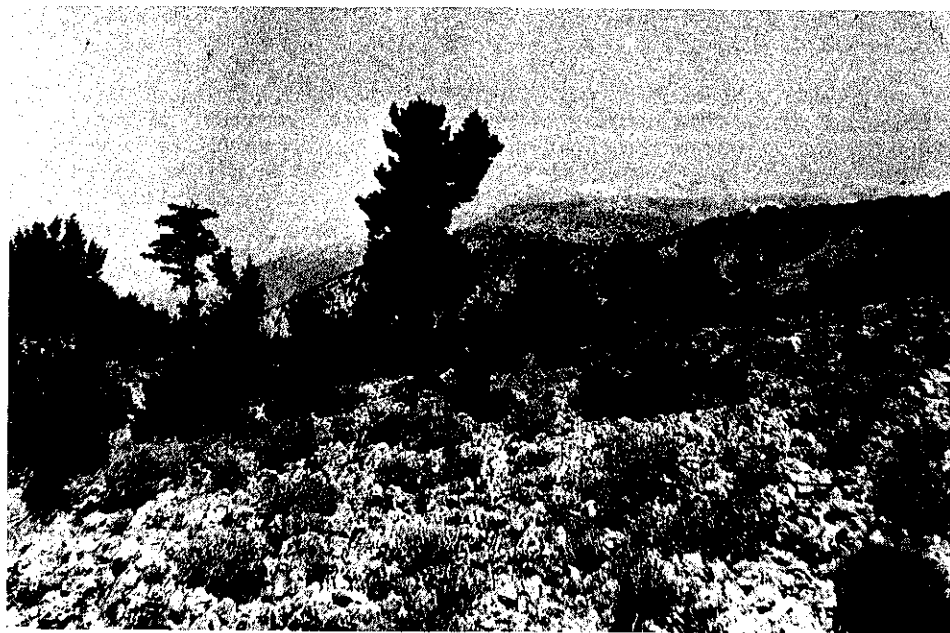
Κλεινίας Κρής : Καὶ μὴν ἔστιν γε, ὡς ξένη, προϊόντι κυπαρίπτων τε ἐν τοῖς ἄλσεσιν ὕψη καὶ κάλλη θαυμάσια, καὶ λειμῶνες ἐν οἷσιν ἀναπαυόμενοι διατρίβοιμεν ἄν». (Νόμοι : Α' 625 B-C).

Περὶ τῆς ἀπαντωμένης κυπαρίσσου εἰς τὴν Κρήτην ὁ Πλάτων μᾶς ὁμιλεῖ ἐπίσης καὶ εἰς ἕτερον χωρίον τῶν Νόμων του, ἐπ' εὐκαιρία ἰδρύσεως πόλεως τινὸς εἰς τὴν νῆσον μὴ μνημονευομένου τοῦ τόπου ἰδρύσεως ἢ τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως :

«Ἀθηναῖος : τί δὲ δὴ ; ναυπηγησίμης ὕλης ὁ τόπος ἡμῖν τῆς χώρας πῶς ἔχει ; Κλεινίας Κρής : Οὐκ ἔστιν οὔτε τις ἐλάτη λόγου ἀξία οὔτ' αὐτὴ πεύκη, κυπάριπτός τε οὐ πολλή· πίτυν τ' αὐτὴ καὶ πλάτανον ὀλίγην ἂν εὐροί τις, οἷς δὴ πρὸς τὰ τῶν ἐντὸς τῶν πλοίων μέρη ἀναγκαῖον τοῖς ναυπηγοῖς χρῆσθαι ἐκάστοτε» (Νόμοι : Δ' 705 C)³⁷.

36. Βλ. Κων. Ι. Βούρβερη «Πλάτων καὶ Κρήτη. Ἐν κεφάλαιον Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἀνωπογεωγραφίας» Κρητικὰ Χρονικά, ἔτος Ζ', 1953, τεύχ. III, σελ. 326.

37. Σχετικῶς μὲ τὰς διαφόρους περιγραφὰς τὰς ὁποίας μᾶς δίδει ὁ Πλάτων διὰ τὴν Κρήτην ὁ Κων. Ι. Βούρβερης παρατηρεῖ : «Δύσκολον εἶναι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ τοπογραφικὴ αὕτη εἰκὼν ἀνωρύμου νέας πόλεως ἀνταποκρίνεται εἰς συγκεκριμένην τινὰ πραγματικότητα» εἶναι μᾶλ-

Κυπαρισσοδάση, εις τὰ ἄλλατε πυκνοδασωμένα Λευκὰ Ὀρη.

Ὁ πατὴρ τῆς βοτανικῆς Θεόφραστος (372 - 287 π.Χ.)³⁸, εἰς τὸν ὁποῖον συγκεντροῦται περισσότερο τὸ ἐνδιαφέρον, ἐκ τῶν διαφόρων φυτῶν τῆς Κρήτης τὰ ὁποῖα ἀναφέρει καὶ περὶ τῶν ὁποίων μᾶς δίδει διαφόρους πληροφορίας

λον πλάσμα πλατωνικόν, ποίημα τοῦ φιλοσόφου πρεσβύτου, συντεθὲν ἐκ πασιγνώστων στοιχείων τῆς κρητικῆς χώρας καὶ φύσεως, κατασκευάσμα γεωγραφικὸν προσηρμοσμένον πρὸς τὴν ἀκολουθοῦσαν ἀνθρωπολογικὴν ἐρμηνείαν περ' ἧς ὁ Πλάτων κυρίως ἐνδιαφέρεται». (Πλάτων καὶ Κρήτη. Ἐν κεφάλαιον Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπογεωγραφίας. Κρητικά Χρονικά, ἔτος Ζ', 1953, τεύχ. III, σελ. 329). Ἐπίσης εἰς σχετικὴν ὑποσημείωσιν (1) τοῦ ἀνωτέρου χωρίου διαβάζομεν: «Ἀντιθέτως ἢ ἐν τῇ σκηνογραφίᾳ (Α' 624 α' κ.έ.) εἰκῶν τῆς περιοχῆς τῆς Κνωσοῦ, ἐν συνδιασμῶ πρὸς τὴν ἐντύπωσιν τοῦ χωρίου Η. 834 α κ.έ., δὲν ἀπομακρύνεται τῆς πραγματικότητος, ὥστε καὶ διὰ τοῦτο νὰ ὑποστηρίζεται παρὰ τινων (λ.χ. τοῦ C. Ritter, Platon Α', σ. 88 καὶ ἰδίως τοῦ H. Van Effenterre, ἔ. ἀ., σ. 66 κ.έ., ἐξετάζοντες διὰ μακρῶν τὸ ζήτημα ἐπὶ τῇ βάσει πλήρους γνώσεως τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας) ἡ εἰκασία, ὅτι ὁ Πλάτων κατὰ τι ταξιδιῶν του (ἴσως τὸ εἰς Αἴγυπτον καὶ Κυρήνην, ὅπερ ὁμως δὲν δέχονται πάντες ὡς πραγματικόν) ἐστάθμευσεν ἐπ' ὀλίγον χρόνον εἰς τὴν Κρήτην. Ταξιδίον τοῦ Πλάτωνος εἰς Κρήτην ὑπ' οὐδενὸς ἀρχαίου βιογράφου του παραδίδεται» κ.λπ.

38. Ὁ Θεόφραστος ὡς γνωστὸν ἀφησεν δύο σπουδαῖα συγγράμματα σχετικῶς μὲ τὰ φυτὰ, τὸ «Περὶ Φυτῶν Ἱστορίας» καὶ τὸ «Περὶ Φυτῶν Αἰτίας». Τὸ πρῶτον ἔργον εἶναι περιγραφικὸν καὶ ἀκόμη μία πραγματικὴ Φυτογεωγραφία μὲ πληροφορίας θαυμαστῆς ἀκριβείας. Τὸ δεῦτερον ἔργον εἶναι φιλοσοφικόν. Ὁ Θεόφραστος θεωρεῖται, καὶ δικαίως, ὡς ὁ πατὴρ τῆς βοτανικῆς καὶ εἰς τοῦτον συγκεντροῦνται κυρίως καὶ τὸ ἐνδιαφέρον μᾶς διὰ τὰς περὶ φυτῶν πληροφορίας διὰ τὴν περίοδον τῶν ἀρχαίων συγγραφέων.

ἰδιαίτερος ἀσχολεῖται μὲ τὴν κυπαρίσσον αἱ δὲ σχετικαὶ πληροφορίαὶ τὰς ὁποίας μᾶς δίδει καὶ τὰς ὁποίας θὰ εἶδομεν κατωτέρω εἶναι λίαν ἐνδιαφέρουσαι.

Ἀναφέρει κατ' ἀρχὰς ὁ Θεόφραστος, εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ Φυτῶν Αἰτίων», ὅτι μόνον εἰς τὴν Κρήτην ἢ κυπαρίσσος παραβλαστάνει :

«Ἐπὶ δὲ πεύκης καὶ ἐλάτης καὶ εἴ τι παραπλήσιον τούτοις οὐδὲν συμβαίνει τοιοῦτον οὐδ' ἐπὶ κυπαρίσσου, πλὴν εἴ τι που καὶ παραβλασταίνει καθάπερ φασὶν ἐν Κρήτῃ περὶ τοὺς καλουμένους δρυῖτας (κυπαρίσσους): ἐνταῦθα γὰρ οὐδὲν ἄλογον ὥσπερ καὶ τὰς ἄλλας παραφυάδας ὑπορρίζους οὐσας καὶ ἐνύγρους καὶ ταύτας βλαστάνειν· ἐπεὶ εἴ γε μὴ ἦσαν ὑπόρριζοι χαλεπὸν ἢ ἀδύνατον» (Περὶ Φυτῶν Αἰτίων : 1, 2, 2).

Εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ Φυτῶν Ἱστορίας» ὁ Θεόφραστος γράφει ὅτι εἰς τὴν Κρήτην ἢ κυπαρίσσος δὲν φύεται μόνον ἀπὸ τοῦ «σπέρματος» ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ «στελέχους» καὶ ἀκόμη ὅτι αὕτη βλαστάνει καθ' οἰονδήποτε τρόπον καὶ ἐὰν κοπεῖ :

«κυπαρίττος δὲ παρὰ μὲν τοῖς ἄλλοις ἀπὸ σπέρματος, ἐν Κρήτῃ δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ στελέχους, οἷον ἐπὶ τῆς ὄρειας ἐν Τάρρα· παρὰ τούτοις γὰρ ἔστιν ἡ κουρίζομένην κυπαρίττος· αὕτη δὲ ἀπὸ τῆς τομῆς βλαστάνει πάντα τρόπον τεμνομένη καὶ ἀπὸ γῆς καὶ ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ ἀπὸ τοῦ ἀνωτέρω· βλαστάνει δὲ ἐνιαχοῦ καὶ ἀπὸ τῶν ριζῶν σπανίως δέ» (Περὶ Φυτῶν Ἱστορίας : 2,2,2).

Ἐπίσης εἰς ἕτερον χωρίον ὁ Θεόφραστος παρατηρεῖ πόσον εὐκόλως ἀναβλαστάνει εἰς τὴν Κρήτην ἢ κυπαρίσσος, ἀναφερομένη καὶ ὡς «οἰκεία ἐν Κρήτῃ», εὐθὺς ὡς ἐλαφρῶς καὶ ἐπιφανειακῶς τὸ ἔδαφος κατεργασθῆ καὶ ἀνακινήθῃ :

«ἐνιαχοῦ δέ, ἂν μόνον ὑπεργάσωνται καὶ κινήσωσιν, εὐθὺς ἀναβλαστάνει τὰ οἰκεία τῆς χώρας, ὥσπερ ἐν Κρήτῃ κυπαρίττος». (Περὶ Φυτῶν Ἱστορίας : 3, 1, 6).

Ἰδιαίτερος ὁμως γίνεται λόγος ὑπὸ τοῦ Θεοφράστου περὶ τῆς ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ ὄρους Ἰδη κυπαρίσσου. Μοναδικὴ ἢ κυπαρίσσος ἐκεῖ, ὅπως μᾶς λέγει, ἐκάλυπτεν μεγάλην ἔκτασιν ἐὰν ὄχι ὀλόκληρον τὴν περιοχὴν, χωρὶς βεβαίως νὰ φύεται μόνον αὕτη, ἀποκλειστικῶς, εἰς τὴν Ἰδη :

«Οὐδὲν δι' ἄποπον οὐδ' εἰ ἕνια μὴ οὕτω πάμπορα τῶν ὄρων, ἀλλ' ἰδιωτέρας τινὸς ὕλης ἢ πάσης ἢ τῆς πλείστης οἷον ἐν τῇ Κρήτῃ τὰ Ἰδαῖα· κυπαρίττος γὰρ ἐκεῖ» (Περὶ Φυτῶν Ἱστορίας : 3, 2, 6).

Ἡ κυπαρίσσος ὁμως, ὡς ὁ ἴδιος μᾶς λέγει εἰς ἕτερον χωρίον, δὲν ἀπαντᾷ καὶ μάλιστα δὲν ἀπετέλει τὴν «πλείστην ὕλην» μόνον εἰς τὰς περιοχὰς τοῦ ὄρους Ἰδη καὶ τῶν Λευκῶν Ὀρέων ἀλλὰ παντοῦ, εἰς ὀλόκληρον τὴν νῆσον :

«Ἐν Κρήτῃ γοῦν φασὶν ἐν τοῖς Ἰδαίοις ὄρεσι καὶ ἐν τοῖς Λευκοῖς καλουμένοις ἐπὶ τῶν ἄκρων ὅθεν οὐδέποτ' ἐπιλείπει χιῶν κυπαρίττον εἶναι· πλείστη γὰρ αὕτη τῆς ὕλης καὶ ὄλων ἐν τῇ νήσῳ καὶ ἐν τοῖς ὄρεσιν». (Περὶ Φυτῶν Ἱστορίας : 4, 1, 3).

Καὶ ἀκόμη ὁ Θεόφραστος ἀναφερόμενος εἰς τὴν βλάστησιν τὴν φυομένην εἰς τὰ θερμὰ μέρη, «ἀλεινοί», ὁμιλεῖ διὰ τὴν ἀπαντῶμένην μεγάλην ἀφθονίαν κυπαρίσσου εἰς τὴν νῆσον :

«ἔχουσι δὲ καὶ κυπαρίττον οἱ ἐλεινοὶ μᾶλλον, ὥσπερ Κρήτη Λυκία Ῥόδος, κέδρον δὲ καὶ τὰ Θράκια ὄρη καὶ τὰ Φρύγια». (Περὶ Φυτῶν Ἱστορίας : 4, 5, 2).

Ὁ Νίκανδρος ὁ Κολοφώνιος (Β' αἰὼν π.Χ.) μεταξὺ τῶν ἄλλων φυτῶν, τὰ ὁποῖα ἀναφέρει εἰς τὰ ἔργα του, ὁμιλεῖ εἰς τὰ «Θηραϊκὰ» (στῖχ. 585) περὶ τῆς «Ἰδαίης κυπαρίσσου» ἐνῶ οἱ Σχολιασταὶ παρατηροῦν σχετικῶς :

«Ἰδαίης δὲ ἔστιν ἡ Κρητικῆς ἢ ὄρεινης. Ἰδη γὰρ καταχρηστικῶς πᾶν ὄρος». Ὁ Marcus Vitruvius Pollio (Α' αἰὼν π.Χ.) ὁμιλεῖ ἐπίσης περὶ τῆς Κρητικῆς κυπαρίσσου, γράφοντας :

«nascuntur autem eae arbores (. . . , cupressus, . . .) maxime Cretae et Africae et nonnullis Syriae regionibus» (De Archit. : II, IX, 5-13).

Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (90-20 μ.Χ.) μνημονεύει τὸ παρακείμενον τῆς Κνωσοῦ ἄλσος ἐκ κυπαρίσσω, τὸ ὁποῖον ἦτο ἀπὸ τῶν παλαιστέρων χρόνων ἀφιερωμένον εἰς τὴν Θεὰν Ρέα :

«μυθολογοῦσι γὰρ οἱ Κρήτες γενέσθαι κατὰ τὴν τῶν Κουρητῶν ἡλικίαν τοὺς καλουμένους Τιτάνες. τούτους δὲ τῆς Κνωσίας χώρας ἔχειν καὶ οἰκισιν οὕτωπερ ἔτι καὶ νῦν δείκνυται θεμέλια ῥέας οἰκόπεδα καὶ κυπαρίττων ἄλσος ἕκ παλαιοῦ χρόνου ἀνειμένον» (Βιβλιοθ. Ἱστορ. : Ε' LXVI, 1).

Ὁ Gaius Plinius Secundus (23-79 μ.Χ.) εἰς τὸ ἔργον του Φυσικὴ Ἱστορία (Naturae Historiarum), εἰς τὸ ὁποῖον προσεπάθησεν νὰ περιλάβῃ ὅ,τι ἦτο γνωστὸν περὶ φυτῶν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, μᾶς δίδει πληροφορίας καὶ περὶ τῶν εἰς τὴν Κρήτην φυομένων δασικῶν δένδρων.

Κατὰ τοῦτον ἡ κυπαρίσσοσ συναντᾶται αὐτοφυῆς εἰς ὀλόκληρον τὴν Κρήτην, ἀξάνουσα μάλιστα ταχέως. Φύεται δὲ αὕτη τὸσον εὐκόλως καὶ ἐν ἀφθονία, περισσώτερον μάλιστα εἰς τὸ ὄρος Ἴδη καὶ τὰ Λευκὰ Ὀρη, γεγονὸς διὰ τὸδοποιον, ὅπως λέγει, ἀπορώμεν. Ἡ δὲ Κρήτη, ἴσως, δὲν εἶναι μόνον τόπος κυπαρίσσων, ἀλλὰ καὶ πατρίς τῆς κυπαρίσσου :

«Cupressus advena... huius patria insula Creta, quamquam Cato Tarentinam eam appellat, credo, quod primum eo venerit. Et in Aenaria succisa, regenerinat; sed in Creta, quocumque in loco terram moverit quisquam, nisi naturali haec gignitur protinusque emicat, illa vero etiam non appellato solo, ac sponte, maximeque in idaeis montibus, et quos Albos vocant summisque in iis unde nunquam nives absunt plurima, quod miremur, alibi non nisi in tempore proveniens et nivem magno opere fastidians».

(Hist. Nat. : XVI, 60, 1).

Εἰς ἕτερον ἐπίσης χωρίον γράφει περὶ τῆς Κρητικῆς κυπαρίσσου :

«Herba sabina brathy appellata a graecis duorum generum est : Altera tamarici similis folio, altera cupresso. quare quidam Creticam Cupressum dixerunt» (Hist. Nat. : XXIV, 61, 1).

Σχετικῶς μὲ τὴν ἀναφερομένην ταύτην Κρητικὴν κυπαρίσσοσ (Cretica cupressus ou sabina) ὁ D'O Dapper παρατηρεῖ ὅτι ἴσως πρόκειται περὶ εἶδους ἐλάτης (ἢ βρέθου ἢ μυρίκης)³⁹.

Ὁ Πλούταρχος (46 - 127 μ.Χ.) ὁμιλεῖ περὶ τῆς Κρητικῆς κυπαρίσσου, ἢ ὁποῖα προτιμᾶται ὑπὸ τῶν ναυπηγῶν καὶ παρατηρεῖ (Συμπ. Προβλ. I, Β. 5, 21 κ.έ.) ὅτι εἰς τὴν Κρήτην δὲν φαίνεται ἔλλειψις ναυπηγισμοῦ ξυλείας⁴⁰ :

«οὐδὲ ὁ ναυπηγὸς προτάττει τὴν ἰσθμικὴν πίτυν ἢ τὴν κρητικὴν κυπαρίττον».

Τέλος ὁ Gaius Julius Solinus (Τέλος Γ' αἰῶνος μ.Χ.) γράφει διὰ τὴν εὐκολίαν μὲ τὴν ὁποῖαν αἱ κυπαρίσσοι εἰς τὴν Κρήτην ἀναβλαστάνουν καὶ μάλιστα κυπαρίσσοι κομμένοι :

«man in huius insula parte repullulant caesae cupressae».

(Coll. R. Men. : 11, 12).

Καὶ μόνον ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω πληροφορίας τὰς ὁποῖας μᾶς δίδουν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς εἰς τὰ ἔργα των διαφαίνεται ὅτι ἡ κυπαρίσσοσ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀρχαιότητος ἦτο τὸ πλέον διαδεδομένον δασικὸν δένδρον. Ἀπαντᾶτο

39. Βλ. D'O. Dapper «Ἀκριβὴς Περιγραφή τῆς Κρήτης» Μετ. καὶ ἐκδ. Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητῶς, Ἀθήναι 1836, σελ. 374. Σχετικῶς ἐπίσης μὲ τὴν παρουσία τῆς ἐλάτης εἰς τὴν νῆσον κατὰ τὸν Πλίνιον, ὁ I. Ἐμ. Στρατηγάκης παρατηρεῖ: «Εἶδος ἐλάτης, καλουμένης ὑπὸ τοῦ Πλίνιου «Κυπαρίσσοσ ἢ Κρητικὴ» ἐκ τοῦ λόγου, ὅτι μόνον εἰς τὴν Κρήτην ἐφύετο» («Ἱστορία τῆς Κρήτης. Ἀχαιοὶ καὶ Δωριεῖς 1500 π.Χ. - 66 π.Χ.», Ἀθήναι 1967, σελ. 405, ὑποσημείωσις).

Περὶ τῆς παρουσίας εἰς τὴν νῆσον ἐλάτης βλ. καὶ εἰς κεφ. 3. 3. Ἐπίσης εἰς Ἐμμ. Σ. Λαμπρινάκη: Γεωγραφία τῆς Κρήτης, Ρέθυμνα 1890, σελ. 110 ὅπου ὁμιλεῖ περὶ ὑπάρξεως μικροῦ δάσους ἐλατῶν εἰς Ἀγ. Ἀποστόλους, Ἀμαρίου ἐνθα, ὡς ἀναφέρει, εὐρίσκοντο οἱ Ἀγ. Δέκα συλληφθέντες ὑπὸ Δεκίου τοῦ ἀνθυπάτου Κρήτης τὸ 249 μ.Χ.

Πάντως παρὰ τὰς πρὸς τοῦτο περιοδείας μου οὐτε ἀνευρέθη ἔστω καὶ ἴχνος οὔτε καὶ ἠκούσαμεν παράδοσιν ὑπάρξεως ἐλατοδένδρων εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν καὶ δὲν ἀποκλείεται καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν νὰ μὴ πρόκειται περὶ ἐλατῶν ἀλλὰ περὶ κυπαρίσσων.

40. Βλ. σχ. καὶ «Περὶ Φυγῆς» 9,5 (Ἡθικά 602). Ἐπίσης καὶ Κ. Βούρβερη «Πλάτων καὶ Κρήτη. Ἐν κεφάλαιον Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπογεωγραφίας» Κρητικὰ Χρονικά, ἔτος Ζ', 44 1953, τεῦχ. III, σελ. 326 καὶ 329.

αὐτοφυῆς εἰς ὀλόκληρον τὴν νῆσον, ἀπὸ τὸ ἀνατολικώτερον ἕως τὸ δυτικώτερον ἄκρον τῆς νήσου καὶ ἀπὸ θαλάσσης ἕως καὶ τῶν ὑψηλοτέρων κορυφῶν ἐνθα ὅπως λέγει ὁ Θεόφραστος «οὐδέποτε» ἐπιλείπει χιῶν» (Φ. I. 4, 1, 3). Συνεκρότη ἐπίσης ἡ κυπαρίσσοσ τὰ περισσώτερα ἐκ τῶν πολλῶν καὶ ἀπεράντων δασῶν τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον τὴν νῆσον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἀπετέλει, ὅπως ἐπίσης χαρακτηριστικὰ παρατηρεῖ ὁ Θεόφραστος, τὴν «πλείστη ὕλη» τῆς νήσου (Φ. I. 4, 1, 3).

Χαρακτηριστικὰ, περὶ τῆς παρουσίας τῆς κυπαρίσσου εἰς τὴν νῆσον, διαβάζομεν εἰς τὴν Ἱστορία τῆς Κρήτης τοῦ I. Στρατηγάκη:

«Κατὰ τὰς ἀρχαίας πηγὰς οἱ ταξιδεύοντες πρὸς Κρήτην ἠσθάνοντο τὸ ἄρωμα τῆς κυπαρίσσου, πολὺ πρὶν ἢ πλησιάσουν τὴν νῆσον».

(Ἱστορία τῆς Κρήτης, Ἀχαιοὶ καὶ Δωριεῖς, Ἀθήναι 1967, σελ. 407).

Ἀπὸ τὰ ἀπέραντα καὶ πλοῦσια δάση ἐκ κυπαρίσσων τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ἀρχαιότητα παρήγοντο καὶ αἱ τεράστια ποσότητες τῆς περιφήμου ναυπηγικῆς κυπαρίσσοξυλείας ἢ ὁποῖα ἀπετέλη καὶ βασικὸν εἶδος τοῦ ἀναπτυχθέντος τότε διεθνοῦς ἐμπορίου μετὰ τῆς Αἰγύπτου, Παλαιστίνης κ.λπ. Περὶ τῆς ἐν γένει παραγωγῆς ὁμων τῶν δασῶν τῆς νήσου βλέπε κατωτέρω κεφάλαιον 4.2. Τὰ δάση καὶ ἡ φυτικὴ παραγωγή.

Ἡ κυπαρίσσοσ ἐπίσης ἦτο καὶ τὸ πλέον ἀγαπητὸν δένδρον ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς νήσου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, καὶ ἀπετέλεσεν ξεχωριστὸν ἱερὸν σύμβολον. Ἀναφέρονται ἐπίσης ἱερὰ ἄλση ἐκ κυπαρίσσων καὶ ἀκόμη, ὑπὸ τοῦ Ἑρμίπου καὶ Θεὸς κυπαρίσσοσ (βλ. σχετικῶς κατωτέρω κεφ. 4. 6. Τὰ δάση καὶ ἡ Μυθολογία).

Ἀκόμη καὶ ἡ ὀνομασία κυπαρίσσοσ κατὰ τὰ τελευταῖα δεδομένα τῆς ἀρχαιολογικῆς καὶ γλωσσολογικῆς ἐπιστήμης πιθανώτατα προέρχεται ἐκ τῆς κρητικῆς γλώσσης ἢ ἀπήχησις μιᾶς Κρητο-Πελασο-Μυκηναϊκῆς γλώσσης, τὴν ὁποῖαν ἐδανείσθησαν ἀπὸ τοὺς Κρήτας⁴¹.

Ἡ κυπαρίσσοσ (Cupressus sempervirens L.) εἰς τὴν Κρήτην ἀπαντᾶται ὑπὸ δύο ποικιλίας, τὴν ὀριζοντιόκλαδον (Cupressus sempervirens var. horizontalis Mill.) καὶ τὴν ὀρθόκλαδον (Cupressus sempervirens var. pyramidalis Targ. Tozz.).

Ἐκ τῶν ποικιλιῶν τούτων ἡ ὀριζοντιόκλαδος κυπαρίσσοσ εἶναι ἡ μόνη ἢ ὁποῖα συγκροτεῖ τὰ αὐτοφυῆ κυπαρίσσοδάση.

Εἰς τὴν Κρήτην ἡ κυπαρίσσοσ εὐρίσκει τὸ ἄριστον τῆς ἐξαπλώσεώς της. Συγκροτεῖ δάση, σχεδὸν ἀμιγῆ, τὰ ὁποῖα καταλαμβάνουν σήμερον ἕκτασιν περίπου 37.000 στρεμμάτων.

Ἐκτὸς ὁμως τῶν δασῶν τούτων εἶναι πάρα πολὺ διαδεδομένη καὶ ἐν μίξει μετ' ἄλλων εἰδῶν ὡς πεύκης, πρίνου κ.λπ.

Ἐπίσης ἡ κυπαρίσσοσ ἀπαντᾶται εὐρύτατα καὶ κατὰ μεμονωμένα ἄτομα ὡς καὶ κατὰ λωρίδας, συδενδρίας κ.λπ. ἐντὸς γεωργικῶν ἐκτάσεων.

Τὴν κυπαρίσσοσ θὰ τὴν συναντήσωμεν σήμερον εἰς ὀλόκληρον τὴν νῆσον, ἀπὸ θαλάσσης ἕως περίπου τὰ 1.700 μέτρα.

Περισσότερον ὁμως διαδεδομένη, εἴτε ὡς δάση εἴτε καὶ κατὰ μεμονωμένα ἄτομα, εἶναι εἰς τὸν Νομὸν Χανίων, καὶ ὀλιγώτερον διαδεδομένη ὅσον μεταβαίνομεν ἀνατολικώτερον.

Ὑπὸ τῶν κατοίκων τυγχάνει ἰδιαίτερας προστασίας ἡ κυπαρίσσοσ καὶ διατηρεῖται εἰς τινὰς περιοχὰς ἢ συνθήθεια νὰ δίδεται ἀριθμὸς κυπαρίσσοδένδρων ὡς προῖξ διὰ τοῦτο ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ἡ κυπαρίσσοσ ὀνομάζετο «Προῖξ θυγατρὸς» (Dos filiae)⁴².

Σήμερον τὰ ἐναπομείναντα δάση ἐκ κυπαρίσσου, πολλὰ τῶν ὁποῶν δὲν εὐρίσκονται εἰς καλὴν κατάστασιν, δὲν ἐκμεταλλεύονται δασοπονικῶς διὰ τὴν παραγωγὴν δασικῶν προϊόντων διὰ τοῦτο καὶ ἡ παραγωγή ξυλείας κυπαρίσσου εἶναι μικρὰ καὶ μὴ ἀναποκρινόμενη εἰς τὰς δυνατότητας τῶν ὑπαρχόντων δασῶν. Ἡ συνολικὴ παραγωγή ξυλείας κυπαρίσσου σήμερον εἰς ὀλόκληρον τὴν νῆσον ἀνέρχεται περίπου εἰς 680 κ.μ. στρογγύλης τεχνικῆς ξυλείας. Σημαντικαὶ εἶναι αἱ ποσότητες τεχνικῆς κυπαρίσσοξυλείας αἱ ὁποῖαι παράγονται ἐκ τῶν

41. Βλ. Will Durant «Παγκόσμιος Ἱστορία Πολιτισμοῦ» ἐκδ. Ἀφοὶ Συρόπουλοι Ο.Ε., Ἀθήναι, σελ. 50.

42. Βλ. Π. Γενναδίου «Λεξικὸν Φυτολογικὸν» 1959, σελ. 549.

Πανύψηλοι και αιώνόβιοι, περίπου 1000 ετών, κυπαρίσσοι εις την περιοχήν Ἁγ. Νικολάου ἐντὸς τοῦ φαραγγιοῦ τῆς Σαμαριάς.

46 Δάση ἐκ κυπαρίσσου περιοχῆς χωρίου Ἁγ. Ἰωάννης τῆς Ἐπ. Ἁγ. Βασιλείου Ν. Ρεθύμνης.

ἀπαντωμένων καὶ ἀρκετὰ διαδομένων ἐντὸς γεωργικῶν ἐκτάσεων δένδρων κυπαρίσσου.

Ὡς γνωστὸν ἡ κυπαρίσσοσ θεωρεῖται πένθιμον εἶδος, γνώμη ἡ ὁποία προέρχεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι αὕτη χρησιμοποιεῖται εἰς χώρους νεκροταφείων καὶ ἀσφαλῶς δὲν ἔχει οὐδεμίαν σχέσιν μὲ τὰς φυσικὰς καὶ αἰσθητικὰς ἀρετὰς τοῦ δένδρου τούτου τὸ ὁποῖον τόσον εὐρύτητα καὶ φυσικῶς εἶναι διαδομένο, ὡς καὶ τῆς μεγάλης ἀξίας λόγου τῆς περιφήμου ξυλείας του κ.λπ.

Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον δέον ἐπίσης νὰ σημειωθῆ εἶναι ὅτι ὑφίστανται ἐν τῇ νήσῳ μεγάλοι δυνατότητι ἐπεκτάσεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν ἐκ κυπαρίσσω δασῶν τῆς νήσου ὑπὸ τὰς σημερινὰς γενικῶς συνθήκας (κλιματολογικὰς, ἐδαφικὰς κ.λπ.). Τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς καταστάσεως εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκονται τὰ ὑπάρχοντα δάση, μὲ αἰωνόβια, ὑγιέστατα δένδρα, μὲ θαυμασίαν εἰς τινὰς περιοχὰς φυσικὴν ἀναγέννησιν κ.λπ. Καὶ ἀκόμη ἓνα ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον τῶν κατοίκων διὰ τὴν ἐπέκτασιν τῆς κυπαρίσσου.

3.2.7. Λεύκη

Ἡ ἀπαντωμένη καὶ ἀρκετὰ διαδομένη σήμερον λεύκη εἰς τὴν Κρήτην εἶναι ἡ μαύρη λεύκη (*populus nigra* L.).

Ἡ λεύκη αὕτη μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα. Περὶ τῆς λεύκης ταύτης ὁμιλεῖ ὁ Ἱπποκράτης (Γυναικ. Φυσ. καὶ Περὶ Γυναικ. πρῶτον II, 725).

Ἐπίσης ὁ Ἀριστοτέλης κάνει λόγο διὰ καρποφόρους αἰγείρους εἰς τὴν Κρήτην:

«Ἐν Καπαδοκίᾳ φασὶν ἡμίονους εἶναι γονίμους καὶ ἐν Κρήτῃ αἰγείρους καρποφόρους» (Περὶ Θαυμασίων Ἀκουσμάτων : 69).

Ὁ πατὴρ τῆς βοτανικῆς Θεόφραστος (372 - 287 π.Χ.) παρατηρεῖ ὅτι εἰς τὴν Κρήτην φύονται αἰγείροι καρποφόροι, τὰς ὁποίας ὅμως ἔαν τὰς μεταφυτεύσῃ τις, γίνονται ἄκαρποι :

«Ὡσαύτως δὲ καὶ ὅπου τὰ κάρπιμα ἄκαρπα γίνονται, καθάπερ τὸ πέρσιον τὸ ἐξ Αἰγύπτου καὶ ὁ φοῖνιξ ἐν τῇ Ἑλλάδι καὶ εἰ δὴ τις κομίσειε τὴν ἐν Κρήτῃ λεγομένην αἰγειρον» (Περὶ Φυτῶν Ἱστορίας : 2, 2, 10)⁴³.

Ὁ ἴδιος ἐπίσης εἰς ἕτερον χωρίον ἀναφέρει ὅτι εἰς τὴν Κρήτην ὑπάρχουν πολλοὶ αἰγείροι καὶ μάλιστα κάρπιμοι :

«ἐν Κρήτῃ δὲ καὶ αἰγείροι κάρπιμοι πλείους εἰσὶ : μία μὲν ἐν τῷ στομίῳ τοῦ ἀντροῦ τοῦ ἐν τῇ Ἰδη, ἐν ᾧ τὰ ἀναθήματα ἀνάκειται, ἄλλη δὲ μικρὰ πλησίον ἀνωτέρω δὲ μάλιστα δώδεκα σταδίου περί τινα κρήνην Σαύρου καλουμένην πολλαί. εἰσὶ δὲ καὶ ἐν τῷ πλησίον ὄρει τῆς Ἰδης ἐν τῷ Κινδρίῳ (Κενδρίῳ) καλουμένῳ καὶ περὶ Πραισίαν (Τιρασίαν, Ταρρασίαν) δὲ ἐν τοῖς ὄρεσιν». (Περὶ Φυτῶν Ἱστορίας : 3, 3, 4).

Εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον (Φ. I. 3. 3. 4) θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρεται μᾶλλον ὁ I. Στρατηγάκης εἰς τὸ βιβλίον του: Ἱστορία τῆς Κρήτης, Ἀχαιοὶ καὶ Δωριεῖς, Ἀθήναι 1967, σελ. 407, ὅπου ἀναφερόμενος εἰς τὸν Θεόφραστον καὶ εἰς τὸ βιβλ. III κεφ. 5, ἀντὶ προφανῶς τοῦ ἀνωτέρω (Φ. I. 3. 3. 4), ὁμιλεῖ διὰ πεῦκα ἀντὶ διὰ λεύκας («αἰγείρους») ὅπως τις ὀνομάζει ὁ Θεόφραστος). Τοῦτο ἴσως ὀφείλεται εἰς τὸν λόγον ὅτι εἰς τὴν Κρήτην συνηθίζεται ἀρκετὰ, ἀκόμη καὶ σήμερον, νὰ ἀποκαλοῦνται ὑπὸ τῶν κατοίκων πεῦκα αἱ ἀπαντωμένοι λεύκαι (βλ. σχετικῶς καὶ πίνακα 3 εἰς τὴν λέξιν *Populus nigra* L.).

Τὴν μαύρη λεύκη τῆς Κρήτης ἀναφέρει καὶ ὁ Marcus Vitruvius Pollio (Α' αἰῶν π.Χ.):

43. «Κάρπιμα» ὀνομάζει ὁ Θεόφραστος τὰ φυτὰ τὰ ὁποῖα φέρουν ὄχι μόνον ἐδώδιμον καρπὸν ἀλλὰ ἐν γένει χρήσιμον ἢ φανερόν καρπὸν. Βλ. σχ. Π. Γενναδίου «Λεξικὸν Φυτολογικόν» 1952, σελ. 18 (ὑποσημείωσιν).

«nascuntur autem eae arbores (... , populus, ...) maxime Cretae et Africae et nonnullis Syriae regionibus» (De Archit. : II, IX, 5-13).

Ο Gaius Plinius Secundus (23-79 μ.Χ.) προσθέτει ότι αι άπαντώμεναι εις την νήσον λεύκαι είναι πολυτιμώτεροι από τας λεύκας τας άπαντωμένας εις άλλους τόπους :

«Populus nigra efficacissima habetur, quae in Creta nascitur» (Hist. Nat. : XXIV, 32, 1).

Σήμερον η λεύκη είναι άρκετά διαδεδομένη εις ολόκληρον την Κρήτην, όπως και η Χρήσις του ξύλου της εις διαφόρους κατασκευάς κ.λπ.

Βεβαίως δάση συγκροτούμενα με την λεύκην ταύτην δεν συναντώμεν. Κυρίως άπαντάται εις τα όρια των άγρων και τυγχάνει και ιδιαίτερας προστασίας εκ μέρους των κατοίκων.

3.2.8. Ξυλοκερατέα

Η Ξυλοκερατέα (Ceratonia siligua L.) η χαρουπιά όπως συνήθως ονομάζεται εις την Κρήτην είναι σήμερα πάρα πολύ διαδεδομένη εις ολόκληρον την νήσον και καλλιεργείται αποκλειστικώς δια τους καρπούς της, τα κεράτια ή χα-

ρούπια. Δια την παρουσίαν της κατά την αρχαιότητα δεν εύρεθησαν σχετικά στοιχεία. Εκ των όσων γνωρίζομεν όμως περι της βλαστήσεως έν γενεί εις την νήσον και της σημερινής πραγματικότητας θα πρέπει να γίνη δεκτόν ότι και παλαιότερον η Ξυλοκερατέα ήτο άρκετά διαδεδομένη ιδίως υπό άγριαν μορφήν. Περισσότερον πιθανή φαίνεται η έκδοχή ότι η Ξυλοκερατέα όπως και ο πρίνος και άλλα είδη της δασικής βλαστήσεως άντεκατέστησαν και επέκτάθησαν εις άλλων.

48 Χαρουπιέα, ένα πολύ διαδεδομένον είδος εις την νήσον. Εις την φωτογραφία φαίνεται η εύαισθησία της εις τον άνεμον.

περιοχάς όπου ύπήρχον δάση κυπαρίσσου, πεύκης, έτέρων ειδών δρυός, σφενδάμνου κ.λπ. ως περισσότερο άνθεκτικά εις τας διαμορφωθείσας συνθήκας λόγω π.χ. υποβαθμίσεως των έδαφών εκ των συνεχών καταστροφών των δασών, της αποψιλώσεως και απογυμνώσεως εκ της πλουσίας βλαστήσεως και της άκολουθούσης διαβρώσεως των άλλοτε εύφόρων έδαφών της νήσου κλπ.

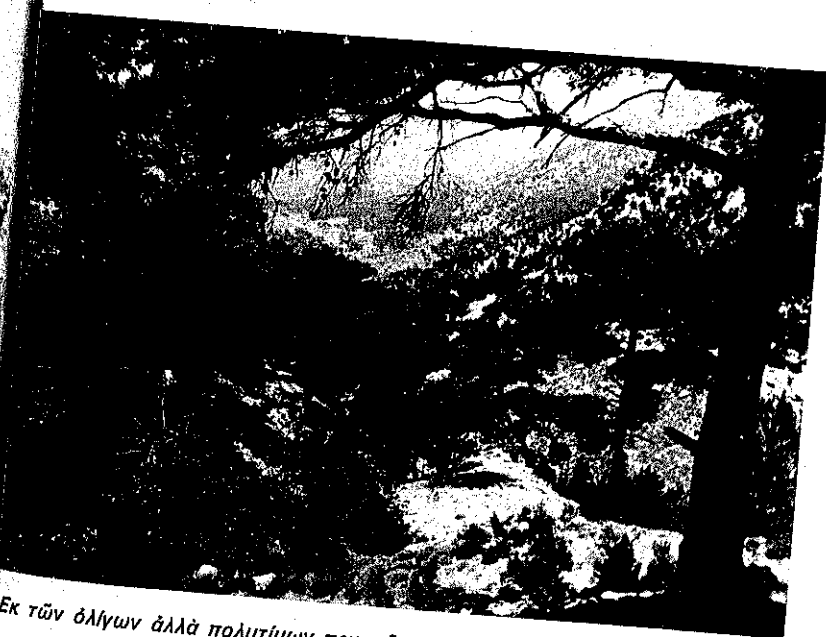
Οι κάτοικοι βεβαίως δια της καλλιεργείας της Ξυλοκερατέας έβοήθησαν σημαντικά εις την διάδοσίν της. Δεδομένου μάλιστα ότι αι άπαιτήσεις όσον αφορά τα έδάφη είναι μικρά, αι δε καλλιεργητικά άπαιτούμεναι φροντίδαι είναι έλάχισται, η Ξυλοκερατέα είχε και έχει ιδιαίτερον σημασίαν δια την Κρήτην, αξιοποιώντας κατά τον καλύτερον τρόπον τα πλέον άγονα και πετρώδη έδήφη χωρίς να απογυμνούται η νήσος με τας γνωστάς συνεπειάς.

Συνολικώς κατά το έτος 1962 έφύοντο 3.532.102 δένδρα Ξυλοκερατέας καλλιεργούμενα, τα όποια κατελάμβανον έκτασιν περίπου 108.040 στρέμματα (Δελτίον Ε.Σ.Υ. 1964).

3.2.9. Πεύκη

Η πεύκη κατά την αρχαιότητα, συμφώνως προς τα ύπάρχοντα διάφορα σχετικά στοιχεία και πληροφορίας, θα πρέπει να ήτο άρκετά διαδεδομένη. Κατά την Μινωικην εποχήν η πεύκη ήτο μεταξύ των Ιερών δένδρων της Πατρίδας των κατοίκων της νήσου.

Το ξύλον της πεύκης έχρησιμοποιείτο και εις την ναυπηγικην ιδίως δε δια τα έσωτερικά μέρη των πλοίων, ως αναφέρει σχετικώς ο Πλάτων (429 - 347 π.Χ.) εις τους Νόμους του (Δ' 705 C) ο όποιος μάλιστα όμιλεί περι δύο ειδών πεύκης, την «πεύκη» (Pinus brutia Ten, πιθανώτατα) και την «πίτυν» (Pinus pinea L., μάλλον).

Εκ των άλλων αλλά πολυτίμων πευκοδασών της Δίκτης.

Οί γνωστές κουκουναριές εις την περιοχήν Ι. Μ. 'Αρκαδίου Ν. Ρεθύμνης.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω δύο εἰδῶν πεύκης (*Pinus brutia* Ten = πεύκη ἢ τραχεῖα καὶ *Pinus pinaster* L. = πεύκη ἢ κουκουναριά) τὰ ὁποῖα ἀπαντῶνται καὶ σήμερον εἰς τὴν νῆσον, ὑπὸ τινῶν⁴⁴ ἀναφέρεται ἡ παρουσία καὶ ἄλλων εἰδῶν πεύκης ὡς εἶναι ἡ πεύκη ἢ χαλέπιος (*Pinus halepensis* Mill.) καὶ ἡ πεύκη ἢ μαύρη (*Pinus nigra* Arn.).

Τὸ πλέον διαδεδομένον ὅμως εἶδος πεύκης σήμερον εἶναι ἡ πεύκη ἢ τραχεῖα, ἡ ὁποία μάλιστα συγκροτεῖ καὶ τὰ ἀξιόλογα δάση τῆς νήσου, ἐνῶ ἡ παρουσία τῆς πεύκης τῆς χαλεπίου ὑπὸ πολλῶν ἀμφισβητεῖται.

Συνολικῶς ἡ τραχεῖα πεύκη καταλαμβάνει ἔκτασιν 115.650 στρεμμάτων (βλ. σχ. πίν. 5 εἰς κεφ. 3.6.), ἀπαντωμένη κυρίως εἰς τὰ ὄρεινα καὶ ἡμιορεινὰ μέρη τῆς νήσου ἀνερχομένη μέχρι καὶ τοῦ ὑψομέτρου τῶν 1200 περίπου μέτρων εἰς τὴν περιοχήν τοῦ χωρίου Χριστὸς τοῦ νομοῦ Λασιθίου, εἰς τὰς ἀνατολικὰς κλιτεῖς τῆς Δίκτης.

50 44. Βλ. Δ. Δημάδου «Ἡ Δασικὴ βλάστησις τῆς Ἑλλάδος» Ἐν Ἀθήναις 1916, σελ. 10.

Τὰ περισσότερα δάση τραχεῖας πεύκης ἐκτείνονται εἰς τὸ ὄρεινόν συγκρότημα τοῦ ὄρους Δίκτη. Εἰς τὴν περιοχήν μάλιστα τῶν ἀνατολικῶν κλιτύων, ὡς εἰς θέσιν «Σελάκανο», ἔχομεν καὶ τὰ καλύτερα πευκοδάση τὰ ὁποῖα ἐκμεταλλεύοντο κανονικῶς, πρὸς παραγωγὴν ξυλείας, καὶ ἐρητινεύοντο ἀκόμη καὶ πρὸς εἰς τὸ χωρίον Χριστὸς, ὡς καὶ μετέπειτα εἰς τὸ χωρίον Κροῦστα, διὰ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν δασῶν τῆς περιοχῆς του.

Ἐκτὸς τῆς ἀρκετὰ ἱκανοποιητικῆς καταστάσεως εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκονται τὰ δάση τῶν περιοχῶν τούτων θὰ πρέπει νὰ σημειώσωμεν καὶ τὴν παρατηρούμενην θαυμασιάν φυσικὴν ἀναγέννησιν ὅπου μάλιστα δὲν ἐμποδίζεται αὕτη σοβαρῶς, γεγονός τὸ ὁποῖον βεβαιώνει καὶ πιστοποιεῖ τὴν δυνατότητα δασοποικτικῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ ἐπεκτάσεως τῶν ὑπαρχόντων πευκοδασῶν, καὶ μάλιστα ὄχι μόνον εἰς τὰς ἐν λόγω περιοχὰς ἀλλὰ καὶ εἰς ἀρκετὰ ἄλλα μέρη τῆς νήσου.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν πεύκην τὴν κουκουναριά αὕτη συναντᾶται εἰς ὁλόκληρον τὴν νῆσον συνήθως ὁμοῦ κατὰ μεμονωμένα ἄτομα.

3.2.10. Πλάτανος

Ἡ παρουσία τῆς πλατάνου εἰς τὴν Κρήτην μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα. Ἀπὸ τῆς Μινωικῆς ἐποχῆς ἔχομεν παραστάσεις πλατάνου εἰς νομίσματα, δακτυλιδόλιθους κλπ.

Περισσότερα ὅμως στοιχεῖα ἔχομεν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς. Μεταξὺ τούτων ὁ Πλάτων (429 - 347 π.Χ.) εἰς τοὺς Νόμους του (Δ' 705 C) ὁμιλεῖ περὶ τῆς κρητικῆς πλατάνου ἡ ὁποία μάλιστα ἦτο πάντοτε ἀπαραίτητος εἰς τοὺς ναυπηγούς ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τὰ ἐσωτερικὰ μέρη τῶν πλοίων.

Ἰδιαιτέρως ὅμως ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς γίνεται λόγος περὶ τῆς παρουσίας εἰς τὴν νῆσον ποικιλίας τινὸς τῆς ἀνατολικῆς πλατάνου γνωστῆς καὶ ἀπαντωμένης καὶ σήμερον πλατάνου τῆς ἀιθαλοῦς (*Platanus orientalis* L. var. *sempervirens* ἢ var. *cretica* Dode).

Σχετικῶς ὁ Θεόφραστος (372 - 287 π.Χ.) παρατηρεῖ ὅτι εἰς τὴν περιοχήν τῆς Γόρτυνος ὑπάρχει μία πλατάνος ἣτις εἶναι ἀιθαλῆς ἐνῶ αἱ ὑπάρχουσαι ἕτεροι πλησίον ταύτης εἶναι φυλλοβόλοι :

«ἐν Κρήτῃ δὲ λέγεται πλατάνον τινα εἶναι ἐν τῇ Γορτυναίᾳ πρὸς πηγήν τινα ἢ οὐ φυλλοβολεῖ· μυθολογοῦσι δὲ ὡς ὑπὸ ταύτῃ ἐμίγη τῇ Εὐρώπῃ ὁ Ζεὺς· τὰς δὲ πλησίας πάσας φυλλοβολεῖν». (Περὶ Φυτῶν Ἱστορίας : 1, 9, 5).

Ὁ Θεόφραστος καὶ εἰς ἕτερον χωρίον ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἀιθαλοῦς πλατάνου ἡ ὁποία φύεται εἰς τὴν Κρήτην καὶ εἰς κάθε τόπον εὐνοϊκὸν διὰ τὴν αὕξησιν κλπ. :

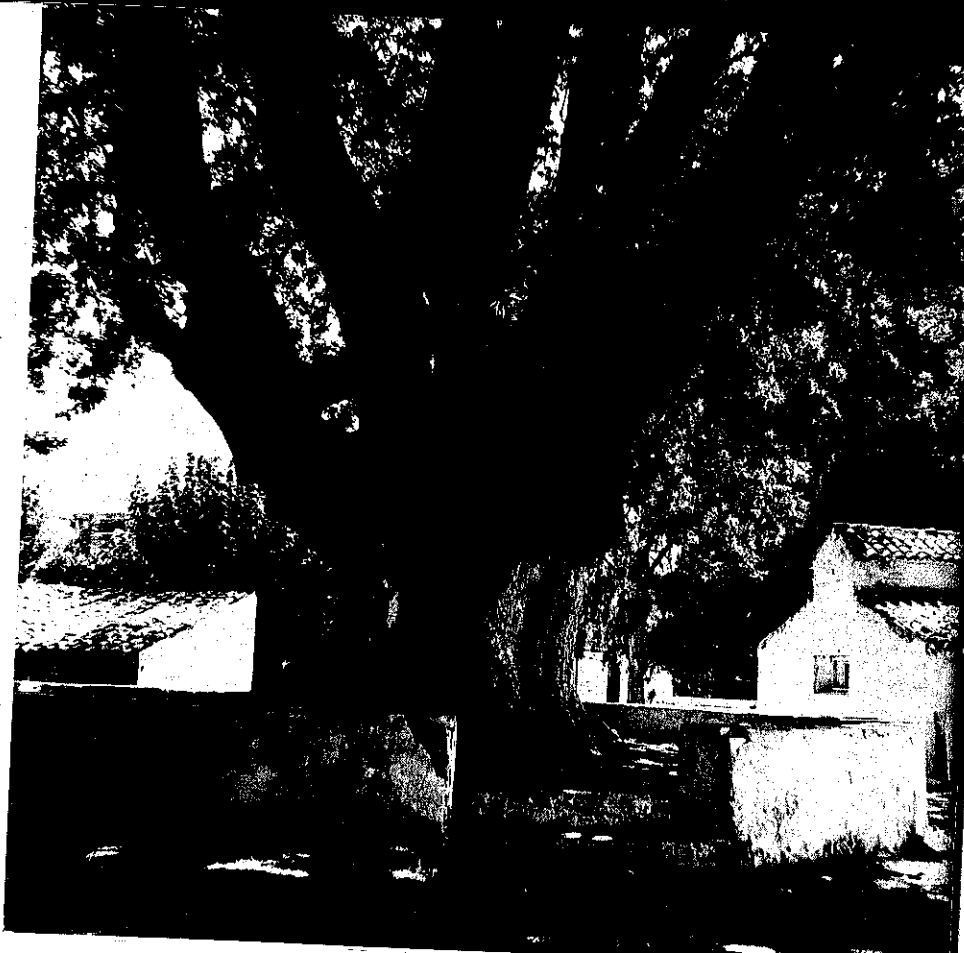
«τὰ δὲ ἄλλα πάντα φυλλοβολεῖ· πλὴν εἴ τι περιττὸν ἐνιαχοῦ, καθάπερ ἐλέχθη περὶ τῆς ἐν τῇ Κρήτῃ πλατάνου καὶ δρυὸς καὶ εἴ που τόπος τις ὄλως εὐτροφος». (Περὶ Φυτῶν Ἱστορίας : 3, 3, 3).

Τὴν ἀιθαλὴν πλατάνον τῆς Κρήτης ἀναφέρουν καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς, ὡς εἶναι ὁ Marcus Terentius Varro (Rer. Aust. Lib. I, VII, 6 - ἐκδ. H. Keil. Lipsiae 1889)⁴⁵ καὶ ὁ Gaius Plinius Secundus (Hist. Nat. XII, 5, 11)⁴⁶.

45. Βλ. αὐτόθι.

46. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων ὁ Πλίνιος γράφει :

«est Gortynae in insula Creta iuxta fontem platanus una insignis utriusque linguae monumentis, numquam folia dimittens, statimque et Graeciae fabulositas superfruit lovem sub ea Europa concubuisse, seu vero non alia eiusdem generis esset in Cypro sed ex ea primum in ipsa Creta, ut est natura hominum novitatis avida, platani satae regeneravere vitium, quandoquidem commendatio arboris eius non alia major est quam soles aestate arcere, hieme admittere. inde in Italiam quoque ac suburbana sua Claudio principe Marcelli Aesernini libertus sed qui se potentiae causa Caesaris libertis adoptasset, spado Thessalicus praedives, ut merito dici posset is quoque Dionysius, transtulit id genus. durantque et in Italia portenta terrarum praeter illa scilicet quae ipsa excogitavit Italia». (Hist. Nat. XII, 5, 11).

Ἡ ἱστορική πλάτανος Ἰ. Μ. Ἀσωμάτων Ν. Ρεθύμνης, εἰς τὴν ὁποῖαν ἔχουν διατηρηθῆ ἑξήκοντα κλώνοι ὄσοι καὶ οἱ Ἀπόστολοι.

Ἡ αἰωνόβιος πλάτανος τοῦ χωρίου Κράσι Ν. Ἡρακλείου, μὲ περίμετρον 19 μέτρα.

Ἡ πλάτανος ἐπίσης ἐθεωρεῖτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἱερὸν δένδρον καὶ εἶχε συνδεθῆ μετὰ τὴν γνωστὴν περίπτωσιν ἐκ τῆς Μυθολογίας τῆς συναντήσεως τοῦ Διὸς μετὰ τῆς Εὐρώπης.

Σήμερον ἡ ἀπαντωμένη εἰς τὴν νῆσον πλάτανος ἡ ἀνατολική (Platanus orientalis L.) εἶναι ἀρκετὰ διαδεδομένη εἰς ὁλόκληρον τὴν νῆσον. Συναντᾶται δὲ εἰς κάθε ποταμόν, χεῖμαρρον, ρύακα κ.λπ.

Τὸ ξύλον τῆς εὐρίσκει εὐρυτάτην χρῆσιν ἰδίως δὲ εἰς τὰς διαφόρους κατασκευάς, σαγματοποιᾶν, κιβωτοποιᾶν κ.λπ.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν γνωστὴν ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ποικιλίαν, τὴν ἀειθαλή πλάτανον, αὕτη φύεται καὶ σήμερον καὶ μάλιστα ὄχι μόνον εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Γόρτυνος ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς νήσου ὡς εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Βόροι Ἐπ. Πυργιωτίσης Ν. Ἡρακλείου κ.λπ.⁴⁷

47. Περί τῆς ἀειθαλοῦς πλατάνου εἰς τὴν Κρήτην βλ. σχ. καὶ Ἐλ. Πλατάκη «Ἀειθαλὲς Πλάτανος ἐν Κρήτῃ» Κρητικὴ Ἑστία, τεύχ. 160 : 161, Χανιά 1966.

3.2.11. Πτελέα

Περί τῆς πτελέας (Ulmus campestris L.) εἰς τὴν Κρήτην, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἰδιαίτερος κάνει λόγο ὁ Marcus Vitruvius Pollio (Α' αἰὼν π.Χ.) ὁ ὁποῖος γράφει :

«nascuntur autem eae arbores (...ulmus...) maxime Cretae et Aricae et nonnullis Syriae regionibus» (De Archit. : II, IX, 5-13).

Σήμερον ἡ πτελέα δὲν εἶναι πολὺ διαδεδομένη εἰς τὴν νῆσον, ἀπαντᾶται δὲ σχεδὸν μόνον κατὰ μεμονωμένα ἄτομα.

3.2.12. Σφένδαμος

Τὸ ἀπαντῶμενον εἰς τὴν Κρήτην εἶδος σφενδάμου, ἡ σφένδαμος ἡ κρητικὴ ἢ ἀνατολικὴ (Ager creticum L.), εἶναι ἐκ τῶν πολυτιμωτέρων δασικῶν δένδρων τῆς νήσου.

Σφένδαμος, θαμνώδης λόγω της κτηνοτροφίας, εις περιοχήν τοῦ ὄρους Ἰδη, θέσιν Ἀγ. Μαρίνα τοῦ Δήμου Ἀνωγείων Ν. Ρεθύμνης.

Σχετικῶς μετὰ τὴν ἀπαντωμένην εἰς τὴν νῆσον καὶ ἰδιαίτερως εἰς τὸ ὄρος Ἰδη ὁ D'O Dapper^{47a} γράφει :

«Τὸ πρὸς τὴν πόλιν Χάνδακα μέρος τοῦ ὄρους τῆς Ἰδης ἐστὶ σκεπασμένον ἀπὸ δένδρα, σχηματίζοντα μέγα δάσος, μεταξύ τῶν ὁποίων παρατηρεῖται τὸ Σφένδαμον, τὸ Λατινιστὶ Acer, (καὶ Γαλλιστὶ Erable) καλούμενον τοῦ ὁποίου τὸ ξύλον ἐστὶ πλήρες φλεβῶν».

«Ἐπὶ τῶν κρῦων καὶ χιονοσκεπῶν βουνῶν τῆς Κρήτης εὐρίσκονται Σφένδαμοι, τοὺς ὁποίους οἱ κάτοικοι τῶν ἀγρῶν καλοῦσιν Ἀσφενδάμους. Τὸ ξύλον ὅμως τῶν ἐπὶ τοῦ ὄρους τῆς Ἰδης φυομένων ἐστὶ περισσότερον φλεβῶδες, καὶ ἐπομένως ὠραιότερον» κ.λπ.

Σήμερον ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὰ τρία μεγάλα ὄρεϊνά συγκροτήματα τῆς νήσου. Κυρίως ὅμως ἀπαντᾶται ἐν μίξει μετ' ἄλλων εἰδῶν. Εἰς τὰς βορειοανατολικὰς κλιτεῖς τῆς Ἰδης, εἰς τὴν θέσιν Ἀμπέλια περιφέρειας χωρίου Ἀνωγείων Νομοῦ Ρεθύμνης ὑπάρχει σημαντικὴ ἔκτασις ὅπου κυριαρχεῖ ἡ σφένδαμος, ὑπὸ μορφὴν μικρῶν δένδρων καὶ θάμνων λόγω τῶν πολλῶν ζημιῶν τῶν ὁποίων ὑπέστη. Ἐνῶ τὰ ὑψηλὰ δένδρα, ὅσα κατορθώνουν νὰ ἀποφύγουν τὴν ὑλοτομίαν κ.λπ. εἶναι ὀλίγα.

Ἐπὶ τοῦ ὄρους Ἰδη, ἀπαντᾶται ἐπίσης καὶ ἡ ποικιλία *Trichochadum Bor* = ἡ τριχόκλαδος, ὡς ποικιλία τῆς ἀνατολικῆς (*Bald*)⁴⁸.

Τὸ ξύλον τῆς σφενδάμου πολυτιμότερον χρησιμοποιεῖται εὐρύτατα ἀκόμη καὶ σήμερον διὰ τὴν κατασκευὴν διαφόρων ξυλίνων ἀντικειμένων ὡς σκευῆ διακοσμητικὰ ἀντικείμενα κ.λπ. καὶ ἐκ τοῦ λόγου τούτου ὑφίσταται σημαντικὴ φθοράς.

47a. D'O. Dapper «Ἀκριβὴς Περιγραφή τῆς Κρήτης» Μετ. καὶ ἐκδ. Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητῆς, Ἀθῆναι 1836, σελ. 304 καὶ 305 κ.λπ.

48. Βλ. Δ. Δημάδου «Ἡ Δασικὴ βλάστησις τῆς Ἑλλάδος», Ἐν Ἀθῆναις 1916, σελ. 63.

3.2.13. Φοῖνιξ

Ὁ φοῖνιξ (*Phoenix dactylifera* L.) εἰς τὴν Κρήτην μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα.

Ἀπὸ τὴν περίοδον τῆς Μινωικῆς ἐποχῆς ἔχομεν διαφόρους παραστάσεις μετὰ θέμα τὸν φοῖνικα κ.λπ.

Ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὁ Θεόφραστος (372-287 π.Χ.) ἀναφέρει ὅτι εἰς τὴν Κρήτην φύονται πολλοὶ φοῖνικες ἔχοντες δύο στελέχη (κορμούς), μερικοὶ μάλιστα ἔχουν τρεῖς ἢ καὶ πέντε στελέχη :

«Φασὶ δὲ καὶ τοὺς ἐν Κρήτῃ πλείους εἶναι τοὺς διφυεῖς, ἐνίους δὲ καὶ τριφυεῖς· ἐν δὲ τῇ Λαπαΐα τινὰ καὶ πεντακέφαλον».
(Περὶ Φυτῶν Ἱστορίας : 2, 6, 9).

Διὰ τοὺς φοῖνικας εἰς τὴν Κρήτην ὁμιλεῖ ἐπίσης καὶ ὁ Gaius Plinius Secundus (23 - 79 μ.Χ.), ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι εἰς τὴν Κρήτην οἱ φοῖνικες χωρίζονται καὶ εἰς τρεῖς κορμούς, μερικοὶ δὲ καὶ εἰς πέντε :

«Quaedam (palmae), in Syria et Aegypto in binos se di vident truncos, in Creta et in ternos, quaedamque et quinos» (Hist. Nat. : XIII, 8).

Ἐκτὸς ὅμως τοῦ φοῖνικος τοῦ δακτυλοφόρου (*Phoenix dactylifera* L.) περὶ τοῦ ὁποῖου εἶδομεν ἀνωτέρω, ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἀναφέρεται ὅτι εἰς τὴν Κρήτην ὑπῆρχον καὶ χαμαιριφεῖς φοῖνικες (*Chamaerops humilis* L. = χαμαίρωψ ὁ χαμηλός).

Περὶ τοῦ εἶδους τούτου ὁ Θεόφραστος (372 - 287 π.Χ.) μᾶς λέγει ὅτι ἐφύοντο πολλοὶ :

«πολλοὶ δὲ καὶ ἐν τῇ Κρήτῃ γίνονται (χαμαιριφεῖς φοῖνικες) καὶ ἔτι μᾶλλον ἐν Σικελίᾳ» (Περὶ Φυτῶν Ἱστορίας : 2, 6, 11).

Διὰ τὴν ἀφθονίαν τοῦ χαμαιριφοῦς φοῖνικος εἰς τὴν νῆσον ὁμιλεῖ καὶ ὁ Gaius Plinius Secundus (23 - 79 μ.Χ.), ὅστις γράφει σχετικῶς :

«vocantur autem chamaerops (palmae), folio latiore ac molli, ad vitilia utilissimo, copiosae in Creta, sed magis in Sicilia» (Hist. Nat. : XIII, 9, 1).

Γνωστὰ εἶναι ἐπίσης τὰ ὀνομαζόμενα «Φοινικικὰ γράμματα», (ἢ Φοινίκεια γράμματα) ὡς ὀνομάσθησαν τὰ γράμματα ἐκ τῆς γραφῆς τῶν εἰς τὰ φύλλα τοῦ φοῖνικος, καὶ τῶν ὁποίων τὴν ἀνεύρεσιν ἰδιοποιοῦνται οἱ Δάκτυλοι, ὡς ἀναφέρει ὁ D'O Dapper. Οἱ Ἰδαῖοι δὲ Δάκτυλοι ὡς γνωστὸν κατὰ τὴν παράδοσιν εἶναι οἱ ἀρχαιότεροι κάτοικοι τῆς Κρήτης.

Περὶ τῆς γραφῆς εἰς φύλλα φοῖνικος ἀναφέρει ἐπίσης ὁ Σουΐδας κ.ά.⁴⁹.

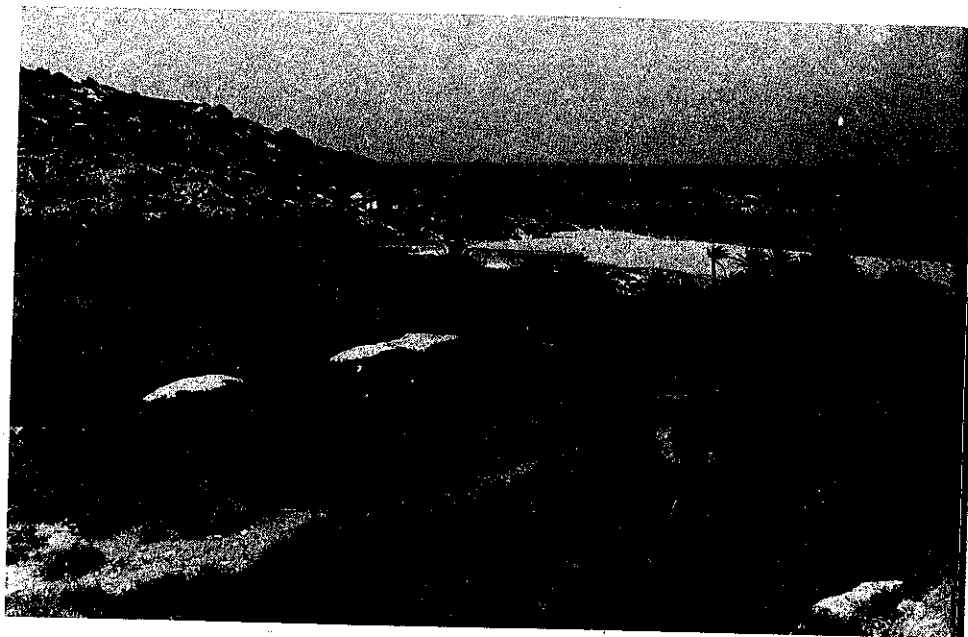
Ὁ Στ. Σπανάκης ἐπίσης μᾶς πληροφορεῖ σχετικῶς ὅτι ὁ Δίκτυς (ὅστις ἀκολούθησε τὸν Ἰδομενέα εἰς τὸν Τρωικὸν πόλεμον) ἔγραψεν εἰς φύλλα φοῖνικος καὶ μετὰ γράμματα φοινικικὰ διὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Τροίας⁵⁰.

Ὁ φοῖνιξ καὶ σήμερον καταλαμβάνει ἰδιαίτερον θέσιν εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς χλωρίδος τῆς νήσου Κρήτης. Ἀπαντᾶται εἰς ἀρκετὰς περιοχὰς τῆς νήσου. Ἡ πλέον γνωστὴ περιοχὴ μετὰ φοῖνικες εἶναι ἡ θέσις «Βαί», ἡ ὁποία ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν ταύτην ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ φοῖνικας, τῆς περιφέρειας τοῦ Χωρίου Παλαιοκάστρου Ἐπαρχίας Σητείας Νομοῦ Λασηθίου. Παλαιότερον εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην οἱ φοῖνικες συγκροτοῦσαν ἕνα θαυμάσιον φοινικοδάσος ἐκτάσεως ἀνω τῶν 500 στρεμμάτων. Ἡδὴ λόγω ἐκχερσώσεων διὰ γεωργικὴν καλλιέργειαν καὶ ἄλλων αἰτίων ἡ ἔκτασις τὴν ὁποίαν καταλαμβάνει τὸ δάσος τοῦτο σήμερον ἀνέρχεται περίπου εἰς 200 στρέμματα.

Περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ φοῖνικος τῆς περιοχῆς ταύτης ὑπάρχουν διάφοραι πληροφορίες. Κατὰ τοὺς περισσότερους ὁ φοῖνιξ εἰσῆχθη ἐκεῖ ὑπὸ τῶν Πτολεμαίων, Ἀράβων, Βυζαντινῶν κ.λπ. Κατὰ τὸν Greuter πρόκειται περὶ νέου εἶδους τοῦ *Phoenix theophrastii* Greuter, ἰθαγενὲς τῆς νήσου καὶ ὄχι περὶ τοῦ εἶδους *Phoenix dactylifera* L., ὀνομασία ἀρκετὰ διαδεδομένη, καὶ μετὰ τοῦ

49. Βλ. σχ. Β. Ψιλλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Μέρος Πρῶτον, τεύχ. Α' Ἀθῆναι 1899, σελ. 19.

50. Βλ. Στ. Σπανάκη «Ἡ Κρήτη» τόμ. Α', σελ. 214.

Τὸ γνωστὸ δάσος ἀπὸ φοίνικες Βαί Ν. Λασηθίου, τὸ ὁποῖον διατηρεῖται ἄγνωστον ἀπὸ πότε

ὁποῖου εἶναι συγγενὲς κ.λπ.⁵¹.

Ἐκτὸς ὁμῶς τούτου ἔχομεν καὶ ἄλλα μικροτέρας ἐκτάσεως δάση φοινικῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων ἰδιαίτερας σημασίας εἶναι τὸ φοινικοδάσος εἰς τὴν παραλιακὴν θέσιν «Ἅγιος Ἀντώνιος» περιφέρειας τοῦ χωρίου Ἁχεντριά Νομοῦ Ἡρακλείου. Ἡ ἐκτασις βεβαίως τὴν ὁποίαν καταλαμβάνει σήμερον μετὰ ἀπὸ διαφόρους ζημίας τὰς ὁποίας ὑπέστη μέχρι σήμερον ἀνέρχεται εἰς ὀλίγα στρέμματα. Εἰς ἀρκετὴν ὁμῶς ἔκτασιν τῆς γύρω περιοχῆς «Ἅγιος Νικήτας» ὡς εἶναι γνωστὴ) περίπου 1.000 στρεμμάτων, ἀπαντῶνται μεμονωμένα δένδρα καὶ συνδενδρῖαι φοινικοδένδρων προφανῶς ὑπολλείματα καὶ συγχρόνως μάρτυρες τῆς ὑπάρξεως παλαιότερον σημαντικῆς ἐκτάσεως φοινικοδάσους εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην.

Ἐπίσης ἀρκετοὺς φοίνικας συναντῶμεν καὶ εἰς τὴν περιοχὴν «Φοινικιά» Ἡρακλείου, παρὰ τὸν «Ἄλμυρον» ποταμὸν τοῦ Ἡρακλείου, εἰς τὴν θέσιν «Σταλίδα» τοῦ χωρίου Χερσόνησος Ν. Ἡρακλείου, εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ «Κουρταλιώτη» παρὰ τὴν Ἱερὰν Μονὴν Πρέβελη Ν. Ρεθύμνης, εἰς τὴν θέσιν «Φοινικιά» τοῦ χωρίου Σελιά Ν. Ρεθύμνης καὶ ἀλλοῦ.

51. Βλ. Greuter W. : Beitrage zur flora der sadagais 8 - 9, Bauchinia: Band 3, Heft. 2, 1967, p.p. 243 - 250. Πρβλ. Γ. Μαυρομάτη: Οἰκολογία τῆς περιοχῆς Φοινικοδάσους «Βαί Σητείας Κρήτης. Περιοδ. Τὸ Δάσος, ἀρ. τ. 59 - 60, 1973 Ἐκδ. Γεν. Δ/σεως Δασῶν Ὑπ. Γεωργίας.

3.2.14. Φράξος

Ἡ παρουσία ἐπίσης τοῦ φράξου εἰς τὴν Κρήτην μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα.

Περὶ τοῦ φράξου ὁμιλεῖ ὁ Marcus Vitruvius Pollio (Α' αἰὼν π.Χ.). Ἴσως πρόκειται περὶ τοῦ εἴδους φράξινος ὁ ὄρνος (*Fraxinus ornus* L.):

«nascuntur autem eae arbores (... fraxinus...) maxime Cretae et Africae et nonnullis Syriae regionibus» (De Archit. : II, IX, 5-13).

Ἐπίσης ὁ Rufus Festus Avienus (Β' ἡμισυ Δ' αἰῶνος μ.Χ.) ἀναφέρει τὴν παρουσία τοῦ φράξου (*Fraxinus ornus* L.) εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ὄρους Ἴδη:

«... Cretan super astitit Ida, Ida procellosis agitans aquilenibus ornos». (Descr. Orb. Terrae. 675 - 676).

Σήμερον ὁ φράξος δὲν εἶναι πολὺ διαδεδομένος, ἀπαντᾶται ὁμῶς εἰς ὀλόκληρον σχεδὸν τὴν νῆσον κατὰ μεμονωμένα ἄτομα καὶ ἐν μίξει μετ' ἄλλων εἰδῶν.

3.2.15. Ἄτερα εἶδη

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἀναφερθέντων εἰδικώτερον δασικῶν δένδρων, ὑπάρχει καὶ ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς δασικῶν δένδρων, τὰ ὁποῖα συμμετέχουν σήμερον εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς αὐτοφυοῦς χλωρίδος τῆς νήσου, καὶ τὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται εἰς τὸν πίνακα 3.

Ὑπάρχει ἐπίσης ἓνας ἀριθμὸς δασικῶν δένδρων τὰ ὁποῖα ἔχουν εἰσαχθῆ ἐξ ἄλλων περιοχῶν, πολλὰ τῶν ὁποίων ἔχουν προσαρμοσθῆ εἰς τὸ περιβάλλον τῆς νήσου καὶ ἀποτελοῦν, θὰ λέγαμε, εἶδη τῆς χλωρίδος τῆς Κρήτης.

Μὲ τὴν παρουσία ὁμῶς τῶν δασῶν εἰς τὴν νῆσον εἶναι συνδεδεμένη καὶ ἡ πλουσία δασικὴ θαμνώδης χλωρίδος τῆς νήσου. Τὰ πλέον διαδεδομένα εἶδη τῆς θαμνώδους βλαστήσεως τὰ ὁποῖα καταλαμβάνουν μεγάλας ἐκτάσεις εἰς τὴν νῆσον περιλαμβάνονται ἐπίσης εἰς τὸν πίνακα 3.

Δενδροστοιχία εὐκαλύπτων εἰς τὴν ὁδὸν μετὰ τῶν χωρίων Ἀπόστολοι καὶ Καστέλιον Ν. Ἡρακλείου.

3.3. Τὰ δάση κατὰ τὴν ἀρχαιότητα

Ἐὰν ἀνατρέξωμεν εἰς τὸ μακρυνὸν παρελθὸν τῆς νήσου θὰ πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ὀλόκληρον τὴν Κρήτην καλυμμένην μὲ ἕναν καταπράσινον μαν-δύαν, βυθισμένην εἰς μίαν ὀργιώδη βλάστησιν, ἡ ὁποία θὰ ἐπεκτείνετο ἀπὸ τὸ ἀνατολικώτερον ἕως τὸ δυτικώτερον ἄκρον τῆς νήσου καὶ ἀπὸ θαλάσσης ἕως καὶ τῶν ὑψηλοτέρων κορυφῶν.

Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὰς ἐκτάσεις, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀρχίσει νὰ καλλιεργῶνται γεωργικῶς μὲ δημητριακά, ἄμπελον, ἐλαίαν κ.ἄ. καὶ αἱ ὁποῖαι καλλιέργειαι συνεχῶς ἐπεκτείνοντο, αἱ ὑπόλοιποι ἐκτάσεις ἐκαλύπτοντο ὑπὸ πυκνοτάτης καὶ πλου-σίας δασικῆς βλαστῆσεως μὲ ἐπικράτησιν ἀσφαλῶς τῆς δεινδρώδους τοιαύτης, ἡ ὁποία ἀπετέλη τὴν δεσπόζουσαν μορφήν βλαστῆσεως τῆς νήσου.

Πυκνότατα δάση ἐκάλυπτον τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς νήσου καὶ τὰ ὁποῖα θ' ἀπετέλουσαν τὴν «κλίμαξ μορφῆς», τὸ τελευταῖον σκαλοπάτι τῆς μορφῆς τοῦ δάσους καὶ ὄχι ὀπισθοδρομικὸν τινὰ δασικὸν σχηματισμὸν.

Ἀνωτέρω ἀναφέραμεν στοιχεῖα τινὰ περὶ τῶν διαφόρων δασικῶν δέν-δρων τῆς Κρήτης. Ἄρκετὰ στοιχεῖα ἐκ τούτων ἀνάγονται εἰς τὴν μακρυνὴν ἀρ-χαιότητα. Ἐκτὸς τούτων ὅμως ἔχομεν καὶ ἄρκετὰ ἄλλα τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὰ δάση γενικῶς τῆς νήσου καὶ τὰ ὁποῖα συμπληρῶνουν τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε κατάστασιν.

Ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας Ὅμηρος (9^{ος} αἰὼν π.Χ.) εἰς περιφήμους στίχους του μᾶς δίδει τὴν εἰκόνα μιᾶς πλουσίας καὶ καταφύτου νήσου. Εἰς τὴν Ὀδύσειάν του (τ. 172 - 174) ὁμιλεῖ, ὡς εἶδομεν, διὰ τὴν «καλὴν» καὶ «πίερα» νῆσον τοῦ Μίνωα. Εἰς τὴν Ἰλιάδα (Χ. 179) κάνει λόγον διὰ τὴν δασωμένην Ἰδη. Ἐνῶ εἰς τὸ ἔργον του «Ὁμήρου καὶ Ὁμηριδῶν Ὑμνους» (Προοίμια Α' εἰς Ἀπόλλωνα στίχ. 474 - 476) ὁμιλεῖ διὰ τὴν πολυδένδρον Κνωσσόν:

«τοὺς δ' ἄμειβόμενος προσέφη ἑκάεργος Ἀπόλλων
ξείνοι, τοὶ Κνωσὸν πολυδένδρεον ἀμφινέμεσθε τὸ πρῖν...»

Ὁ Πλάτων (429 - 347 π.Χ.) εἰς τοὺς Νόμους του (Α, 625) παρουσιάζει τὴν Κρήτην «πλήρη μνημειώδους ὠραιότητος δασῶν», ὡς παρατηρεῖ ὁ Δ. Σακ-κοράφος⁵².

Ὁ Ἡσίοδος (ἔζησε μεταξὺ 750 καὶ 700 π.Χ.) εἰς τὴν Θεογονίαν του (στίχ. 484) ὁμιλεῖ διὰ τὸ δασωμένο Αἰγαίον ὄρος (= Ἰδη):

«Αἰγαίω ἐν ὄρει πεφυκασμένω ὑληέντι».

Ὁ Καλλιμάχος (310 - 240 π.Χ.) εἰς τὸν Ὑμνον του εἰς τὴν Ἀφροδίτην γράφει:

«...βαίνει δὲ κούρη
λευκὸν ἐπὶ Κρηταίων ὄρος κεκομημένον ὕλην» (Ὑμνος εἰς Ἀφροδίτην,
στίχ. 41).

Ὁ Διόδ. Σικελιώτης (90 - 20 π.Χ.) κάνει λόγον διὰ τοὺς συδένδρους τό-πους τῶν ὄρων τῆς νήσου, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουσαν καὶ τὴν κατοικίαν τῶν Κουρη-τῶν (Βιβλ. Ἰστ. 5, 65, 1).

Ὁ μέγας δὲ γεωγράφος Στράβων (Α' αἰὼν π.Χ.) γράφει ὅτι ἡ Κρήτη ἦτο «δασεῖα» (= πυκνοδασωμένη):

«Ἔστι δ' ὄρεινὴ καὶ δασεῖα ἡ νῆσος, ἔχει δ' αὐλῶνας εὐκάρπους».
(Γεωγραφικά: 10, 4, 1).

Τὸ αὐτὸ ἐπίσης βεβαιεῖ ἀργότερα καὶ ὁ Γ. Φραντζῆς εἰς τὸ *Περὶ Κρήτης, ὅπου διαβάζομεν*:

«Ἔστι δὲ ἡ νῆσος αὕτη ὄρεινὴ καὶ δασεῖα: ἔχει δὲ καὶ αὐλῶνας εὐκάρπους».
(Γεωργίου Φραντζῆ Πρωτοβεστιάριου: *Περὶ Κρήτης, μετ. καὶ περιληφθέν*
*εἰς τὴν ἐκδ. ὑπὸ Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητός: Ἱστορία τῆς Κρήτης, Ἐν Ἀθή-
ναις 1846, σελ. 120).*

52. Βλ. Δ. Σακορράφου «Ἡ Κρήτη εἰς τὰ βῆθη τῶν αἰώνων» Κρητικὴ Ἔστια, χρόνος
58 πρῶτος, τεύχ. 4 κ.ἔ. Χανιά 1949, σελ. 10.

Ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ Ἡσύχιος (Ε' αἰὼν μ.Χ.) εἰς τὸ Λεξικόν του λέγει ὅτι ἡ ὀνομασία τοῦ ὄρους Ἰδη ἢ Ἰδα, ἀπ' ὅπου καὶ ἡ ὀνομασία τῆς νήσου Ἰδαία, ὀφείλεται εἰς τὸν λόγον ὅτι τὸ ὄρος τοῦτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἦτο κατάφυτον ἀπὸ πυκνότατα δάση καὶ πολλὰς πηγὰς καὶ ρύακας. (Ἰδη = πυκνοδασωμένον καὶ κατάρρυτον ὄρος)⁵³. Καὶ ἐκ τούτου καὶ ἡ ὀνομασία Ἰδαία σημαίνουσα πλή-ρης δασῶν καὶ πηγῶν⁵⁴. Σχετικῶς ἐπίσης ὁ Στ. Σπανάκης (Ἡ Κρήτη Α' σελ. 177) γράφει:

«Τὸ ὄνομά της (Ἰδη) ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ Ἰδη, δωρικὸ Ἰδα = δένδρα γιὰ ξύλευση, δάσος, δρυμός, ἄλλος, δασωμένο βουνό, γιατί τότε ἦταν ἕνα παρθένο δάσος, ὅπως ἄλλωστε ὄλα τὰ βουνὰ τῆς Κρήτης, κατάφυτη ἀπὸ αἰωνοβίους πρῖνους, σφεντάμους, ἀζιλάκους, κυπαρίσσια, πεῦκα, ποῦ ἐδι-δαν ναυπηγίσιμη ξυλεία».

Ἀλλὰ καὶ ἡ λέξις Λασιθί κατὰ τὴν ἀποψιν μερικῶν προέρχεται ἀπὸ τὴν λέ-ξιν Λάσιος, ὀνομασία ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὸ ὄρος Δίκη (Αἰγαίον ὄρος) καὶ σημαίνουσα πυκνός, δασύς. Καὶ τοῦτο διὰ τὸν λόγον ὅτι τὸ ὄροπέδιον (Λασι-θίου) καὶ τὰ γύρω ὄρη (Λασιθιώτικα Ὄρη) ἦσαν κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρό-νους πυκνοδασωμένα⁵⁵.

Κι ἀκόμη ἕνας μέγας ἀριθμὸς χωρίων καὶ τοποθεσιῶν ἔλκουν τὴν ὀνο-μασίαν των ἀπὸ δένδρα καὶ δάση τῆς περιοχῆς των⁵⁶.

Ἀλλὰ καὶ διάφοροι μετέπειτα συγγραφεῖς, ἕως καὶ σήμερον, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν βλάστησιν τῆς νήσου συμπεραίνουν καὶ βεβαιώνουν ὅτι πράγματι ἡ Κρήτη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα διετήρη ἀπέραντα καὶ πλούσια δάση.

Κατωτέρω δίδονται σχετικαὶ τινες χαρακτηριστικαὶ παρατηρήσεις.
Ὁ Δάντης εἰς τὴν Θεία Κωμωδία του ὁμιλεῖ διὰ τὴν δασωμένην Ἰδη,
γράφοντας:

«Una montana v'è, che già fu lieta
d'acque e di frondi,
che si chiamò Ida;».

(Dante: La Divina Commedia, Inferno, canto XIV).

Καὶ ὁ Ν. Καζαντζάκης μεταφράζει:

«Βουνό ἔχει, καὶ πολλὰ νερὰ καὶ δένδρα
τὸ φραῖναν μὲ βολὰ, καὶ
κράζαν τὸ Ἰδα»⁵⁷.

Ὁ Γρ. Παπαδοπετράκης (Ἱστορία τῶν Σφακίων, 1888 σελ. 10-11) ὁμιλεῖ διὰ τὰ «σπουδαῖα δάση», ὅπως τὰ ὀνομάζει, τὰ ὁποῖα συναντῶνται εἰς τὰς ὑπω-ρείας τῶν Λ. Ὄρων ἐκ κυπαρίσσω, πεύκων, πρῖνων, ἐλαιοπρῖνων, ζηλάκων, δρυῶν, σφενδάμων κ.ἄ. καὶ τὰ ὁποῖα καθιστοῦν τὴν χώραν «κατάσκιον» καὶ παρατηρεῖ:

«Φαίνεται ὅτι αἱ κλιτεῖς αὐταὶ τῶν ὄρων ἦσαν τὸ πάλαι μᾶλλον δασώδεις
καὶ σοβαραῖ».

Ὁ Γερμανὸς βοτανολόγος Sieber βεβαιώνει (Siebers Reise Mach Der

53. Βλ. σχ. Νικ. Κωστάκη «Μινωικὴ Κρήτη καὶ Μεσογειακοὶ Λαοὶ» Ἀθήναι 1961, σελ. 31 καὶ 51. Κατὰ τινος ἡ ὀνομασία Ἰδη σχετίζεται μὲ τὸ ἰδεῖν, ἐξ αἰτίας τῆς καλῆς θεᾶς τὴν ὁποῖαν ἀπολαμβάνει τις. Σχετικῶς ὁ Σουΐδας λέγει ὅτι ὄλα τὰ μέρη ἀπὸ τὰ ὁποῖα βλέπει τις μεγάλην ἔκτασιν ἢ ἡ θεὰ εἶναι ἐξάισια ὀνομάζοντο «ἰδαί». Βλ. σχ. Ἐλλαδίου «Βιβλιοθήκη Φωτίου». Ἐπίσης Μ. Βερνάρδου «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Ἀθήναι 1846, σελ. 11, κ.ἄ.

54. Ὑποστηρίζεται ὑπὸ πινων, ὅτι ἡ νῆσος ὀνομάσθη «Ἰδαία» ἀπὸ τὴν νύμφην Ἰδην ἢ Ἰδαν. Ὁ δὲ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης μᾶς λέγει ὅτι ἡ ὀνομασία ὀφείλεται εἰς τὴν σύζυγον τοῦ πρώτου ἢ παλαιότερου Διός, ὁ ὁποῖος ἐβασίλευσεν εἰς τὴν νῆσον καὶ ἡ ὁποία ὀνομάζετο Ἰδαία. Βλ. σχ. Νικ. Κωστάκη «Μινωικὴ Κρήτη καὶ Μεσογειακοὶ Λαοὶ» Ἀθήναι 1961, σελ. 51.

55. Βλ. Μ. Βερνάρδου «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Ἀθήναι 1846, σελ. 12. Ἐπίσης Τ. Κω-στάκη «Μινωικὴ Κρήτη καὶ Μεσογειακοὶ Λαοὶ» Ἀθήναι 1961, σελ. 32.

56. Βλ. σχετικῶς καὶ εἰς κεφάλαιον 4.8.: Τὰ δάση καὶ ἡ Λαογραφία.

57. Βλ. σχ. Στ. Σπανάκη «Ἡ Κρήτη», τόμ. Β' σελ. 181.

Insel Kreta, II, 38) ότι η νήσος κατά την αρχαιότητα ήτο σύδενδρος και σύσκιος⁵⁸
Ο Β. Ψιλλάκης, εἰς τὸ ἔργον του «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Μέρος Πρῶτον, τεύχος Α' Ἀθήναι 1899, παρατηρεῖ:

«ἔγεμεν αὐτὴ παντὸς εἶδους ὀπωροφόρων καὶ μὴ δένδρων, φυτῶν καὶ φαρμάκων...» (σελ. 38).
«...συδένδρου καὶ συνηρεφοῦς τῆς Κρήτης τότε, πλήρης δασῶν οὐσης...» (σελ. 48 - 49).

Ὁ ἀείμνηστος ἀκαδημαϊκὸς Π. Κοντὸς παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς:
«Ἡ Ἑλλὰς τότε ἀπὸ τῶν Ἡπειρωτικῶν, Μακεδονικῶν καὶ Θρακικῶν ὄρεων πρὸς βορρᾶν μέχρι τοῦ Ταινάρου καὶ τῆς Κρήτης πρὸς Νότον... παρουσίαζεν ἀφ' ὑψηλοῦ θεωμένη μαγευτικὴν ὄντως καὶ διάφορον παρὰ σήμερον ὄψιν, ἣτο ἀπὸ ἄκρον εἰς ἄκρον σύδενδρος καὶ καταπράσινος, καὶ κύματα δασῶν ἐξηπλοῦντο ἀπαλῶς ἐπὶ ὅλης τῆς ἐπιφανείας... Ὄρη, βουνά, λόφοι, κλιτεῖς ἢ πλαγιές, ρεματιές ἢ μισγάγκειες, ράχες ἢ κορυφογραμμὲς καὶ τὸ πλεῖστον μέρος τῶν πεδιάδων τῆς, ἦσαν κατάφυτοι ἀπὸ πυκνά, σύσκια καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ παρθένα δάση» (Δασικὴ Ἑλληνικὴ Ἱστορία ἀπὸ τῶν Μινωικῶν χρόνων μέχρι σήμερον, 1929, σελ. 25)⁵⁹.

Εἰς τὸ ἴδιον ἔργον του ἐπίσης δίδει τὴν ἑξῆς σύντομη περιγραφή τῆς ἐμφανίσεως τῶν δασῶν εἰς τὴν νήσον:

«Ἡ Κρήτη πλὴν τῶν ἀειφύλλων, τῆς ξυλοκερατέας καὶ τῆς παραλίου πεύκης, παρουσίαζεν εἰς τὴν Ἰδίη καὶ τὰ Λευκὰ Ὄρη ὀριζοντιόκλαδον κυπάρισσον, χαμηλότερον μὲν μινυσομένην μὲ τὴν παράλιον πεύκη, ὑψηλότερον δὲ μετὰ τοῦ πρίνου μέχρι τῶν ἄκρων ὄθεν οὐδέποτε ἐπιλείπει» ὡς λέγει ὁ Θεόφραστος, ἄνωθεν δὲ τοῦ Ἀσκύφου τραχεῖαν πεύκη, P. Brutia Ten, ἐνῶ φυλλοβόλα στοιχεῖα ὡς καστανιά, χνοῦδης δρύς καὶ βαλανιδιά δὲν ἔλειπον αἱ μὲν πρῶται ἀπὸ τὰ βουνά τῆς, ἡ δὲ τελευταία ἀπὸ τὰς παραλίας, κλιτεῖς καὶ πεδιάδας τῆς. Πιθανότατα δὲ ἀφοῦ ὑπῆρχον συστάδες καστανιάς θὰ ἀπῆντα εἰς τὴν Κρήτην καὶ πλατύφυλλος δρύς». (Δασικὴ Ἑλληνικὴ Ἱστορία ἀπὸ τῶν Μινωικῶν χρόνων μέχρι σήμερον» 1929, σελ. 29).

Ὁ ἴδιος εἰς τὸ ἔργον του «Δασικὴ Διαχειριστικὴ Ἰδίη ἐν Ἑλλάδι» (Θεσσαλονίκη 1938, σελ. 76) δίδει τὰ ἑξῆς στοιχεῖα:

«Πρὸ τῶν Μινωικῶν καὶ Μυκηναϊκῶν χρόνων ἡ Ἑλλὰς ἦτο ἀπὸ τοῦ χαλεωτέρου ὀρίου τῆς ἀλπικῆς διαπλάσεως τῶν χορτολιβαδίων ἐπὶ τῶν ὄρεων μέχρι τῆς παραλίας κατάφυτος ἀπὸ δάση, καταλαμβάνοντα τὰ 85% περίπου τοῦ ὅλου ἐδάφους τῆς. Ἐξηροῦντο τὰ ἀλπικὰ χορτολιβάδια, ἐκτιμώμενα εἰς 8%, αἱ ἔκπαλαι ἀπόκρημνοι καὶ βραχυώδεις ἐκτάσεις μὲ μόνιμα χορτολιβαδικὰ ἐδάφη, ἐκτιμώμενα εἰς 3% καὶ αἱ ὑπὸ λιμνῶν, ποταμῶν καὶ ὑδάτων καλυπτόμεναι ἐκτάσεις, ἐκτιμώμεναι εἰς 4%.

Διὰ τὴν περιοχὴν τῆς ἐπαρχίας Σητείας ὁ Ἐμ. Ἀγγελάκης γράφει σχετικῶς «Ἡ Σητεία κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα εἶχε πολλὰ δάση» (Σητεϊακὰ Τόμ. Α', Ἀθήναι 1935, σελ. 6).

58. Βλ. σχ. Β. Ψιλλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Μέρος Πρῶτον, τεύχ. Α', Ἀθήναι 1899, σελ. 38 καὶ 44.

59. Παρ' ὁμοίαν εἰκόνα μᾶς δίδει ἐπίσης καὶ εἰς τὸ ἔργον του «Δάση καὶ Πολιτισμὸς Ἰδίη ἐν Ἑλλάδι» 1909, σελ. 11, ἐνθα ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀναφέρει καὶ τὰ κάτωθι:
«Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην (Προϊστορικὴ ἐποχὴ)... ἅπασα ἡ χώρα ἀπὸ τῶν Ἡπειρωτικῶν, Μακεδονικῶν καὶ Θρακικῶν ὄρεων πρὸς βορρᾶν μέχρι τοῦ Ταινάρου καὶ τῆς νήσου Κρήτης πρὸς νότον... θὰ παρίστα ἀφ' ὑψηλοῦ θεωμένη διάφορον ὅλως ὄψιν καὶ μαγευτικὴν καὶ μοναδικὴν ὄντως θέαμα, θὰ ἦτο σύμπασα ἀπ' ἄκρον εἰς ἄκρον σύδενδρος καὶ καταπράσινος καὶ κύματα δασῶν θὰ ἐξηπλοῦντο ἀπαλῶς ἐπὶ πᾶσαν τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῆς. Αἱ γραφικαὶ αὐτῆς κλιτεῖς καὶ μισγάγκειαι, τὰ ὄρη καὶ οἱ βουνοὶ, οἱ λόφοι καὶ τὸ μέγιστον μέρος τῶν πεδιάδων θὰ ἦσαν κεκαλυμμένοι ὑπὸ πυκνοτάτων, συσκίων καὶ παρθένων δασῶν».

Διὰ τὰ τότε δάση τῆς νήσου ἐπίσης ὁ George Thomson ἐκτὸς τῶν ἄλλων παρατηρεῖ:
«Ἐνα μεγάλο τμήμα τοῦ νησιοῦ τὸ ἀποτελοῦσαν βουνὰ καὶ δάση...» (Ἡ Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Κοινωνία τὸ Προϊστορικὸ Αἰγαῖο, μεταφρ. Γ. Βιστάκη, ἐκδ. Ἰνστ. Ἀθηνῶν ἐκ τῆς Βας ἐκδ. 1954, σελ. 7)

Ὁ Κ. Παπαρηγόπουλος παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς:

«Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα αἱ περιγραφαὶ τὴν παρουσιάζουν ἀληθινὸν παράδεισον. Αἱ πλαγιαὶ τῶν ὄρεων ἦσαν κατάφυτοι ἀπὸ πλατάνους, κυπαρίσσια, πεῦκα καὶ καστανέας...» (Ἐπίτομος Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἐκδ. 1955, σελ. 60).

Ὁ G. Thomson ἐπίσης γράφει διὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν κατάστασιν εἰς τὴν νήσον, μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὰ κάτωθι:
«Οἱ γεωργικοὶ πόροι τῆς Κρήτης εἶταν μικροὶ συγκρινόμενοι μὲ κείνους τῆς Αἰγυπτῆς καὶ τῆς Μεσοποταμίας. Ὑπῆρχαν ἐκεῖ καλὰ βοσκοτόπια καὶ κάμποσες πεδιάδες κατάλληλές γιὰ δημητριακὰ, ἀμπέλια, φοινικιές καὶ ἐλιές, μὰ ἓνα μεγάλο τμήμα τοῦ νησιοῦ τὸ ἀποτελοῦσαν βουνὰ καὶ δάση...» (Ἡ Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Κοινωνία τὸ Προϊστορικὸ Αἰγαῖο, μεταφρ. Γιάννη Βιστάκη, ἐκδ. Ἰνστ. Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1954, σελ. 7).

Ὁ Pendlebury⁶⁰ ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὴν Μινωικὴν περίοδον, ὀλόκληρος ἡ Κρήτη δυτικῶς τῆς Ἰδῆς ἦτο ἓνα ἀδιαπέραστο παρθένον δάσος. Ἐπίσης ὁ Π. Γρίσπος παρατηρεῖ διὰ τὰ δάση τῆς νήσου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὰ κάτωθι:

«Τὸ κρητικὸν δάσος κατὰ τὰς ἀρχαιοτάτας ἐποχὰς ἐκάλυπτε τὴν νήσον ἐφ' ὅλων τῶν δασικῶν ἐδαφῶν». (Δασικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος. Ἀθήναι 1973, σελ. 77. Ἐκδ. Γ/κῆς Δ/σεως Δασῶν).

Ἀκόμη ὁ Ι. Στρατηγάκης μᾶς λέγει:
«Μεγάλα δάση ἐκ κυπαρίσσεων, ἰδίᾳ, κέδρων, ἐλάτων, πεύκων καὶ φοινίκων ἐκάλυπτον εὐρείας ἐκτάσεις τῆς νήσου». (Ἱστορία τῆς Κρήτης, Ἀχαιοὶ καὶ Δωριεῖς, Ἀθήναι 1967, σελ. 405).
«Ὅσον ἀφορᾷ ἰδίως τὴν παρουσίαν τῆς ἐλάτης εἰς τὴν Κρήτην περὶ τῆς ὁποίας

60. Βλ. J. D. S. Pendlebury «The archaeology of Crete» New York 1963, σελ. 6.
«The main change in the character of Crete since antiquity is the deforestation of the island. The catastrophe in the sixth century A.D. has had no effect on the main features, it has only caused shipping to seek other harbours. But the wanton destruction of the forests has altered the whole aspect. As we shall see, there is a strong probability, that in Minoan days at least the whole island West of Ida was a great virgin forest which precluded the advance of civilization except on the coast. Even in plihy's time Crete was the very home of Cypress, and the wood which Thothes III had over the received from the ships of Keftiu was still the material for ships all over the mediterraneans.

But beginning probably with the first arrival of man, deforestation has made continual progress aided not only by a population thoroughly apathetic under Venetian and Turkish rule, but also enthusiastically by the goats, which eat the young shoots, until to-day the Cypress is confined to a few trees in the west and to some new plantations in the Lasithi and Vianos districts. As a result the winter torrents have swept away the soil which had been held in position by the trees. In the Lasithi plain, for instance, there is an extraordinary depth of soil due entirely to the fact that the surrounding hills have been denuded. Crete, which was once one of the most fertile and prosperous islands in the Mediterranean, is now one of the rockiest and most barren.

To this cause also must be attributed the lack of water. Few rivers in Crete are more than a trickle in the summer while most are dry beds only». Πρβλ. Στ. Σπανάκη «Ἡ Κρήτη» τ. Β, σελ. 1.

ὀμιλεῖ ἀνωτέρω ὁ Ι. Στρατηγάκης βλ. σχετικῶς εἰς κεφάλαιον 3. 2. 6: Κυπαρίσσοι, ὡς καὶ εἰς ὑποσημείωσιν 39.

Περὶ τῶν πολλῶν καὶ πλουσίων δασῶν τῆς νήσου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὀμιλοῦν καὶ πολλοὶ ἄλλοι συγγραφεῖς ὡς περιηγηταί, φυσιοδίφαι, βοτανικοὶ, ἱστορικοὶ κ.λπ.⁶¹

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ εὐδοκιμοῦντα καὶ ἐπικρατοῦντα δασικὰ δένδρα τὰ ὁποῖα συνεκρότου τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὰ ἀπέραντα δάση τῆς νήσου, ὡς εἶδομεν καὶ ἀνωτέρω (δασικὰ εἶδη), τὸ πλέον διαδεδομένον εἶδος ἦτο ἡ κυπαρίσσοις ἢ ὁποῖα δὲν ἀπετέλη μόνον τὴν «πλειστή ὕλη» ἐφ' ὅλης τῆς νήσου ὅπως μᾶς λέγει ὁ πατήρ τῆς βοτανικῆς Θεόφραστος (Φ. Ι. 4. 1. 3), ἀλλὰ συνεκρότη τὰ περισσότερα ἀπέραντα καὶ πλούσια δάση τῆς Κρήτης. Ἐπίσης μετὰ τῆς κυπαρίσσοις καὶ ἄλλα εἶδη ὡς ὄρεϊς, σφένδαμοι, πλάτανοι, κ.λπ. συνεκρότου τὰ πλούσια δάση τῆς νήσου.

Θαυμάζομεν λοιπὸν τὴν κατάφυτον, πολυδένδρεον, σύσκιον μὲ ἀπέραντα καὶ πλούσια δάση νήσον, τῆς ὁποίας ἡ πλουσιωτάτη βλάστησις προσήλκυσε ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερον, καὶ θὰ προσελκύη τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον τῶν βοτανικῶν, τῶν ποιητῶν, τῶν περιηγητῶν, τῶν ἐρευνητῶν καὶ τῶσων ἄλλων νὰ τὴν γνωρίσουν, νὰ τὴν μελετήσουν, νὰ τὴν περιγράψουν, νὰ τὴν ὑμνήσουν καὶ νὰ τὴν θαυμάσουν.

3.4. Ἐξέλιξις τῶν δασῶν

Εἶναι βέβαιον ὅτι μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῶν πρώτων κατοίκων εἰς τὴν νήσον ἀρχίζει καὶ ὁ περιορισμὸς τῶν δασῶν τῆς.

Ἡ ἐγκατάστασις τῶν πρώτων καλυβῶν καὶ ἡ ἐναρξίς τῶν καλλιερειῶν, αἱ ὁποῖαι συνεχῶς ἐπεκτείνονται, γίνεται εἰς βάρος τῶν δασῶν.

Ἀρχίζει οὕτω ὁ περιορισμὸς τῶν. Κατ' ἀρχὰς ὑποχωροῦν τὰ δάση τὰ εὐρισκόμενα πλησίον τῶν πόλεων καὶ συνοικισμῶν. Αἱ ἀποψιλούμεναι ἐκ τῶν δασῶν ἐκτάσεις ἀπεδίδοντο εἰς τὴν γεωργικὴν ἐκμετάλλευσιν ἢ μετετρέποντο εἰς θαμνότοπους, φρυγανιότοπους καὶ χορτολείβαδα τὰ ὁποῖα προσεφέροντο καλύτερον εἰς τὴν συνεχῶς ἀναπτυσσομένην κτηνοτροφίαν.

Ἡ ὑποχώρησις ὁμως τῶν δασῶν συνεχίζεται. Ἐκτεταμένα δάση ὑλοτομοῦνται διὰ νὰ καλύψουν τὰς συνεχῶς αὐξανόμενας ἀνάγκας τῶν κατοίκων εἰς ξυλείαν καύσιμον, οἰκοδομήσιμον καὶ ναυπηγήσιμον. Ἐπίσης ἄλλα δάση καταστρέφονται διὰ τὰς ἀνάγκας εἰς ξυλείαν διὰ διαφόρους κατασκευάς, ἐργαλεία, σκεύη καὶ ἄλλα δασικὰ προϊόντα, ὡς φλοιόν, φύλλωμα, δαδί, βαφικὰς οὐσίας κ.λπ.

Ἄρκετὰ ὁμως δάση θὰ ὑλοτομήθωσαν διὰ τὴν παραγωγὴν ξυλείας δι' ἐξαγωγὴν καὶ κυρίως ναυπηγήσιμου ξυλείας ἐκ κυπαρίσσοις.

Αἱ ὑλοτομίαι αὗται ἐγένοντο μᾶλλον χωρὶς τὴν μέριμναν προστασίας καὶ δεικνύσαντες τοῦ δάσους, προφανῶς διότι δὲν εἶχεν διαφανῆ καὶ μία τοιαύτη ἀνάγκη εἰσέτι. Αἱ ὑλοτομίαι αὗται θὰ ἦσαν ἂν ὄχι πάντοτε ἀποψιλωτικαί, πάντως πιθανώτατα κατὰ καταστρεπτικὸν τρόπον καὶ ὁπωσδήποτε ζημιώνοντα τὰ δάση ὑπὸ τὴν ἐννοίαν κυρίως τοῦ θεωρουμένου σήμερον τοῦ κανονικῶς διαχειριζομένου οἰκονομικοῦ δάσους.

61. Περὶ τούτων καὶ τὰ ἔργα τῶν βλ. σχ. Β. Ψιλλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Μέρος Πρῶτον, τεύχ., Α' Ἀθήναι 1899 καὶ «Ἱστορία τῆς Κρήτης» 1909. Ἐπίσης Ἐλ. Πλατάκη «Τὸ ἱστορικὸν τῶν ἐν Κρήτῃ βοτανικῶν ἐρευνῶν ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων» Κρητικὰ Χρονικά, τόμ. 9ος τεύχ. Ι, 1955. Ὁμοίως τοῦ ἰδίου «Τὰ φυτὰ τῆς Κρήτης ἀπὸ τῆς Μινωικῆς ἐποχῆς μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως» Ἀρχεῖα Φαρμακευτικῆς, 1-2 καὶ 3-4, Ἀθήναι 1966 καὶ «Ξένοι Φυσιοδίφαι, γεωγράφοι καὶ περιηγηταὶ περὶ Κρήτης κατὰ τοὺς ΙΒ-ΙΘ αἰῶνας» Ἀμάθεια, τεύχ. 2-9, Ἀγ. Νικόλαος 1970, καὶ ἀλλαχοῦ.

Ἡ ἔντονος ἐπίσης βόσκησις ἦτο καὶ εἶναι ἀκόμη καὶ σήμερον σοβαρὸν ἐμπόδιον εἰς τὴν φυσικὴν ἀναγέννησιν τῶν δασῶν καὶ ἐπιφέρει σημαντικὰς πολλακίς ζημίας.

Ἐκ τῶν κυριωτέρων ὁμως αἰτίων τῆς ὑποχωρήσεως τῶν δασῶν καὶ ὑποβαθμίσεως γενικῶς τῆς δασικῆς βλαστήσεως θὰ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν αἱ πυρκαϊαί. Αὗται τυχαῖαι καὶ ἐκ προθέσεως ἐπέφερον ἀσφαλῶς τὰς μεγαλύτερας καὶ ἰδίως ἀνεπανορθώτους καταστροφὰς τῶν δασῶν.

Αἱ δυσμενεῖς ὁμως ἐπιδράσεις διὰ τὰ δάση δὲν ἐσταμάτησαν καὶ οὕτε ἐμειώθησαν, ἀπεναντίας συνεχῶς σχεδὸν ηὔξανον καὶ μάλιστα μὲ ἀποτελέσματα συνεχῶς καὶ περισσότερο δυσμενῆ διὰ τὰ δάση, ἀπὸ κάθε νέαν δυσμενῆ ἐπίδρασιν. Ὅπου δὲ αἱ δυσμενεῖς αὗται ἐπιδράσεις ἦσαν συνεχεῖς καὶ πολλακίς ἔντονοι, ἐπέφερον σὺν τῷ χρόνῳ ἀνεπανορθώτους καταστροφὰς.

Ἡ καταστροφὴ καὶ ὁ περιορισμὸς τῶν δασῶν τῆς νήσου, ἡ ὁποία προφανῶς ἤρχισεν μὲ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν πρώτων κατοίκων, ἐσυνεχίσθη ἐπὶ χιλιετηρίδας καὶ συνεχῶς μὲ ἔντονότερον καὶ μεγαλύτερον βαθμὸν.

Παρ' ὅλας ὁμως τὰς δυσμενεῖς ταύτας ἐπιδράσεις, ἰδίαι ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὰς ζημίας τὰς ὁποίας ὑφίσταντο τὰ δάση ἡ φύσις δὲν ἐπέτρεπεν τὴν ἀπογύμνωσιν τῆς κρητικῆς γῆς.

Τὸ εὐνοϊκὸν οἰκολογικὸν περιβάλλον καὶ ἡ ἐξαιρετικὴ κατάστασις τῶν δασῶν ἀντέδρα καὶ ἐπούλωνεν τὰς δημιουργουμένας πληγὰς, ἀποκαθιστώντας τὰς προκαλουμένας ζημίας καὶ τὰ δάση συνέχιζον καὶ πάλιν νὰ ἐπικρατοῦν.

Εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν πολλῶν καὶ πλουσίων δασῶν τῆς νήσου, τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, συνετέλεσαν, ὡς λέγεται, οἱ Ῥωμαῖοι, Ἄραβες, Βυζαντινοί, Ἑνετοὶ καὶ τέλος οἱ Τούρκοι. Καὶ τὸ γεγονός τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται κατὰ ἕναν τρόπον ἀπὸ τὰ διάφορα σχετικὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ἔχομεν. Αἱ ἔντονοι, ἀποψιλωτικαί, ἐκτεταμέναι καὶ κατὰ ληστρικὸν τρόπον ὑλοτομίαι καὶ αἱ πολλαὶ καὶ μεγάλαι πυρκαϊαὶ αἱ ὁποῖαι ἔλαβον χώραν, ἰδίως κατὰ τὰς περιόδους τῆς Ἑνετοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας, ἦσαν ἀπὸ τὰς πλέον αἰτίας τῆς ἀποδασώσεως τῆς νήσου, διὰ νὰ γίνῃ πολὺ σύντομα ἀντιληπτὴ ἡ ἐπιζημία μείωσις τῶν δασῶν.

Διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν δὲ τῆς ἐπικινδύνου μειώσεώς των ἐκδίδεται τὴν 19 Ἰουλίου 1414 διαταγὴ ὑπὸ τῆς Γερουσίας τῆς Ἑνετίας ἀπαγορεύουσα τὴν ἐξαγωγὴν ξυλείας κυπαρίσσοις, μὴ ἐπιτρέπουσα οὕτε καὶ εἰς τὸν Δοῦκα τῆς Νάξου τὴν προμήθειαν ξυλείας διὰ τὰς ἀνάγκας διαφόρων ὀχυρώσεων⁶².

Τελικῶς ὁμως ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη δὲν τηρεῖται καὶ μετὰ δύο ἔτη, τὸ 1416, δίδεται ἄδεια δι' ἐξαγωγὴν ξυλείας κυπαρίσσοις εἰς χώρας τῆς Βενετίας⁶³, προφανῶς ναυπηγήσιμου ξυλείας, καίτοι ἤδη εἰς τοὺς Ταρσανάδες (ναυπηγεῖα) τῆς Κρήτης παρετηρεῖτο, ὡς ἀναφέρει ὁ προβλεπτής Isero Civran εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ ἔτους 1639, κάποια ἔλλειψις, ἐνῷ ὑπῆρχον πολλὰ δάση εἰς τὴν νήσον⁶⁴. Ἰσως λόγῳ τῶν διαφόρων καταστροφῶν τῶν δὲν ἦσαν εἰς κατάστασιν νὰ παραγάγουν τὴν ἀπαιτουμένην μεγάλην ποσότητα ναυπηγήσιμου ξυλείας.

Καὶ ἡ ἀποψίλωσις τῆς Κρήτης ἐκ τῶν δασῶν τῆς συνεχίζεται. Τὰ ἄλλατε φαινομενικῶς ἀνεξάντλητα δάση τῆς νήσου συνεχῶς ὑποχωροῦν, «Ἵπυρρεῖας ὤκεον πολυτιμῶν ἰδίων» (Πλάτων).

Τὴν Ἑνετοκρατίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ δάση τῆς νήσου ὑπέστησαν μεγάλας καταστροφὰς, διαδέχεται ἡ περίοδος τῆς Τουρκοκρατίας κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ νήσος ἐγνώρισεν, ἴσως, τὰς μεγαλύτερας καὶ ἀνεπανορθώτους καταστροφὰς τῶν δασῶν τῆς.

62. Βλ. ἐκτενὲς διάταγμα παρὰ τῆς Hippote Noiret, ἐν σελ. 226 καὶ ἐπ. τοῦ 1914 Ἰούλιος 19, καὶ εἰσαγωγὴ αὐτῶ σελ. XIV. Ἐπίσης σχ. καὶ Β. Ψιλλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης» 1909, παράρτημα ἐν τῷ Β' μέρει, σελ. 82. Ὁμοίως Στ. Ξανθοῦδίδου «Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ» Ἀθήναι 1939, σελ. 166.

63. Βλ. Στ. Ξανθοῦδίδου «Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ» Ἀθήναι 1939, σελ. 166.

64. Βλ. Στ. Σπανάκη «Ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτοῦ Κρήτης Isero Civran τοῦ 1639» Κρητικὰ Χρονικά, ἔτ. ΚΑ', τεύχ. ΙΙ, 1969, σελ. 387, 390 καὶ 402. Περὶ τῆς εἰσαγωγῆς ξυλείας (μᾶλλον εἰδικῆς ξυλείας κατασκευῶν) ἀπὸ τοῦ 1472 ἕως 1568 βλ. Ἀγγ. Ξυρουχάκη «Βενετοκρατομένη Κρήτη» 1934, σελ. 137.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰς μέχρι τότε ὑλοτομίας διὰ διαφόρους ἀνάγκας αἱ ὁποῖαι συνεχίσθησαν με ἐντονώτερον ρυθμὸν καὶ με δυσμενέστερα ἀποτελέσματα διὰ τὰ δάση λόγω τῶν συνεχῶν ἐντόνων ἐπεμβάσεων κλπ., ἀναφέρονται καὶ ὑλοτομῖαι αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο δι' ἄλλους σκοποὺς ὡς ἐκδικήσεις, ἐξαναγκασμούς, καταπιέσεις κ.λπ.

Χαρακτηριστικὴ περίπτωσις εἶναι ἡ ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Καλοκαιρινοῦ, ἀπευθυνομένου πρὸς τὸν τότε Πρόξενον τῆς Ἑλλάδος εἰς Χανιά :

«Ἐξερχόμενοι οἱ Ὀθωμανοὶ καθ' ἡμέραν ὠπλισμένοι... Κατακόπτουν τὰ ἐλαιόδένδρα καὶ ἄλλα καρποφόρα δένδρα, ὡς χαρουπέας, βελανιδέας, καὶ ἄλλα, ἐπίσης καὶ τὰ δεικτικὰ ἐμφυλλιάσματος, ὡς ἀγριελαιάς, ἀγριαμυδαλέας, ἀγριοχαρουπέας καὶ ἄλλα, καθὼς καὶ ἀγρια, ὡς δρυῖς, κυπαρίσσους, πλατάνους καὶ ἄλλα χρήσιμα διὰ δοκοῦς καὶ λοιπὰ στεγάσματα οἰκῶν, ἐργαλεῖα ἐλαιοτριβείων καὶ ἄλλων δένδρων».

Ρεθύμνον 19 Φεβρουαρίου 1867
(Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τόμος ἕκτος, τεύχος Α' 1967. Ἡ Κρητικὴ ἐπανάστασις 1866 - 1869. Ἐκθέσεις τῶν ἐν Κρήτῃ Προξένων τῆς Ἑλλάδος, σελ. 262 - 263).

Σχετικῶς ἐπίσης ὁ Γ. Ι. Μαρκόπουλος γράφει :

«Ἡ μεγίστη καταστροφὴ τοῦ δάσους ἐγένετο κατὰ τὰς Κρητικὰς ἐπαναστάσεις καὶ τὴν ἀντεκδικήσιν τῶν Τούρκων ποὺ τὸ δάσος ἦταν ὁ στόχος τῶν ἐπαναστατῶν καὶ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν. Οἱ ἐπαναστάτες ἔκαβαν τὸν κάμπο γιὰ νὰ ἐξαρθρώσουν τὴν οἰκονομίαν τῶν Τούρκων καὶ οἱ Τούρκοι ἔκαβαν τὰ δάση στὰ βουνὰ ἀπὸ ἐκδίκηση. Ἔτσι ἡ Κρήτη σήμερον εἶναι ἄδενδρο Νησί».

(Ἡ Μινωικὴ Δημοσιὰ Οἰκονομία, περ. Ἀμάθεια, ἔτος ΣΤ' Ἰούλιος-Δεκέμβριος 1975, τευχ. 24-25, Ἀγ. Νικόλαος Κρήτης, σελ. 152).

Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπικρατήσαν γενικῶς σύστημα διοικήσεως κατὰ τὴν περίοδον ἰδίως τῆς Τουρκοκρατίας, ὅχι μόνον δὲν ὠφέλησεν ἀλλὰ ἐζημίωσεν σημαντικῶς τὰ δάση, περισσότερον ἴσως τῆς γεωργίας. Οὐδεμία πρόνοια σχεδὸν προστασίας τῶν δασῶν ἢ ἀναπληρώσεως τῶν ζημιῶν ὑφίστατο. Σχετικῶς ὁ Sieber παρατηρεῖ :

«Ὁ Τούρκος ἐκκόπτει τὰ δένδρα καὶ ὄσω μᾶλλον ἔχει ἀνάγκην δὲν ἀναπληροῖ αὐτά». (Siebers Reise Mach Der Insel Kreta, II, 38) 65

Κατὰ τὴν περίοδον ἐπίσης τῆς Τουρκοκρατίας, ἔχομεν νέας ἐγκαταστάσεις εἰς τὰς δασώδεις ὄρεινὰς περιοχὰς τῆς νήσου, κατοίκων ἐκ τῶν πεδινῶν γεωργικῶν περιοχῶν καὶ τῶν πόλεων ἐξ αἰτίας διαφόρων ἐξαναγκασμῶν καὶ καταπιέσεων ἐκ μέρους τῶν Τούρκων.

Οὕτω τὰ δάση συνεχίζουσι νὰ εἶναι ὄχι μόνον πολύτιμα ἀλλὰ καὶ ἀπαραίτητα ὡς καταφύγια καὶ ὀρμητήρια πληθυσμοῦ καὶ ἀγωνιστῶν. Νέαι ὑλοτομῖαι διὰ τὰς πολλὰς νέας ἀνάγκας κὶ ἀκόμη ἐκχερσώσεις διὰ νέας γεωργικὰς ἐκτάσεις κ.λπ.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀνωτέρω δυσμενῶν ἐπεμβάσεων ἰδιαίτερος καταστρεπτικαὶ ἐνέργειαι ἦσαν ἀνέκαθεν αἱ πυρκαϊαί.

Πολλὰ δάση κατὰ τὴν μακροαῖωνα ἱστορίαν τῆς νήσου ἔχουσι ἐξαφανισθῆναι ἐξ αἰτίας τῶν πυρκαϊῶν.

Ὡς εἶδομεν καὶ ἀνωτέρω (οἰκολογικὸν περιβάλλον) ἀναφέρονται περιπτώσεις τινὰ πυρκαϊῶν αἱ ὁποῖαι διήρκεσαν ἐπὶ ἔτη, αἱ δὲ καταστροφαὶ τὰς ὁποῖας ἐπροκάλεσαν ἦσαν τεράστιαι μὴ δυνάμεναι ἀκόμη καὶ νὰ ἐκτιμηθῶσι.

Ἴσως θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι αἱ πάσης φύσεως ἀνεξέλεγκται καὶ καταληστρον τρόπον ὑλοτομῖαι μετὰ τῶν ἐξ ἀμελείας καὶ ἐκ προθέσεως πυρκαϊῶν ἦσαν ἡ κυριώτερα αἰτία τῆς καταστροφῆς τῶν ἄλλοτε ἐκτεταμένων καὶ πλουσιῶν δασῶν τῆς νήσου.

Ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως ὅμως τῆς νήσου, αἱ ζημίαι τῶν δασῶν περιορίζονται καὶ τὰ δάση ἀρχίζουσι νὰ προστατεύονται. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα αὐτοὺς χρόνους μέχρι σήμερον δὲν ἔλειψαν αἱ καταστροφαὶ τῶν δασῶν

64 65. Βλ. Β. Ψιλλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Μέρος Πρῶτον, τεύχ. Α', Ἀθῆναι 1899. σελ. 38.

τῆς νήσου ἐκ διαφόρων αἰτίων.

Ἡ παρουσιασθεῖσα ἐντονος τάσις προόδου καὶ αἱ δημιουργηθεῖσαι μεγάλαί νέαι ἀνάγκαι τῶν κατοίκων εἰς τὰ ὑπάρχοντα δάση εὔρον τὴν ἀπαιτουμένην γῆν καὶ πάλιν ἐγένετο διὰ τῆς ἐκχερσώσεως δασικῶν ἐκτάσεων, ἐνῶ ἡ ἀναπτυχθεῖσα κτηνοτροφία ἐδημιούργησεν τὴν δυσμενῆ τῆς ἐπίπτωσιν ἐπὶ τῶν δασῶν ἐπὶ ἐντονωτέραν.

Τὰ δάση τῆς νήσου εἰς πολλὰς περιοχὰς εἶχον περιέλθῃ ἤδη εἰς τοιαύτην κατάστασιν, ἐκ τῶν ἐπανελλημένων διαφόρων ζημιῶν τῶν, ὡστε πᾶσα περαιτέρω δυσμενῆς ἐπέμβασις ἐπ' αὐτῶν, ἐπὶ τῶν περισσοτέρων ἴσως, ἦτο κυριαρχικὰ θανάσιμος καὶ με ἀνεπανόρθωτα δυσμενῆ ἀποτελέσματα ὡς ἂν ἦτο ἀντοχῆς περαιτέρω ζημιῶν, χωρὶς νὰ κλονίζεται σοβαρῶς ἡ ἰδία αὐτῶν ὑπαρξὶς καὶ ν' ἀπειληθῆται ἡ ἐξαφάνισις τῶν.

Οὕτω κάθε νέα ἐπέμβασις χωρὶς μέριμνα διὰ τὴν προστασίαν καὶ τὴν τύχην τῶν δασῶν ἐπέφερεν καὶ τὴν ἐξαφάνισιν τῶν δασῶν.

Χαρακτηριστικὴ περίπτωσις καταστροφῆς δασῶν τῆς νήσου εἶναι καὶ ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν ἐφημερίδα «Ἡράκλειον» (ἀρ. 54/18-8-1894, εἰς κύριον ἀρθρον) εἰς ἣν διαβάζομεν :

«Ἡ ἐξαγωγή πίτυκα ἐκ τῶν πευκοφύτων δασῶν τῆς ἡμετέρας νήσου, διεργεῖται ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν, συντελέσασα ἤδη μετὰ τῆς ἀνθρακοποιίας τὴν καταστροφὴν μεγάλων ἐκτάσεων δασῶν» (πίτυκα = φλοιὸς ἐκ πεύκης, ἡ πίτυς).

Καθ' ὅλην αὐτὴν τὴν περίοδον, ἀκόμη καὶ λίαν προσφάτως, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου, ἔχομεν καὶ νέας ἀποφιλώσεις τῆς κρητικῆς γῆς. Πολλὰ δάση ἐγνώρισαν τὸν πέλεκυν καὶ ἄλλα τὴν μανίαν τοῦ πυρὸς καὶ ἄλλα ἐτέρας καταστρεπτικὰς ἐνεργείας, ὡς ἐκχέρσωσι, ἐντονον βόσκησιν κλπ.

Τοιαῦται περιπτώσεις ἐξαφάνισεως δασῶν, συνέβησαν πολλαὶ εἰς τὴν νῆσον καὶ εἶναι γνωστὰ εἰς τοὺς ἤδη κατοίκους οἱ ὁποῖοι ἐνθυμοῦνται καὶ διηγοῦνται τὰς καταστροφὰς τῶν δασῶν τούτων, τὰ ὁποῖα ἔχουσι γίνῃ πλέον ἀνάμνησις.

Κατωτέρω δίδομεν χαρακτηριστικὰς τινὰς περιπτώσεις, ἀπὸ τὰς προσφάτους καταστροφὰς τῶν δασῶν, ἐκ τῶν πολλῶν τὰς ὁποῖας ἔχομεν ἀκούσει, κατὰ τὰς διαφόρους περιόδους μας, ὑπὸ τῶν κατοίκων οἱ ὁποῖοι ἐζησαν τὰ γεγονότα.

(1) Ἀμνάτος (χωρ. Ἐπ. Ρεθύμνης Ν. Ρεθύμνης).

Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ι.Μ. Ἀρκαδίου, ἧτις ὑπάγεται εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ χωρίου Ἀμνάτος, ὑπῆρχον πολλὰ δάση ἐκ πρίνων, βελανιδέας, ἀριῆς καὶ ἄλλων εἰδῶν.

Ἐκ τῶν δασῶν τούτων ὅσα μέχρι προσφάτως διεσώθησαν ὑπέστησαν μεγάλας καταστροφὰς κατὰ καὶ μετὰ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον, ὅτε σημαντικαὶ ἐκτάσεις ἀποφιλώθησαν διὰ τὴν παραγωγὴν κυρίως καυσοξύλων καὶ ξυλανθράκων. Πρὸς τοῦτο μάλιστα, εἰς τὴν περιοχὴν Ἀγ. Ἀντωνίου, ἦλθον καὶ ἐγκαταστάθησαν ἀνθρακοποιοὶ ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν Ἰκαρίαν.

(2) Ἀσκούφου (χωρ. Ἐπ. Σφακίων Ν. Χανίων).

Ἐκ τῶν πολλῶν ἐκτάσεων τῆς περιοχῆς τοῦ χωρίου Ἀσκούφου αἱ ὁποῖαι ἄλλοτε ἐκαλύπτοντο με πικνὰ δάση ἰδίως κυπαρίσσου καὶ πρίνου, σήμερον ἐλάχισται ἔχουσι μείνει. Μεγάλαι ἐκτάσεις τῶν δασῶν τούτων ἀπεγυμνώθησαν ἐξ αἰτίας τῶν πυρκαϊῶν καὶ ὑλοτομιῶν κατὰ τὴν περίοδον 1940 με 1941, ἰδίως εἰς τὴν περιοχὴν βορείως τοῦ ὄροπέδιου τοῦ Ἀσκούφου.

(3) Ζωνιανὰ (χωρ. Ἐπ. Μυλοποτάμου Ν. Ρεθύμνης).

Νοτιοανατολικά τοῦ χωρίου Ζωνιανὰ, παρὰ τὴν θέσιν Φαράγγι, ὑπῆρχεν παλαιότερον δάσος μεγάλης ἐκτάσεως ἐκ πρίνων, σφενδάμνων, ἀγριελῶν κ.ἄ.

Μεγάλη όμως πυρκαϊά περί τὸ 1920 μὲ 1922, τῆ βοήθεια καὶ τοῦ πνέοντος ἰσχυροῦ ἀνέμου, ἀπετέφρωσεν ἔκτασιν περίπου 10.000 στρεμμάτων, παρὰ τὰς καταβληθείσας προσπάθειας κατασβέσεως.

Τὸ πῦρ μετεδόθη, μᾶλλον, ἀπὸ «καθάρσιμα» διὰ πυρὸς παρακειμένου ἀγροῦ. Σήμερον μετὰ καὶ ἀπὸ ἄλλας προφανῶς καταστροφὰς αἱ ὁποῖαι ἀκολοῦθησαν εἰς τὰ δάση τῆς περιοχῆς ὡς ἐκχερσώσεις, ὑλοτομῆαι κλπ. δλόκληρος ἡ περιοχή καλύπτεται μόνον ὑπὸ θαμνώδους καὶ φρυγανώδους κυρίως βλαστῆσεως.

(4) Καβούσι (χωρ. Ἐπ. Ρεθύμνης Ν. Ρεθύμνης).

Νοτίως τοῦ χωρίου Καβούσι ὑπῆρχεν ἄλλοτε τὸ γνωστὸν δάσος τοῦ «Μα-ναρῆ», συγκροτούμενον κυρίως ἀπὸ βελανιδιές.

Τὸ δάσος τοῦτο κατεστράφη ὀλοσχερῶς κατὰ τὴν διάρκειαν καὶ μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον ἐξ αἰτίας ἰδίως τῶν ἐντόνων, ἀποφιλωτικῶν ὑλοτομιῶν διὰ τὰς ἀνάγκας καυσοξύλων καὶ ξυλανθράκων.

(5) Μυριοκέφαλα (χωρ. Ἐπ. Ρεθύμνης Ν. Ρεθύμνης).

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Μυριοκέφαλα καὶ ἰδίως παρὰ τὴν θέσιν «Καστανιές» ὑπῆρχεν μεγάλης ἐκτάσεως δάσος ἀποτελούμενον κυρίως ἐκ πρίνων.

Εἰς τὰ δάση τῆς περιοχῆς αὐτῆς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς νήσου ἐβόσκον πολλὰ κοπάδια ἀπὸ χοίρους, τρέφόμενοι ἀπὸ τοὺς ἐξαιρετοὺς καρποὺς τῶν πρίνων, τὰ «βαλάνια». Ἀπὸ τὴν περιοχὴν μάλιστα αὐτὴν ἐστέλλοντο χοιρινὰ κρέατα εἰς δλόκληρον τὴν νήσον, ἐπροτιμῶντο δὲ εἰς τὴν ἀγορὰν ὡς νοστιμώτερα τῶν ἄλλων.

Τὰ δάση ὅμως αὐτὰ ἐμελλε νὰ καταστραφῶν καὶ νὰ μετατραποῦν εἰς ξυλανθράκας, ὥστε σήμερον πλέον δλόκληρος ἡ περιοχή νὰ καλύπτεται σχεδὸν μόνον ἀπὸ κουμαριές καὶ ρεΐκια, ἐνῶ παντοῦ συναντᾶ κανεὶς «κούτσουρα», ὑπολείμματα τῶν ἄλλοτε ἐκεῖ δασῶν.

(6) Παλαιόκαστρον (χωρ. Ἐπ. Σητείας Ν. Λασιθίου).

Πρόκειται διὰ τὸ πολὺ γνωστὸν καὶ σπάνιον φοινικοδάσος «Βαί» τοῦ ὁποῦ ἡ ἔκτασις του ἀπὸ 700 μὲ 1.000 περίπου στρέμματα, τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτε μέχρι προσφάτως, ὡς ἀναφέρεται, ἔχει περιορισθῆ σήμερον εἰς ἔκτασιν μόνον 200 περίπου στρεμμάτων.

Αἰτία τοῦ προσφάτου αὐτοῦ περιορισμοῦ ἦσαν κυρίως αἱ ἐκχερσώσεις διὰ τῶν ὁποίων αἱ δασωμένοι αὐταὶ ἐκτάσεις μετετράπησαν εἰς γεωργικὰς τοιαύτας καὶ αἱ ὁποῖαι ἔλαβον χώραν τελευταίως καὶ ἰδίως κατὰ τὸ ἔτος 1959 ὅτε σημαντικὴ ἔκτασις τοῦ φοινικοδάσους παρεχωρήθη εἰς γεωργοὺς τῆς περιοχῆς διὰ νὰ τὰς μετατρέψουν εἰς γεωργικὰς ἐκτάσεις.

(7) Ποταμοὶ (χωρ. Ἐπ. Λασιθίου Ν. Λασιθίου).

Τὰ ἀξιόλογα δάση κυρίως ἐκ πρίνων τὰ ὁποῖα ἀπαντῶντο εἰς τὴν περιοχὴν τῶν χωρίων Ἐξω καὶ Μέσα Ποτάμοι, ὡς καὶ ἄρκετὰ ἄλλα δάση τῶν γύρω περιοχῶν, ὑλοτομήθησαν καὶ κατεστράφησαν κυρίως ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν κατὰ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον διὰ τὴν παραγωγὴν ξυλείας διὰ τὴν κάλυψιν τῶν στρατιωτικῶν ἰδίως ἀναγκῶν.

Αἱ ἐκτάσεις αὐταὶ σήμερον καλύπτονται σχεδὸν μόνον ὑπὸ ἀραιᾶς καὶ κυρίως θαμνώδους δασικῆς βλαστῆσεως καὶ μερικῶν ὑπολειμμάτων, μεμονωμένα δένδρα, τῶν ἄλλοτε ὑπαρχόντων ἐκεῖ πολλῶν δασῶν.

(8) Πρίνα (χωρ. Ἐπ. Μεραιπέλλου Ν. Λασιθίου).

Εἰς τὴν περιοχὴν βορειοδυτικὰ τοῦ χωρίου Πρίνα ὑπῆρχεν ἕνα θαυμάσιον δάσος ἐκ πεύκης τὸ ὁποῖον ἐπυρπολήθη ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν κατὰ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον προκειμένου νὰ ἐξοντώσουν ὁμάδα ἀγωνιστῶν ἀντιστάσει, ἡ ὁποία κατὰ τὰς πληροφορίας των ἐκρύπτετο ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ δάσους.

Σήμερον εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἤρχισεν ὅμως καὶ πάλι νὰ ἐξαπλοῦται φυσικῶς ἡ πεύκη ἐκ τῶν παρακειμένων πευκοδασῶν.

66

(9) Σφακιά (χωρ. Ἐ. Σφακίων Ν. Χανίων).

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Σφακιά (Χώρα Σφακίων), ὡς καὶ εἰς τὰς γύρω περιοχάς, τεράστιαι ἐκτάσεις δασῶν ἰδίως ἐκ πρίνου κατεστράφησαν προσφάτως, κατὰ τὴν διάρκειαν καὶ μετὰ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον, ἐξ αἰτίας τῶν ἐκτεταμένων καὶ ἀποφιλωτικῶν ὑλοτομιῶν διὰ τὴν παραγωγὴν ξυλανθράκων. Ὅτι δὲ ἀφῆσεν ὁ πέλεκυς ἐξήφάνισαν αἱ διάφορα πυρκαϊαὶ ὅτε σήμερον νὰ βλέπωμεν μόνον ὑπολείμματα τῶν δασῶν τούτων.

(10) Χριστὸς (χωρ. Ἐπ. Ἱεραπέτρας Ν. Λασιθίου).

Δάσος ἐκτάσεως περίπου 5.000 στρεμμάτων ἐκ τῶν ἐναπομεινάντων θαυμασιῶν πευκοδασῶν εἰς τὴν περιοχὴν «Σελάκανο» περιφέρειας χωρίου Χριστὸς καὶ παρὰ τὴν θέσιν «Ξενοσκήδι» ἐγένετο παρανάλωμα τοῦ πυρὸς ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν τὴν νύκταν τῆς 23 Ἰουνίου 1969 βοηθοῦντος πρὸς τοῦτο καὶ πνέοντος ἰσχυροῦ ἀνέμου.

Τὸ πῦρ μετεδόθη, μᾶλλον, ἐξ ἐγκαταλελειμένης ἐστίας πυρὸς ὑπὸ τῶν κτηνοτρόφων τῆς περιοχῆς καὶ κατασβέσθη μὲ τὰς ὑπερανθρώπους προσπάθειας τῶν κατοίκων.

(11) Ἑτεραὶ περιπτώσεις:

Βεβαίως αἱ ἀνωτέρω ἀναφερθεῖσαι περιπτώσεις δὲν εἶναι αἱ μόναι. Αἱ καταστροφῆαι μικρῶν ἰδίως ἐκτάσεων ἦσαν καὶ εἶναι συχναὶ σχεδὸν εἰς δλόκληρον τὴν νήσον (βλ. σχ. καὶ εἰς κεφ. 2.4. κ.ά.).

Καὶ εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ δάσους μὲ τὸν ἄνθρωπον, τὸ δάσος ἠττήθη, ὑπετάγη καὶ κατεστράφη. «Προηγούνται τὰ δάση, ἀκολουθεῖ ὁ ἄνθρωπος καὶ ἐπειτα ἡ ἐρήμωσις» (Σατωμπριάν).

Παρὰ τὰς πολλὰς καταστροφὰς καὶ περιορισμοὺς τοὺς ὁποῖους ὑπέστησαν τὰ δάση τῆς Κρήτης εἰς τὸ πέρασμα τῶν αἰώνων, διτηρήθησαν καὶ ἄρκετὰ πλούσια δάση μέχρι προσφάτως.

Ἀπὸ τὴν περίοδον τῆς Ἑνετοκρατίας καὶ ἐντεύθεν ὡς εἶδομεν τὰ δάση τῆς νήσου διήλθον τὴν κρισιμωτέραν περίοδον τῆς ὑπάρξεως των, καθότι αἱ περαιτέρω δυσμενεῖς ἐπιδράσεις ἐπέφερον ἀνεπανορθώτους καταστροφὰς συντελοῦσαι αὐτῶν εἰς τὴν τελειωτικὴν ἐξαφάνισιν τῶν δασῶν, ἐφ' ὅσον αἱ ἐπιδράσεις αὐταὶ ἦσαν ἐντόναι ἢ συνεχεῖς, ὅπως πολλακίς συνέβαινον.

Αἱ πάσης φύσεως περιγραφῆαι καὶ τὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ἔχομεν διὰ τὰ δάση τῆς νήσου ἀπὸ τῆς Ἑνετοκρατίας μέχρι σήμερον, δίδουν τὴν εἰκόνα ὅτι ἡ νήσος κατὰ τὴν Ἑνετοκρατίαν διετήρη εἰσέτι πολλὰ δάση τὰ ὁποῖα ἐξεμεταλλεύοντο καὶ παρήγαγον μεγάλας ποσότητας ξυλείας κ.λπ.

Ἀναφέρωμεν κατωτέρω στοιχεῖα τινά, ἀναγόμενα εἰς τὰ δάση τῆς νεωτέρας αὐτῆς περιόδου καὶ τὰ ὁποῖα μᾶς δίδουν περιηγηταί, φυσιοδίφαι, γεωγράφοι, ἐρευνηταὶ καὶ ἄλλοι ἀσχοληθέντες μὲ τὴν νήσον γενικώτερον.

Μεταξὺ τούτων ὁ Chr. Buondelmontius, ὁ ὁποῖος ἐπεσκέφη τὴν Κρήτην τὰ ἔτη 1415 καὶ 1416, εἰς τὸ ἔργον του «Liber Insularum Archipelagi» 1422⁶⁶, ἀναφέρει τὴν ἀφθονία τῶν φυτῶν τὰ ὁποῖα φύονται εἰς τὸν Ψηλορείτην, τὸ δάσος κυπαρίσσων εἰς τὴν περιοχὴν ἀνατολικῶν κλιτύων τοῦ ὄρους Στρούμπουλα, περιοχὴν τῶν σημερινῶν «Κουμπέδων» δυτικὰ τοῦ Ἡρακλείου, τὸ ὁποῖον διετηρεῖτο καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ ἐκ τοῦ κυπαρισσοδάσους τούτου ὠνομάσθη ἡ περιοχή Σερβιλί ἢ Σελβιλί (τουρκιστὶ Σερβί ἢ Σελβί = κυπαρίσσι) δηλαδὴ τόπος

⁶⁶ Τὸ ἔργον αὐτὸ ἔχει περιλάβει ὁ Fl. Cornelius εἰς τὸ ἔργον του «Creta Sacra» Venetiis, 1775. Περιλαμβάνει δύο περιγραφὰς τῆς Κρήτης παρὰ τοῦ Chr. Buondelmontius, μίαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Descriptio insulae Cretae» (I, σελ. 74 - 124) καὶ ἑτέραν ὑπὸ τὸν τίτλον «Descriptio Cretae, Notis Illustrata» (I, σελ. 1 - 76). βλ. σχ. καὶ Στ. Σπανάκη «Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς Ἰστορίας» Τόμ. III, 1950, σελ. 111. Ἐπίσης Ἐλ. Πλατάκη «Τὸ ἱστορικὸν τῶν ἐν Κρήτῃ βοτανικῶν ἐρευνῶν ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων» Κρητικὰ Χρονικά, τόμ. 9ος, τεύχ. I, 1955, σελ. 122.

μέ πολλὰ κυπαρίσσια⁶⁷. Ἰδίως ἀναφέρει τὰ πλούσια δάση ἐκ κυπαρίσσιων τῶν Λευκῶν Ὁρέων, γράφει δὲ σχετικῶς :

«ἐκ τοῦ Λευκοῦ Ὅρους ἔνθεν καὶ κεῖθεν πλεῖστοι ποταμοὶ κατέρχονται καὶ ἐν τοῖς κατασκήσις αὐτοῦ δρυμῶσι τοσαῦται τε καὶ τοιαῦται κυπαρίσσιοι φύονται τε καὶ τρέφονται ὡς οὐκ ἂν τις ραδίως τῷ διηγουμένῳ πιστεύσειεν, ἐφ' ὧν καὶ σανίδες ἀπανταχοῦ πέμπονται»⁶⁸.

Ὁ Savary εἰς τὰς Κρητικὰς Ἐπιστολάς του γράφει, διὰ τὴν περιοχὴν τοῦ ὄρους Ἰδης, ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς :

«Εἰς δὲ τὸ πρὸς Ἡράκλειον ἐστραμμένον μέρος ὑπάρχουσι δάση, εἰς ἅτινα ἐξέχουσιν ἡ δρυὶς καὶ ἡ σφένδαμνος. Αἱ πρὸς μεσημβρίαν ἐπεκτεινόμεναι πλευραὶ εἰσὶ κατάφυτοι ἐκ κομάρων, ἀνδραχνῶν, κίστων καὶ θάμνων. Τὸ δὲ ὄρος, κατὰ τὰ πρόσθια, πρὸς ἀνατολάς, μὲν στολίζεται ἐκ κέδρων, πεύκων καὶ κυπαρίσσιων...»

(Κρητικαὶ ἐπιστολαί, μεταφρ. Ν. Γ. Ζυγομαλά, ἐν Ἀθήναις 1845, σελ. 73).

Εἰς ἕτερα σημεία ἐπίσης τῶν Κρητικῶν Ἐπιστολῶν του ἐπίσης ὁ Savary ὁμιλεῖ διὰ τὰ δάση τοῦ Ν. Χανίων ὡς εἰς σελ. 109 - 113, 127 κλπ. ἐνῷ γενικὰ διὰ τὰ δάση τῆς νήσου ἐκ πεύκων, κέδρων, δρυῶν καὶ ἄλλων εἰδῶν βλ. εἰς σελ. 151 κ.ά.

Ὁ Στέφ. Ξανθοῦδίδης σχετικὰ μὲ τὰ δάση Ἰδίως τῆς περιοχῆς Σφακίων παρατηρεῖ :

«Δάση ἀγριοκυπαρίσσιων ὑπῆρχον πυκνὰ μάλιστα κατὰ τὰ μέρη Σφακίων». (Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ 1939, σελ. 166).

Ὁ Στ. Σπανάκης παρατηρεῖ ἐπίσης τὰ κάτωθι :

«Περὶ τὸ 1591 ἡ Κρήτη εἶχε μεγάλα δάση κυπαρίσσιων καὶ συνεπῶς εἶχε καὶ μεγάλη παραγωγὴ ξυλείας κυπαρίσσιου» (Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς ἱστορίας, 1950, τόμ. ΙΙΙ, σελ. 111).

Ἐνῷ εἰδικώτερον διὰ τὰ δάση τῆς περιοχῆς τοῦ Λασιθίου παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς :

«Τὰ Λασιθιώτικα βουνὰ ποὺ ἐκτείνονται ἀπὸ τὸ ἀνατολικώτερον μέρος τῆς πόλεως Χάνδακος ἦτο σκεπασμένα τὰ βουνὰ αὐτὰ ἀπὸ ἀγρία δένδρα κάθε εἶδους, ποὺ σ' ὅλες τὶς ἐποχὰς δίδουν μία ὄψη πολὺ τερπνὴ». (Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς ἱστορίας, 1950, τόμ. ΙΙΙ, σελ. 56 - 58).

Ἐνας Βενετὸς ὁ Φ. Πασκουλίγκο ὁ ὁποῖος ἐπισκέφθη τὸ Λασιθίον εἰς τὸ τέλος τοῦ 16ου αἰῶνος, ἀναφέρει εἰς τὴν ἐκθεσίν του, ὅτι τὰ βουνὰ τοῦ Λασιθίου ἦσαν κατάφυτα ἀπὸ διάφορα ἀγρία δένδρα καὶ κυρίως πρίνους⁶⁹.

67. Καὶ ἡ, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Μουζουρὰ παρὰ τὸ ἀκρωτήριον Μελαχὰ Κυδωνίας Ν. Χανίων, Ἱερὰ Μονὴ Ἁγία Τριάδα τῶν Τζαγκαρόλων ὀνομάζεται καὶ «Σελβὶ Μοναστήριον» δηκαδὴ μοναστήριον τῶν κυπαρίσσιων. βλ. σχ. Στ. Σπανάκη «Ἡ Κρήτη» τόμ. Β', σελ. 34.

68. βλ. σχ. Ἐλ. Πλατάκη «Τὸ ἱστορικὸν τῶν ἐν Κρήτῃ βοτανικῶν ἐρευνῶν ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων» Κρητικὰ Χρονικά, τόμ. 9ος, τεύχ. Ι, 1955, σελ. 122.

69. Ἡ ἐπίσκεψις αὐτὴ ἐγένετο ἀφοῦ προηγήθη μία πρωτοφανὴς ἐρήμωσις τῆς περιοχῆς τὴν ὁποίαν ἐπέβαλεν μὲ αὐστηρότατον νόμον ἡ Βενετία διὰ τοῦ ὁποῖου ἀπηγορεύετο ἡ καλλιέργεια τοῦ ὄροπέδιου τοῦ Λασιθίου καὶ ἡ βοσκὴ εἰς τὰ γύρω βουνὰ. Ὅποτε καὶ τὰ δάση τὰ ὁποῖα ἐσκέπαζον τὰ Λασιθιώτικα ὄρη (Δίκτη) ἐθέρειψαν. Ἡ ἀπαγόρευσις ἐθεσπίσθη ἵνα ἐμποδισθῆ ἡ συγκέντρωσις εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν πληθυσμοῦ καὶ ἀγωνιστῶν. Ἐτηρήθη δὲ περίπου δύο αἰῶνας, ἕως τὸ 1514, ὅτε οἱ κάτοικοι ἤρχισαν καὶ πάλιν νὰ καλλιεργοῦν τὴν περιοχὴν, νὰ τὴν ἐκχερσῶνουν καὶ ν' ἀπομακρύνουν τὰ δάση τὰ ὁποῖα εἶχον ἐξαπλωθῆ. βλ. σχ. Στ. Σπανάκη «Ἡ Κρήτη» τόμ. Α', σελ. 252 ἔνθα καὶ Χάρτης μετὰ τῶν ὀρίων τῆς ἀπαγορευμένης ζώνης ἀπὸ ἐγγραφοῦ τοῦ 1343. Ὁμοίως βλ. καὶ «Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς ἱστορίας» τόμ. ΙΙΙ, 1950, σελ. 56, 57 καὶ 58, καὶ «Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Λασιθίου κατὰ τὴν Βενετοκρατίαν», ἐκδομένης Ἐταιρίας Κρητικῶν ἱστορικῶν Μελετῶν, Ἡράκλειον 1957, σελ. 111. Περὶ τῶν ἐπανηλλεμένων ἐρημώσεων τοῦ Λασιθίου αἱ ὁποῖαι εἶχον διαταχθῆ, καθὼς καὶ εἰς ἄλλα μέρη ὡς Μυλοποτάμου, Σφακίων κ.λπ. βλ. Στ. Ξανθοῦδίδου «Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ» Ἀθήναι 1939, σελ. 108.

Ἐπίσης ὁ Ὁλλανδὸς ἰατρὸς καὶ γεωγράφος D'O Dapper εἰς τὸ ἔργον του «Ἀκριβὴς περιγραφή τῆς Κρήτης» περιγράφει καὶ ἀρκετὰ δάση τῆς νήσου. Ὁμιλεῖ διὰ τὰ ὑπάρχοντα δάση τῆς περιοχῆς τοῦ ὄρους Ἰδης, γράφοντας σχετικῶς :

«Τὸ πρὸς τὴν πόλιν τοῦ Χάνδακος ἀποτεϊνόμενον μέρος τοῦ ὄρους (Ἰδης) εἶναι κατάφυτον ἀπὸ δένδρα ὑψηλὰ καὶ δασύσκια».

(Ἀκριβὴς περιγραφή τῆς Κρήτης, σελ. 23).

Διὰ τὴν ἰδίαν ἐπίσης περιοχὴν εἰς ἕτερον χωρίον γράφει :

«Τὸ πρὸς τὴν πόλιν Χάνδακα μέρος τοῦ ὄρους τῆς Ἰδης ἐστὶ σκεπασμένον ἀπὸ δένδρα, σχηματίζοντας μέγα δάσος»

(Ἀκριβὴς περιγραφή τῆς Κρήτης, σελ. 303).

Διὰ τὴν περιοχὴν ἐπίσης τῆς Ἰδης πρὸς τὴν πεδιάδα τῆς Μεσσαρᾶς καὶ πρὸς τὸ μέρος ὅπου ἡ ἀρχαία πόλις τῆς Γόρτυνος, ἀναφέρει ὅτι εἶναι :

«κατάφυτος ἀπὸ κυπαρίσσια καὶ ἀγριοκουκουναρίας, τὰ ὁποῖα σχηματίζουν ἐν δασύσκιον δάσος». (Ἀκριβὴς περιγραφή τῆς Κρήτης, σελ. 23).

Διὰ τὸ πρὸς τὴν «Μεσημβρίαν ἀποτεϊνόμενον μέρος» γράφει :

«Φυτρῶνουσιν ὡς τόσον ἐκεῖ μερικὰ δένδρα, τὰ ὁποῖα δὲν εὐρίσκονται εἰς ἄλλα μέρη, εἰμὴ ἀπλοὶ θάμνοι, ὡς Κομαρίαι, Τραγάκανθοι, Ἐλαιόπρινοι, Φύλικες (ἢ Φυλίτης), Κιστοὶ Ἀλαδανίας καὶ διάφορα ἄλλα δένδρα παρομοίας φύσεως». (Ἀκριβὴς περιγραφή τῆς Κρήτης, σελ. 23).

Γενικώτερον ἀναφέρει ὅτι εἰς τὴν νήσον φύονται πολλὰ δρυὶς (πρίνοι, ἀκίλακες καὶ φύλακες) καὶ διάφορα ἄλλα γνωστὰ δασικὰ εἶδη, ὡς κυπαρίσσιοι, κέδροι, φοίνικες κ.ά.

Ὁ Λόκληρος δὲ ἡ νήσος λέγει εἶναι «δασύσκιος ἀπὸ δένδρα» καὶ ὅτι «φύει πᾶν εἶδος σχεδὸν δένδρου, θάμνου, ἱαματικῆς βοτάνης, καρποῦ, φυτοῦ καὶ ὀπίωρας τρωγομένης καὶ εἰς ἄλλους τόπους» (Ἀκριβὴς περιγραφή τῆς Κρήτης, σελ. 269).

Ὁ Τ. Α. Β. Spratt, ἐπίσης, εἰς τὸ ἔργον του «Travels and researhes in Crete» 1865, περιγράφοντας τὴν βλάστησιν διαφόρων περιοχῶν τῆς νήσου ὁμιλεῖ καὶ διὰ τὰ ὑπάρχοντα δάση, ἰδίως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἰδης, ἐκ πρίνων, σφενδάμων κ.ά.

Ὁ Βαυαρὸς Zimmerer ἀναφέρει ὅτι «πλάτανοι, δρυὶς καὶ κυπαρίσσιοι, ἀποτελοῦν τοὺς δρυμῶνας αὐτῆς, οἵτινες ἐφημίζοντο ἀπὸ τῶν ἀρχαίων»⁷⁰.

Εἰς τὸ ἔργον «ἱστορία τῶν Σφακίων» 1888, σελ. 10 - 11, τοῦ Γρ. Παπαδοπετράκη, διαβάζομεν σχετικῶς μὲ τὰ δάση τῆς περιοχῆς τῶν Λευκῶν Ὁρέων :

«Ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν Λευκῶν Ὁρέων οὐδὲν ἄλλο φύεται, ἢ ὀλίγα κρίνα καὶ ὁ περιλάλητος δίκταμος.

Αἱ ὑπῤρειαὶ δὲ αὐτῶν φύουσιν ἀφειδῶς διάφορα μεγάλα δένδρα καὶ δάση σπουδαῖα, σχηματίζουσαι ἀπὸ κυπαρίσσιους, πεύκους, πρίνους, ἐλαιοπρίνους, ζηλάκους, δρυὶς, σφενδάμους, ἀβοράτους, ἀχλάδας καὶ ἄλλα αὐτοφυῆ καὶ θάμνους διαφόρους, ὧν τὸ σύνολον καθιστᾷ τὴν χώραν κατάσκιον, ἔνθα περιοδεύων τις οὐ μόνον γίνεται ἐπιλήσιμος τῆς θερινῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ψύχους καταλαμβάνεται αἴφνης καὶ ὑπὸ μελαγχολίας πολλῆς κατακυριεῖται, ὁρῶν τὴν σοβαρὰν καὶ ἀγρίαν τῆς φύσεως ὄψιν, καὶ ἀκούων τὰς φωνὰς τῶν διαφόρων ὀρνέων».

Ὁ Νικηστρατος Καλομενόπουλος εἰς τὰ «Κρητικὰ» ὁμιλῶν διὰ τὰ δάση τῆς νήσου γράφει :

«Πλὴν τῶν ἐκτεταμένων δασῶν ἐξ ἐλαίων, καστανῶν, βαλάνων, κλπ. ἡ Κρήτη καλύπτεται καὶ ὑπὸ συχνῶν δασῶν ἐκ πεύκων, πλατάνων, πρίνων, κυπαρίσσιων, ἐρεικῶν, κομάρων, ροδοσφινῶν, μυρσινῶν κλπ. ἐκ τῶν ὁποίων ἐξάγεται ξυλεία ναυπηγήσιμος καὶ τῶν οἰκοδομῶν, ξυλάνθρακες, ρητίνη, φλοιὸι πεύκης καὶ φύλλα μυρσίνης διὰ βυρσοδεψικῶν κ.λπ.» (Κρητικὰ ἦτοι τοπογραφία καὶ ὁδοπορικὰ τῆς νήσου Κρήτης, Ἀθήναι 1894, σελ. 63).

70. βλ. Η. Zimmerer, Kreta und die neugriechen, N. 44 § 5 τῆς ἐφημερίδος «Der Sammler» (Augsburg) 13 April 1886. Πρβλ. σχ. Β. Ψιλλάκη «ἱστορία τῆς Κρήτης» Μέρος Πρῶτον, τεύχ. Α', σελ. 38 - 39. Ἐν Ἀθήναις 1899.

Τέλος ο Β. Ψιλλάκης, εις τὸ ἔργον του «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Μέρος Πρώτον, τ. Α' Ἀθῆναι 1899, ὁμιλεῖ διὰ τὰ ὑπάρχοντα πολλὰ εἰσέτι δάση ἐκ κυπαρίσσων, πεύκων, κέδρων, καὶ διαφόρων ἄλλων δένδρων εἰς τὰς περιοχάς: Κισσάμου καὶ Σελίνου (σελ. 79 καὶ 80) Σαμαριάς (σελ. 85 - 87) Ἰδῆς καὶ Κέδρου (σελ. 137 - 139) καὶ ἄλλοῦ.

Πληροφορίας τινὰς ἐπίσης περὶ ὑπαρχόντων δασῶν εἰς διαφόρους περιοχὰς τῆς νήσου διαβάσομεν καὶ εἰς:

α. Ἐμμ. Σ. Λαμπρινάκη: Γεωγραφία τῆς Κρήτης, Ρέθυμνα 1890, σελ. 19, 29, 39, 54, 57-60, 62, 85, 86, 92, 94, 110, 115, 144, 150, 175, 189, 212 κλπ.
β. Νικ. Θ. Καλομενόπουλου: Κρητικά ἦτοι τοπογραφία καὶ Ὀδοιπορικὰ τῆς νήσου Κρήτης, Ἀθῆναι 1894, σελ. 59, 63, 73, 95, 114, 188, 198, 234, 265, 271, 279, 283, 287, 321, 348, 353 κλπ.
γ. Γ. Κόλια: Ἱστορική Γεωγραφία τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου, Ἀθῆναι 1948, σελ. 319 κλπ.

Στοιχεῖα τινὰ ἐπίσης εὐρίσκει τις καὶ εἰς τὰ ἔργα τῶν διαφόρων περιηγητῶν τῆς Κρήτης ὡς εἶναι τοῦ Sieber, Raulin καὶ ἄλλων.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω εὐρίσκομεν καὶ πολλὰς ἄλλας περιγραφὰς καὶ πληροφορίες περὶ τῶν δασῶν καὶ τῆς δασικῆς ἐν γένει βλαστήσεως τῆς νήσου, εἰς τὰ ἔργα καὶ ἄλλων συγγραφέων, ἀσχοληθέντων μετὰ τὴν νήσον, βοτανικῶν ἢ ὄχι, ὡς εἶναι:

P. Belon, O. Belli, I. Toutnefort, C. Savary, C. Sonnini, G. Olivier, I. Sibthorp, F. Sieber, F. Raulin, κ.ἄ.

Οὕτω φθάνομεν τελικῶς εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν σήμερον κατάστασιν, ἐνῶ πολλὰ δάση ἔχουν μείνει πλέον εἰς τὴν ἱστορίαν, ἀνήκουν εἰς τὸ δασικὸν παρελθὸν τῆς νήσου. Ἐχουν γίνῃ ἀνάμνησις καὶ ἡ ἄλλοτε παρουσία των εἰς διαφόρους περιοχὰς ἔχει ἀφήσει πολλάκις μόνον τὴν ὀνομασίαν τῶν περιοχῶν, ἡ ὁποία φανερώνει ὅτι κάποτε ἐκεῖ ὑπῆρχον δάση, διὰ νὰ μᾶς τὸ ὑπενθυμίζουσι γὰρ πάντα. Μεταξὺ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ δασικὰ δένδρα καὶ δάση, εἶναι ὀνόματα πολλῶν χωρίων ὡς: Δρυγιές, Καρές, Κυπαρίσσι, Λευκοχώρι, Πλατανιάς, Πεῦκος κ.ἄ.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ χωρία ἔχομεν καὶ τὰς ὀνομασίας διαφόρων περιοχῶν καὶ τοποθεσιῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι πολὺ συνήθεις εἰς ὀλόκληρον τὴν νήσον. Ἀκόμη δὲ καὶ ἡ ἄλλοτε ὀνομασία τῆς νήσου «Ἰδαία», προέρχεται ἐκ τῶν πολλῶν δασῶν τὰ ὁποῖα ἄλλοτε ὑπῆρχον εἰς τὴν νήσον ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω.

3.5. Σημερινὴ ἔκτασις τῶν δασῶν

Τὰ ἄλλοτε ἐκτεταμένα, ἀπέραντα καὶ πλοῦσια δάση τῆς Κρήτης σήμερον δὲν ὑπάρχουν. Ἐχουν γίνῃ μόνον ἀνάμνησις.

Ἡ ἔκτασις τὴν ὁποῖαν καταλαμβάνουν σήμερον τὰ δάση εἶναι σχετικῶς μικρὰ ἐν σχέσει ἀκόμη καὶ μετὰ τὰς σημερινὰς δυνατότητας τῆς νήσου. Τὰ ὑπάρχοντα, ἐναπομείναντα σήμερον δάση δὲν εἶναι παρὰ λείψανα, ὑπολείμματα, ἴχνη μόνον τῶν δασῶν τῆς ἀρχαιότητος.

Ἀποτελοῦν τοὺς ζωντανοὺς μάρτυρας ἐνὸς πλουσίου δασικοῦ παρελθόντος, τῶν ὑπαρχόντων ἄλλοτε καὶ καταστραφέντων πολλῶν δασῶν τῆς νήσου. Τὰ σημερινὰ δάση ἀπαντῶνται εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ ὄρη τῆς Κρήτης καὶ κυρίως εἰς τὰς πλέον ὄρεινὰς καὶ ἀπομακρυσμένας περιοχάς. Τὸ γεγονός τοῦτο ἀσφαλῶς θὰ συνετέλεσεν σημαντικῶς εἰς τὴν προστασίαν καὶ διάσωσιν τῶν μέχρι καὶ σήμερον.

Ἡ συνολικὴ ἔκτασις τὴν ὁποῖαν καταλαμβάνουν τὰ ὑπάρχοντα σήμερον δάση ἀνέρχεται εἰς 239.500 στρέμματα ἦτοι 2,89% τῆς ὀλικῆς ἔκτασεως τῆς νήσου, ἡ ὁποία φθάνει τὰ 8.272.390 στρέμματα. Ἐνῶ αἱ μερικῶς δασοσκεπεῖς ἔκτασις τῆς νήσου ἀνέρχονται εἰς 1.283.770 στρέμματα ἦτοι 15,51% τῆς ὀλικῆς ἔκτασεως τῆς.

Ἀκόμη θὰ πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι εἰς ὀλόκληρον τὴν νήσον ὑπάρχουν 70.600 στρέμματα φυσικῶς ἀναδασωτέα ἔκτασις κ.λπ. Ἡ κατανομή τῶν δασῶν, τῶν μερικῶς δασοσκεπεῶν ἔκτασεων, τῶν χορτολιβαδικῶν καὶ τῶν ἀλπικῶν ἔκτασεων τῆς Κρήτης κατὰ γεωγραφικὸν διαμέρισμα ἐμφαίνεται εἰς τὸν σχετικὸν πίνακα 4.

Π Ι Ν Α Κ Ε 4
Κατανομῆς τῶν δασῶν, μερικῶς δασοσκεπεῶν ἔκτασεων, χορτολιβαδικῶν καὶ ἀλπικῶν ἔκτασεων τῆς Κρήτης κατὰ Νομοῦς.

α/α Νομοῖ	Συνολικὴ ἔκτασις εἰς στρέμ.	Δάσος		Μερικῶς Δασοσκεπεῖς		Χορτολιβαδά	Ἀλπικαὶ ἔκτασις
		Ἐκτασις εἰς στρέμ.	Ποσοστὸν %	Ἐκτασις εἰς στρέμ.	Ποσοστὸν %		
1 Ἡρακλείου	2.688.960	50.700	1,9	367.470	13,6	693.230	27.700
2 Λασιθίου	1.847.600	94.400	5,1	530.050	28,5	503.200	13.600
3 Ρεθύμνης	1.456.000	10.400	0,7	13.000	0,9	474.500	78.000
4 Χανίων	2.279.830	84.000	3,7	373.250	16,4	365.300	288.450
Σύνολον	8.272.390	239.500	2,89	1.283.770	15,51	2.036.230	407.750

Πηγή: «Κατανομή τῶν δασῶν τῆς Ἑλλάδος». Ἐκδ. Ὑπ. Γεωργίας, Γεν. Δ/νσεως Δασῶν καὶ Ὅρ. Ὑδρονομίας, Ἀθῆναι 1964.

Παρατηρήσεις: Ἡ ἔκτασις τῆς νήσου συμφώνως πρὸς ἐμβαδομέτρησιν 1963 ἀνέρχεται εἰς 8.331.000 στρέμματα. Ἐπίσης ἡ ἔκτασις τῶν δασῶν ἀναβιβάζεται εἰς 349.100 στρέμματα, κατ' ἄλλους ὑπολογισμοὺς.

Δρυόδενδρα, ἐκ τῶν ἐναπομεινάντων δρυοδασῶν εἰς τὴν περιοχὴν χωρίου Ἀλῶνες Ν. Ρεθύμνης.

Έκτεταμένη έκτασις με θαμνώδη, λόγω τῆς κτηνοτροφίας, σφέδαμον εἰς περιοχὴν Ἰδης, θέσιν Ξηρολίμνη χωρ. Ζωνιακῶν Ν. Ρεθύμνης.

Μερικὴ ἀποψὶς τῶν ὑπαρχόντων σήμερον δασῶν ἐκ κυπαρίσσου εἰς τὰς νοτίας κλιτεῖς τῶν Λευκῶν Ὀρέων τῆς νήσου. Ἡ φωτογραφία ἐλήφθη ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ χωρίου Ἀνώπολις τῆς Ἐπ. Σφακίων Ν. Χανίων.

Βεβαίως ὑπάρχουν καὶ μικροεκτάσεις, λωρίδαι ὡς καὶ δενδροστοιχίαι ἐκ διαφόρων δασικῶν δένδρων, εὕρισκόμεναι ἐντὸς γεωργικῶν ἐκτάσεων. Συνομαντικῆ.

3.6. Σύνθεσις τῶν σημερινῶν δασῶν

Ἐκ τῶν ἀπαντωμένων σήμερον δασικῶν δένδρων τὰ εἶδη τὰ ὁποῖα συγκροτοῦν τὰ περισσότερα δάση εἶναι ἡ κυπαρίσσοσ ἢ ἀειθαλῆς (*Cupressus sempervirens* L.), ἡ πεύκη ἢ τραχεῖα (*Pinus brutia* Ten) καὶ ἡ δρυς ἢ κοκκοφόρος ἢ πρίνος (*Quercus coccifera* L.).

Δάση ἐκ κυπαρίσσου ὑπάρχουν εἰς τὰ Λευκὰ Ὀρη, ἐνῶ εἰς τὴν Ἰδην ἢ Ψηλορείτη κυριαρχοῦν δάση πρίνου καὶ εἰς τὴν Δίκτη δάση πεύκης.

Σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ παρουσία καὶ ἄλλων δασικῶν δένδρων τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν συγκροτοῦν ἀμιγῆ δάση μεγάλης ἐκτάσεως. Περί τῶν εἰδῶν τούτων, τὰ ὁποῖα καταλαμβάνουν μικρὰς ἐκτάσεις ἢ ἀπαντῶνται ἐν μίξει μετ' ἄλλων εἰδῶν ἢ καὶ κατὰ μεμονωμένα άτομα, ὁμιλήσαμεν ἀνωτέρω (Δασικὰ εἶδη).

Εἰς τὸν πίνακα 5 δίδεται ἡ κατανομὴ τῶν κυριωτέρων μορφῶν δασοκαλύψεως ἤτοι τῶν δασῶν καὶ τῶν μερικῶς δασοσκεπῶν ἐκτάσεων κατὰ δασοπονικὸν εἶδος.

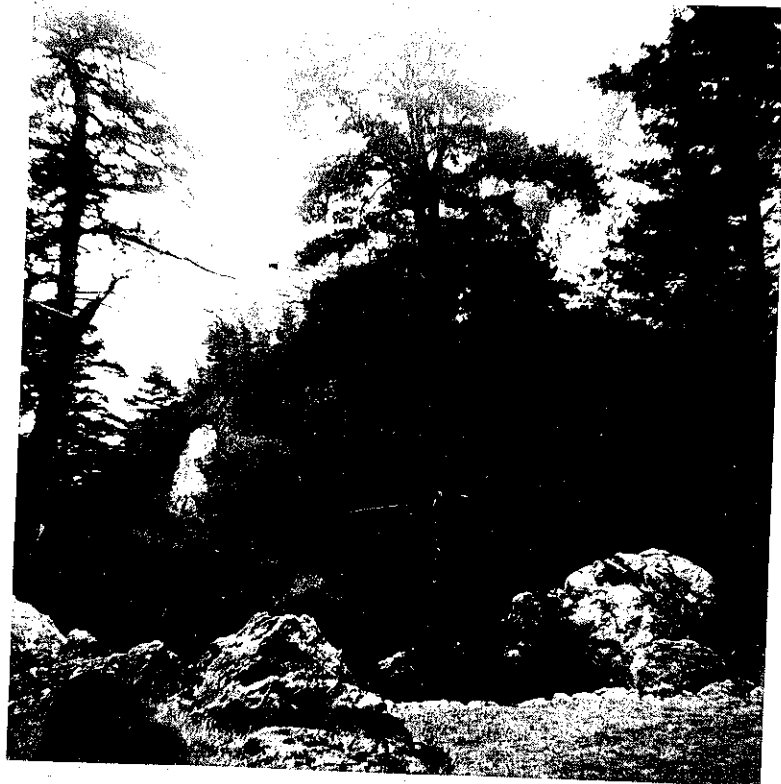

Πρινοδάση εἰς τὰς δυτικὰς κλιτεῖς τοῦ ὄρους Ἰδην, εἰς θέσιν Πατρικκόλακκος κ.λ.π. περιοχῆς Ἰ. Μ. Ἀρκαδίου Ν. Ρεθύμνης.

Π Ι Ν Α Κ Ε Σ
Κατανομή Δασών, Μερικώς Δασοσκεπών έκτασεων και φρυγανωτόπων της Κρήτης κατά Δασοπονικόν είδος.

α/α	Δασοπονικόν Είδος	Δ ά σ η		Μερικώς Δασοσκεπείς και φρυγανώτοποι	
		Έκτασις εις στρέμ.	Ποσοστόν %	Έκτασις εις στρέμ.	Ποσοστόν %
1	Κωνοφόρα				
	α. Πεύκη Τραχεία	115.650	48,28	94.600	7,36
	β. Κυπάρισσος	37.300	15,57	29.150	2,27
	γ. Άρκευθος	2.000	0,84	—	—
	Σύνολον	154.950	64,69	123.750	9,63
2	Άείφυλλα				
	Πλατύφυλλα	84.550	35,31	1.160.020	90,37
	Γενικόν Σύνολον	239.500	100 %	1.283.770	100 %

Πηγή: «Κατανομή των Δασών της Ελλάδος» Έκδ. Υπουργ. Γεωργίας, Γεν. Δ/σεως Δασών και Όρ. Υδρονομίας, Αθήναι 1964.

Μίξις κυπαρίσσου και πεύκης έντός του Φαραγγιού της Σαμαριάς, δημιουργεί με τις λοιπές φυσικές όμορφιές ένα θαυμάσιο και απεριόριστο τοπίον.

3.7. Μορφή των σημερινών δασών

Η Κρήτη στερείται, ως είδομεν, σημερινόν έκτεταμένον αλλά και πολυξύλων δασών. Τα έναπομείναντα υπάρχοντα δάση δέν εύρισκονται υπό κανονικήν δασοπονικήν διαχείρησιν και έκμετάλευσιν.

Έξ αιτίας των πολλών και επανηλειμμένων καταστροφών, τας όποιās υπέστησαν κατά τόν παρελθόν, ή απόδοσις των κυρίως εις στρογγύλην ξυλείαν είναι σχετικώς μικρά.

Είς τόν πίνακα 6 κατανέμονται τα υπάρχοντα δάση και αι μερικώς δασοσκεπείς έκτασεις κατά διαχειριστικήν μορφήν και δασοπονικόν είδος.

Πρεμνοβλαστήματα πρίνων εκ των πρινοδασών εις Ίδην, θέσιν Ρουσαλίμη περιοχής Δήμου Άνωγειών Ν. Ρεθύμνης.

Ίδιαίτερον χαρακτηριστικόν των σημερινών δασών, ακόμη και των άπαντων εις βραχώδεις και με ύποβαθμισθέντα έδάφη έκτασεις, είναι ή συγκρότησις των έξ ύγιών και ύψηλών δένδρων, και ίδίως ή παρατηρουμένη έξαιρετική φυσική αναγέννησις, περισσότερον μάλιστα εις τās περιοχάς όπου δέν έμποδίζεται αύτη σοβαρώς εκ διαφόρων δυσμενών έπεμβάσεων, ίδίως της κτηνοτροφίας. Λίαν χαρακτηριστική είναι ή παρατηρουμένη πλουσία φυσική αναγέννησις των πευκοδασών των ανατολικών κλιτείων του όρους Δίκτη.

Π Ι Ν Α Κ Σ 6
Κατανομή των Δασών και Μερικώς Δασοσκεπών εκτάσεων κατά Δασοπονικόν είδος και Διαχειριστικήν μορφήν.

α/α	Δασοπονικόν Είδος	Σπερμοφυή		Πρεμνοφυή		Διφυή		Μερικώς Δασοσκεπή	
		*Εκτασις εις στρέμ.	≡υλ. Κεφ. εις Μ²	*Εκτασις εις στρέμ.	≡υλ. Κεφ. εις Μ²	*Εκτασις εις στρέμ.	≡υλ. Κεφ. εις Μ²	*Εκτασις εις στρέμ.	≡υλ. Κεφ. εις Μ²
1	Κωνοφόρα								
1.1	Πεύκη Τραχεία	115.650	370.500	—	—	—	—	—	—
1.2	Κυπάρισσος	37.300	201.750	—	—	—	—	100.000	70.740
1.3	*Αρκευθος	2.000	10.000	—	—	—	—	23.750	28.750
2	*Αείφυλλα Πλατύφυλλα	66.850	151.050	400	2.000	17.300	60.500	—	—
ΣΥΝΟΛΟΝ		221.800	733.300	400	2.000	17.300	60.500	1.160.020	582.039
								1.283.770	681.529

Πηγή : *Υπουργείον Γεωργίας - Γεν. Δ/νσις Δασών και *Ορ. *Υδρονομίας «Κατανομή των δασών της Ελλάδος», Αθήναι 1964.

3.8. *Εξάπλωσις των δασών

Τὰ φυτά, ὡς γνωστόν, δὲν ἐμφανίζονται εἰς τὴν γῆν ἀκανόνιστα ἀλλὰ κατὰ φυτο-κοινωνίας, αἱ ὁποῖαι συνθέτουν τὰς καλουμένας διαπλάσεις, ἐξαρτώμεναι ἐκ τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐν γένει οἰκολογικοῦ περιβάλλοντος ἐν ἐκάστη περιοχῇ. Διὰ τὴν ἀρχαιότητα δὲν ἔχομεν ἀρκετὰ στοιχεῖα διὰ μίαν λεπτομερῆ παρουσίασιν τῆς ἐξαπλώσεως τῶν δασῶν εἰς τὴν νῆσον. *Εξάγομεν συμπεράσματα κυρίως ἐκ τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων καὶ περισσώτερον ἐκ τῆς μετέπειτα πραγματικότητος. Γίνεται δὲ δεκτὸν σήμερον ὅτι, κατὰ τὸ μακρυνὸν παρελθὸν τῆς νήσου, αἱ διαπλάσεις θὰ ἦσαν τότε περισσώτερον πλούσιαι καὶ εὐκρινεῖς. *Ὅπως δὲ λέγεται ἐὰν ἔχομεν μίαν γυμνὴν ἔκτασιν ἢ ἀρχικῶς ἐγκαθισταμένη βλάστησις ἐν εἰς τὴν μορφήν - Κλίμαξ - τὸ τελευταῖον σκαλοπάτι τῆς βλαστῆσεως, ἢ ὁποῖα εἶναι συνήθως δάσος ἐξ ἀειφύλλων πλατυφύλλων ἢ κωνοφόρων δένδρων. Περισσότερον μάλιστα κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν, καθ' ἣν δὲν εἶχομεν τὴν ἐπέμβασιν εἰσέτι τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ δάση ἐναπόκειντο ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν δραστηριότητα τῆς ὑπολοίπου φύσεως, ὅτε ἡ μορφή τοῦ δάσους ὄχι μόνον ἐπεκράτη εἰς τὴν νῆσον ἀλλὰ ἀπέτελε καὶ τὴν καλουμένην ἔνωσιν-Κλίμαξ, τὴν φυτοκοινωνικὴν δηλαδὴ ἐκείνην ἔνωσιν ἢ ὁποῖα εὕρισκετο εἰς εὐμενῆ προσαρμογὴν καὶ ἰσορροπίαν μετὰ τὸ ἐπικρατοῦν οἰκολογικὸν περιβάλλον.

Αἱ δημιουργηθεῖσαι ἐν τῇ νήσῳ δασικαὶ διαπλάσεις ἐτροποποιήθησαν καὶ μετεβλήθησαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀνθρώπου. *Ὁ ἀνθρώπος ἐν γένει κατὰ τὴν μακροαῖωνα ἱστορίαν τῆς νήσου μετὰ τὰς διαφόρους ἐπιδράσεις του μετέβαλεν τὴν φυσικὴν ἐξάπλωσιν τῶν δασῶν καὶ ἐν γένει τῆς δασικῆς βλαστῆσεως.

*Ἡ σημερινὴ κατανομὴ τῶν δασῶν εἶναι διάφορος προφανῶς τῆς πρωτογόνου φυτογεωγραφικῆς ἐξαπλώσεώς των ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς Κρήτης καὶ προσηρμοσμένη εἰς τὰς ἐν γένει ἐπικρατούσας οἰκολογικὰς συνθήκας.

Αἱ κυριώτεραι καὶ πλέον ἐμφανεῖς διαπλάσεις δασῶν αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζονται εἰς τὴν Κρήτην καὶ περὶ τῶν ὁποίων ἀναφερόμεθα ἀναλυτικώτερον κατωτέρω,

- (1) Δάση ἐξ ἀειφύλλων ἢ ἀειθαλῶν δένδρων (σκληροφύλλων),
- (2) Δάση ἐκ φυλλοβόλων δένδρων,
- (3) Δάση κωνοφόρων,
- (4) Δάση παραποτάμια, καὶ
- (5) Λοιπαὶ διαπλάσεις.

3.8.1. Δάση ἐξ ἀειφύλλων ἢ ἀειθαλῶν δένδρων (σκληροφύλλων)

*Ἡ διάπλωσις αὕτη ἐκτείνεται εἰς ὅλας τὰς παραλιακὰς ἐκτάσεις τῆς νήσου καὶ φθάνει εἰς τινα σημεῖα ἕως τὸ ὕψος τῶν 1.000 μέτρων ἀνω τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης ἢ καὶ ἀκόμη ὑψηλότερον ἰδίως εἰς περιοχὰς τῶν ὄρέων Δίκτης, *Ἰδης καὶ τῶν Λευκῶν *Ὁρέων.

*Ἐκ τῶν κυριωτέρων φυτοκοινωνιακῶν ἐνώσεων τῆς διαπλάσεως ταύτης αἱ ὁποῖαι ἀπαντῶνται εἰς τὴν Κρήτην εἶναι ἐνώσεις τῶν κάτωθι δασικῶν σκληροφύλλων δένδρων: Δρυὸς τῆς κοκκοφόρου ἢ πρίνου (*Quercus coccifera* L.) καὶ Δρυὸς τῆς ἀριάς ἢ ἀριάς (*Quercus ilex* L.).

*Ἡ δρυὶς ἢ κοκκοφόρος ἢ πρίνος εἶναι ἐκ τῶν κυριωτέρων καὶ πολυτιμωτέρων δασικῶν δένδρων τῆς διαπλάσεως ταύτης εἰς τὴν Κρήτην.

Τὸ εἶδος τοῦτο ἀπαντᾶται εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ ὄρη τῆς νήσου καὶ κυρίως ὑπὸ δενδρώδη μορφήν. Συναντᾶται ἐντὸς τοῦ ἀνωτέρου τμήματος, τὸ ψυχρότερον καὶ ὑγρότερον, τῆς διαπλάσεως τῶν ἀειφύλλων δασῶν καὶ πολλάκις ἀνω τῶν 1.000 μέτρων ὑπὲρ τῆς θαλάσσης.

Συναντῶμεν ἐπίσης ἐνώσεις πρίνου καὶ ἐν μίξει μετ' ἄλλων εἰδῶν. *Υψηλότερον μὲν μετὰ τῆς κυπαρίσσου καὶ σφενδάμνου, χαμηλότερον δὲ μετὰ τῆς τραχείας πεύκης. Συχνὴ εἶναι ἀκόμη ἢ παρουσία τοῦ πρίνου καὶ μετ' ἄλλων δασικῶν δένδρων καὶ θάμνων.

Τὰ περισσότερα καὶ κυριώτερα δάση ἐκ πρινοδένδρων εὕρισκονται εἰς τὸ ὄρος *Ἰδη, ὡς εἶναι τὰ γνωστὰ δάση ἐξ αἰωνοβίων καὶ ὑψηλόρμων πρίνων τῶν περιοχῶν «Ροῦβα» χωρίου Γέργερης Ν. *Ἡρακλείου, «*Αραβάνες» περιφερείας ἱ.Μ. *Αρκαδίου εἰς τὸν Ν. Ρεθύμνης κ.λπ.

*Ἀρκετὰ πρινοδάση ἐπίσης ὑπάρχουν καὶ εἰς τὰ ἕτερα δύο ὄρεϊνὰ συγκροτήματα, τῆς Δίκτης καὶ τῶν Λευκῶν *Ὁρέων, ἐνῶ διάσπαρτα ἄτομα κυρίως ἐμφανιζόμενα μετ' ἄλλων εἰδῶν εἶτε ὑπὸ δενδρώδη μορφήν εἶτε ὑπὸ θαμνώδη συναντῶνται ἀπανταχοῦ σχεδὸν ἐν τῇ νήσῳ.

Τὸ ἕτερον πολῦτιμον δασικὸν δένδρον τῆς διαπλάσεως ταύτης εἶναι ἡ ἀριά. Αὕτη συνήθως ἀπαντᾶται ἐν μίξει μετ' ἄλλων εἰδῶν καὶ κυρίως μετὰ τοῦ πρίνου.

Δάσος ἀριάς ἀξιόλογον καὶ μετ' ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ὑπάρχει εἰς τὴν περιοχὴν «Ροδακινίε» τοῦ χωρίου Κράσι εἰς τὸν Ν. *Ἡρακλείου καὶ ἐπὶ τῶν βορείων κλιτύων τῆς Σελένας τοῦ ὄρους Δίκτη.

Κατὰ μεμονωμένα ἄτομα ἐμφανίζεται ἡ ἀριά εἰς ὀλόκληρον σχεδὸν τὴν Κρήτην.

Ἐντὸς τῆς διαπλάσεως ταύτης ἔχομεν τὴν ἐμφάνισιν καὶ πολλῶν ἄλλων δένδρων καὶ κυρίως θάμνων. *Ἀξίζει μετὰ τούτων ν' ἀναφέρωμεν τὴν παρουσία τῆς ξυλοκερατέας ἢ χαρουπιᾶς (*Ceratonia siliqua* L.) ἢ ὁποῖα εἶναι ἀρκετὰ διαδεδομένη καὶ ἔχει ἰδιαίτερον σημασίαν καὶ ἀξίαν διὰ τὴν Κρήτην. Αὕτη ἀπαντᾶται εἰς τὸ χαμηλότερον, τὸ θερμότερον καὶ ξηρότερον, τμήμα τῆς διαπλάσεως ταύτης. Εἶναι πολὺ διαδεδομένη, ὡς εἶδομεν καὶ ἀνωτέρω, εἰς τοὺς Νομοὺς Λασιθίου καὶ Ρεθύμνης, χωρὶς νὰ ἀπουσιάζη καὶ ἐκ τῆς ὑπολοίπου νήσου.

*Ἐκ τῶν θάμνων ἰδιαίτερος ἐπίσης θὰ πρέπει νὰ τονισθῇ ἡ παρουσία τῆς κουμαριάς, ἢ ὁποῖα ἰδίως εἰς τὸν Ν. Ρεθύμνης καταλαμβάνει ὑπὸ ἀμιγῆ σχεδὸν μορφήν σημαντικὰς ἐκτάσεις. Εἰς τινὰς μάλιστα περιοχὰς ὅπου αἱ ἐκτάσεις δὲν πυρπολοῦνται διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς κουμαριάς καὶ τὴν μετατροπὴν τῶν ἐκτάσεων εἰς βοσκοτόπους προσφερομένους καλύτερον εἰς τὴν κτηνοτροφίαν, ἡ κουμαριά ἐμφανίζεται ὑπὸ δενδρώδη μορφήν καὶ συγκροτεῖ σπάνια κουμαρο-

δάση τὰ ὁποῖα ἄλλοτε ἐκμεταλλεύοντο εἴτε διὰ τοὺς καρποὺς πρὸς παραγωγὴν εἰδούς ποτοῦ (κουμαρόρακη), εἴτε διὰ τὴν παραγωγὴν ξυλανθράκων κλπ. Σημαντικὰς ἐκτάσεις μὲ κουμαριές παρατηροῦμεν εἰς τὴν περιοχὴν ἰδίως τῶν «ποταμῶν» Ἐπαρχίας Ἀμαρίου Ν. Ρεθύμνης ὡς καὶ εἰς τὰς περιοχὰς τῶν χωρίων Νοτιοδυτικὰ τῆς Ἐπαρχίας Ρεθύμνης (Ἀργυρούπολις, Μυριοκέφαλα, Βιλανδρέδο, Ἀλώνες κ.λπ.) κ.ἄ.

3.8.2. Δάση ἐκ φυλλοβόλων δένδρων

Ἡ ἀπαντωμένη εἰς τὴν Κρήτην διάπλασις ἐκ φυλλοβόλων (κατὰ τὸν χειμῶνα) δένδρων ἐκτείνεται κυρίως μεταξὺ τῶν 200 καὶ 1700 μέτρων ὑπὲρ τῆς θαλάσσης.

Αἱ σπουδαιότεραι φυτικοκοινωνικαὶ ἐνώσεις τῆς διαπλάσεως ταύτης εἶναι τῆς καστανέας (*Castanea sativa* Mill.) καὶ φυλλοβόλων δρυῶν (*Quercus* sp.).

Δάση καστανέας ὑπάρχουν κυρίως εἰς τὰς περιοχὰς διαφόρων χωρίων τοῦ Ν. Χανίων ὡς εἶναι τὰ χωρία: Ἁγία Εἰρήνη, Ἀνώσκελη, Βάθη, Βλάτος, Ἔλος, Κάνδανος, Νέα Ρούματα, Παλαιὰ Ρούματα, Πρασιές, Στροβλές, Φλώρια κ.ἄ. Ἐκμεταλλεύονται σήμερον ἀποκλειστικῶς ὡς κασταναριά, διὰ τὴν παραγωγὴν δηλαδὴ κυρίως καρπῶν (καστάνων) καὶ οὐχὶ διὰ παραγωγὴν ξυλείας ἢ ἐτέρων δασικῶν προϊόντων.

Μεμονωμένα δένδρα καστανέας συναντῶμεν καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς νήσου φυτευόμενα ὑπὸ τῶν κατοίκων ἐντὸς γεωργικῶν ἐκτάσεων καὶ εἰς μικρὸν σχετικῶς ἀριθμὸν.

Ἐκ τῶν φυλλοβόλων δρυῶν ἀπαντῶνται τὰ εἶδη: Δρυὶς ἢ χνοώδης (*Quercus rubescens* Willd.) καὶ Δρυὶς ἢ κῆρρις (*Quercus cerris* L.).

Ἀμφότερα τὰ εἶδη ταῦτα συνήθως καταλαμβάνουν πολὺ μικρὰς ἐκτάσεις. Περισσότερον διαδεδομένα εἶναι ἐν μίξει μετ' ἄλλων εἰδῶν ἢ καὶ κατὰ μεμονωμένα ἄτομα, ἀπαντῶμενα εἰς πολλὰς περιοχὰς τῆς νήσου.

Ἐντὸς τῆς διαπλάσεως ταύτης ἔχομεν καὶ τὴν ἐμφάνισιν καὶ ἀρκετῶν ἄλλων δασικῶν δένδρων ἰδιαίτερας σημασίας καὶ ἀξίας. Μεταξὺ τούτων εἶναι ἡ σφένδαμνος (*Acer creticum* L.), ὁ φράξος (*Fraxinus ornus* L.), ἡ καρυδέα (*Juglans regia* L.) καὶ ἄλλα.

Ἐκ τούτων ἡ σφένδαμνος καταλαμβάνει καὶ σήμερον ἐκτάσεις τινὰς. Ἐχει ὅμως ὑποστὴν τεραστίαν ζημίαν καὶ εὐρίσκεται κυρίως ὑπὸ θαμνώδη μορφήν καὶ ἐν μίξει μετ' ἄλλων εἰδῶν ὡς πρίνου κ.ἄ. Περισσότερον ἀπαντᾶται εἰς τὸ συγκρότημα τῆς Ἰδης καὶ σπανιότερον εἰς τὰ ἄλλα ὄρη τῆς νήσου.

Ἡ ἐμφάνισις τῆς φράξου εἶναι συνήθως κατὰ μεμονωμένα ἄτομα καὶ ἐν μίξει μετὰ τοῦ πρίνου καὶ ἄλλων εἰδῶν. Ἀπαντᾶται εἰς ὀλόκληρον σχεδὸν τὴν νήσον συχνώτερον ὅμως εἰς τὴν Δυτικὴν καὶ κεντρικὴν Κρήτην.

Ἡ καρυδέα ἀρκετὰ διαδεδομένη εἰς τὴν νήσον καλλιεργεῖται ὑπὸ τῶν κατοίκων περισσότερο διὰ τοὺς ἐδωδίμους καρπούς της. Τὴν συναντῶμεν ἐπίσης καὶ τὴν καρυδέα ἀπανταχοῦ εἰς τὴν νήσον.

3.8.3. Δάση κωνοφόρων

Εἰς τὴν Κρήτην ἐκ τῶν κυριωτέρων φυτικοκοινωνικῶν ἐνώσεων τῶν παραμεσογείων κωνοφόρων τὰ ὁποῖα συναντῶμεν εἰς τὴν διάπλασιν ταύτην εἶναι τῆς ἀειθαλοῦς κυπαρίσσου (*Cupressus sempervirens* L.) καὶ τῆς τραχείας πεύκης (*Pinus brutia* Ten.).

Τὰ εἶδη ταῦτα εἶναι τὰ περισσότερο διαδεδομένα ἐκ τῶν δασικῶν δένδρων καὶ συγκροτοῦν καὶ τὰ περισσότερα ἐπίσης δάση εἰς τὴν νήσον.

Ἐκ τούτων ἡ μὲν κυπαρίσσος κυριαρχεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ ὄρεινὸν συγκρότημα τῶν Λευκῶν Ὀρέων ἢ δὲ πεύκη εἰς τὰ ὄρεινὰ συγκροτήματα τῆς Δίκτης καὶ Ἰδης καὶ ἀκόμη εἰς τὰ Σητειακὰ ὄρη.

Τόσον ἡ κυπαρίσσος ὅσον καὶ ἡ πεύκη δὲν συναντῶνται μόνον εἰς ἀμιγεῖς μορφὰς ἀλλὰ καὶ ἐν μίξει μετ' ἄλλων εἰδῶν καὶ κυρίως τοῦ πρίνου.

Εἰς τὰ δάση ταῦτα, ἐκ κυπαρίσσου καὶ περισσότερο εἰς τὰ συγκροτούμενα ἐκ πεύκης, ἀξιὸν ἰδιαίτερας παρατηρήσεως εἶναι ἡ συγκρότησις τῶν ἐξ ὑγιεινῶν καὶ ὑψηλῶν δένδρων ὡς καὶ ἡ πλούσια ἐμφανιζομένη φυσικὴ ἀναγέννησις παρὰ τὴν ἔντονον πίεσιν εἰς τινὰς περιοχὰς ἐκ τῆς κτηνοτροφίας καὶ ἰδίως τῆς αἰγοτροφίας.

Εἶναι ἐκ τῶν πολυτιμωτέρων δασῶν τῆς νήσου καὶ μετὰ τῶν δασῶν ἐκ πρίνου εἶναι τὰ μόνα σήμερον τὰ ὁποῖα ἐπικρατοῦν εἰς τὸν ὄρεινὸν ὄγκον τῆς Κρήτης.

Ἐκτὸς τῶν δασῶν, ἀμιγῶν καὶ ἐν μίξει μετ' ἄλλων εἰδῶν, τὰ ὁποῖα συγκροτοῦν τὰ ἀνωτέρω εἶδη καὶ τὰ ὁποῖα καταλαμβάνουν συνήθως σημαντικὰς ἐκτάσεις ἀρκετὰ συχνὴ εἶναι ἡ παρουσία τῶν καὶ ὡς μεμονωμένα ἄτομα ἢ καὶ καθ' ὁμάδας καὶ μάλιστα εἰς ὀλόκληρον τὴν νήσον. Περισσότερον βεβαίως συχνὴ εἶναι ἡ παρουσία τῆς κυπαρίσσου ἢ ὁποῖα ἀπαντᾶται καὶ ἐντὸς γεωργικῶν ἐκτάσεων ἀπανταχοῦ εἰς τὴν νήσον, ἀπὸ τὸ ἀνατολικώτερον ἕως τὸ δυτικώτερον ὄκρον καὶ ἀπὸ θαλάσσης ἕως καὶ τῶν ὑψηλότερων κορυφῶν, προφανῶς ὑπολείμματα τῶν ἄλλοτε ἀπεράντων καὶ πλουσιῶν δασῶν ἐκ κυπαρίσσου τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον τὴν νήσον.

Ἐκ τῶν λοιπῶν κωνοφόρων εἰδῶν τὰ ὁποῖα ἀπαντῶνται εἰς τὴν διάπλασιν ταύτην ἀρκετὰ σημαντικὴ εἶναι ἡ παρουσία εἰς τὴν νήσον εἰδῶν τινῶν ἀρκεύθου ὡς εἶναι: Ἄρκευθος ἢ μακρόκαρπος (*Juniperus macrocarpa* Sibthorp), Ἄρκευθος ἢ ὀξύκεδρος (*Juniperus oxycedrus* L.) καὶ Ἄρκευθος ἢ φοινικική (*Juniperus phoenicea* L.).

Περισσότερον διαδεδομένα τὰ ἀνωτέρω εἶδη ἀρκεύθου εἶναι εἰς τὸν Ν. Λασιθίου ὅπου καὶ καταλαμβάνουν ἐκτάσεις τινὰς ὑπὸ ἀμιγῆ μορφήν ὡς εἶναι εἰς τὴν περιοχὴν Ἁγίου Νικολάου καὶ χωρίου Κριτσάς, εἰς τὰς νησίδας Ἁγίου Πάντες, Ἁγίου Νικολάου, Χρυσῆς (ἢ Γαΐδουρονῆσι) Ἱεραπέτρας κλπ.

Σημαντικὴ εἶναι ἐπίσης ἡ παρουσία ἀρκεύθου καὶ εἰς τὴν ὑπόλοιπον νήσον ὡς εἰς τὴν νησίδα Γαῦδο Ν. Χανίων καὶ ἄλλοι.

Λίαν συχνὴ εἶναι ἐπίσης ἡ ἐμφάνισις εἰδῶν ἀρκεύθου ἐν μίξει μετ' ἄλλων εἰδῶν ἢ καὶ κατὰ μεμονωμένα ἄτομα εἰς ὀλόκληρον τὴν νήσον.

3.8.4. Δάση παραποτάμια

Ἐκ τῶν δασικῶν δένδρων τὰ ὁποῖα ἀπαντῶνται εἰς τὴν διάπλασιν ταύτην ἰδιαίτερας σπουδαιότητος διὰ τὴν Κρήτην εἶναι τὰ κάτωθι εἶδη: Ἴτεα (*Salix Fragilis* L.), Λεύκη ἢ μαύρη (*Populus nigra* L.) καὶ Πλάτανος (*Platanis orientalis* L.).

Ἄπαντα τὰ εἶδη ταῦτα εἶναι ἀρκετὰ διαδεδομένα εἰς ὀλόκληρον τὴν νήσον, περισσότερο μάλιστα ὄλων ἢ πλάτανος ἢ ὁποῖα ἀπαντᾶται εἰς ὄλους τοὺς ποταμούς, χειμάρρους καὶ ρύακας ὡς καὶ εἰς τὰς παρακειμένας τούτων ἐκτάσεις κ.λπ.

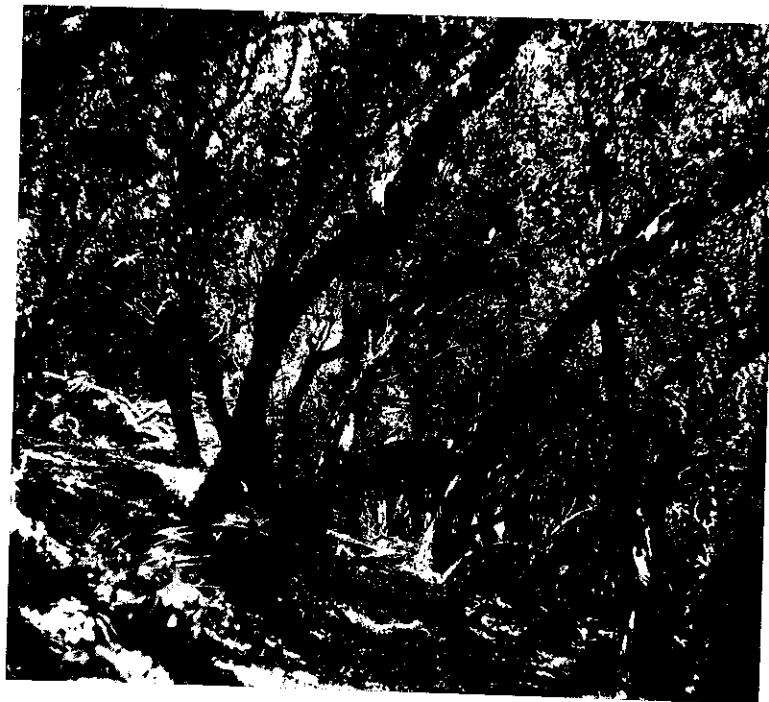
3.8.5. Λοιπαὶ διαπλάσεις

Ἐκ τῶν λοιπῶν γνωστῶν διαπλάσεων ἀρκετὰ διαδεδομένη εἰς τὴν Κρήτην εἶναι καὶ ἡ διάπλασις τῶν σκληροφύλλων θάμνων μὲ ἐνώσεις τῶν εἰδῶν: ἄρκευθος, ἀσπάλαθος, ἀστοιβίδα, ἀφάνα, ἀχινόπους, ἐρείκη, θῦμος, κουμαριά μύρτος, σπάρτον, σχίνος κλπ.

Τινὰ τῶν εἰδῶν τούτων ὡς ἄρκευθος, κουμαριά κ.ἄ. καταλαμβάνουν σημαντικὰς ἐκτάσεις ὑπὸ ἀμιγῆ μορφήν ἢ ἐν μίξει μετ' ἄλλων εἰδῶν καὶ μάλιστα ὄχι μόνον ὑπὸ θαμνώδη μορφήν ἀλλὰ καὶ δενδρώδη μορφήν.

Από τὰ έναπομείνονα πολύτιμα πρινοδάση εἰς τὰς βορείας κλιτεῖς τῆς Ἰδης, θέσιν Ρουσαλίμνη περιοχῆς Δήμου Ἀνωγειῶν Ν. Ρεθύμνης.

Κουμαριές ὕψους ἄνω τῶν 15 μέτρων εἰς περιοχὴν χωρίου Ἀλῶνες Ν. Ρεθύμνης.

3.9. Σύντομη περιήγησις

3.9.1. Γενικά

Ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω τὰ ὑπάρχοντα, έναπομείνονα, σήμερον δάση τῆς νήσου ἔχουν περιορισθῆ εἰς τὰ πλέον ἀπομακρυσμένα καὶ ὄρεινά μέρη, μακρὰν ἀπὸ τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία καὶ γενικῶς ἀπὸ τοὺς συνθήεις τόπους διαβιώσεως καὶ ἐπισκέψεως.

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον κρίνεται σκόπιμος μία σύντομος περιήγησις εἰς τὰ κυριώτερα σήμερον δάση διὰ χριστὸν περισσότερον ζωντανὴν καὶ καλυτέραν παρουσίαν τῆς πραγματικῆς καταστάσεώς των, ἀρχίζοντες ἀπὸ τὸ ἀνατολικώτερον τμήμα τῆς νήσου τὸν Νομὸν Λασιθίου καὶ συνεχίζοντες κατὰ Νομὸν ἕως τὸ δυτικώτερον τμήμα, τὸν Νομὸν Χανίων.

3.9.2. Νομὸς Λασιθίου

Δύο εἶναι τὰ ὄρεινά συγκροτήματα, ἡ Δίκη (Λασιθιώτικα ὄρη) καὶ τὰ Σητειακά ὄρη, τὰ ὁποῖα δεσπόζουσι τοῦ Νομοῦ Λασιθίου καὶ συγκεντρῶνουν καὶ τὸ περισσότερον ἐνδιαφέρον ὅσον ἀφορᾷ τὰ δάση.

Ἡ πλέον δασωμένη σήμερον περιοχὴ εἶναι ἡ τοῦ ὄρους Δίκη. Ἡ ἄλλοτε δασοσκεπὴς Δίκη διατηρεῖ καὶ σήμερον ἄρκετὰ δάση καὶ συγκεντρῶνει μεγάλο δασικὸν ἐνδιαφέρον. Τὰ πλέον σημαντικὰ δάση τὰ συναντῶμεν εἰς τὰς ἀνατολικὰς κλιτεῖς τοῦ ὄρους, ἀνήκοντα εἰς τὰς περιοχὰς τῶν χωρίων: Κριτσά, Κροῦστα, Πρίνα, Καλαμαύκα, Ἀνατολή, Μάλλες, Χριστὸς καὶ Μεταξοχώρι.

Τὰ δάση τῶν περιοχῶν αὐτῶν εἶναι κατὰ κύριον λόγον δάση πεύκης τραχείας. Περισσότερον γνωστὸν πευκοδάσος εἶναι τῆς περιοχῆς «Σελάκανο» εἰς τὴν περιφέρειαν τῶν χωρίων Χριστὸς καὶ Μεταξοχώρι. Εἶναι ἕνα πραγματικὰ θαυμάσιον πευκοδάσος, μοναδικὸν εἰς τὴν νήσον. Εὐρίσκεται εἰς ὑψόμετρον περίπου 1.000 μὲ 1.200 μέτρων. Εἰς τὴν μεγαλυτέραν του ἔκτασιν καὶ ὁμοῦ μετὰ τῶν ὑπολοίπων πευκοδασῶν ἕως προσφάτως, περίπου 1965, ἐγένοντο σημαντικαὶ κατ' ἔτος ὑλοτομίαι, ἐνῶ εἰς ὀλόκληρον σχεδὸν τὴν περιοχὴν τῶν πευκοδασῶν ἐγένετο καὶ ρητίνευσις μὲ λίαν ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα ἀπόδοσεως τῶν δένδρων κ.λπ.

Διὰ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν ἐκεῖ δασῶν εἶχεν συσταθῆ εἰς τὸ χωρίον Χριστὸς ὁ πρῶτος Δασικὸς Συναιτερισμὸς εἰς τὴν Κρήτην. Ἦδη ἐγένετο καὶ σύστασις καὶ ἐτέρου Δασικοῦ Συναιτερισμοῦ εἰς τὸ χωρίον Κρούστα.

Θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθῆ ὅτι εἰς τὰ πευκοδάση τῆς περιοχῆς αὐτῆς καὶ ὅπου δὲν ἔχομεν λίαν ἔντονον τὴν πίεσιν ἐκ τῆς κτηνοτροφίας παρατηρεῖται μία ἄρκετὰ ἱκανοποιητικὴ φυσικὴ ἀναγέννησις, ὅπως καὶ μία θαυμασία καὶ ἄκρως ἐντυπωσιακὴ καὶ ἐνδιαφέρουσα φυσικὴ ἐπέκτασις τῆς πεύκης εἰς τὰ συνεχῶς ἐγκαταλειπόμενα γεωργικὰ ἐδάφη, ἐπεκτεινομένων οὕτω τῶν δασῶν τῆς περιοχῆς τὰ ὁποῖα τόσας καταστροφὰς εἰς τὸ παρελθὸν υπέστησαν. Προφανῶς ἡ ἐπέκτασις γίνεται εἰς τὰς περιοχὰς ποῦ ἀνήκον εἰς τὰ δάση κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ ἐκτοπίσθησαν ὑπὸ τῆς γεωργίας. Εὐρισκόμεθα δηλαδὴ εἰς μίαν ζώνην μὲ εὐνοϊκὰς συνθήκας διὰ τὰ δάση.

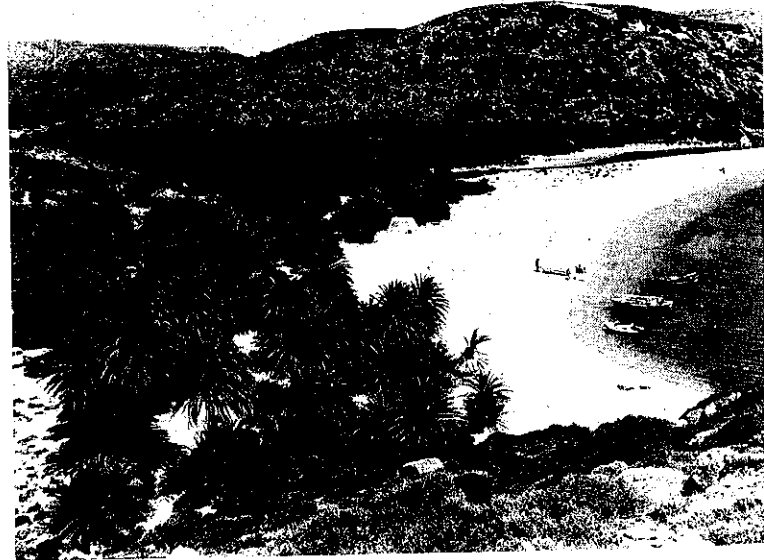
Οὕτω ὀλόκληρος ἡ περιοχὴ ἀποκτᾷ ἕνα ἰδιαιτέρον δασικὸν ἐνδιαφέρον ὄχι μόνον μὲ τὰ ὑπάρχοντα δάση ἀλλὰ καὶ μὲ τὰς ἐν γένει δυνατότητας τὰς ὁποίας ἔχει διὰ μίαν πραγματικὰ ἀξιόλογον δασοπονικὴν ἐκμετάλλευσιν, ὥστε ὀλόκληρος ἡ περιοχὴ νὰ ἀποτελέσῃ ἕνα λίαν ἐνδιαφέρον συγκροτήμα δασοπονικῶς ἐκμεταλλεῦμενον.

Θὰ πρέπει ὅμως νὰ συμπληρώσωμεν ὅτι ἐκτὸς τῶν πευκοδασῶν ἡ περιοχὴ διατηρεῖ καὶ τινα δάση ἐκ πρίνων καὶ ἰδίως εἰς τὰς βορείας καὶ βορειοανατολικὰς κλιτεῖς τῆς Δίκης. Εἰς τὰ δάση ταῦτα συντηροῦνται μεγάλα ποίμνια αἰγοπροβά-

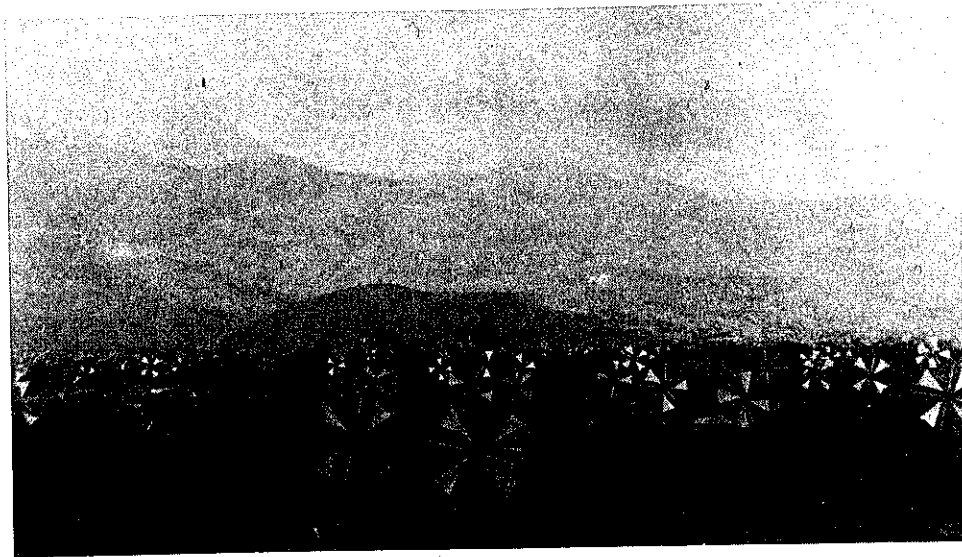
των ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δάση ὑφίστανται μεγάλας φθοράς.

Δάση ἐπίσης πεύκης με ἀξιόλογον ἐνδιαφέρον ὑπάρχουν εἰς τὸν Νομὸν Λασιθίου καὶ εἰς τὸ ἕτερον ὄρεινόν συγκρότημα, εἰς τὰ Σητειακὰ ὄρη. Τὸ μεγαλύτερον δασικὸν ἐνδιαφέρον συγκεντρώνει κυρίως ἡ περιοχή τῶν χωρίων Ἅγιος Ἰωάννης, Σχινοκάψαλα, Ὀρεινό, Σταυροχώρι, Καλό Χωριό, κ.ά.

Ἄρκετὰ γνωστὴ περιοχή με ὠραία καὶ σπάνια πευκοδάση εἶναι ἡ «Θρυπτή» εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Καλοῦ Χωριοῦ.

Τὸ περίφημο φοινικοδάσος «Βαί» περιοχῆς Ι. Μ. Τοπλοῦ Ν. Λασιθίου.

82 Τὸ γνωστὸ γραφικὸ ὁροπέδιον Λασιθίου, με τοὺς πολλὰς χιλιάδες μύλους, τῆς ἄλλοτε πυκνο-
δασομένης Δίκτης.

Σπάνια περίπτωσης ἐμφάνσεως δεν-
δρυλλοῦ πεύκης (τραχείας) μέσα
ἀπὸ τὴν ξηροφυτικὴν καὶ πολὺ δια-
δεδομένην εἰς τὴν Κρήτην ἀστοι-
βίδαν, παρὰ τὸν ἔντονον συναγω-
νισμόν της, εἰς τὰ πευκοδάση-
περιοχῆς χωρίου Κρούστας Ν. Λασι-
θίου.

Καὶ εἰς τινὰ δάση τῶν ἀνωτέρω χωρίων ἐγένοντο μέχρι πρότινος κανονικαὶ ὑλοτομιαὶ εἰς μικροτέραν ὅμως ἔκτασιν καὶ βαθμὸν ἀπ' ὅτι εἰς τὰ πευκοδάση τῆς Δίκτης περὶ τῶν ὁποίων εἶπομεν ἀνωτέρω.

Ἀνατολικώτερον τῶν Σητειακῶν ὄρεων, εἰς τὴν παραλιακὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Παλαιοκάστρου, εἰς ἓνα ἤρεμον καὶ μαγευτικὸν τοπίον, εἰς μίαν γραφικὴν ἀκτὴν εὐρίσκεται τὸ θαυμάσιον, σπάνιον καὶ ἄρκετὰ γνωστὸν φοινικοδάσος, τὸ «Βαί», τὸ ὁποῖον ἐξαπλοῦται εἰς μίαν μικρὰν κοιλάδα μήκους περίπου 800 μέτρων καὶ πλάτους περὶ τὰ 250 μέτρα. Ἡ συνολικὴ ἔκτασίς του εἶναι περίπου 200 στρέμματα καὶ φύονται περὶ τὰ 5.000 δένδρα φοῖνικος (*Phoenix dactylifera* L.)⁷¹.

71. Τὸ Φοινικοδάσος «Βαί» ἰδιοκτησίας τῆς Ι. Μ. Τοπλοῦ περιφέρειας χωρ. Παλαιοκάστρου Ἐπ. Σητείας Ν. Λασιθίου ἔχει κυρηχθῆ ὡς αἰσθητικὸν δάσος, κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ Δασικοῦ Κώδικος (Ν.Δ. 86/69) ὡς συνεπληρώθη ὑπὸ τοῦ Ν.Δ. 996/1971, δυνάμει τοῦ ὑπ' ἀριθ. 121/21 Ἰουλίου 1973 Π. Δ/τος (Φ.Ε.Κ. 170/1973 Α' τ.) ἔχοντος οὕτω :

«Πρὸς προστασίαν ἀφ' ἐνὸς τῆς χλωρίδος καὶ τοῦ ἰδιαιτέρου φυσικοῦ κάλλους τοῦ φοινικοδάσους «Βαί», ἀποτελοῦντος μοναδικὴν συγκροτημένην εἰς δάσος φυτοκοινωνίαν φοινίκων εἰς τὸν Ἑλληνικὸν χῶρον καὶ παρουσιάζοντος, ὡς ἐκ τούτου, ἰδιαίτερον αἰσθητικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν σημασίαν καὶ ἀφ' ἑτέρου, τῶν παρουσιαζόντων ἰδιαίτερον τουριστικὸν ἐνδιαφέρον, Ἱεροῦ Ναοῦ τῆς Μονῆς Τοπλοῦ με τὰς ἀξιολόγους τοιχογραφίας τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ ἐρεπίων τῆς ἀκμάσεως πόλεως Ἰτάνου, κηρύσσεται ὡς αἰσθητικὸν δάσος τὸ, ἰδιοκτησίας τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Τοπλοῦ, Φοινικοδάσος «Βαί», περιοχῆς Σητείας Κρήτης».

Ένα άλλο δασικόν δένδρον τὸ ὁποῖον εἶναι ἀρκετὰ διαδεδομένον εἰς τὸν Νομὸν καὶ συγκροτεῖ μικρὰς ἐκτάσεως δάση ἀλλὰ μὲ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον εἶναι ἡ ἄρκευθος.

Περισσότερον γνωστὰ δάση ἄρκευθου εἶναι εἰς τὴν Νοτίαν παραλιακὴν περιοχὴν τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ χωρίου Κριτσάς. Ἐπίσης εἰς τὰς νησίδας Ἁγιοί Πάντες ἔναντι Ἁγίου Νικολάου, ἡ μεγαλύτερα τῶν ὁποίων εἶναι καὶ ἐκτροφεῖον Κρητικῶν αἰγάγων, εἰς τὴν νησίδα Χρυσή (ἢ Γαΐδουρονήσι) ἔναντι τῆς Ἱεραπέτρας κ.λπ.

3.9.3. Νομὸς Ἡρακλείου

Ὁ Νομὸς Ἡρακλείου, ὡς γνωστὸν, ἐκτείνεται μεταξύ τῶν ὄρεων τῆς Ἰδης (Ψηλορείτης) καὶ τῆς Δίκτης (Λασιθιώτικα Ὄρη).

Τὰ περισσότερα ὅμως δάση τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται ἐντὸς τοῦ Νομοῦ συναντῶνται εἰς τὸ ὄρος Ἰδη. Ἀπὸ οἰονδήποτε χωρίον ἐκ τῶν εὐρισκομένων γύρω τοῦ ὄρους αὐτοῦ καὶ ἂν ἀναχωρήσῃ τις πολὺ σύντομα εὐρίσκεται εἰς δασομένας περιοχάς.

Αἱ νοτιοανατολικά ἰδίως κλιτεῖς τῆς περιοχῆς τῶν χωρίων Γέργερη, Νήβριτος, Ζαρός, Βορίζια καὶ Καμάρες, εἶναι εἰς μεγάλην ἔκτασιν σκεπασμένα με ὠραία δάση ἐκ κυπαρίσσω, πεύκων, πρίνων καὶ σφενδάμνων.

Ἰδιαίτερος γνωστὸν εἶναι τὸ δάσος «Ρούβα» τοῦ χωρίου Γέργερη. Ἐνα σημαντικῆς ἐκτάσεως δάσος ἐξ ὑψηλῶν αἰωνοβίων πρίνων. Ἐνῶ εἰς τὴν ὑπόλοιπον περιοχὴν κυριαρχοῦν κυρίως τὰ δάση πεύκης.

Φοινικόδεντρα, ἐκ τοῦ φοινικοδάσους περιοχῆς χωρίου Ἀχεντριά Ν. Ἡρακλείου.

Εἰς τὸ χωρίον ἐπίσης Γέργερη Ν. Ἡρακλείου παλαιότερον ἐλειτούργη καὶ συναϊπερισμὸς δασοκτημόνων με τὴν ὀνομασίαν «Συναϊπερισμὸς Δάσος Ρούβα» με 160 μέλη (βλ. Ν. Λάζου: Τὰ Δημόσια Δάση τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1929).

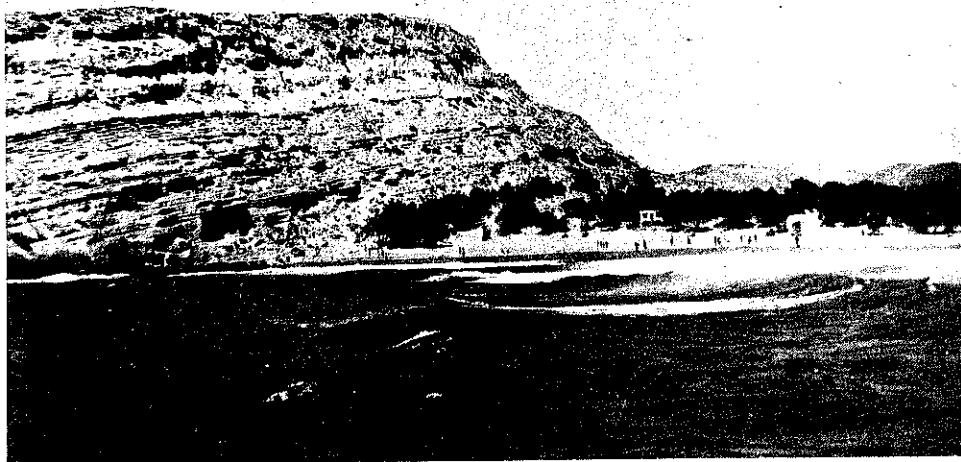
Εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον τοῦ Νομοῦ, τὸ ἀνατολικόν, ὅπου ἡ Δίκη ἡ ὁποία χωρίζει τὸν Νομὸν Ἡρακλείου ἀπὸ τὸν Νομὸν Λασιθίου, συναντῶμεν δάση κυρίως πρίνου. Εἰς τὸ νότιον μέρος πρὸς τὴν περιοχὴν τῶν χωρίων Βιάνος, Βαχός, Ἀμιρά, Πεῦκος καὶ Σύμη ὑπάρχουν καὶ δάση πεύκης, κυπαρίσσου καὶ κέδρου. Ἐνῶ βορειοδυτικὰ τῆς Δίκτης εἰς τὴν περιοχὴν «Ροδακινιές» τοῦ χωρίου Κράσι, σώζεται ἓνα ὠραῖον καὶ μοναδικὸν εἰς τὴν νῆσον δάσος ἀριάς.

Ἀριάς, ἀπὸ τὸ ὠραῖον καὶ μοναδικὸν εἰς τὴν νῆσον δάσος ἀριάς εἰς τὴν θέσιν Ροδακινιές περιοχῆς χωρίου Κράσι Ν. Ἡρακλείου.

Εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ Νομοῦ, ὅπου κυριαρχεῖ ἡ ὄρσειρὰ τῶν Ἀστερουσίω, ξεχωρίζει ἡ ἐμφάνισις τῶν ὀλίγων διασωθέντων πευκοδασῶν ὡς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Κουδομα. Ἀνατολικώτερον εἰς τὴν παραλιακὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Ἀχεντριά διατηρεῖται ἓνα ἐνδιαφέρον δασύλλιον ἐκ φοινίκων. Φοινίκας συναντῶμεν ἐπίσης καὶ εἰς τὴν περιοχὴν Ἀλμυροῦ Ἡρακλείου καὶ Σταλίδος τοῦ χωρίου Χερσόνησος.

Μικρὰς ἐκτάσεως, ἐπίσης, δάση ἐξ εἰδῶν δρυός, κυπαρίσσου, πεύκης καὶ ἄλλων εἰδῶν συναντῶμεν εἰς πολλὰ μέρη τοῦ Νομοῦ.

Τὰ Μάταλα τοῦ Ν. Ἡρακλείου μὲ τὸ ἀσύλλιον ἐξ ἀλμυρικών.

3.9.4. Νομὸς Ρεθύμνης

Ὁ Νομὸς Ρεθύμνης ἔχει σήμερον τὰ ὀλιγώτερα ὑψηλὰ δάση ἐξ ὄλων τῶν Νομῶν τῆς Κρήτης.

Τὸ ὄρος Ἴδη τὸ ὁποῖον δεσπόζει τοῦ Νομοῦ συγκεντρώνει ὄλο σχεδὸν τὸ ἐνδιαφέρον σχετικῶς μὲ τὰ δάση.

Τὰ ὀλίγα ὑπάρχοντα δάση συγκροτοῦνται κυρίως ἐκ πεύκης καὶ πρίνου. Περισσότερον γνωστὸν εἶναι τὸ δάσος τῆς περιοχῆς «Ἀραβάνες» τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀρκαδίου. Συγκροτεῖται ἀποκλειστικῶς σχεδὸν ἐξ ὑψηλῶν πρίνων καὶ καταλαμβάνει ἀρκετὰ μεγάλην ἔκτασιν.

Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἐκτρέφεται ἀριθμὸς χοίρων ἀπὸ τὸ πολύτιμον βελανίδιον, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἐξαιρετικὴ τροφήν.

Θὰ πρέπει ἐπίσης ἰδιαίτερως νὰ σημειώσωμεν ἓνα μοναδικὸν δάσος ἐξ σφενδάμνων εἰς τὴν περιοχὴν «Ζώμυθος» (Ἁγίας Μαρίας) τῶν Ἀνωγείων, τὸ ὁποῖον συναντῶμεν ἀνερχόμενοι ἀπὸ τὰ Ἀνώγεια πρὸς τὸ ὄροπέδιον τῆς Νίδας ἐπὶ τῆς Ἴδης. Βεβαίως λόγῳ τῶν πολλῶν καταστροφῶν τὰς ὁποίας ὑπέστη τὸ δάσος αὐτὸ σήμερον εὐρίσκεται περισσότερο ὑπὸ θαμνώδη μορφήν παρὰ δενδρώδη. Εἶναι γνωστὸν ὅμως ὅτι ὀλόκληρος ἡ περιοχὴ, ὡς λέγει ὁ Darper, βορείως τῆς Ἴδης πρὸς τὸ Ἡράκλειον ἦτο ἓνα ἀπέραντο δάσος εἰς τὸ ὁποῖον προφανῶς ἐπεκράτη ἡ σφένδαμνος. Ἴδη σήμερον αἱ ἄλλοτε ἔντονα κατα-

Ἀποψὶς ἐκ τῶν ἐκτεταμένων ἐκτάσεων μὲ θαμνώδη ὑπολείμματα, λόγω διαφόρων δυσμενῶν ἐπιδράσεων, Κρητικῆς Σφενδάμνου εἰς τὰς βορείας κλιτεῖς τοῦ ὄρους Ἴδη, θέσις Ξηρολίμνη κ.λ.π. τῆς περιοχῆς τοῦ χωρίου Ζωνιανὰ Ν. Ρεθύμνης.

Καλῶς ἀνεπτυγμένα πρεμνοβλαστῆματα πρίνου εἰς πρινοδάση τῆς Ἴδης, θέσις Ρουσαλίμνη τῆς περιοχῆς Δήμου Ἀνωγείων Ν. Ρεθύμνης.

στροφαί έχουν εκλείψει, ή δὲ πίεσις ἐκ τῆς κτηνοτροφίας, ἔχει περιορισθῆ, κατόπιν δὲ καὶ τῶν λαμβανομένων μέτρων προστασίας πολὺ σύντομα ὁλόκληρος ἡ περιοχή μπορεί νὰ ἀποτελῆ ἓνα θαυμασίον δάσος σφενδάμων.

Εἰς τὴν περιοχὴν ἐπίσης «Βαρσαμὸ» καὶ «Ροῦβα» (βόρειον τμήμα) τῶν Ἀνωγείων σώζονται σήμερα καὶ ἀπολιθωμένα τμήματα κορμῶν καὶ πρέμνα ἰδίως κυπαρίσσου, κέδρου κ.λπ., ἐκ τῶν ἄλλοτε πλουσίων δασῶν τῆς περιοχῆς.

Αἱ πληροφορίαι αὗται, προερχόμεναι ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς, παρὰ τὰς ἐπανελημμένας περιοδείας εἰς τὴν ἐν λόγω περιοχὴν δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐπαληθευθοῦν.

Ἴσως, αἱ πληροφορίαι αὗται, νὰ προέρχωνται ἐξ ὑπάρξεως εἰς ἀπομεμακρυσμένα τινὰ σημεῖα παλαιῶν τινῶν ὑπολειμμάτων κορμῶν καὶ πρέμνων διαφόρων εἰδῶν ἐκ τῶν ἀπαντωμένων εἰς τὴν περιοχὴν, ὡς πρίνου κ.ἄ.

Εἰς τὰς νοτίας ἐπίσης κλιτεῖς τῆς πανύψηλης Ἰδης, πρὸς τὸ Λυβικὸν πέλαγος, συναντῶμεν δάση ἐκ πρίνων καὶ πεύκης μικρὰς ἐκτάσεως, ὡς εἰς τὴν περιοχὴν τῶν χωρίων Κουροῦτες, Φουρφουρᾶ κ.λπ.

Ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν ἐπίσης τὰ μικρὰς ἐκτάσεως δάση τῆς περιοχῆς τῆς Ι.Μ. Ἀρκαδίου ἐξ εἰδῶν δρυός, κουκουναριάς καὶ ἄλλων εἰδῶν. Ἐπίσης τῆς περιοχῆς νοτίως τῆς πόλεως Ρεθύμνης ἐκ βελανιδέας καὶ ἰδίως τὸ μοναδικὸν εἰς τὴν νῆσον δάσος-ἄλσος, ἐκ πεύκων, τοῦ Δήμου Ρεθύμνης.

Καὶ ἀκόμη ἔχομεν καὶ τὴν παρουσίαν τοῦ φοίνικος ὡς εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Κουρταλιώτη εἰς τὸ Λυβικὸν πέλαγος παρὰ τὴν Ι. Μ. Πρέβελη, καὶ εἰς τὴν περιοχὴν Φοινικιά τοῦ χωρίου Σελιά. Καὶ ἀκόμη ἄρκετὰ μικρὰς ἐκτάσεως δάση ἐκ βελανιδέας, κυπαρίσσου, πρίνου, κ.λπ.

88 Ἀποψις ἐκ τῶν θαυμασίων πρινοδασῶν εἰς τὰς δυτικὰς κλιτεῖς τοῦ ὄρους Ἰδῆ, περιοχὴν Ι. Μ. Ἀρκαδίου Ν. Ρεθύμνης (θέσις Πολεμιστηρίδι κ.λπ.).

Τὸ φοινικόδασος Πρέβελη, εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Κουρταλιώτη τῆς περιοχῆς Ι. Μ. Πρέβελη Ν. Ρεθύμνης.

Ἡ ἱστορικὴ κυπάρριος τῆς Ι. Μ. Ἀρκαδίου Ν. Ρεθύμνης.

3.9.5. Νομός Χανίων

Τὰ Λευκὰ ὄρη τὰ ὁποῖα δεσπόζουν τοῦ Νομοῦ Χανίων ἔχουν κληρονομήσει ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ πλούσια δάση τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

Τὰ σημερινὰ δάση τοῦ Νομοῦ συγκροτοῦνται κυρίως ἐκ κυπαρίσσου μὲ σχετικῶς μικρὰν συμμετοχὴν πεύκης, πρίνου καὶ ἄλλων εἰδῶν.

Εἰς μὲν τὰς βορείας κλιτεῖς τῶν Λευκῶν Ὀρέων ἀπαντῶνται δάση ἐκ κυπαρίσσου καὶ πρίνου, ἐνῶ τὰ δάση τῶν νοτίων κλιτεῖων συγκροτοῦνται ἐκ κυπαρίσσου, πρίνων καὶ πεύκης.

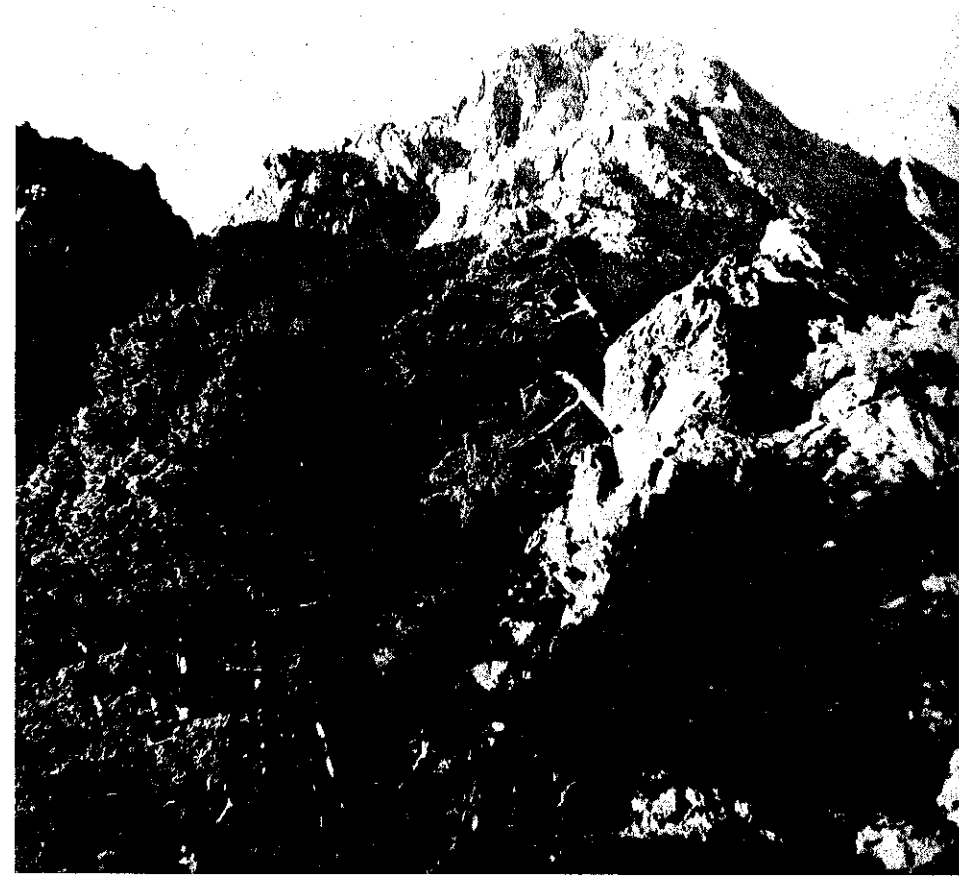
Σπανιωτέρα γενικῶς εἶναι ἡ ἐμφάνισις εἰς τὸν Νομὸν τῆς βαλανιδέας, τοῦ κέδρου, τῆς σφενδάμνου καὶ ἄλλων.

Τὰ περισσότερον γνωστὰ δάση ὑπάρχουν εἰς τὰς περιοχὰς τῶν χωρίων Σούγια, Ἁγ. Ρουμέλη, Ἁγ. Ἰωάννης καὶ Ἀνώπολις. Μικροτέρας ἐκτάσεως δάση συναντῶνται εἰς τὰς περιοχὰς ὄλων σχεδὸν τῶν χωρίων τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται περίξ τοῦ ὄρειου συγκροτήματος τῶν Λευκῶν Ὀρέων.

Ἡ περισσότερον γνωστὴ ὁμως περιοχὴ τοῦ ὄρειου αὐτοῦ συγκροτήματος εἶναι, ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἀκόμη, ἡ περιοχὴ τοῦ «Φαραγγιοῦ τῆς Σαμαριάς» μὲ θαυμάσια καὶ σπάνια εἰς κάλλος δάση ἐξ αἰωνοβίων κυπαρίσσω, πεύκων,

90 Ἡ εἴσοδος τοῦ περιφήμου Φαραγγιοῦ τῆς Σαμαριάς Ν. Χανίων, θέσις Ξυλόσκαλο ὕψομ. 1.200 μ., τὴν ὁποῖα φράσει ὁ πανύψηλος καὶ θρυλικὸς Γκίγκιλος.

Ὁ Θρυλικὸς Γκίγκιλος ὁ ὁποῖος φράσει τὴν εἴσοδο τοῦ θαυμασίου φαραγγιοῦ τῆς Σαμαριάς καὶ δημιουργεῖ ἔντονον συγκίνησιν εἰς κάθε ἐπισκέπτην.

πλατάνων, πρίνων κ.λπ. τὰ ὁποῖα ὀλοκληρώνουν τὴν σπάνια ὀμορφιὰ τοῦ θαυμασίου τοπίου⁷².

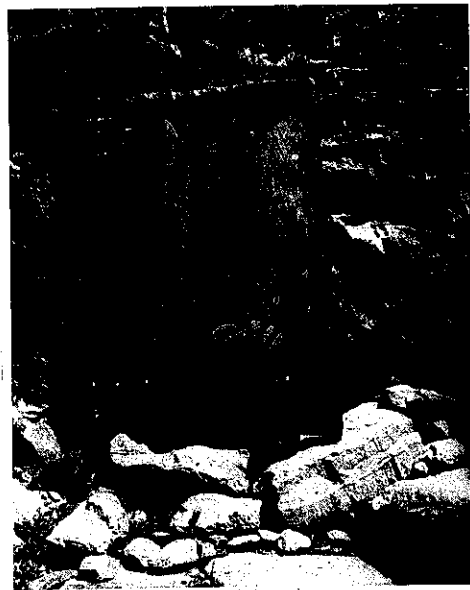
Τέλος ξεχωριστὴν θέσιν κατέχουν τὰ δάση ἐκ καστανέας, τὰ μοναδικὰ τῆς νήσου καὶ τὰ ὁποῖα ἀπαντῶνται εἰς ἀρκετὰ χωρία τοῦ Νομοῦ ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, ἐκμεταλευόμενα κυρίως διὰ τοὺς καρπούς των.

Καὶ εἰς τὸν Νομὸν Χανίων ἐκτὸς τοῦ ὄρειου συγκροτήματος τῶν Λ. Ὀρέων καὶ εἰς τὴν ὑπόλοιπον ἔκτασιν τοῦ Νομοῦ συναντῶμεν ἀρκετὰ δάση μικρὰς ἐκτάσεως ἐκ κυπαρίσσου, πρίνου, κ.λπ.

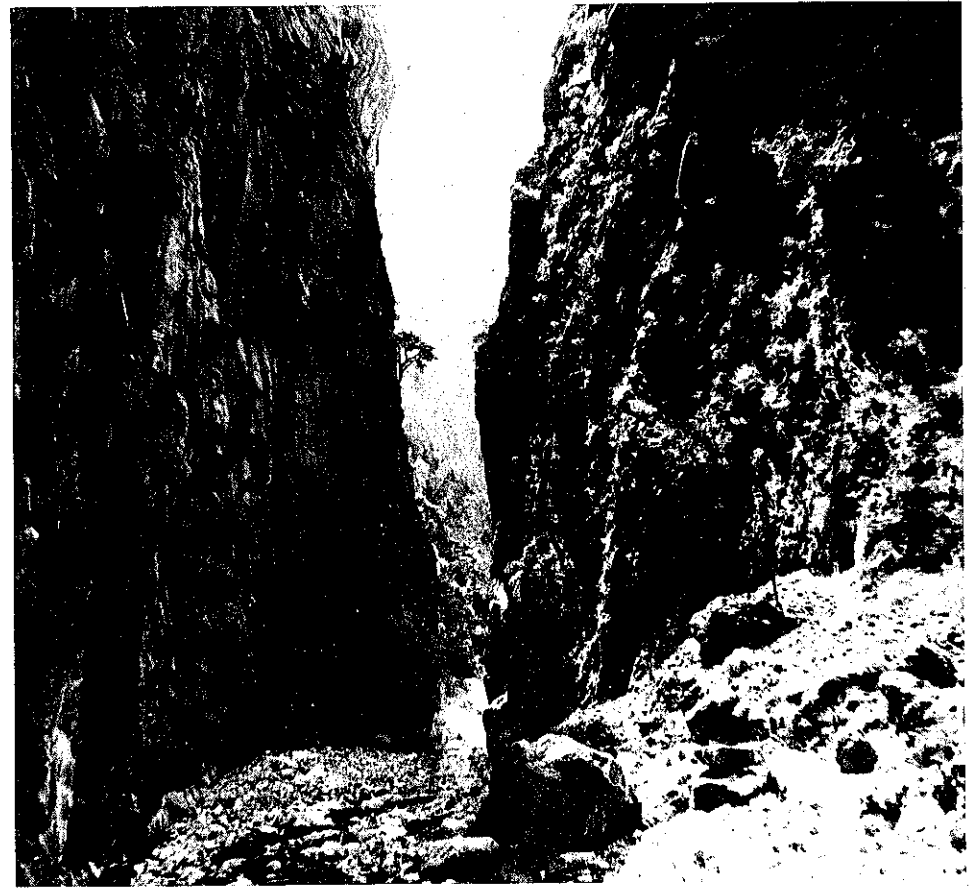
72. Ἡ περιοχὴ τοῦ Φαραγγιοῦ τῆς Σαμαριάς ἐκτάσεως 48.500 στρεμμάτων ἐκηρύχθη διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 781/6-11-1962 Β. Δ/τος (Φ.Ε.Κ. 200, Α', 1962) ὡς ἐτροποποιήθη διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 74/15-2-1964 (Φ.Ε.Κ. 33, Α', 1964) Ἐθνικὸς Δρυμὸς, κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ Α.Ν. 856/1937. Ἐπίσης διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 295/7-5-1971 Β. Δ/τος (Φ.Ε.Κ. 87, Α', 1971) ἀπενεμήθη εἰς τὸν Ἐθνικὸν Δρυμὸν Σαμαριάς δίπλωμα προστασίας τῆς φύσεως, κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ ὑπ' ἀριθ. 871/1971 Ν. Δ/τος (Φ.Ε.Κ. 79, Α', 1971) «περὶ ἀπονομῆς διπλώματος προστασίας τῆς φύσεως εἰς ἔθνικους δρυμοὺς οἱ ὁποῖοι παρουσιάζουν γενικώτερον ἐπιστημονικὸν καὶ τουριστικὸν ἐνδιαφέρον».

Περὶ τοῦ Φαραγγιοῦ τῆς Σαμαριάς, ἴσθι περιγραφή, ἱστορία, τουρισμὸς κ.λπ., βλ. ἔργον μου: Τὸ Φαράγγι τῆς Σαμαριάς, Ἀθήνα 1977.

Εικόνα τῆς Ὁσίας Μαρίας, με χρονολογία 1740, ἀπὸ τὸ ἐκκλησάκι τῆς Ὁσίας Μαρίας πλησίον τοῦ Οἰκισμοῦ Σαμαριά ἐντὸς τοῦ φαραγγιοῦ. Ἐκ τῆς ὀνομασίας δὲ «Ὁσία Μαρία» ὡς γνωστὸν προέρχεται καὶ ἡ ὀνομασία Σαμαριά (Ὁσία Μαρία — Σία Μαρία — Σαμαριά).

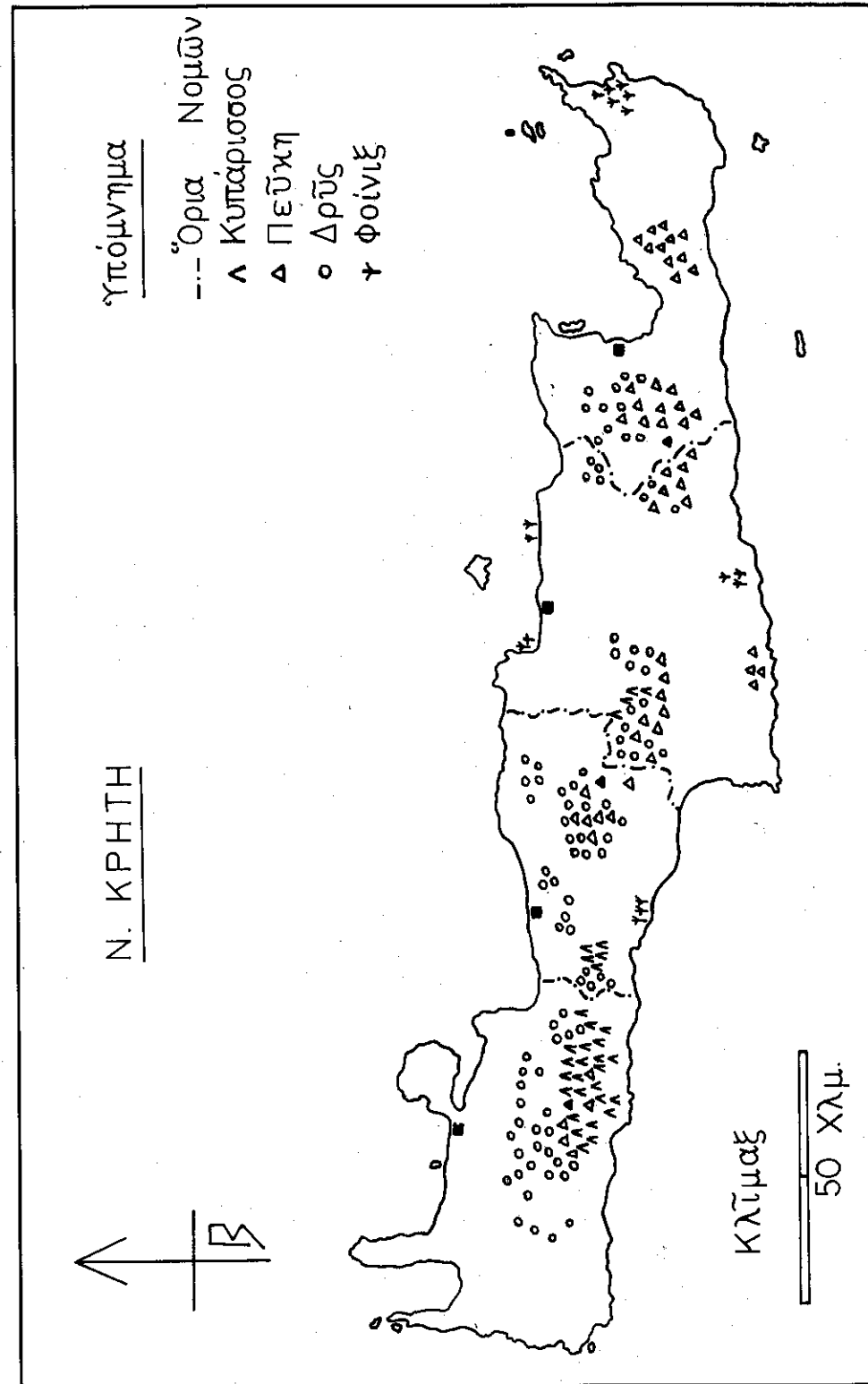
Κατεβαίνοντας τὸ φαράγγι τῆς Σαμαριάς ἀνάμεσα ἀπὸ πανύψηλα πεῦκα καὶ θαυμάσια τοπία. Τὸ πευκόδενδρο εἰς τὸν κορμὸν τοῦ ὁποίου διακρίνεται τὸ γράμμα Σ ἔχει ἐπιλεγεί ὡς «σπορεύς», διὰ τὴν συλλογὴν σπόρων.

Οἱ ξακουστὲς «Πόρτες» τοῦ φαραγγιοῦ τῆς Σαμαριάς. Τὸ πλέον στενὸ σημεῖον τοῦ φαραγγιοῦ, πλάτος 3 μέτρα καὶ κατακόρυφον ὕψος περίπου 600 μέτρα.

Ἡ ἐξοδος τοῦ Φαραγγιοῦ τῆς Σαμαριάς, εἰς τὸ Λιβικὸν πέλαγος, παρὰ τὸ χωρίον Ἁγ. Ρουμέλη ὅπου καὶ ἡ ἀρχαία πόλις Τάρρα.

4. ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΔΑΣΩΝ

4.1. Γενικά

Τὸ Δάσος δὲν εἶναι ξένον καὶ ἀσχετον πρὸς τὸν ἄνθρωπον, συνδέεται ἄμεσα μετὰ τούτου, εἰς βαθμὸν μάλιστα ποῦ καὶ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐξαρτᾶται ὑπὸ τοῦ δάσους.

Τὸ δάσος μακρὰν ἄλλοτε τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπετέλε τὸ λεγόμενον φυσικὸν ἢ παρθένον δάσος. Ὁ ἄνθρωπος ὄμως ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς ἐμφάνισέως του, συνεδέθη ἄμεσα μετὰ τὸ δάσος.

Οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς νήσου εὗρον ταύτην καλυμμένην μετὰ ἀπέραντα καὶ πλούσια δάση καὶ ἴσως ταῦτα νὰ συνετέλεσαν μεγάλως εἰς τὸν ἐποικισμὸν τῆς νήσου τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καὶ μάλιστα πολὺ ἐνωρίτερον ἐξ ἄλλων γειτονικῶν νήσων καὶ περιοχῶν.

Μὲ τὰ δάση ἐκεῖνα ἴσως συνέδεσαν οἱ πρῶτοι κάτοικοι καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν ὑπαρξίν των. Καὶ τοῦτο πιθανὸν νὰ μὴν εἶναι τολμηρὸν οὐδὲ καὶ νὰ ἀποτελῇ τυχαῖον γεγονός, διότι τὰ δάση τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦσαν τὰ μόνα ποῦ μπορούσαν νὰ προσφέρουν εἰς τοὺς κατοίκους, τροφὴν, στέγην, προστασίαν καὶ τὰ μέσα διὰ τὴν ζωὴν καὶ ἐν συνεχείᾳ διὰ τὴν πρόοδον καὶ τὸν πολιτισμὸν του.

Καὶ δὲν ἦτο ἡ προσφορὰ αὐτῆ τῶν δασῶν, πρὸς τοὺς κατοίκους, ἡ μόνη. Συνέχισαν νὰ προσφέρουν τὰς πολλὰς, ποικίλας, ἀμέσους καὶ ἐμμέσους προσφορὰς πρὸς τὸν ἄνθρωπον.

Ἡ ἐπέμβασις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν πρωτόγονον μορφήν τοῦ δάσους (φυσικὸν ἢ παρθένον) διὰ τὴν ἱκανοποίησιν διαφόρων ἀναγκῶν τοῦ ἀπεμάκρυνεν τοῦτο ἀπὸ τὴν φυσικὴν του κατάστασιν. Καὶ προσαρμοζόμενον τὸ δάσος εἰς τὰς ἐπιθυμίας τοῦ ἀνθρώπου μετετρέπη εἰς τὸν ἀποκαλούμενον οἰκονομικὸν δάσος.

Οὕτω ἐκτὸς τῆς φυσικῆς του σημασίας, τοῦ φυσικοῦ του προορισμοῦ καὶ ρόλου ἐντὸς τοῦ ὅλου συγκροτήματος τῆς φύσεως, ἀποκτᾶ καὶ τὴν οικονομικὴν ἐν γένει διὰ τὸν ἄνθρωπον σημασίαν.

Αἱ περισσότεραι καὶ βασικώτεραι ἀνάγκαι τοῦ ἀνθρώπου, ἐκαλύπτοντο, καλύπτονται καὶ θὰ συνεχίσουν νὰ καλύπτονται ἐκ τῶν δασῶν. Καὶ γενικῶς αὕτη ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀμέσως ἢ ἐμμέσως συνδέεται ἢ μᾶλλον ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ δάσος.

Τὴν μεγάλην σημασίαν τοῦ δάσους διὰ τὸν ἄνθρωπον διαπιστώνει τις ὄχι μόνον ἐὰν ἀσχοληθῇ μετὰ τὸ δάσος, ἀλλὰ καὶ μετὰ ἓνα βλέμμα γύρω του. Τὸ κάθε τι ἔχει σχέσιν τινὰ μετὰ τὸ δάσος.

Δύνανται δὲ αἱ ἐκ τῶν δασῶν ὠφέλειαι νὰ διακριθοῦν εἰς ἀμέσους ὠφελείας ἢτοι αἱ ἀφορώσαι τὰ διάφορα ἐκ τῶν δασῶν ἀπολαμβάνόμενα κύρια καὶ δευτερεύοντα δασικὰ προϊόντα καὶ εἰς ἐμμέσους τοιαύτας, ὡς εἶναι ἡ προστατευτικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἡ εὐνοικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν ὀρεινῶν ρευμάτων καὶ ὑπογείων ὑδάτων, ὡς καὶ ἡ τοιαύτη ἐπὶ τοῦ κλίματος, αἱ ὑγιειναί, αἰσθητικαί, κοινωνικαὶ ὠφέλειαι κ.λπ.

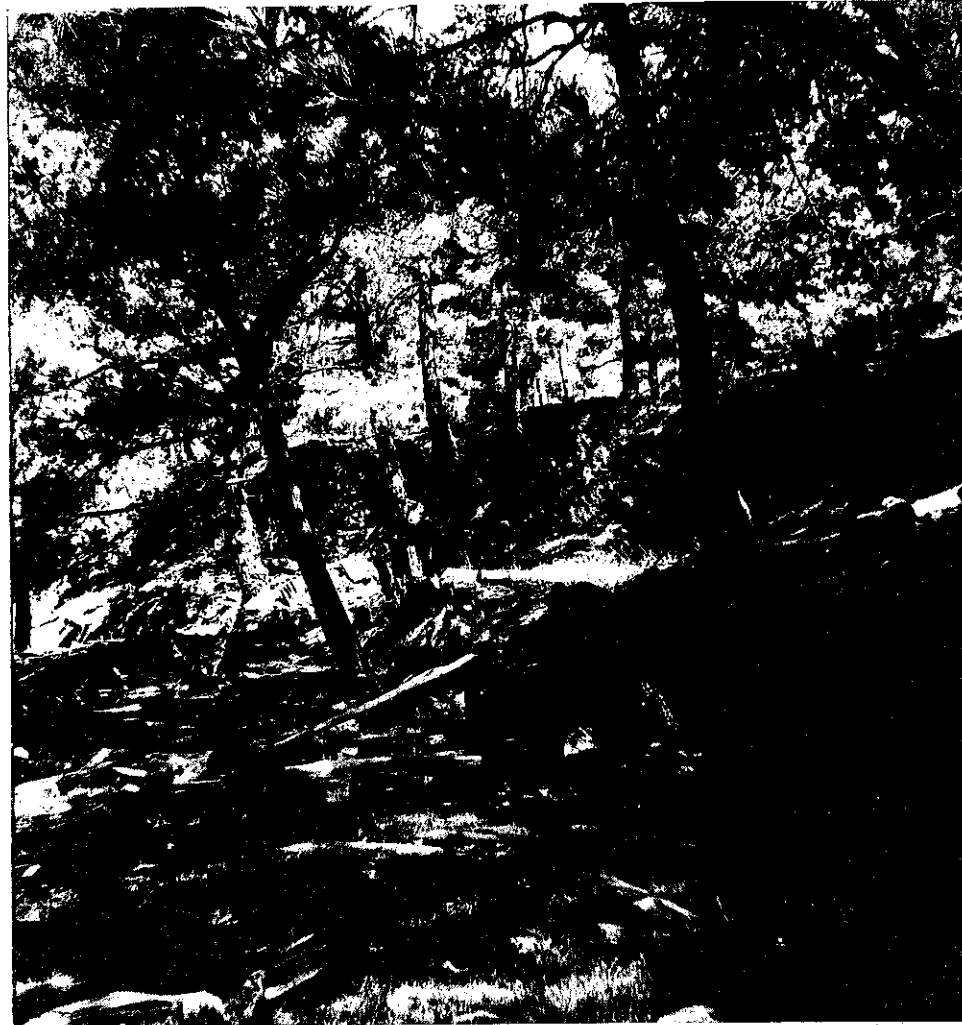
Εἶναι γνωσταὶ ὅμως, αἱ, τεραστίας σημασίας, ὠφέλειαι καὶ προσφοραὶ τῶν δασῶν πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀνεγνωρισμένη ἢ ὑψίστη ἀξία τούτων διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ δι' ἓναν τρόπον γενικώτερον.

Διὰ τοῦτο, κατωτέρω, θέλομεν ἀσχοληθῆ ἰδιαίτερος μόνον μετὰ τὴν σημασίαν τῶν δασῶν τῆς νήσου ὡς ἐκδηλοῦται αὕτη εἰς τὰς διαφόρους ἐκδηλώσεις καὶ δραστηριότητας τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων διὰ μίαν συνοπτικὴν παρουσίαν τῆς συμβολῆς τῶν δασῶν καὶ τῆς ἀξίας των ἐν γένει.

4.2. Τὰ δάση καὶ ἡ φυτική παραγωγή

Ἀπὸ τῆς ἐμφάνισews τῶν πρώτων κατοίκων εἰς τὴν νῆσον τὰ δάση τοὺς προσφέρουν τὰ πολλά, ποικίλλα καὶ εἰς ἀφθονες ποσότητες δασικά προϊόντα, ἀπαραίτητα καὶ μοναδικὰ τότε, τόσοσν διὰ τὴν πρόοδόν των, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἐπιβίωσίν των ἀκόμη.

Ἡ καύσιμος καὶ οἰκοδομήσιμος ξυλεία μαζί με τοὺς καρποὺς τοὺς ὁποίους παρήγαγον τὰ δάση ἦσαν ἀπὸ τὰ πρώτα δασικά προϊόντα τὰ ὁποῖα εἶχον ἀνάγκη οἱ κάτοικοι.

96 Ὑπολείμματα μεγάλης ἐγκαταστάσεως ὑδροπρίνου ἐντὸς τοῦ φαραγγιοῦ τῆς Σαμαριάς καὶ νοτιῶς τοῦ οἰκισμοῦ Σαμαριά, ὅπου γίνονταν ἐπεξεργασία ξυλείας τῆς περιοχῆς.

Σχετικῶς ὁ Β. Ψιλλάκης παρατηρεῖ τὰ κάτωθι:

«Οὕτω νεωτέρας οὔσης τῆς δημιουργίας τῆς νήσου, οἱ πάμπρωτοι αὐτῆς οἰκιστὰι ἀνετρέφοντο καὶ ἐνεδιητῶντο ἐν τοπίοις ὑψιδιαίτοις καὶ παντέρπνοις ἐν μέσω πλουσίας φυτικῆς καὶ δασικῆς βλαστήσεως, παρθένου ἄντρος ἐπὶ τοῦ ἐδάφους αὐτῆς καὶ πάντοθεν διαπνεομένου, πλεονεκτημάτων, ἅπερ ἐδώρησεν εἰς τὴν νεότευκτον γῆν μετὰ δαμιλείας φύσις καὶ θέσις». (Ἱστορία τῆς Κρήτης, Ἀθῆναι 1909, σελ. 20).

Αἱ ἀνάγκαι ὅμως τῶν κατοίκων, εἰς δασικά προϊόντα, συνεχῶς ἤξανον. Τὰ δάση συνέχισαν νὰ καλύπτουν τὰς δημιουργουμένας ἀνάγκας.

Οὕτω φθάνομεν εἰς τὴν Μινωικὴν περίοδον, τὸ μέγα αὐτὸν σταθμὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νήσου, καὶ τὰ δάση καλύπτουν τὰς τεραστίας ἤδη ἀνάγκας εἰς δασικά προϊόντα τῶν κατοίκων τῆς νήσου οἱ ὁποῖοι φθάνουν τοὺς 1.000.000 - 1.500.000, κατὰ τινὰς δὲ ἴσως καὶ 2.000.000 ⁷³.

Αἱ ἀνάγκαι γενικῶς τῆς νήσου κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν πραγματικὰ ἦσαν τεράστια καὶ κυρίως εἰς ξυλείαν, καύσιμον, οἰκοδομήσιμον, ναυπηγήσιμον κ.λπ.

Ἦδη εἰς τὴν νῆσον λειτουργοῦν ναυπηγεῖα, ἐργοστάσια, ξυλουργία καὶ πολλὰ ἄλλα βιοτεχνικὰ ἢ βιομηχανικὰ ἐγκαταστάσεις αἱ ὁποῖαι ὡς πρώτην ὕλην εἶχον ξυλείαν ἐκ τῶν δασῶν τῆς νήσου. Πολλὰ ἐργαστήρια ξυλουργικῆς εἶχον ἐγκατασταθῆ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς διαφόρους πόλεις, ὡς εἰς Γουρνιά, Ζάκρον, Κνωσόν, Νίρον Χάνι, Φαιστόν κ.ἄ. εἰς τινὰς πόλεις δὲ ὡς εἰς Γουρνιά κ.ἄ. ἐλειτούργουν ἐπιπλοποιεῖα καὶ λεπτοξυλουργεῖα. Ἡ κατεργαζομένη ξυλεία ἦτο κυρίως κυπαρισσοξυλεία, προφανῶς ἐκ τῶν δασῶν τῆς γύρω περιοχῆς των.

Ἐκ τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης, ἐπίσης ἔχουν ἔλθῃ εἰς φῶς καὶ διάφορα ὕλοτομικὰ καὶ ξυλουργικὰ ἐργαλεῖα, ὡς εἶναι οἱ γνωστοὶ πελέκεις, οἱ ὁποῖοι ἦσαν, ὡς παρατηρεῖ ὁ Σπ. Μαρινάτος, ζητήσεως καὶ φήμης παγκοσμίου, οἱ μεγάλοι πρίονες χειριζόμενοι ὑπὸ δύο ἀτόμων κ.λπ. εὐρεθέντες εἰς διαφόρους πόλεις τῆς νήσου ὡς εἰς Γουρνιά, Ζάκρον καὶ ἄλλοι ⁷⁴.

Ἡ πλέον ὅμως ἐν χρήσει ξυλεία ἦτο ἡ τῆς κυπαρίσσου, ἐκ τῶν ἀπεράντων δασῶν τὰ ὁποῖα ἐκτείνοντο εἰς ὀλόκληρον τὴν νῆσον. Ἡ κυπαρισσοξυλεία ἐχρησιμοποιεῖτο εὐρύτατα ἰδίως εἰς τὴν οἰκοδομικὴν καὶ ναυπηγικὴν.

Ἀπὸ τὰς προχείρους καλύβας ἕως τὰς περιφήμους κατασκευὰς τῶν ἀνακτόρων τῆς νήσου καὶ τῶν πόλεων, ὡς περιγράφονται ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων, ἔχομεν εὐρυτάτην καὶ μοναδικὴν σχεδὸν χρῆσιν τῆς ξυλείας κυπαρίσσου. Περιφῆμοι εἶναι οἱ γνωστοὶ κίονες τῶν ἀνακτόρων Κνωσσοῦ, Μαλίων, Φαιστοῦ κ.λπ. ἐκ κυπαρίσσου, οἱ ὁποῖοι ἐδημιούργησαν ἴδιον ἀρχιτεκτονικὸν ρυθμὸν, τὸν λεγόμενον «ρυθμὸν Μινωικοῦ κίονος», μεῖωσιν τῶν ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω.

Ἐπίσης οἱ λάρνακες καὶ σαρκοφάγοι, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκλείοντο οἱ νεκροὶ κατὰ τὸ πλεῖστον κατεσκευάζοντο ἀπὸ ἐγκάρδιον ξύλον κυπαρίσσου ⁷⁵.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ναυπηγήσιμος ξυλεία προήρχετο κυρίως ἐκ τῶν δασῶν κυπαρίσσου τῆς νήσου, τὰ ὁποῖα τροφοδοτοῦν μεῖωσιν τῶν ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω. Πολλὰ ναυπηγεῖα τῆς νήσου καὶ συμβάλουν νὰ φθάσωμεν ἀπὸ τὰ κοιλινομένα σὲ κορμούς δένδρων μονόξυλα (πιρόγες) εἰς τὴν κατάρτισιν ὑπὸ τοῦ Μίνωος τοῦ πρώτου στόλου. Τοῦ ὀνομαστοῦ στόλου τῆς «Κρητικῆς Θαλασσοκρατίας», περὶ τοῦ ὁποίου ὀμιλοῦν ὁ Θουκυδίδης (Θουκυδ. 1, 4), ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (Δ' ΙΧ παρ. 3 καὶ Ε' LXX VIII παρ. 2-3), ὁ Ἡρόδοτος (Ἱστορία Γ' 122) κ.ἄ. Ὁ στόλος οὗτος ἀπετέλη τὰ ξύλινα τείχη τῆς νήσου καὶ διὰ τοῦτο αἱ πόλεις τῆς Κρήτης δὲν ἦσαν ὄχυρωμένα.

Οἱ περισσότερον ὀλοκληρωμένες ἐγκαταστάσεις λιμένων μετὰ ναυπηγείων κατὰ τὴν Μινωικὴν περίοδον, ἀπεκαλύφθησαν εἰς τοὺς Ἀγ. Θεοδώρους Ἡρακλείου, εἰς τὰς προσβάσεις τοῦ ποταμοῦ Καίσαρος πλησίον τοῦ Ἡρακλείου εἰς τὴν Ἀμνισσό, εἰς τὰς νήσους Ψεῖρα καὶ ἐναντι τούτων εἰς θέσιν Μόχλοι, εἰς τὸ Ρέθυμνον, τὴν Ζάκρω, τὴν νῆσον Δία ἐναντι τοῦ Ἡρακλείου, ἡ ὁποῖα ἀπετέλη καὶ τὸν βασικὸν ναύσταθμον τοῦ Κρητικοῦ ναυτικοῦ κ.ἄ.

73. Περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης βλ. καὶ κατωτέρω εἰς κεφ. 4.11. (Τὰ δάση καὶ ὁ πολιτισμός).

74. Βλ. Σπ. Μαρινάτου «Ἀρχαῖος Κρητικὸς Πολιτισμός» Ἀθῆναι 1927, σελ. 80.

75. Βλ. σχ. Π. Γρίσπου «Δασικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος» Ἀθῆναι 1973, ἐκδ. Ὑπ. Ἐθν. Οἰκ. — Γεν. Δ/σεως Δασῶν, κ.ἄ.

Θα πρέπει επίσης να σημειωθῆ ὅτι ἡ πρώτη ὕλη τῶν ὑπαρχόντων ὀργανωμένων ναυπηγείων τῆς Κρήτης ὡς καὶ τῶν πολλῶν παρομοίων μικροεγκαταστάσεων ἦτο ξυλεία ἰδίως κυπαρίσσου. Ὑπολογίζεται μάλιστα ὅτι διὰ τὴν κατασκευὴν ἑνὸς πλοίου ἀπαιτοῦντο περίπου 4.000 κορμοὶ κυπαρίσσου, ποῦ σημαίνουν τὴν ὑλοτομίαν ἀντιστοίχου ἀριθμοῦ δένδρων κυπαρίσσου.

Εἰς τὴν ναυπηγικὴν ἐκρησιμοποιεῖτο ἐπίσης καὶ ξυλεία πεύκης καὶ πλατάνου διὰ τὰ ἐσωτερικὰ μέρη τῶν πλοίων, ὡς ἀναφέρει ὁ Πλάτων (Νόμοι Δ' 755 C).

Ἐκτὸς ὅμως τῆς παραγωγῆς τῶν μεγάλων ποσοτήτων διαφόρων δασικῶν προϊόντων καὶ ἰδίως ξυλείας, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, αἱ ὁποῖαι ἀπαιτοῦνται διὰ τὰς ἰδίας ἀνάγκας τῆς νήσου, ἔχομεν καὶ τὰ παραγώμενα δασικὰ προϊόντα πρὸς ἐξαγωγήν.

Καὶ ἐκ τῶν ἐξαγωμένων δασικῶν προϊόντων ἡ ξυλεία, μάλιστα δὲ ναυπηγίσιμος ξυλεία κυπαρίσσου, ἦτο τὸ κυριώτερον εἶδος. Αἱ εὐρεθεῖσαι διάφορα ἐπιγραφαὶ ὡς εἰς Ἀθήνας, Δῆλον, Ἐπίδαυρον καὶ τὰ ναυπηγεῖα ὅλης τῆς Ἑλλάδος μᾶς φανερώνουν τὴν εὐρυτάτην διάδοσιν καὶ χρησιμοποίησιν ξυλείας ἐκ Κρήτης, ἰδίως ξυλείας κυπαρίσσου.

Σχετικῶς ὁ George Thomson, ὁμιλῶν περὶ τῶν ὑπαρχόντων ἄλλοτε δασῶν εἰς τὴν νῆσον παρατηρεῖ:

«... ἡ ἀφθονία τῆς ξυλείας καὶ τὰ καλὰ λιμάνια βοηθοῦσαν τοὺς νησιώτες, στήν πάρα πολὺ πανάρχαιη ἐποχὴ, νὰ ἐκμεταλλεῦον τὴ θάλασσίνη τους θέσει».

(Ἡ Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Κοινωνία τὸ Προϊστορικὸ Αἶγαῖο, μετ. Γ. Βιστάκη, ἔκδ. Ἰνστ. Ἀθηνῶν, ἐκ τῆς Βας ἔκδ. 1954, σελ. 7).

Τοιαύτη δὲ μεγάλη ποσότης ἐξήγετο ὥστε ἀπετέλη κύριον προϊόν τοῦ ἀναπτυχθέντος διεθνoῦς ἐμπορίου, ἰδίως μετὰ τῆς Αἰγύπτου καὶ Παλαιστίνης. Οἱ στόλοι τῆς Αἰγύπτου, Παλαιστίνης καὶ τῶν Φοινίκων ἐναυπηγοῦντο μὲ Κρητικὴν ξυλείαν κυπαρίσσου.

Ὁ Pendlebury⁷⁶ ἀναφέρει ὅτι ὁ Φαραὼ τῆς Αἰγύπτου Τούθμωσις III (1501 - 1447 π.Χ.) προμηθεύεταν ἀπὸ τοὺς Κρητικοὺς (Keftiu) ξυλεία ἐκ τῶν δασῶν τῆς Κρήτης διὰ τὴν ναυπήγησιν τῶν πλοίων του.

Ξυλεία Κρητικῆς κυπαρίσσου οἱ Αἰγύπτιοι, ἐπίσης, ἐκρησιμοποιοῦν εἰς τὰ φέρετρα τῶν νεκρῶν.

Ἡ ξυλεία κρητικῆς κυπαρίσσου ἐκρησιμοποιεῖτο εὐρύτατα εἰς πολλὰς περιοχὰς ἐκτὸς τῆς νήσου.

Περισσότερον γνωστὴ περιοχὴ τῆς Κρήτης διὰ τὰ πλούσια δάση τῆς, ἰδίως λόγω τῆς ἐντόνου ἐκμεταλλεύσεως καὶ τῆς παραγωγῆς μεγάλων ποσοτήτων ξυλείας, κυρίως κυπαρίσσου, ἀλλὰ καὶ ἄλλων δασικῶν προϊόντων, ἦτο ἡ περιοχὴ τῆς ἀρχαίας πόλεως Τάρρας, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ σημερινοῦ χωρίου Ἀγία Ρουμέλη παρὰ τὴν ἐξοδὸν τοῦ φαραγγιοῦ τῆς Σαμαριάς.

Ἐκ τῆς περιοχῆς αὐτῆς παρήγετο καὶ ἐξήγετο ναυπηγίσιμος ξυλεία, φλοιὸς καὶ κίονες οἱ ὁποῖοι ἀπεστέλλοντο καὶ εἰς τὴν Τίρυνθα, Μικῆνας καὶ Τροία.

Σχετικῶς ὁ Μ. Δέφνερ παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς:

«Δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ δεχθῶμεν, ὅτι εἰς τὸ παράλιον τῆς Τάρρας ἢ ὀλίγον βορειότερον, μετὰ τὰς τρεῖς πόρτας, ὅπου σήμερον εἶναι τὸ χωρίον Σαμαριά — ἐκεῖ κατ' ἐμὲ θὰ ἦτο εἰς τὴν ἀρχαιότητα τὸ χωρίον Καινῶ, καινούργιο χωριὸν — θὰ ἀνεπτύχθη ἡ βιομηχανία παραγωγῆς κυπαρίσσου κίωνων μὲ ὠρισμένα ὕψη καὶ πάχη, καὶ ὅτι οἱ κίονες οὗτοι ἐφορτώνοντο εἰς τὸν λιμενίσκον τῆς Τάρρας καὶ ἐκεῖθεν θὰ ἐξήγοντο εἰς ἄλλα μέρη τῆς Κρήτης εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν...».

(Ὀδοιπορικαὶ ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴν Δυτικὴν Κρήτην, Ἀθήναι 1928, σελ. 226)

76. Βλ. J. D. S. Pendlebury «The archaeology of Crete» New York 1963, σελ. 6. Πρβλ. Στ. Σπανάκη «Ἡ Κρήτη» τ. Β', σελ. 1.

Περὶ τῆς μεγάλης ἐξαγωγικῆς ξυλείας εἰς τὴν Αἴγυπτον βλ. Dr. R. Precherrn, *Einflusse der Egeaischen Kultur auf Egypten und Palöstinem*. V. Lichemberg, σελ. 15. Πρβλ. Γ. Ι. Μαρκοπούλου: Ἡ Μινωικὴ Δημοσία Οἰκονομία, περ. Ἀμάθεια, ἔτος ΣΤ' Ἰουλ. - Δεκ. 1975, τευχ. 24 - 25 Ἀγ. Νικόλαος Κρήτης, σελ. 151.

Λέγεται μάλιστα ὅτι διὰ τὴν παραγωγὴν τῶν κίωνων ἀπὸ τὰ ἐκεῖ δάση κυπαρίσσου διαχειρίζοντο ταῦτα κατὰ ἰδιαίτερον τρόπον. Ἡ ἰδιαίτερα αὐτῆ ἐμπειρικὴ διαχείρισις ἐβασίζετο εἰς τὴν μεγάλην παραβλαστηκότητα τῆς κυπαρίσσου περὶ τῆς ὁποίας εἶδομεν ἀνωτέρω. Πρόκειται διὰ τὴν «κουριζομένην»⁷⁷ κυπαρίσσον περὶ τῆς ὁποίας ὀμιλεῖ καὶ ὁ Θεόφραστος «Περὶ φυτῶν Ἱστορίας: 2, 2, 2)⁷⁸.

Ἴσως δὲ μία ἐμπειρικὴ μέθοδος διαχειρίσεως τῶν κυπαρίσσοδασῶν τῆς νήσου νὰ μὴ ἐφαρμόζετο μόνον εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Τάρρας ἀλλὰ εἰς ὀλόκληρον τὴν νῆσον, λόγω τῆς εὐρυτάτης χρήσεως ναυπηγισμοῦ ξυλείας καὶ τῶν κίωνων ἐξ ὀριζοντιοκλάδου κυπαρίσσου⁷⁹.

Ἡ δὲ περιοχὴ τῆς Τάρρας νὰ ἦτο περισσότερο γνωστὴ διότι ἐκεῖθεν πιθανῶς θὰ ἐξήγοντο αἱ μεγαλύτεραι ποσότητες κίωνων καὶ ἴσως ἀκόμη καὶ λόγω τῆς καλύτερας ποιότητος τῆς κυπαρίσσοξυλείας ἐκ τῶν δασῶν τῆς ἐκεῖ περιοχῆς.

Λέγεται ὅτι ἀπὸ ἀπόψεως τεχνιτῆς ξυλείας σανίδων, καθρονίων, μαδερῶν καὶ ἄλλων εἰδῶν ἡ κυπαρίσσοξυλεία τῆς περιοχῆς τῆς Τάρρας διακρίνεται ἐκ τῆς κυπαρίσσοξυλείας ἄλλων περιοχῶν διότι εἶναι περισσότερο ἀνθεκτικὴ καὶ δὲν προσβάλλεται ὑπὸ ξυλοφάγων ἐντόμων, δὲν «λαθρακιάζει» ὡς λέγουσιν εἰς τὴν Κρήτην διὰ τοῦτο καὶ ἦτο περιζήτητος καὶ ἐκρησιμοποιεῖτο εἰς πολυτελεῖς κατασκευὰς κλπ.⁸⁰

Ὡς γνωστὸν δὲ ὁ Πλάτων λόγω τῆς ἀνθεκτικότητος ἐν γένει τοῦ ξύλου τῆς κυπαρίσσου συνίστα οἱ Νόμοι νὰ γράφωνται εἰς πλάκας ἐκ ξύλου κυπαρίσσου.

Βεβαίως ὁ τρόπος αὐτὸς διαχειρίσεως διὰ τὴν παραγωγὴν τῶν γνωστῶν Μινωικῶν κίωνων ἔχει προκαλέσει τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον καὶ τῶν ἀρχαιολόγων πλὴν ὅμως σχεδὸν καὶ σήμερον παραμένει ἀρκετὰ ἀγνωστος ἢ μὲ πολλὰς ἐρμηνείας, τὰς ὁποίας ἔχουν προσδώσει διάφοροι συγγραφεῖς.

Ἡ μᾶλλον ἐπικρατοῦσα ἀποψις εἶναι ὅτι τὰ δάση τῆς περιοχῆς ἐκείνης προφανῶς ὑπόκειντο εἰς ἐντόνον ἐκμετάλλευσιν διὰ τὴν παραγωγὴν ναυπηγισμοῦ ξυλείας καὶ κίωνων. Ἐκ τῶν ὑλοτομουμένων δένδρων τὰ μὲν ἄνω τμήμα ἐκρησιμοποιεῖτο εἰς τὴν ναυπηγικὴν τὸ δὲ κατώτερον τὸ ὁποῖον ἦτο μεγαλύτερας διαμέτρου διαμορφώνετο εἰς κίονας, τοποθετούμενοι οἱ κορμοὶ οὗτοι ἀνεστραμμένοι.

Ἰδιαίτερα μνεῖα γίνεται ἐπίσης διὰ τὴν περιοχὴν τῆς Κυδωνίας ἐκ τῶν δασῶν τῆς ὁποίας προήρχετο ἡ ξυλεία ἢ ὁποία ἐκρησιμοποιεῖτο ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς Κρήτης διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν πλοίων⁸¹.

77. Ὁ Θεόφραστος ὀνομάζει τὴν κυπαρίσσον τῆς περιοχῆς Τάρρας «κουριζομένην» ἴσως ἐξ αἰτίας τρόπου τινὸς διαχειρίσεως τῶν ἐκεῖ δασῶν κυπαρίσσου, ὡς σχετικῶς παρατηρεῖ ὁ Δέφνερ («Ὀδοιπορικαὶ ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴν Δυτικὴν Κρήτην» Ἀθήναι 1928) ἢ ἐκ τῆς μεγάλης καὶ λιαν χαρακτηριστικῆς παραβλαστηκῆς δυνάμεώς της καθ' οἰονδήποτε τρόπον καὶ ἐὰν τμηθῆ, ὡς ὁ ἴδιος ὁ Θεόφραστος γράφει (Φ.Ι. 2, 2, 2). Σχετικῶς ὁ Π. Γρίσπος παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς:

«Διὰ τὴν ιδιότητα ταύτην ὁ Θεόφραστος ἀποκαλεῖ τὴν ταρραῖαν κυπαρίσσον «κουριζομένην», ὅρος ὑλοχρηστικὸς ὑπενθυμίζων τὸ σημερινὸν κουρὶ τῶν κλαδονομουμένων δασῶν, τὰ ὁποία εἶναι τεμάχια τοῦ ὄλου δάσους, κουρευόμενα καθ' ἕκαστον χρόνον περιφορᾶς.

(Δασικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος» Ἀθήναι 1973, σελ. 78, ἔκδ. Ὑπ. Ἐθν. Οἰκ.— Γεν. Δ/νσις Δασῶν).

78. Τὸ σχετικὸν χωρίον (Φ.Ι. 2, 2, 2) παρατίθεται εἰς τὸ κεφ. 3.2.6. (Δασικὰ εἶδη - κυπαρίσσοξυλεία).

79. Βλ. σχ. καὶ Π. Γρίσπου «Δασιστὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος» Ἀθήναι 1973, σελ. 77. Ἐκδ. Ὑπ. Ἐθν. Οἰκ., Γεν. Δ/νσις Δασῶν).

80. Βλ. Π. Πρεβελάκη «Τὸ χρονικὸ μῖα πολιτείας» Ἀθήναι 1942. Πρβλ. Π. Γρίσπου «Δασικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος» Ἀθήναι 1973, σελ. 79. Ἐκδ. Ὑπ. Ἐθν. Οἰκ.— Γεν. Δ/νσις Δασῶν.

81. Βλ. Sieber «Reise nach der insel Kreta» II, 38. Πρβλ. Β. Ψιλλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Μέρος Πρῶτον, τευχ. Α', Ἀθήναι 1899, σελ. 38.

Ἐκτὸς ὅμως τῆς ξυλείας καὶ ἰδίως κυπαρίσσου ἢ ὁποῖα ἐξήγετο εἰς μεγάλας ποσότητας, ἰδιαιτέραν θέσιν εἰς τὸ διεθνὲς ἐμπόριον τῆς νήσου κατεῖχον ἐκτὸς τῶν ἄλλων δασικῶν προϊόντων τὰ ἀρωματικά φυτά, διὰ τὰ ὁποῖα ἐφημί- ζετο ἡ νήσος.

Γίνεται δεκτὸν ὅμως ὅτι ὅλα τὰ δάση τῆς νήσου ἐκμεταλλεύοντο ἔντονα ἐκτὸς ἴσως τῶν ἱερῶν ἄλσων τὰ ὁποῖα ἦσαν ἀφιερωμένα εἰς διαφόρους θεότη- τας. Περισσότερον μάλιστα καὶ πλέον ἔντονα ἐγένετο ἀρχικῶς ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν δασῶν τὰ ὁποῖα εὐρίσκοντο πλησίον τῶν μεγάλων πόλεων. Ὡς ἐπίσης καὶ τῶν δασῶν τῶν εὐρισκομένων πλησίον τῶν ὑπαρχόντων τότε ναυτικῶν προσι- βάσεων διὰ τὰς περιπτώσεις ἰδίως συγκεντρώσεως ξυλείας δι' ἐξαγωγὴν κ.λπ.

Παρὰ τὰς τεραστίας ποσότητας ξυλείας αἱ ὁποῖαι ἐλαμβάνοντο ἐκ τῶν δα- σῶν τῆς νήσου ἐπὶ χιλιετηρίδας αἱ δυνατότητάι των δὲν ἐξαντλοῦνται. Τὰ ὑπάρ- χοντα δάση συνεχίζουσι καὶ κατὰ τὴν μετέπειτα μακροαῖωνα περίοδον νὰ καλύ- πτουν τὰς τεραστίας ἀνάγκας τῆς νήσου καὶ ἀκόμη νὰ παράγουν τὰς μεγάλας ποσότητας ξυλείας αἱ ὁποῖαι ἐξήγοντο.

Οὕτω φθάνομεν εἰς τὴν περίοδον τῆς Ἑνετοκρατίας κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων προκύπτει ὅτι τὰ δάση κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν γνωρίζουσι μίαν ἐντονωτάτην ἐκμετάλλευσιν.

Παρὰ τὴν μείωσιν τῆς παραγωγικῆς δυνατότητος τῶν δασῶν λόγῳ τῶν συνεχῶν καὶ πολλακῶν ἐντόνων ἐκμεταλλεύσεων, τῶν περιορισμῶν τοὺς ὁποίους ὑπέστησαν κ.λπ. συνεχίζεται μία ἔντονος μᾶλλον ἐκμετάλλευσις διὰ τὴν ἐξασφά- λισιν τῶν ἀπαραιτήτων ποσοτήτων ξυλείας διὰ τὰς μεγάλας ἀνάγκας.

Σχετικῶς μὲ τὰς ἤδη ἀνάγκας ξυλείας διὰ τὰς βιομηχανίας βυτίων καὶ ἐξα- γωγῆς ἐκ τῆς νήσου ξυλείας κυπαρίσσου κ.λπ., ὁ Β. Ψιλλάκης γράφει :

«Ἐκ τῆς μεγάλης δὲ ποσότητος τοῦ ἐλαίου ἦν ἐν ἀκμῇ ἐν τῇ νήσῳ ἡ Βιο- μηχανία τῶν βυτίων, πρὸς κατασκευὴν τῶν ὁποίων καὶ τῶν στεφανῶν αὐτῶν εἰσῆγετο ἄλλοθεν ἡ ἀναγκαιοῦσα πρὸς τοῦτο ξυλεία, ἐνῶ ἐτέρωθεν εἰς ποσότητας μεγάλας πρὸς οἰκοδομὴν καὶ ἄλλας ἀνάγκας ἐξήγετο ἡ περί- φημος τῆς νήσου κυπαρίσσοσ καὶ εἰς τοσοῦτον ἐν τέλει βαθμὸν, ὥστε φοβουμένη τὴν ἀποψίλωσιν τῶν ὁρέων καὶ τὴν ἀπογύμνωσιν τῶν δρυ- μῶνων ἡ Γερουσία τῆς Ἑνετίας διέταξε τὴν ἀναστολὴν τῆς ἐξαγωγῆς, μὴ ἐπιτρέπουσα μὴδ' εἰς τὸν δούκα τῆς Νάξου προμήθειαν τοιαύτης ἐκ Κρή- τος ξυλείας πρὸς ὀχυρώσεις διαφόρους»⁸².

Ὁ Ἑνετὸς δὲ εὐπατρίδης Πέτρος Κουερίδης μετέβη εἰς Κρήτην (τῷ 1431) ἐπὶ σκοπῷ πλουτισμοῦ, ἐφόρτωσε σὲ 800 βαρέλια οἴνου, ξυλείαν ἐξαιρεγα- σμένην ξυπαρίσσους. . .».

(Β. Ψιλλάκη, Ἱστορία τῆς Κρήτης 1909, τομ. Β' σελ. 82).

Αἱ μεγάλαι ἀνάγκαι καὶ αἱ προσπάθειαι ἐξασφαλίσεως ξυλείας κυπαρίσσου ἐμφαίνονται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Στ. Σπανάκης, ὁ ὁποῖος γράφει σχετικῶς :

«Κατὰ τὴν πανοῦκλα στὸ Ἡράκλειο τοῦ ἔτους 1591 - 1592 ἔμειναν ἄδεια πολλὰ σπιτία τῶν ἰδιωτῶν. Ἐσκέφθησαν δὲ ἐκεῖνοι ποὺ τὰ κληρονόμησαν νὰ τὰ κατεδαφίσουν καὶ νὰ πουλοῦν τὶς πέτρες καὶ τὰ δοκάρια ποὺ ἦτο ἀπὸ κυπαρίσσι καὶ πουλοῦνται πολὺ ἀκριβά, σὲ κείνους ποὺ ναυπηγοῦν τὰ γαλιόνα (ἐμπορικὰ πλοῖα) στὸ ναυπηγεῖο τοῦ Χάνδακα».
(Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας, 1950, τόμος III σελ. 111).

Εἰς τοὺς ναυστάθμους ἐπίσης τῶν Χανίων καὶ τοῦ Χάνδακος ἐναυπηγοῦντο τριήρεις ἐκ ξυλείας προφανῶς κυπαρίσσου τῶν κρητικῶν δασῶν⁸³.

Μεταξὺ τῶν δασικῶν προϊόντων τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐκ τῶν ὑπαρχόν- των δασῶν ἰδιαιτέραν καὶ πάλιν θέσιν κατέχει ἡ ξυλεία (καύσιμος, οἰκοδομήσιμος, ναυπηγήσιμος, βιομηχανιῶν, κιβωτίων, ξυλίνων ἐργοχείρων καὶ διαφόρων ἄλ- λων ξυλίνων ἀντικειμένων) καὶ τὸ βαλανίδιον. Φαίνεται μάλιστα νὰ ἀποτελοῦν κύρια προϊόντα τῆς νήσου καὶ νὰ παράγωνται εἰς τοιαύτας ποσότητας αἱ ὁποῖαι ὄχι μόνον νὰ καλύπτουν τὰς ἀνάγκας τῆς νήσου ἀλλὰ καὶ νὰ ἐξάγωνται μεγάλαι

82. Περὶ τοῦ διατάγματος τῆς 19 Ἰουλίου 1914 βλ. παρὰ τῆς Hippolyte Noiret, σελ. 226 κ.ἑ.

83. Βλ. Β. Ψιλλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης» 1909, τόμ. Β', σελ. 87.

Ἐπίσης Στ. Σπανάκη: Ἡ Κρήτη, Τουρισμός, Ἱστορία, Ἀρχαιολογία. Τόμ. Ι, σελ. 152 κ.ἑ.

ποσότητες ἐκτὸς νήσου καὶ ἰδίως εἰς Ἑνετικὰς χώρας⁸⁴.

Ἀξιοσημείωτον εἶναι καὶ τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Τάρ- ρας ἀμέσως μετὰ τὸ 1455, ἐπὶ Ἑνετοκρατίας, εὐρέθῃ συνοικισμὸς ὑλοτόμων καὶ πριονιστῶν⁸⁵, διὰ τὴν παραγωγὴν ξυλείας ἐκ τῶν μεγάλων καὶ πυκνῶν δασῶν ἐκ κυπαρίσσου τῆς περιοχῆς, διὰ τὰς οἰκοδομικὰς ἀνάγκας τῶν φρουρίων Ἡρα- κλείου, Χανίων καὶ Ρεθύμνου⁸⁶, ἀνέγερσιν στρατῶνων⁸⁷ κ.λπ.

Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἐπίσης, τοῦ φαραγγιοῦ τῆς Σαμαριάς, κατ' ἐπανά- ληψιν ἔχει γίνῃ ἐγκατάστασις ὑδροπρίονος (πριστήριον) διὰ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν ἐκεῖ δασῶν κυπαρίσσου κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν καὶ ἴσως καὶ κατὰ τὴν Ἑνετοκρατίαν. Τελευταία ἐγκατάστασις ὑδροπρίονος ἐντὸς τοῦ φαραγγιοῦ ἀνα- φέρεται ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1876⁸⁸.

Εἰς τὴν περιοχὴν ἐπίσης τῆς Ἁγίας Ρουμέλης συνεχίζεται καὶ κατὰ τὴν Ἑνετοκρατίαν καὶ Τουρκοκρατίαν, νὰ ναυπηγοῦνται ὑπὸ τῶν Σφακιανῶν ἐκεῖ πολλὰ καράβια, μὲ τὰ ὁποῖα ὄργωναν τὴν Μεσόγειον καὶ προσεκόμηνον πλοῦτη εἰς τὰ Σφακιά.

Σχετικὰ ἐπίσης λέγει καὶ ὁ Μπάρμπα Παντζελιδὸς (στιχ. 957):

«Ἄι Γιάννη καὶ Ἀράδαινα, Λουτρό
κι Ἁγιά Ρουμέλη
ποὺ τὰ καράβια κἀνασι οἱ Σφακιανοί
μαρνέροι, (ναυτικοί)»⁸⁹.

Σχετικὰ μὲ τὴν ξυλείαν ἐκ τῶν δασῶν τῆς περιοχῆς Σφακιῶν ὁ Γενικὸς Προβλεπτὴς Κρήτης Isero Civran εἰς τὴν ἐκθεσί του ἔτους 1639 γράφει με- ταξὺ τῶν ἄλλων :

«Οἱ κάτοικοι τῶν Σφακιῶν εἶναι φιλοπόλεμοι καὶ ὑπερήφανοι, καὶ οἱ πε-

84. Βλ. Ἄγ. Ξυρουχάκη «Τὸ ἐμπόριον τῆς Βενετίας μετὰ τῆς Ἀνατολῆς» Ε.Ε.Κ.Σ., Γ' Ἀθῆναι 1940, σελ. 291, ὅπου ἐκτὸς ἄλλων ἀναφέρεται ὅτι ἐξ Ἡρακλείου ἐξάγονται εἰς Νεά- πολιν καὶ Πούλιαν, ἐργόχειρα ξυλείας ἐκ κυπαρίσσου, κιβωτίδια, τάβλες παντὸς εἴδους κ.λπ. Ἐπίσης Στ. Σπανάκη «Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας», τ. III, 1950, σελ. 111.

Δι' ἐξαγωγὴν ξυλείας κυπαρίσσου εἰς τὴν Δύσιν βλ. Γ. Κόλια: Ἱστορικὴ Γεωγραφία τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου, Ἀθῆναι 1943, σελ. 320 κ.λπ.

85. Βλ. Sieber, reise nach der insel Kreta, II, 312 καὶ Pilgrezzreisen, σελ. 325. Πρβλ. Β. Ψιλλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης» 1909, σελ. 80 καὶ 82.

86. Βλ. Ἄγ. Ξυρουχάκη «Βενετοκρατουμένη Κρήτη» 1934, σελ. 36, 136 καὶ 137. Ἐπίσης Π. Γρίσπου «Δασικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος» Ἀθῆναι 1973, σελ. 77, ἔκδ. Ὑπ. Ἐθν. Οἴκ. — Γεν. Δ/νσις Δασῶν.

87. Βλ. Ἄγ. Ξυρουχάκη «Βενετοκρατουμένη Κρήτη» 1934, σελ. 136, ὑπόσημ. 2.

88. Βλ. Ἐφημερὶς Κήρυξ Χανίων, φύλ. τῆς 20-10-1929. «Ἀπὸ τὸ τραγοῦδι τοῦ Ζανου- δάκη, λέγει ὁ Ν. Β. Τωμαδάκης, ἐμάθομεν ὅτι τὸ 1876 οἱ Σφακιανοὶ ἔφεραν μίαν μηχανὴν διὰ νὰ κάμνουν σανίδας καὶ νὰ σχίζουσι ξύλα» Πρβλ. Π. Γρίσπου «Δασικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος» Ἀθῆναι 1973, σελ. 170. Ὁ Π. Γρίσπος, εἰς τὸ ἔργον του αὐτό, ἐκτὸς τῶν ἄλλων συνδέει καὶ τὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας Ρουμέλης, τοῦ χωρίου δηλαδὴ τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς τὴν ἔξοδον τοῦ Φαραγγιοῦ τῆς Σαμαριάς, μὲ τὸν ἐγκατασταθέντα εἰς τὴν περιοχὴν ἐκεῖ κατ' ἐπα- νάληψιν ὑδροπρίονο, γράφοντας σχετικῶς :

«Παραδόσεις σώζονται ὁμιλοῦσαι περὶ ἐγκαταστάσεως κατ' ἐπανάληψιν ὑδροπρίονος ἐντὸς τοῦ φαραγγιοῦ τούτου, τὸ ὁποῖον διατηρεῖ ρέον ὕδωρ καθ' ὅλον τὸ ἔτος, κατὰ τὸ διάστημα τῆς τουρκοκρατίας, ἴσως καὶ τῆς ἐνετοκρατίας, ἐξ οὗ, καθ' ἡμᾶς καὶ τὸ τοπωνύμιον «Ἁγιά Ρουμέλη» ἦτο νερό, ἐν προκειμένῳ ἡ «δέση» τοῦ νεροῦ τοῦ ρύακος διὰ τὴν κίνησιν τοῦ ὑδροπρίονος ὑπὸ τοῦ ἐκ Ρουμέλης μαστόρου, διότι οἱ Κρήτες ἀπο- καλοῦσαν Ρουμελιῶτες ἀδιακρίτως ὄλους τοὺς βορειοελλαδίτας. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν λέξιν «ἀγία» αὕτη ἀπαντᾷ πολλαχοῦ καὶ ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν τῇ χέρσῳ Ἑλλάδι μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς πηγῆς νεροῦ. . . .»

Διὰ μηχανὰς ὑλοτομῆς ἐπίσης εἰς Σαμαρία βλ. καὶ Νικ. Καλομενόπουλου: Κρητικὰ ἦτοι τοπογραφία καὶ ὀδοπορικὰ τῆς νήσου Κρήτης. Ἀθῆναι 1894, σελ. 284.

89. Βλ. Στ. Σπανάκη «Ἡ Κρήτη» τόμ. Β', σελ. 33.

ρισσότεροι έχουν κλίση στη θαλασσοπορία, από την οποία, ως και από την έμποριαν της ξυλείας, που κόβουν στα δάση αυτής της περιφέρειας και μεταφέρουν στο Χάνδακα, στο Ρέθυμνον και στα Χανιά, εξοικονομούν την τροφή τους. Γιατί οι τόποι εκείνοι είναι άλπικοι και όρεινοι με ελάχιστα σιτηρά, και έχουν μόνον κάμποσα ζώα. Από την ξυλείαν εκείνη των δασών, που είναι όλο κυπαρίσσια και γαῦροι, κατασκεύαζαν άλλοτε πλοία μεγάλης χωρητικότητας, που τα έφτιαναν τέλεια. Αλλά το 1612 έγινε μία μεγάλη πυρκαϊά, που βάσταξε περισσότερο από ένα χρόνο, δίχως να μπορέσουν να τη σβήσουν και έτσι τα δάση αυτά είναι σχεδόν κατεστραμμένα με μεγάλη απώλεια και ζημία και δεν είναι δυνατόν να βγάλουν πια από αυτά αξιόλογη ξυλεία.

(Έκθεσις του Γενικού Προβλεπτή Κρήτης Isero Civran του 1639, μετάφρασις Στ. Σπανάκη, Κρητικά Χρονικά ΚΑ' II, 1969, σελ. 402.)

Περί παραγωγής κυπαρίσσιων και βαλανιδίων εις την Κρήτην ιδιαίτερος γίνεται μνεία και υπό του Ίακώβου Φωσκαρίνη⁹⁰.

Ο Στ. Σπανάκης περί των δασών της νήσου κατά την περίοδον της Ένετοκρατίας παρατηρεί τα εξής :

«Περί το 1591 η Κρήτη είχε μεγάλα δάση κυπαρισσιών και συνεπώς είχε και μεγάλη παραγωγή ξυλείας κυπαρισσιού».

(Μνημεία της Κρητικής Ιστορίας, τόμ. III, 1950, σελ. 111).

Γενικώτερον περί της παραγωγής ξυλείας εις την νήσον και της εξαγωγής της εις έτερας χώρας ο Στ. Ξανθουδίδης γράφει :

«Ξυλεία υπήρχεν άφθονος έν τη νήσω και διά ναυπηγίας και δι' άλλας χρήσεις και μέγα ποσόν εξήγητο έκ της νήσου».

(Η Ένετοκρατία έν Κρήτη, 1939, σελ. 166).

Τα δάση όμως έχουν αρχίσει να υποχωροῦν. Αί διάφοροι καταστροφαι τας οποίας υπέστησαν έχουν περιορίσει όχι μόνον την έκτασίν των αλλά και την παραγωγικότητά των.

Την περίοδον της Ένετοκρατίας διαδέχεται η Τουρκοκρατία κατά την οποίαν όχι μόνον συνεχίζεται ο περιορισμός των δασών, ως είδομεν και άνωτέρω, αλλά κάθε επέμβασις, κάθε νέα δυσμενής επίδρασις, κάθε περαιτέρω συνέχισις των ζημιών, επέφερον άνεπανορθώτους καταστροφάς και λίαν επικίνδυνον μείωσιν της ικανότητος παραγωγής των και άκόμη και διά την ίδίαν την ύπαρξιν των πολλακίς. Αί ανάγκαι όμως εις ξυλείαν και εις άλλα δασικά προϊόντα, όχι μόνον υπήρχον αλλά εις τινας περιπτώσεις ηύξανον, και τα δάση εις βάρος των πλέον, εις βάρος της ανάπτυξεως των και ένίοτε και της υπάρξεως των έθυσιάζοντο διά να καλύψουν τας ανάγκας. Πολλές φορές δέ έγινοντο και θύματα άλλων δυσμενών ένεργειών ως έμπρησμών κ.λπ.

Ούτω η άπόληψις δασικών προϊόντων συνεχίζεται έστω και επί ζημία και αύτης της υποστάσεως των δασών.

Αί έκτάσεις αι οποίαι σήμεραν καλύπτονται υπό δασικής έν γενεί βλαστήσεως (δάση, μερικώς δασοσκεπείς έκτάσεις κλπ.) κατέχονται κυρίως υπό ιδιωτών (βλ. πίν. 10 κεφ. 4.10) και έκμεταλλεύονται αποκλειστικώς σχεδόν υπό της κτηνοτροφίας, η έντονος άσκησις της οποίας μαζί με τας έκ προθέσεως πυρκαϊάς διά την ανανέωσιν της βλαστήσεως όχι μόνον έμποδίζει την φυσικήν αναγέννησιν και την κανονικήν φυσικήν ανάπτυξιν της, αλλά πολλακίς επιφέρει και άνεπανορθώτους ζημίας με τεραστίας και άνυπολογίστους συνεπείας διά τα δάση, την κτηνοτροφίαν και τον τόπον γενικώτερον.

Η δασική φυτική παραγωγή της νήσου κατά το έτος 1971, ως και η άκαθάριστος άξία ταύτης, έμφαίνεται εις τον πίνακα 7. Δεδομένου όμως ότι και τα υπάρχοντα σήμεραν δάση δεν έκμεταλλεύονται δασοπονικώς⁹¹ διά παραγωγήν

90. Βλ. Περιοδικόν Έλληνικά, τόμ. 4, 1930 - 1931, σελ. 181.

91. Δασική Ύπηρεσία έν Κρήτη δεν ύφιστατο πρό του έτους 1915. Αύτη έπεξετάθη και εις την Κρήτην το έτος 1915 ότε έτέθη εις έφαρμογήν ο Νόμος 699/1915 «περί όργανώσεως της δασικής ύπηρεσίας εις τας Νέας Χώρας κλπ.», και δυνάμει του από 15-7-1915 Β. Δ/τος συνεστήθησαν το πρώτον εις την νήσον πέντε Δασαρχεία κ.λπ.

δασικών φυτικών προϊόντων, η διδομένη υπό του πίνακος 7 δασική φυτική παραγωγή όπωσδήποτε δεν έκφράζει την πραγματικήν δυνατότητα των δασών, η οποία εις τινας κατηγορίας δασικών προϊόντων είναι άρκετά μεγάλη, ως ξυλάνθρακες, καυσόξυλα κ.λπ.

Π Ι Ν Α Κ Σ 7

Κυριώτερας Δασικής Φυτικής Παραγωγής Κρήτης έκ Δασών και άγροκτημάτων και άκαθάριστος άξία αύτης, έτος 1971.

α/α	ΕΙΔΟΣ ΠΡΟΪΟΝΤΟΣ	Μονάς	Όγκος παραγωγής	Άξία παραγωγής εις όρχ.	Σύνολον
1	Στρογγύλη Ξυλεία				
	α. Κυπαρίσσιου	κ.μ.	681,5	477.050	
	β. Δρυός	κ.μ.	8,0	8.000	
	γ. Τραχείας Χαλεπίου Πεύκης	κ.μ.	67,0	33.500	
	δ. Λεύκης	κ.μ.	71,0	31.950	
	ε. Καρυδέας	κ.μ.	5,0	7.500	
	στ. Πλατάνου, Εύκαλύπτου, Λοιπών Φυλλοβόλων, Άειφύλλων Πλατυφύλλων	κ.μ.	642,5	386.500	943.500
2	Καύσιμος ύλη				
	α. Καυσόξυλα κωνοφόρων	τόν.	207,0	41.400	
	β. Καυσόξυλα Δρυός, Λοιπών Φυλλοβόλων, Άειφύλλων Πλατυφύλλων	τόν.	2.870,5	1.148.200	
	γ. Θαμνώδης καύσιμος ύλη	τόν.	57	6.840	
	δ. Ξυλάνθρακες	χιλ.	243.250	486.500	1.682.940
3	Λοιπά Δασικά Προϊόντα				
	α. Υπορθώματα	τεμ.	2.000	1.000	
	β. Δένδρα Χριστουγέννων	τεμ.	720	28.000	
	γ. Βαλανίδιον	χιλ.	20.000	14.000	
	δ. Δαφνόφυλλον	χιλ.	30.000	210.000	253.000
ΓΕΝΙΚΟΝ ΣΥΝΟΛΟΝ					2.879.440

Πηγή : «Παραγωγή των Έλληνικών Δασών κατά το έτος 1971» Ύπ. Έθν. Οίκ., Γεν. Δ/νσις Δασών, Δ/νσις Α' Τμ. 2ον Άθήναι 1972.

Ένιων δέ δασικών προϊόντων δεν γίνεται ούδόλως συγκέντρωσις ως έρεικόριζαι, ρητίνη κ.ά.

Άλλά και έκ των φυτικών προϊόντων τα οποία προέρχονται έκ της δασικής βλαστήσεως έν γενεί της νήσου και συλλέγονται σήμεραν, υπάρχουν και έτερα τα οποία δεν συμπεριλαμβάνονται εις τον πίνακα τουτον (7), τινά των οποίων είναι ιδιαίτερας σημασίας, ως είναι άρωματικά τινά φυτά (άλάδανος, δίκταμνος κ.ά.), κούμαρα, κλάδοι καλαθόπλεκτικής κ.λπ. η αι άναφερόμεναι ποσότητα δεν συμπεριλαμβάνουν τυχόν ποσότητας συλλεγομένης υπό των κατοίκων δι' ίδίας αύτων ανάγκας, ως είναι θάμνοι, καυσόξυλα, βαλανίδιον (διά ζωοτροφήν) κ.λπ.

Εἰς τὸν πίνακα 8 δίδεται ἡ παραχθεῖσα τὸ ἔτος 1971 ποσότης ξυλείας κατασκευῶν κατὰ κατηγορίας χρήσεώς της, ἐνῶ εἰς τὸν πίνακα 9 παρατίθενται αἱ ὑπάρχουσαι κατὰ τὴν ἀπογραφὴν 1961 μονάδες ἐπεξεργασίας ξύλου, αἱ ὁποῖαι ἐπεξεργάζονται πρωτίστως τὴν παραγομένην εἰς τὴν νῆσον ξυλείαν.

Π Ι Ν Α Κ Ε 8

Ξυλεία κατασκευῶν κατὰ κατηγορία χρήσεως ἔτους 1971.

Εἶδος ξυλείας (Δασ. Δένδρων)	Μονὰς	Κατα- σκευῶν	Ἐπιπλο- ποιῶν	Κιβωτο- ποιῶν	Βιοτεχν. χρήσεως	Σύνολον
Ξυλεία Κωνοφόρων	κ.μ.	579,5	153	16	—	748,5
Ξυλεία Πλατυφύλλων	κ.μ.	27	46	518	135,5	726,5
Σ Υ Ν Ο Λ Ο Ν		606,5	199	534	135,5	1.475,0

Πηγή: «Παραγωγή τῶν Ἑλληνικῶν Δασῶν κατὰ τὸ ἔτος 1971». (Ἵπ. Ἐθν. Οἰκ., Γεν. Δ/νσεως Δασῶν, Δ/νσεως Α' Τμ. 2ον), Ἀθήναι 1972.

Π Ι Ν Α Κ Ε 9

Μονάδαι ἐπεξεργασίας ξύλου τῆς Κρήτης (ἀπογραφή 1961).

α/α	Εἶδος Μονάδος	Ἀριθμὸς Μονάδων	Συνολικὸς ἀριθμὸς ἀπασχολουμένων
1	Βιομηχανία ξύλου (ἐκτὸς ἐπιπλοποιῶν)	814	1.419
2	Βιομηχανία ἐπίπλων	611	1.662

Παρατηρήσεις: Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μονάδων, αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦν καὶ σημαντικὰς ποσότητας ξυλείας προερχομένας ἐκ τῆς Κρήτης, ὑπάρχουν καὶ ἀρκεταὶ ἕτεροι μονάδες αἱ ὁποῖαι ἐπεξεργάζονται διάφορα ἄλλα δασικὰ προϊόντα ὡς εἶναι ἀρωματικά φυτὰ, βαλανίδιον, καυσόξυλα, ξυλάνθρακες κ.λπ.

Κατωτέρω δίδονται κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν τινὰ ἐκ τῶν σπουδαιωτέρων ἐν γένει προϊόντων τὰ ὁποῖα παράγονται σήμερον ἐκ τῶν δασικῶν φυτικῶν εἰδῶν τῆς νήσου.

4.2.1. Ἀρωματικά-φαρμακευτικά φυτὰ

Ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἡ Κρήτη εἶναι γνωστὴ ἐξ ἀπόψεως πλούτου εἰς ἀριθμὸν, ποσότητα καὶ ποιότητα ἀρωματικῶν καὶ φαρμακευτικῶν φυτῶν.

Μεταξὺ τῶν φυτῶν τούτων ἰδιαιτέραν θέσιν κατέχουν τὰ εἶδη: ἀλάδανος, δαφνόφυλλον, δίκταμνος, ὀρίγανον, φασκόμηλον, χαμόμηλον κ.ἄ. ἀπαντώμενα εἰς ὁλόκληρον τὴν νῆσον.

Σήμερον συγκεντροῦνται ἢ παράγονται καὶ ἐξάγονται σημαντικαὶ ποσότητες μερικῶν μόνον ἐκ τῶν ἀπαντωμένων εἰδῶν, ὡς ὁ ἀλάδανος, ὁ δίκταμνος καὶ τὸ δαφνόφυλλον.

4.2.2. Βαλανίδιον

Ἡ ἄλλοτε πλουσία παραγωγή βαλανιδίου τῆς Κρήτης ἔχει σημαντικῶς μειωθῆ. Ἀλλὰ καὶ ἡ σημερινὴ παραγωγή εἶναι ἀρκετὰ μεγάλη καίτοι δὲν γίνεται συγκέντρωσις ὅλης τῆς παραγωμῆνης ποσότητος. Μὲ τὸ δεσμικὸ βαλανίδιον ἐπεξεργάζοντο ἄλλοτε τὴν περίφημη κρητικὴν βακέταν. Σήμερον συγκεντρώνεται καὶ ἐπεξεργάζεται ἐξ ὁλοκλήρου σχεδὸν τῆς νήσου μία σημαντικὴ ποσότης δεσμικοῦ βαλανιδίου (βελανιδόκουπες κ.λπ.), κυρίως δὲ ἐκ τοῦ Νομοῦ Ρεθύμνης.

Ἐχομεν ἐπίσης καὶ παραγωγή βαλανιδίου διὰ χοιροτροφίην. Ἄλλοτε ἐκτρέφοντο πολλοὶ χοῖροι μὲ βαλανίδιον, ἰδίως πρίνου, συλλεγόμενον ἀπὸ τὰ πολλὰ πρινοδάση τῆς νήσου. Σήμερον σχεδὸν δὲν συλλέγονται παρὰ μικραὶ ποσότητες δι' ἰδίαν ἀνάγκαν, πλὴν ὁμως ἐκτρέφονται εἰσέτι χοῖροι ἐλεύθεροι ἐντὸς τῶν πρινοδασῶν.

Βαλανιδέα, ἓνα ἀρκετὰ διαδεδομένον εἶδος εἰς τὸν Ν. Ρεθύμνης ἐκ τοῦ ὁποῖου καὶ σήμερον συλλέγεται δεσμικὸν βαλανίδιον.

4.2.3. Ἐρεϊκόριζαι

Αἱ μεγάλαι ἐκτάσεις τῆς νήσου αἱ ὁποῖαι καλύπτονται ὑπὸ ἐρείκης, δημιουργοῦν τὴν δυνατότητα παραγωγῆς σημαντικῶν ποσοτήτων ἐρεϊκορίζης.

Ἡ σημερινὴ συγκέντρωσις εἶναι σχετικῶς μικρά.

4.2.4. Καρύδια

Ἡ καρυδέα εἶναι σήμερον ἀρκετὰ διαδεδομένη καὶ συνεχῶς ἐπεκτείνεται ἢ καλλιέργειά της κυρίως διὰ τοὺς καρπούς, τὰ καρύδια.

Καλλιεργοῦνται διάφοροι ποικιλίαι, τὰ δὲ παραγόμενα γνωστὰ ἀφράτα καὶ νοστιμώτατα καρύδια τῆς νήσου τυγχάνουν ἰδιαιτέρας προτιμήσεως εἰς τὴν ἀγορὰν τόσο ἐντὸς τῆς νήσου ὅσον καὶ ἐκτός.

Εἰς τινὰς περιοχὰς τῆς νήσου εἶναι ἀρκετὰ διαδεδομένη ἢ καλλιέργεια τῆς καρυδέας, ἢ δὲ παραγωγή ἀποτελεῖ οὐσιώδες εἰσόδημα πολλῶν οἰκογενειῶν.

4.2.5. Κάστανά

Κάστανά παράγονται εἰς ἀρκετὰ χωρία τοῦ Νομοῦ Χανίων ὅπου ἡ καστανέα καλλιεργεῖται ἀποκλειστικῶς διὰ τοὺς καρπούς της, ὡς εἶδομεν καὶ ἀνωτέρω (Δασικὰ εἶδη).

Ἡ παραγωγὴ ποσότης εἶναι σημαντικὴ ἀναλόγως πρὸς τὴν ἔκτασιν δηλαδὴ ἔχομεν ἀρκετὰ ἱκανοποιητικὴν ἀπόδοσιν τῆς καστανέας καὶ μάλιστα τὰ κάστανά τῆς Κρήτης εἶναι νοστιμώτατα, σπανίως προσβάλλονται διὰ τὰ κουφιάσους καὶ ὑπάρχει ξεχωριστὴ προτίμησις των ὅπου ἀποστέλλονται, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς νήσου.

106 Ἐνα φορτίον καυσοξύλων εἶναι καὶ σήμερον πολῦτιμον ἰδίως εἰς τὰ χωριά.

4.2.6. Καύσιμος ὕλη

Τὰ κυριώτερα εἶδη καυσίμου ὕλης, προερχόμενα ἐκ τῆς δασικῆς βλαστῆσεως τῆς νήσου, εἶναι τὰ καυσόξυλα, ξυλάνθρακες καὶ θάμνοι-φρύγανα.

Τόσον τὰ καυσόξυλα ὅσον καὶ οἱ ξυλάνθρακες προέρχονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ εἶδη δρυὸς ὡς βελανιδέας, πρίνου κλπ.

Ἄνθρακοκάμινά, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Δαφνέδες Ν. Ρεθύμνης.

4.2.7. Ξυλεία τεχνικὴ

Ἡ παραγωγή τεχνικῆς ξυλείας τῆς νήσου εἶναι σήμερον ἀρκετὰ περιορισμένη. Προέρχεται δὲ κυρίως ἐκ κυπαρίσσου, δρυός, πεύκης, πλατάνου καὶ καρυδέας (βλέπε καὶ πίνακα 7).

Ἡ ξυλεία αὕτη προορίζεται καὶ χρησιμοποιεῖται εἰς διάφορους κατασκευὰς, ἐπιπλοποιῶν, κιβωτοποιῶν καὶ βιοτεχνικῶν χρήσιν.

Θὰ πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ μεγαλύτερα σχεδὸν ποσότης τεχνικῆς ξυλείας συγκεντροῦται ἐκ τῶν δασικῶν δένδρων τῶν φυομένων ἐντὸς γεωργικῶν ἐκτάσεων ἐντὸς τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι φυτεύουν δασικὰ δένδρα, ἐκτὸς τῶν φυσικῶς φυομένων διὰ τὴν ἐξασφάλισιν ξυλείας διὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν ἀνάγκας. Ἡ γενίκευσις ὁμῶς τῆς προσπάθειας αὐτῆς ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μεγάλην διάδοσιν δασικῶν δένδρων ἐντὸς τῶν ἀγροκτημάτων καὶ τὴν κατ' ἔτος παραγωγήν σημαντικῆς ποσότητος ξυλείας τεχνικῆς, μέγα μέρος τῆς ὁποίας προορίζεται διὰ τὸ ἐμπόριον.

Στρογγυλή ξυλεία πλατάνου περιοχής χωρίου Γερακαρίου Ν. Ρεθύμνης, εκ τής παραγομένης εις σημαντικὰς ποσότητας εις τὴν νήσον.

4.2.8. Ξυλοκέρατα

Τὰ ξυλοκέρατα ἢ χαρούπια ἀποτελοῦν κύριον προϊόν τῆς νήσου. Ἡ παραγωγή εἶναι ἀρκετὰ μεγάλη προερχομένη κυρίως ἐκ τῶν καλλιεργουμένων χαρουποδένδρων. Περισσότερον καλλιεργοῦνται εἰς τοὺς Νομοὺς Λασιθίου καὶ Ρεθύμνης. Ἀποτελεῖ δὲ σημαντικὸν εἰσόδημα διὰ πάρα πολλὰς οἰκογενείας.

4.2.9. Ρητίνη

Τὰ ὑπάρχοντα σήμερον πευκοδάση δὲν ἐκμεταλλεύονται διὰ τὴν παραγωγήν ρητίνης, ὡς συνέβαινε ἕως πρό τινων ἐτῶν εἰς τὰ δάση τοῦ Νομοῦ Λασιθίου. Ἀξιοσημείωτον εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀπόδοσις τῶν εἰς ρητίνην ἐκρίνετο ὡς ἀρκετὰ ἱκανοποιητικὴ, ἀνευ ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου τοῦ ψεκασμοῦ διὰ θεικοῦ ὀξέως.

4.2.10. Ἄτερα προϊόντα

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω δασικῶν προϊόντων συγκεντροῦνται καὶ ἄλλα δασικὰ προϊόντα, τινὰ τῶν ὁποίων εἶναι ἰδιαίτερας σημασίας.

Μεταξὺ τούτων εἶναι: κλάδοι καλαθοπλεκτικῆς, κούμαρα, κῶνοι, μανιτάρια, φλοιός, φυτόχωμα κ.λπ.

4.3. Τὰ δάση καὶ ἡ θήρα

Εἶναι δεδομένον καὶ γνωστὸν ὅτι ἡ ὑπαρξίς εἰς ἓναν τόπον θηραμάτων συνδέεται ἄμεσα μετὰ τὴν ὑπαρξίς τῶν δασῶν τῆς περιοχῆς ταύτης, εἰς βαθμὸν μάλιστα, διὰ ὀρισμένα μεγάλα θηράματα ἰδίως, νὰ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι δὲν ὑπάρχουν δάση χωρὶς θηράματα καὶ θηράματα χωρὶς δάση. Δάση λοιπὸν καὶ θηράματα συνυπάρχουν, διότι τὰ δάση εἶναι ὁ μόνος χώρος εἰς τὸν ὁποῖον μεγάλα θηράματα εἶναι δυνατόν νὰ ζήσουν καὶ νὰ διατηρηθοῦν. Θεωροῦνται δὲ ἡ μόνιμος κατοικία τῶν. Ἐκεῖ εὐρίσκουν τὴν ἀπαιτουμένην τροφήν, προστασίαν, κ.λπ.

Καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα διετήρη, ὡς εἶδωμεν, ἀπέραντα καὶ πυκνὰ δάση, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν πραγματικὸν παράδεισον διὰ μίαν πλουσίαν εἰς ἀριθμὸν καὶ εἶδη πανίδα. Πρὸς τοῦτο ἀσφαλῶς συνέβαλον καὶ ἄλλοι παράγοντες ὡς ἡ φυσικὴ μορφολογία τῆς νήσου καὶ ἄλλοι εὐμενεῖς διὰ τὸν κόσμον τῶν θηραμάτων συνθήκαι.

Ἡ προνομοιοῦχος ἀπὸ ἀπόψεως δασῶν Κρήτη εἶναι βέβαιον ὅτι διετήρη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἀφθονίαν θηραμάτων ἀπὸ τὰ πλέον συνήθη ἕως τὰ πλέον σπάνια εἶδη τῆς πανίδος τῶν παραμεσογειακῶν χωρῶν.

Ἐὰν ἀνατρέξωμεν εἰς τὸ μακρυνὸν παρελθὸν τῆς νήσου, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν διαφόρων εὐρισκομένων εὐρημάτων ὡς εἶναι ἀπολιθωμένα ὄστα, ὁμοιώματα ζώων, διάφορα ἀπεικονίσεις, κλπ., θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰς τὴν νήσον ἀπαντῶντο καὶ διάφορα εἶδη μεγάλων ζώων, τὰ ὁποῖα ἀπὸ μακροῦ ἔχουν ἐκλήψει.

Μεταξὺ τῶν θηραμάτων διὰ τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀνευρεθῆ διάφορα ἀπολιθωμένα μέρη τῶν (ὄστα κ.λπ.) εἶναι ἐλέφαντες, ἵπποπόταμοι κ.ἄ. ἀναγόμενα εἰς τὴν παλαιοντολογικὴν ἰδίως περίοδον⁹².

Ἐκ διαφόρων ἐπίσης ἀπεικονήσεων καὶ ἄλλων ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων τῆς Μινωικῆς κυρίως περιόδου κ.λπ. μᾶς εἶναι γνωστὰ ἀρκετὰ εἶδη τοῦ ζωικοῦ βασιλείου τὰ ὁποῖα μάλιστα σήμερον δὲν ἀπαντῶνται. Μεταξὺ τούτων εἶναι: ἀγριοὶ βόες, ἀγριοχίροι, αἰλουροὶ, ἀντιλόπες, δορκάδες (ζαρκάδια), ἔλαφοι, λέοντες, ὄφεις, πάνθηρες, πίθηκοι, ταῦροι, φασιανοὶ κ.λπ.⁹³.

92. Σχετικῶς μετὰ τὴν παλαιοπανίδα τῆς νήσου ὁ Ἑλ. Πλατάκης γράφει:

«Καὶ ἡ παλαιοπανίς τῆς νήσου εἶναι λίαν χαρακτηριστικὴ. Ἐκ τῶν ἐκλειψάντων εἰδῶν τὰ κυριώτερα εἶναι: ἐλέφας ὁ νάνος, ἵπποπόταμος, ἔλαφος, ἀντιλόπη».

(«Σπήλαια καὶ ἄλλαι Καρστικαὶ μορφαὶ τῆς Κρήτης» Ἡράκλειον Κρήτης 1973, σελ. 73).

Ἀπολιθωμένα ὄστα ἐλεφάντων εὐρέθησαν εἰς τινὰ σπήλαια κ.ἄ., τινὰ δὲ περιλαμβάνονται εἰς τὴν παλαιοντολογικὴν συλλογὴν τοῦ Δήμου Ρεθύμνης. Βλ. σχ. καὶ Ν. Κωστάκη «Μινωικὴ Κρήτη καὶ Μεσογειακοὶ Λαοὶ» Ἀθήναι 1961, σελ. 46.

Περὶ τῶν ἵπποποτάμων ἔχουν ἀνευρεθῆ ἐπίσης ἀπολιθωμένα ὄστα, ὡς ὁ ἀπολιθωμένος σκελετὸς ὁ ὁποῖος ἀνευρέθη ὑπὸ τοῦ Γάλλου V. Raulin (τὸ ἔργον του Description Physique, ἔ.ἄ., σελ. 975 - 1040, παραμένει βασικὸν διὰ τὴν πανίδα τῆς Κρήτης) εἰς τὸ ὄροπέδιον τῆς Δίκτης, τὸ ἄλλοτε λίμνη, διατιομένους προφανῶς ἐκεῖ. Εἰς τὴν συλλογὴν ἐπίσης παλαιοντολογικῶν εὐρημάτων τοῦ Δήμου Ρεθύμνης περιλαμβάνονται καὶ ἀπολιθωμένα ὄστα ἵπποποτάμου ἐκ τῆς περιοχῆς Ζάκρου Σητείας Ν. Λασιθίου. Περὶ τῆς παρουσίας τοῦ ἵπποποτάμου εἰς τὴν Κρήτην βλ. σχ. καὶ Β. Ψιλλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Μέρος Πρῶτον, τεύχ. Α' Ἀθήναι 1899, σελ. 41, 45 - 46, καὶ 178. Ἐπίσης Νικ. Κωστάκη «Μινωικὴ Κρήτη καὶ Μεσογειακοὶ Λαοὶ» Ἀθήναι 1961, σελ. 46.

Γενικῶς δὲ περὶ τῆς παλαιοπανίδος τῆς νήσου βλ. ἀνωτέρω ἀναφερόμενον ἔργον τοῦ V. Raulin κ.ἄ.

93. Περὶ τῶν εἰδῶν τούτων βλ. στοιχεῖα τινὰ ὡς κάτωθι:

ἄγριοι βόες: Σπ. Μαρινάτος «Ἀρχαῖος Κρητικὸς Πολιτισμὸς», Ἀθήναι 1927, σελ. 85. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων δὲ γράφει: «Τρομερὸς ἐν τῇ ἀγριότητι τοῦ ἦτο ὁ Bos Primigenius, τέρας πραγματικῶν τῆς ἀρχικῆς δημιουργίας μετὰ πελώρια καὶ χονδρὰ κέρατα. Δι' αὐτοῦ ἐγένοντο αἱ ταυρομαχίαι. Φαίνεται ἐν τούτοις ὅτι τὸν συνελάμβανον μικρὸν καὶ τὸν ἐξημέρωνον μέχρι τινός, τοῦ ἀπέκοπον δὲ καὶ τὰς ἀλχμὰς τῶν κεράτων, ἵνα καθίσταται ὀλιγώτερον ἐπίφοβος στοὺς ἄλλους βούς καὶ στοὺς ἀνθρώπους ἀκόμη», κ.ἄ.

Κατά τινες πιθανόν να μὴν ἀπαντῶντο ἅπαντα τὰ εἶδη ταῦτα ἀλλὰ τινὰ τούτων νὰ ἦσαν φανταστικά ζῶα ὡς αἱ παραστάσεις τῶν φανταστικῶν ἱερῶν ζῶων Μινωταύρου, Γρυπὸς κ.λπ.

Σχετικῶς μὲ τὴν πανίδα κατὰ τὴν μακρυνὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὁ Β. Ψιλλάκης παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς :

«Ἡ μικρὰ νησιωτικὴ ἡπειρος συνεχομένη τὸ πρῶτον μετὰ τῆς στερεᾶς, εἶχεν ἀναμφιβόλως ὄσα καὶ αὐτὴ τετράποδα καὶ ἐρπετά, ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ δὲν ὑπελείφθησαν εἰμὴ τὰ ἱπτάμενα πτηνά, τὰ οἰκόσιτα καὶ παράσιτα ζῶα καὶ εἶδος τι μόνον ἀγριαλιούρων καὶ μικρῶν ἀλωπέκων καὶ ἰκτίδων (οἱ λεγόμενοι νῦν ἄρκαλοι, αἱ ζουρίδες καὶ αἱ καλογιανούσαι, χαριέστατα ταῦτα καὶ μικρότατα ζωᾶκια, νυφίτσαι) καὶ πλήθος σὺν τούτοις ἄπειρον λαγῶν».

(«Ἱστορία τῆς Κρήτης» Μέρος Πρῶτον, τεύχ. Α', σελ. 45, Ἀθῆναι 1899).

Ὁ ἴδιος ἐπίσης ὁ Β. Ψιλλάκης ἀλλοῦ γράφει σχετικῶς :

ἀγριόχοιροι : D'O. Darper «Ἀκριβῆς περιγραφή τῆς Κρήτης» Μετ. καὶ ἔκδ. Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητῶς, Ἀθῆναι 1836, σελ. 321. Ἐπίσης Β. Ψιλλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης», Ἀθῆναι 1909, σελ. 23 καὶ 45, ὑποσ. ζ.

ἀγριοὶ : Παραστάσεις αἰλούρων ἔχομεν εἰς τοιχογραφίας εἰς Ἀγ. Τριάδα Ν. Ἡρακλείου, βλ. Ι. Μ. Χριστοφοράκη «Κρήτη», ὁδηγὸς ταξιδιώτου, σελ. 61.

ἀντιλόπες : Ἀρῆ Πουλιανοῦ «Ἡ καταγωγὴ τῶν Κρητῶν» 1971, σελ. 233. Ἐπίσης Χρήστου Γ. Παπουτσάκη «Οἱ βραχογραφίαι στ' Ἀσφέντου τῶν Σφακίων» Κρητικὰ Χρονικά, τόμ. ΚΔ' τεύχ. Ι, 1972, σελ. 111.

δορκάδες (ζαρκάδια) : Β. Ψιλλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης» 1909, σελ. 29, τόμ. Α' ὑποσ. 2, ἔκδ. Μινώταυρος. Ἐπίσης Προμελέτη διὰ τὴν ἀξιοποίησιν τοῦ ὄρειοῦ ὄγκου συγκροτήματος τοῦ ὄρους Ἰδῆ τῆς νήσου Κρήτης» Τεχν. Γραφ. Ἐδ/κῶν Μελ. Dr. Francesco Laurita Longo, Reggio Calabria, Italia, 1967.

ἐλαφοὶ : Sieber, reise mach der insel Kreta, II, 38. Β. Ψιλλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Μέρος Πρῶτον, τεύχ. Α' Ἀθῆναι 1899, σελ. 38, καὶ «Ἱστορία τῆς Κρήτης» 1909, σελ. 23 καὶ 45. Ἐπίσης Νικ. Κωστάκη «Μινωικὴ Κρήτη καὶ Μεσογειακοὶ Λαοὶ» Ἀθῆναι 1961, σελ. 46.

λέοντες : D'O. Darper «Ἀκριβῆς περιγραφή τῆς Κρήτης» μετ. καὶ ἔκδ. Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητῶς, Ἀθῆναι 1836, σελ. 321, ἐνθα ἀναφέρονται καὶ παραστάσεις εἰς νομίσματα. Ἐπίσης Στ. Σπανάκη «Ἡ Κρήτη», τόμ. Β' σελ. 175, ἐνθα γίνεται μνεία καὶ δι' εὐρεθείσας εἰς Ἰδαῖον Ἄντρον χαλκίνας σφυρηλάτους ἀναθηματικὰς ἀσπίδας 2ου καὶ 7ου αἰῶνος π.Χ. μὲ ἀναγλύφους παραστάσεις εἰκονίζουσαι κυνήγι λέοντων. Εἰς Μουσεῖον δὲ τοῦ Ἡρακλείου ὑπάρχει κόσμημα λιονταράκι (προθήκη 85), ὡς καὶ ἀποτυπώματα σφραγίδων μὲ τὴν μορφήν λέοντος (προθήκη 40) κ.λπ.

πάνθηρες : Παραστάσεις εἰς Μουσεῖον Ἡρακλείου.

πίθηκοι : Εἰς τοιχογραφίας τῶν ἀνακτόρων τῆς Κνωσοῦ ἔχομεν τὸν κρακοσυλλέκτην ὁ ὁποῖος λέγεται ὅτι παριστᾷ πίθηκον. Γνωστὴ εἶναι ἐπίσης ἡ παράστασις τοῦ γαλάζιου πιθήκου εἰς ἐξωτικούς βασιλικούς κήπους. Ἐπίσης ἔχομεν ἀποτυπώματα σφραγίδων εἰς Μουσεῖον Ἡρακλείου (προθήκη 40) μὲ μορφήν (ἀπεικόνισιν) πιθήκου.

ταῦροι : Εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου (προθήκη 85) βλέπομεν κεφαλὴ ταύρου, ἀποτύπωμα σφραγίδων (προθήκη 40) κ.λπ. Ἀνάγλυφος ἐπίσης παράστασις εἰς χαλκίνας σφυρηλάτους ἀναθηματικὰς ἀσπίδας αἱ ὁποῖαι ἔχουν εὐρεθῆ εἰς τὸ Ἰδαῖον Ἄντρον ἀπεικονίζεῖ ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀγρίων ζῶων καὶ ταύρους, βλ. Στ. Σπανάκη «Ἡ Κρήτη» τ. Β', σελ. 175. Διὰ παραστάσεις εἰς νομίσματα βλ. D'O. Darper «Ἀκριβῆς περιγραφή τῆς Κρήτης» Μετ. καὶ ἔκδ. Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητῶς, Ἀθῆναι 1836, σελ. 321.

φασιανοὶ : Στ. Σπανάκη «Ἡ Κρήτη» τ. Β', σελ. 180, περὶ παραστάσεων φασιανῶν εἰς τοιχογραφίας εἰς Ἀγ. Τριάδα κ.λπ.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω στοιχείων ὑπάρχει ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς ποικίλων παραστάσεων ὄχι μόνον διὰ τὰ ἀνωτέρω ζῶα ἀλλὰ καὶ διὰ πολλὰ ἄλλα τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν τὴν πανίδα τῆς νήσου κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Περὶ τῆς πανίδος τῆς νήσου βλ. σχετικῶς καὶ τὰς περὶ πανίδος ἐργασίας κ.λπ.

«Οἱ πατήσαντες πρῶτοι τὸ ἀναδημιουργηθὲν αὐτῆς ἔδαφος εὗρον αὐτὸ ἔρημον τουλάχιστον τετραπόδων ζῶων, εἰσεκόμισαν δὲ εἰς αὐτὰ πάντα τὰ παράσιτα καὶ κατοικίδια, ἐξ ὧν τινὰ ἐξηγριώθησαν ὡς οἱ αἰγαγροὶ (ἀγρίμια) ἐκ τῶν αἰγῶν καὶ τραγῶν. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ χοῖροι πολλάκις ἐξηγριοῦντο, καὶ ἀναφέρεται, ὅτι καὶ μετ' αὐτὴν τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων τῆς νήσου κατάκτησιν, πολλοὶ ἐν Μονοφατισμῷ ἐξαναγκασθέντες εἰς ἐξώμοσιν, ἀπέδωξαν τοὺς χοίρους οἴτινες ἐντὸς τῶν δρυμῶνων ἐξηγριώθησαν, ἀγριόχοιροι γενόμενοι ἐξ οἰκοσίτων, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦτο παρετηρήθη ἐπὶ τῶν δρυμῶνων τῆς Ἰδῆς.

Διότι ἂν τὰ ἐν τῇ νήσῳ κτήνη καὶ ζῶα ἦσαν ἐγγενῆ, αὐτόχθονα, πῶς ἢ γῆ αὐτῆς δὲν παρήγε τόσα ἄλλα ὑπάρχοντα ἐν τῇ ὁμογενεῖ ἡπειρωτικῆς χώρας, οἷον ἄρκτους καὶ λύκους καὶ θῶας καὶ τὰ παρόμοια. Εἰσεκομίσθησαν λοιπὸν ἐξωθεν ὑπὸ τῶν ἀποβιβασθέντων παμπρῶτων εἰς τὴν νήσον ἀνθρώπων, οἴτινες, εἴτε κατὰ τὰ τέλη τῆς τετρακίς πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος ἀπεβιβάσθησαν εἰς αὐτήν, εἴτε καὶ πολλῶ πρότερον, ὡς θέλουσιν οἱ νεώτεροι σοφοὶ ἱστοριοδίφαι, ἦσαν βεβαίως ἀνεπτυγμένοι κοινωνικῶς ὅπως δῆποτε, ἵνα ἐπιχειρήσῃ τοιοῦτον δυσχερῆ ἐν τῷ τότε διαπόντιον πλοῦν, συγκομίζοντες μεθ' ἑαυτῶν ζῶα καὶ κτήνη, ὄρνιθας καὶ περιστεράς, χήνας καὶ νήσσας καὶ τὰ τοιαῦτα πρὸς οἰκίαν χρῆσιν, ἐρήμου τῆς νήσου οὐσῆς τοιοῦτων, πλην τῶν διαπόντων ἄλλοθεν ὑψιδαίτων ὄρνέων καὶ τῶν ἰχθύων ἐν ταῖς ἀκταῖς αὐτῆς, καὶ ἀποκαταστάτων καὶ ἀποβάντων εἰς αὐτὴν κτηνοτρόφων καὶ γεωργικῶν, τοῦ παρθενικοῦ τῆς νήσου ἔδαφος εὐμοιροῦντος πλείστων καὶ ἐξαιρέτων ἀπὸ φύσεως πλεονεκτημάτων». «Ἱστορία τῆς Κρήτης» 1909, τ. Α', σελ. 41. Ἐκδ. Μινώταυρος).

Ὁ πλοῦσιος ὁμοῦς αὐτὸς κόσμος τῶν ἀγρίων ζῶων ἀσφαλῶς διητηρεῖτο εἰς τὴν νήσον ὅσον ὑπῆρχον αἱ κατάλληλαι πρὸς τοῦτο συνθήκαι καὶ ἰδίως τὰ ἀπέραντα καὶ παρθένα δάση, μὲ τὴν ἐξαφάνισιν τῶν ὁποίων ἔχομεν ὡς ἀναγκαστικὸν ἐπακόλουθον καὶ τὴν ἐξαφάνισιν τῶν μεγάλων κυρίως ζῶων καὶ τὴν διατήρησιν μόνον τῶν δυναμένων πλέον νὰ διατηρηθοῦν εἰς τὸ διαμορφούμενον συνεχῶς νέον περιβάλλον των.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὁμοῦς τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἔχομεν καὶ πληροφορίας τινάς, πλεόν συγκεκριμμένας, περὶ τῆς πανίδος ἐν γένει τῆς νήσου.

Σχετικῶς ὁ Ἀριστοτέλης (384 - 322 π.Χ.) γράφει :

«Ἐν Κρήτῃ λύκοις καὶ ἄρκτους τοὺς τ' ἔχεις, ὁμοίως δὲ καὶ τὰ παραπλήσια τούτοις θηρία οὐ φασι γίνεσθαι διὰ τὸ τοῦ Δία γενέσθαι ἐν αὐτῇ».

(Περὶ Θαυμασίων ἀκουσμάτων, 83)

Ἐπίσης ὁ Αἰλιανὸς (Γ' αἰὼν μ.Χ.) γράφει :

«Ἡ Κρήτη τοῖς λύκοις καὶ τοῖς ἐρπετοῖς θηρίοις ἐχθίστη ἐστὶ».

(Φυσ. Ἱστορ. βιβλ. 3, κ. 32)

Τὴν ἔλλειψιν τότε ἐν τῇ νήσῳ ἀγρίων ζῶων καὶ ἰδίως μεγάλων, ἀναφέρουν ἀκόμη ὁ Πλούταρχος, ὁ Γρηγόριος ὁ Νανζιανζηνός, ὁ Πλίνιος (Plin. Libr. VIII, cap. 58), ὁ Σολίνος, ὁ Ἰσίδωρος κ.λπ.

Σχετικὰ μὲ τοὺς λόγους ἐξαφάνισεως τῶν διαφόρων ἀγρίων ζῶων ἐκ τῆς νήσου διαβάζομεν διαφόρους ὑποθέσεις, παραδόσεις κ.λπ.

Ὁ Ἡσίοδος (ἔζησε μεταξὺ 750 καὶ 700 π.Χ.) γράφει σχετικῶς :

«ἀελπίσας δὲ ἐκείνου ζήτησιν ἀπῆλθεν (ὁ Ὀρίων) εἰς Κρήτην καὶ περὶ τὰς θήρας διῆγε κυνηγετῶν τῆς Ἀρτέμιδος παρουσίας καὶ τῆς Λητοῦς, καὶ δοκεῖ ἀπειλήσασθαι ὡς πᾶν θηρίον ἀνελεῖν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς γινομένων». (Ἄστρονομία, 4)

Ἐπίσης ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (90 - 20 π.Χ.) μᾶς δίδει τὴν ἐξῆς πληροφορία :

«Πρὸ δὲ τῆς ἀναγωγῆς, τιμηθεὶς ὁ Ἡρακλῆς ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων μεγαλοπρεπῶς καὶ βουλόμενος τοῖς Κρησὶ χάρισσασθαι καθαρὰν ἐποίησε τὴν νήσον τῶν θηρίων. Διόπερ ἐν τοῖς ὑστεροῖς χρόνοις οὐδὲν ἐκ τῶν ἀγρίων ζῶων ὑπῆρχεν ἐν τῇ νήσῳ, οἷον ἄρκτων, λύκων, ὄψεων ἢ καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιοῦτων. Ταῦτα δ' ἐπραξεν ἀποσεμνύνων τὴν νήσον, ἐν ἣ μυθολογοῦσι καὶ γενέσθαι καὶ τραφῆναι τὸν Δία».

(Βιβλιοθήκης Ἱστορικῆς τὰ λείψανα : IV, 17, 3).

Διὰ τὴν ἔλλειψιν ἐκ τῆς νήσου ἄρκτων, λύκων καὶ ἄλλων ζώων ὁ F. von Lohr μᾶς λέγει :

«Παραδίδονται πρὸς τούτους ὅτι ὁ Ἅγιος Παῦλος ἀπήλλαξε τὴν νήσον ἐξ ἄρκτων καὶ λύκων καὶ παντὸς εἶδους ἀρπακτικῶν θηρίων καὶ οἰουδήποτε δηλητηριώδους ὄφως καὶ ἐντόμου. Εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι ἐν Κρήτῃ πλήν σκορπίων (εἶδος τι φαλαγγίων, τὸ κοινῶς λιακόνιον ἢ ρογαλίδα, τοῦ ὁποίου τὸ δῆγμα εἶναι λίαν ἐπικίνδυνον), οὐδὲν ἄλλο ἐρπετὸν ἢ θηρίον ἐπιπλαβὲς ἅπαντᾶ, καὶ αὐτοὶ οἱ ὄφεις εἰσὶ πάντῃ σπάνιοι καὶ ἀβλαβεῖς». (Kretische Gestade, σ. 207 καὶ ἐ.)⁹⁴.

Σχετικῶς ὁμοιῶς μὲ τὴν ἐξαφάνισιν αὐτῆς τῆς ἀγρίας πανίδος τῆς νήσου ὁ B. Ψιλλάκης παρατηρεῖ :

«Ἡ πρώτη ὁμοιῶς τούτου αἰτία ἐν οὐδεμιᾷ βεβαίως ἐν γένει ἐγκτεται ἱερᾷ παραδόσει ἀλλ' ἀπορρέει ἐκ φυσικοῦ αἰτίου, ἐν τῇ ἀδιαλείπτῳ ἴσως συνεργείᾳ, τῆς ὀρεινῆς καὶ ὑδατώδους δυνάμεως καὶ τὴν ἐκ θαλάσσης πνοῶν». («Ἱστορία τῆς Κρήτης» Μέρος Πρῶτον, τεύχ. Α' Ἀθῆναι 1899, σελ. 45).
Ἄρκετὰ στοιχεῖα, ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερον, κυρίως γινώμαι διαφόρων συγγραφέων κλπ. σχετικῶς μὲ τὴν ὑπαρξίν ἢ μὴ διαφόρων θηραμάτων εἰς τὴν Κρήτην, εὐρίσκομεν εἰς τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἑλ. Πλατάκη: «Ἄθρος Κρήτη». Περ. Κρητολογία τευχ. Ἰουλ. - Δεκ. 1976 Ἡράκλειον Κρήτης σελ. 61-76).

Ἐκ τῶν μεγάλων θηραμάτων τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον εἰς τὴν νήσον, σήμερον μόνον ὁ κρητικὸς αἶγαγρος ἢ κρι-κρί, ὡς ὀνομάζεται, ἅπαντᾶται⁹⁵. Περὶ τοῦ αἶγαγρου εἰς τὴν νήσον ὁ Σολίνος (Γ' αἰὼν μ.Χ.) μᾶς λέγει :

«ὁ τόπος τῶν Κρητῶν τρέφει πλῆθος πολὺ ἀγρίων αἰγῶν. . .»
(Acer creticus silvestrium carpatum coriosus es etc. Solinus cap. XVII).

Ἐπίσης ὁ B. Ψιλλάκης παρατηρεῖ :

«Αἶγαγροι ἐν πλημμονῇ ἀνέκαθεν ἐπὶ τῶν κρητικῶν ὄρεων ὑπῆρχον περὶ τὴν θήραν τῶν ὁποίων ἐκπαλαὶ οἱ νησιῶται ἦσαν ἐκδοτοί». («Ἱστορία τῆς Κρήτης» Ἀθῆναι 1909, τόμ. Α', σελ. 24).

Ἡ Κρήτη διετήρησεν αἰγάγρους καὶ μάλιστα κατὰ ἀγέλας εἰς πολλὰ μέρη τῆς νήσου μέχρι προσφάτως ἤτοι τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος.

Ὁ Ἄγγλος Rob. Paschley, ὁ ὁποῖος ἐπεσκέφθη τὴν Κρήτην τὸ 1834, ἀναφέρει ὅτι τότε ὑπῆρχον ἀγρίμια εἰς τὰ περὶχωρα τοῦ χωρίου Τυλίσσου, ἓνα πεδινὸν χωρίον κοντὰ εἰς τὸ Ἡράκλειον⁹⁶.

Ἐπίσης ὁ Ἄγγλος πλοίαρχος Spratt, ὁ ὁποῖος ἀνέβηκεν εἰς τὴν ἴδη περὶ τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνος, συνήντησεν εἰς τὸν δρόμον του κοπάδια ἀπὸ ἀγρίμια καὶ λαγούς⁹⁷.

Διὰ τὴν ἀφθονία αἰγάγρων ἢ ὁποῖα διετηρεῖτο μέχρι τελευταίως εἰς πολλὰ

94. Σχετικῶς εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ παράδοσις καθ' ἣν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἀπήλαξε τὸ ὄρος Γιούχτα ἐκ τῶν δηλητηριωδῶν ἐρπετῶν. Ἡ παράδοσις λέγει ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ὄρους Γιούχτα, ἐνθα ἐπίσης κατὰ τὴν παράδοσιν ἐτάφη ὁ κρηταγενὴς Δίας, ὑπῆρχεν πλῆθος δηλητηριωδῶν ἐρπετῶν. Οἱ κάτοικοι μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν κατάστασιν ἐκάλεσαν τὸν Ἀπόστολον Παῦλον, ὅταν τὸ πλοῖον τὸ ὁποῖον τὸν μετέφερον εἰς τὴν Ρώμην προσήραξεν εἰς τοὺς Καλοὺς Λιμένας, ζητώντας τὴν βοήθειά του. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἀφοῦ μετέβη καὶ προσευχήθη, συνεβούλευσεν εἰς τοὺς κατοίκους νὰ πυρπολήσουν τὸ ὄρος ἵνα ἀπαλλαγῇ ἡ περιοχὴ ἐκ τῶν δηλητηριωδῶν ἐρπετῶν καὶ συγχρόνως τὸ κατηράσθη διὰ νὰ μὴ βλαστήνη τοῦ λοιποῦ, κλπ. Βλ. Ν. Γ. Χριστινίδη «Παραδόσεις γιὰ τὸ βουνὸ «Γιούχτα» τῶν Ἀρχαίων», Δελτίον Πλ/ῶν Νομαρχίας Ἡρακλείου «Κνωσὸς» Μάϊος 1970, ἀρ. τεύχ. 25, σελ. 7 - 8.

95. Σχετικῶς μὲ τὸν κρητικὸν αἶγαγρον ἔχουν ἀνευρεθῆ πολλὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα εἰς διάφορα σημεῖα τῆς νήσου, ὡς ἀγγεῖα, νομίσματα κλπ., μὲ παραστάσεις αἰγάγρου. Βλ. Β. Ψιλλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Μέρος Πρῶτον, τεύχ. Α', Ἀθῆναι 1899, σελ. 178, ἐνθα ἀναφέρονται παραστάσεις αἰγάγρων εἰς νομίσματα Τυλλισίων κλπ. Ὅπως καὶ εἰς Ἐλυρον, Ὑρτακίαν κλπ. Εἰς Μουσεῖον Ἡρακλείου βλέπομεν ἀρκετὰς παραστάσεις μὲ αἰγάγρους.

96. Rob. Paschley, Travels: 1, 162.

97. Βλ. Στ. Σπανάκη, «Ἡ Κρήτη» τόμ. Β', σελ. 179.

μέρη τῆς νήσου, καὶ ἰδίως εἰς τὰ δασωμένα ὄρη, ὀμιλοῦν καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς⁹⁸.
Σήμερον ὁ αἶγαγρος διαβιῶν ἐλεύθερος μόνον εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ φαργιοῦ τῆς Σαμαριάς, ἢ ὁποῖα ἔχει κηρυχθῆ Ἐθνικὸς Δρυμὸς. Οἱ διαβιούντες δὲ αἶγαγροι ἀνέρχονται περὶπου εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν 400.

Αἶγαγροι ἐπίσης διατηροῦνται καὶ εἰς τρία φυσικὰ ἔκτροφεῖα τῆς νήσου. Εἰς Ν. Ἁγίους Πάντες Νομ. Λασιθίου μὲ 40 περίπου αἰγάγρους. Εἰς τὴν Ν. Ντία Νομ. Ἡρακλείου μὲ 400 περίπου αἰγάγρους καὶ εἰς Ν. Θεωρωῦ Νομ. Χανίων μὲ 100 περίπου αἰγάγρους.

Εἰς τὴν πλουσίαν πανίδα τῆς Κρήτης, διὰ τὴν ὁποῖαν ἡ νήσος ἐφημιζέτο ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, περιλαμβάνονται σήμερον ἐκτὸς τοῦ αἰγάγρου καὶ πολλὰ ἄλλα θηράματα. Μεταξὺ τούτων εἶναι: ἀγριόγατος, ἀγριοκόνικλος (ἀγριοκού-νελο), ἀκανθόχοιρος (σκαντζόχοιρος), ἀσβὸς (ἄρκαλος) ζουρίδα (κουνάβι) καὶ ἰκτίς (καλογουναϊκὰρι ἢ νυφίτσα). Ἐπίσης διάφορα εἶδη μικρῶν τρωκτικῶν. Ἰδιαιτέρως πλούσιος ὁμοιῶς εἶναι ὁ πτερωτὸς κόσμος τῆς νήσου ὡς ἀετοὶ - γῦπες διαφόρων εἰδῶν (γνωστοὶ ὡς βιτσιλές, σκάρες κλπ.), ἱέρακες καὶ ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς μικρῶν πτηνῶν. Ἀκόμη καὶ ἐκ τῶν ἀποδημητικῶν πτηνῶν τὰ ὁποῖα διέρχονται ἐκ τῆς νήσου πολλὰ παραμένουν καθ' ὅλον τὸ ἔτος ὡς ἱέρακες, μπεκάτσα, ὄρτυξ, τρυγνῶν, τσίχλα, χελιδῶν καὶ ἄλλα.

Σχετικῶς μὲ τὴν πανίδα τῆς νήσου ὁ Ἑλ. Πλατάκης γράφει :

«Ἡ πανὶς τῆς νήσου ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ 800 τουλάχιστον εἶδη, ἤτοι σπόγγοι 2, ριζόποδα-ἐγχυματοειδῆ 120, κοράλλια 2, ἐχίνιοι 2, μαλάκια 171, ἀρθρωτὰ 273, σπονδυλωτὰ 212 (74 ἰχθύες, 11 ἐρπετά, 114 πτηνά, 13 θηλαστικά)».

(«Σπήλαια καὶ ἄλλαι Καρστικαὶ μορφαὶ τῆς Κρήτης» Ἡράκλειον 1973, σ.73).

Ὁ πλούσιος ὁμοιῶς κόσμος τῶν θηραμάτων τῆς νήσου συνέβαλεν σημαντικῶς καὶ ποικιλοτρόπως εἰς τὴν ζωὴν ἐν γένει τῶν κατοίκων.

Διὰ τοὺς πρώτους κατοίκους ἢ θήρα ἀπετέλεσεν τὴν πρώτην, πιθανώτατα, ἀπασχόλησίν των.

Τὰ θηράματα ἦσαν μετὰ τῶν καρπῶν τῶν δένδρων ἡ πρώτη κυρία τροφή τῶν κατοίκων. Προσέφερον ἐπίσης τὰ λίαν ἀπαραίτητα δέρματα κ.λπ.⁹⁹.

Σχετικῶς μὲ τὴν ἄσκησιν τῆς θήρας εἰς τὴν Κρήτην ὁ J. Tulard γράφει :

«Τῇ νεολιθικῇ ἐποχῇ, οἱ Κρήτες ζοῦσαν ἀκόμα ἀπὸ τῆ συγκομιδῆ τῶν καρπῶν, τὸ ψάρεμα καὶ ἰδίως τὸ κυνήγι, γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ διατηρήσουν μίαν ἐνδιαφέρουσαν κλίση, ὅπως μαρτυρεῖ καὶ ὁ τάφος τοῦ κυνηγοῦ στὸ Ζαφφῆρ-Παπούρα, καθὼς καὶ ἡ φήμη τους σὰν κυνηγῶν ὡς τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ Ξενοφώντας θὰ γράψῃ τὴν πραγματεία του «Γιὰ τὸ κυνήγι». . .».

(«Ἱστορία τῆς Κρήτης» Μετ. Σ. Σακκοράφου, Ἀθῆναι 1967, σελ. 43).

Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ὁμοιῶς οἱ κάτοικοι ἤρχισαν ἀσχολούμενοι μὲ τὴν κτηνοτροφίαν καὶ γεωργίαν. Ἡ θήρα ὁμοιῶς ἐξηκολούθησεν νὰ ἐνδιαφέρει τοὺς κατοίκους καὶ μάλιστα ὄχι μόνον ὡς τρόπος ἐξευρέσεως τροφῆς ἀλλὰ, σὺν τῷ χρόνῳ, καὶ ὡς ψυχαγωγία ἀποδεικνύουσα ἐπὶ πλεόν καὶ περιπέτειαν, ἠρωϊσμὸν κλπ.

Ἐθεωρεῖτο δὲ ἡ θήρα κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Κρήτην, ὡς ἀθλημα εὐγενές. Ἐθεωρεῖτο πρᾶξις ἰδιαιτέρας σημασίας ἀπὸ ἀπόψεως ἀνδρείας κ.λπ., κυρίως ἢ θήρα τοῦ αἰγάγρου. Διὰ νὰ γίνῃ δὲ τις πολεμιστῆς καὶ νὰ θεωρητῆται ἀνδρεῖος ἔπρεπε νὰ εἶχεν θηρεύσει τουλάχιστον ἓνα αἶγαγρον¹⁰⁰, ὁ ὁποῖος ἀπετέλῃ μέχρι καὶ προσφάτως τὸ κυριώτερον καὶ τὸ σπουδαιότερον

98. Περὶ τῆς παρουσίας ἐν γένει αἰγάγρων εἰς τὴν νήσον μεταξὺ ἄλλων ὀμιλοῦν : R. Hutchinson, Preristrir Crete, 1968, 37 - 38. P. Belon, 1554, σ. 14. D'O Dapper «Ἀκριβὴς περιγραφή τῆς Κρήτης» μετ. καὶ ἐκδ. Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητῆ, Ἀθῆναι 1836, σελ. 23. κ.λπ.

99. Περὶ τῆς θήρας καὶ τῆς συμβολῆς τῶν θηραμάτων εἰς τὴν διατροφήν τῶν κατοίκων κλπ. βλ. καὶ J. Tulard «Ἱστορία τῆς Κρήτης» μετ. Σ. Μόσχου - Σακκοράφου, ἐκδ. I. Ζαχαροπούλου, Ἀθῆναι 1967, σελ. 43.

100. Κατὰ τὴν ἐγκύμνασιν τῶν νέων ὀδηγοῦντο οὗτοι εἰς τὸ κυνήγιον τῶν κρητικῶν αἰγάγρων καὶ ἄλλων θηραμάτων. Βλ. σχ. Περὶ τῆς ἐν γένει ἀγωγῆς τῶν παιδῶν Στ. Ξανθοῦδου: Ἐπίτομος Ἱστορία τῆς Κρήτης, σελ. 43 - 44. Ἀθῆναι 1909.

Αϊγάγροι τής Κρήτης (ἀγρίμια, Κρί-Κρι) εις τὸ φυσικὸν ἐκτροφεῖον αἰγάγων νήσου Δία, ἐναντι Ἡρακλείου.

θήραμα. Ἐκ τῶν κεράτων δὲ τοῦ αἰγάγου, τὰ ὅποια φθάνουν τὸ μῆκος περίπου τῶν 70 ἑκατοστῶν καὶ πλάτους τὰ 5 περίπου ἑκατοστά, κατασκευάζοντο ἐξαιρετικὰ τόξα, οἱ δὲ Κρήτες ἐφημίζοντο ὡς ἄριστοι τοξόται¹⁰¹. Ὁ Καλλιμάχος ὀμιλεῖ ἰδιαιτέρως διὰ τὰ κρητικὰ τόξα, τὰ καλούμενα καὶ «κυδῶνια»¹⁰².

Μεγάλης φήμης ἦσαν ἐπίσης κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ οἱ κυνηγετικοὶ κύνες τῆς νήσου, ὡς μαρτυροῦν διάφοροι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς (Κλαύδιος, Ὀππιανός, Πολυδεύκης, Γράτιος, Πλούταρχος, Αἰλιανός, Ξενοφῶν κ.λπ.)¹⁰³.

Ἦτο τόση ἡ σημασία ἡ ὅποια ἀπεδίδοτο εἰς τὴν ἀσκησιν τῆς θήρας ὥστε ἐθεοποιήθη αὐτὴ εἰς τὸ πρόσωπον τῆς Θεᾶς Ἀρτέμιδος, τῆς Θεᾶς καὶ προστά-

101. Βλ. σχ. ἄρθρον Λυκ. Βιδαλάκη εἰς περιοδικὸν «Ὁ φυσικὸς Κόσμος» Μάρτιος 1969, ἀρ. φ. περ. Γ', σελ. 16 - 18.

102. Βλ. Β. Ψιλλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Μέρος Πρῶτον, τεύχ. Α', Ἀθήναι 1899, σελ. 45 - 46.

103. Βλ. σχ. D'O Dapper «Ἀκριβὴς περιγραφή τῆς Κρήτης» Μετ. καὶ ἔκδ. Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητός, Ἀθήναι 1836, σελ. 263. Ἐπίσης Ἐρ. Σκάσση «Ἡ Κρήτη καὶ οἱ Λατῖνοι συγγραφεῖς» Κρητικὰ Χρονικά ἔτος Ζ' τ. 1, 1953, σελ. 122.

Ἄετός, ἓνα σπάνιον εἶδος μεγάλου πτερωτοῦ τὸ ὁποῖον ζεῖ εἰς τὰ ὕψηλά ὄρη τῆς Κρήτης.

τιδος τοῦ κυνηγιῦ (θήρας) καὶ ἡ ὅποια ἰδιαιτέρως ἐλατρεύετο εἰς τὴν Κρήτην¹⁰⁴.

Ἡ αὔξησις ὁμῶς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς νήσου, τὰ διάφορα ἱστορικὰ γεγονότα καὶ ἰδίως ὁ συνεχὴς περιορισμὸς τῶν δασῶν, τῶν ἄλλοτε ἀπέραντων καὶ παρθένων δασῶν, καὶ ἡ ἀπογύμνωσις τῆς νήσου ἐκ τῆς αὐτοφυοῦς βλαστήσειώς της, ἱκανῆς νὰ διατηρήσῃ θηράματα, συνετέλεσαν καὶ εἰς τὸν περιορισμὸν τῆς πανίδος τῆς νήσου.

Παρ' ὅλον ὁμῶς τὸν περιορισμὸν τῶν δασῶν, τὴν καταστροφὴν τῆς αὐτοφυοῦς βλαστήσεως καὶ τὴν ἐξαφάνισιν πολλῶν θηραμάτων, ἡ ὑπάρχουσα βλάστησις καὶ ἡ ποικιλόμορφος φυσικὴ μορφολογία δημιουργοῦν εὐμενὲς περιβάλλον δυνάμενον νὰ συμβάλῃ σημαντικῶς καὶ σήμερον εἰς τὴν διατήρησιν μιᾶς πλουσίας πανίδος, ἀκόμη καὶ μεγάλων θηραμάτων.

104. Τῆς Κρητικῆς Θεᾶς Ἀρτέμιδος, τῆς Δικτύνης ἢ Βριτομάρτιος τὸ ἱερὸν ζῶον ἦτο ὁ κρητικὸς αἰγάγρος. Βλ. σχ. Μ. Δέφνερ «Ὀδοπορικαὶ ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴν Δυτ. Κρήτην» Ἀθήναι 1928, σελ. 200. Ὁ αἰγάγρος ἐπίσης ἀπετέλη καὶ ἀντικείμενον εἵδους λατρείας ὑπὸ τῶν Ἑλευθέρων δεικνύοντες τὴν εὐγνωμοσύνην των πρὸς τὸ ζῶον τοῦτο τῶν ὁρέων τῆς νήσου. Βλ. σχ. Β. Ψιλλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Μέρος Πρῶτον, τεύχ. Α' Ἀθήναι 1899, σελ. 95 - 96.

4.4. Τὰ δάση καὶ ἡ κτηνοτροφία

Ἡ κτηνοτροφία ἀσφαλῶς θ' ἀπετέλεσεν διὰ τοὺς πρώτους κατοίκους τῆς νήσου τὴν μᾶλλον συστηματικὴν ἀπασχόλησίν των. Ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν σχεδὸν διαβίωσίν των ἀκόμη, περίοδον κατὰ τὴν ὁποίαν ἐτρέφοντο ἀπὸ καρπούς, τὴν θήραν καὶ τὴν ἀλιείαν, οἱ κάτοικοι ἤρχισαν νὰ τρέφουν διάφορα ζῶα διὰ τὰς ἀνάγκας των. Καὶ ὅσον ἀπεμακρύνοντο ἐκ τῶν δασῶν ἢ συνεκρότουσαν οἰκισμοὺς καὶ χωρία, τόσον περισσότερο ἠναγκάσθησαν νὰ οργανώσουν τὴν ἐκτροφὴν ζῶων καὶ νὰ ἀσχοληθοῦν οὕτω περισσότερο καὶ πλέον συστηματικὰ μὲ τὴν κτηνοτροφίαν.

Τὰ ἀγρία ζῶα τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον εἰς τὴν νήσον ἦσαν κυρίως ἡ αἰτία ποῦ ὁ ἄνθρωπος ἠσχολήθη καὶ μὲ τὴν κτηνοτροφίαν καὶ μάλιστα τόσον ἐνωρίς.

Ὁ Β. Ψιλλάκης («Ἱστορία τῆς Κρήτης» 1909, τ. Α', σελ. 41. Ἔκδ. Μινώ-ταυρος. Βλ. κεφ. 4. 3. Τὰ δάση καὶ ἡ θήρα) ἀναφέρει ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ὅτι οἱ πρώτοι κάτοικοι τῆς νήσου ἔφερον μαζί των διάφορα κατοικίδια ζῶα μὲ τὴν ἐκτροφὴν τῶν ὁποίων ἠσχολήθησαν κ.λπ.

Αἱ ἀνάγκαι ὅμως τῶν κατοίκων εἰς κτηνοτροφικὰ ἐν γένει προϊόντα συνεχῶς ἠύξανον, μὲ ἐπακόλουθον ἡ κτηνοτροφία ἀλματωδῶς νὰ ἐπεκτείνεται. Εἰς τὴν ἐπέκτασίν της αὐτὴν τὰ δάση πολλάκις τῆς ἦσαν ἐμπόδιον, διότι ἡ ἀσκήσις τῆς κτηνοτροφίας ἐντὸς τῶν ὑπαρχόντων τότε πυκνοτάτων καὶ ἀπεράντων δασῶν δὲν ἦτο πάντοτε ἀνετός καὶ πολλάκις ἴσως ἦτο ἀδύνατος. Διὰ τοῦτο ἡ ἐπέμβασις τοῦ ἀνθρώπου ἦτο νὰ δημιουργήσῃ βοσκοτόπους ἢτοι ἐκτάσεις αἱ ὁποῖαι νὰ προσφέρονται περισσότερο εἰς τὴν εὐκολοτέραν ἀσκήσιν τῆς κτηνοτροφίας. Ἐνώπιον τῆς ἀνάγκης ταύτης ἀρχίζουν τὰ δάση νὰ μετατρέπωνται εἰς θαμνοτόπους, βοσκοτόπους.

Τὰ δυσμενῆ ὅμως ἀποτελέσματα τῆς ἀπομακρύνσεως ταύτης τῶν δασῶν γρήγορα γίνονται ἀντιληπτὰ διὰ τὰ δημιουργηθῶν σὺν τῷ χρόνῳ σοβαρότατα προβλήματα διὰ τὴν νήσον.

Καὶ ὅσον ἡ κτηνοτροφία ἐπεκτείνεται τόσον τὰ δάση περιορίζονται.

Ἡ κτηνοτροφία ἐσυνέχισεν ν' ἀποτελῆ τὴν κυριωτέραν ἀπασχόλησιν τῶν κατοίκων ἐπὶ χιλιετηρίδας.

Κατὰ τὴν Μινωικὴν περίοδον, παρ' ὅλην τὴν στροφὴν τῶν κατοίκων πρὸς τὴν γεωργίαν, ἡ κτηνοτροφία ἦτο πάρα πολὺ διαδεδομένη εἰς τὴν νήσον¹⁰⁵, ἐθωρεῖτο δὲ εὐγενῆς ἀπασχόλησις¹⁰⁶.

Ἰδιαιτέρως ἀνεπτυγμένη, κατὰ τὴν Μινωικὴν ἐποχὴν, ἦτο ἡ κτηνοτροφία αἰγῶν καὶ προβάτων. Ὅπως παρατηρεῖ δὲ ὁ Σπ. Μαρινάτος¹⁰⁷, ἐτρέφετο καὶ ὁ βοῦς, τοῦ ὁποίου κατεῖχον πολλὰς ποικιλίας καὶ κατέβαλλον ἰδιαιτέραν ζιμῆ-λειαν.

Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν μετέπειτα ἱστορίαν τῆς νήσου ἡ κτηνοτροφία διετηρήθη ὡς μία ἀπὸ τὰς πλέον βασικὰς ἀπασχολήσεις τῶν κατοίκων.

Ὁ Διονύσιος ὁ Περιηγητὴς (ἀρχαῖ Β' αἰῶνος π.Χ.) ἀποκαλεῖ (Περιηγ. Οἰκονομ., στ. 500 - 503) τὴν Κρήτην «εὐβοτον», ἴσως ὡς λέγεται, λόγῳ τῆς ὑπάρξεως εἰς τὴν νήσον ἀφθόνου καὶ καλῆς βοσκησίμου ὕλης.

Κατὰ τὴν Ἐνετοκρατίαν οἱ κάτοικοι ἐξ αἰτίας καὶ τῶν ὑφισταμένων πιέσεων, ἀδικιῶν, ἐπιβαλλομένων ἀγγαρειῶν κλπ. ἠναγκάζοντο νὰ καταφεύγουν εἰς τὰ ὄρεινότερα μέρη τῆς νήσου ἀσχολούμενοι κυρίως μὲ τὴν κτηνοτροφίαν, ἡ ὁποία κυριαρχεῖ εἰς ὅλοκληρον τὸν ὄρεινὸν ὄγκον τῆς νήσου.

Κατὰ τὴν περίοδον δὲ ταύτην ἐγένετο καὶ ἐξαγωγή κτηνοτροφικῶν προϊόντων, ἐνῶ εἰς τὴν νήσον ὑπῆρχον πολλὰ μετόχια καὶ τυροκομία¹⁰⁸.

105. Περί τῆς κτηνοτροφίας κατὰ τὴν Μινωικὴν περίοδον βλ. καὶ Σπ. Μαρινάτου «Ἀρχαῖος Κρητικὸς Πολιτισμὸς» Ἀθῆναι 1927, σελ. 85 κ.ἄ.

106. Βλ. J. Tulard «Ἱστορία τῆς Κρήτης» μετ. Σ. Μόσχου-Σακορράφου, ἔκδ. I. Ζαχαροπούλου, Ἀθῆναι 1967, σελ. 44.

107. Σπ. Μαρινάτου «Ἀρχαῖος Κρητικὸς Πολιτισμὸς», Ἀθῆναι 1927, σελ. 85.

108. Περί τῆς κτηνοτροφίας εἰς τὴν Κρήτην κατὰ τὴν Ἐνετοκρατίαν βλ. σχ. καὶ Στ. Ξανθοῦδίδου «Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ» Ἀθῆναι 1939, σελ. 138 καὶ 166.

Ἡ μεγάλη ὅμως κτηνοτροφία εἰς τὴν νήσον διετηρήθη σχεδὸν μέχρι καὶ σήμερον.

Κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τῆς 14ης Μαρτίου 1971 ὑπῆρχον:

Προβατοειδῆ: ἐκμεταλλεύσεις 30.200, ζῶα 536.260, καὶ Αἰγοειδῆ: ἐκμεταλλεύσεις 55.520, ζῶα 305.380.

Γενικῶς ὅμως τὰ δάση τῆς νήσου, ἐκ κωνοφόρων κυρίως εἰδῶν καὶ ἰδίως κυπαρίσσου καὶ πεύκης, δὲν εὐνοοῦσαν τὴν ἀσκήσιν τῆς κτηνοτροφίας ἐντὸς αὐτῶν. Τὸ γεγονός τοῦτο ἀπετέλεσεν σοβαρὰν καὶ τὴν κυριωτέραν αἰτίαν διὰ τὴν ἀπομάκρυσιν τῶν ἐκ τῶν κτηνοτροφικῶν περιοχῶν.

Δὲν εἶναι ὅμως μόνον ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν δασῶν καὶ ἡ μετατροπὴ τῶν ἐκτάσεων τούτων εἰς θαμνοτόπους καὶ χορτολιβαδικὰς ἐκτάσεις ὡς προσφερόμενα ζῶα ἐντὸς τῶν δασῶν καὶ κυρίως αἱ αἶγαι ἐπροκάλλουν πολλὰς ζημίας εἰς τὰ δάση.

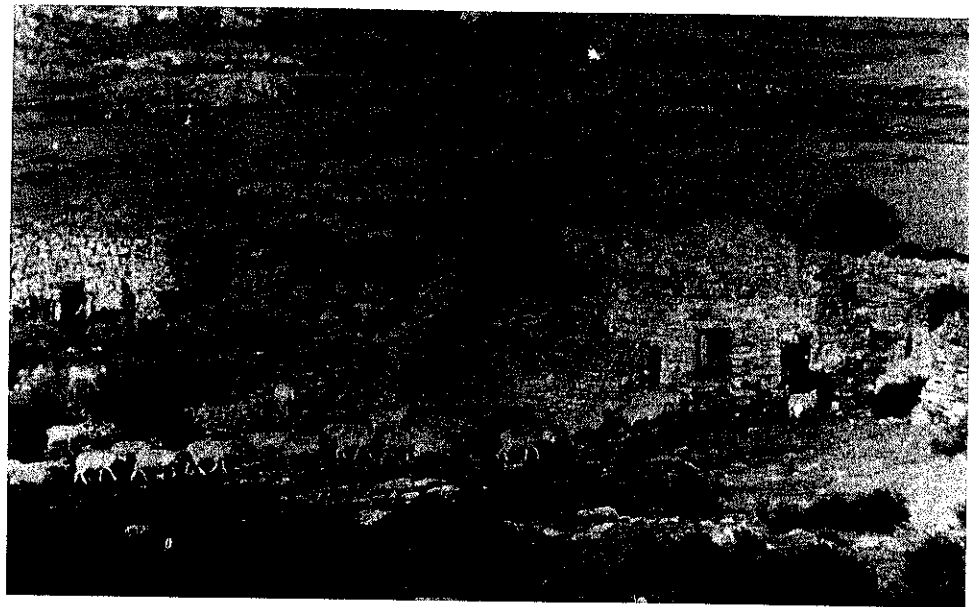
Ἡ ἔντονος ἐπίσης ἀσκήσις τῆς κτηνοτροφίας, ὑπερφόρτωσις, ὑπερβόσκησις τῶν βοσκοτόπων, ἡ ὁποία μάλιστα εἰς μεγάλην ἔκτασιν ἀποτελεῖ καὶ σήμερον χαρακτηριστικὸν τῆς ἀσκουμένης ποιμενικῆς κτηνοτροφίας, προκαλεῖ ἀνεκτιμήτους ζημίας εἰς τὰ δάση καὶ γενικώτερον εἰς τὴν δασικὴν βλάστησιν τῆς νήσου.

Δάση μὲ ἀνώροφον καὶ ὑπόροφον ἐκ πρίνου εἰς τὴν περιοχὴν I. M. Ἀρκαδίου Ν. Ρεθύμνης (θέσις Τ. Σταυρός), τὰ ὁποῖα σήμερον ἐκμεταλλεύονται κτηνοτροφικῶς.

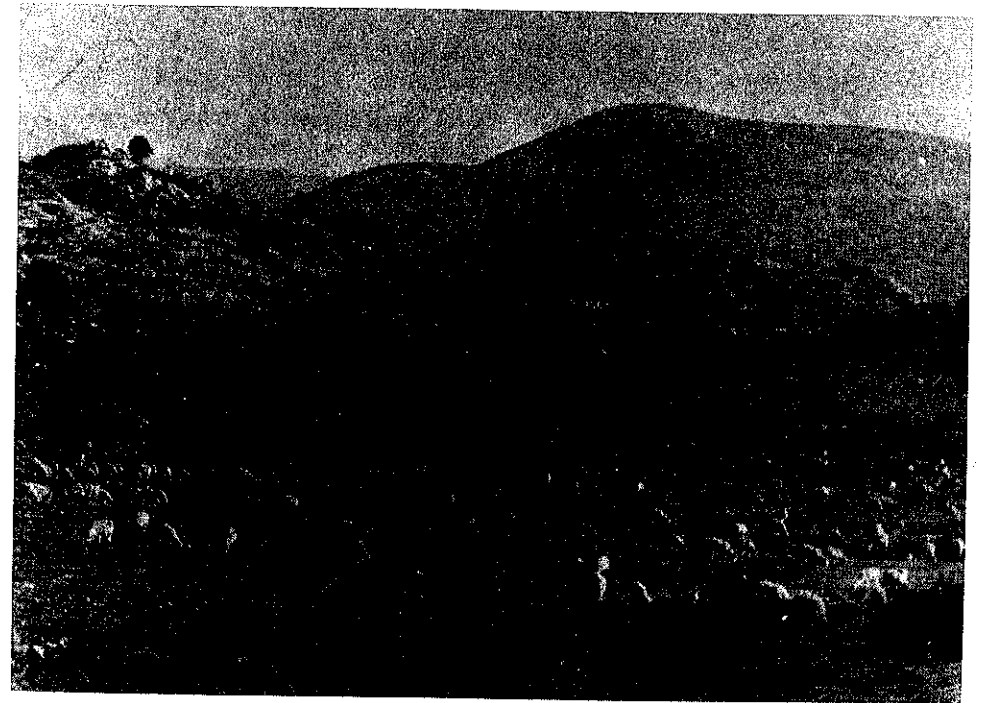
Αιωνόβιος πρῖνος εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεβαίνουν οἱ αἰγες καὶ τρώγουν τὸ φύλλωμά του, εἰς τὰ πρινοδάση περιοχῆς Ρούβα τοῦ χωρίου Γέργερη Ν. Ἡρακλείου.

118 *Μιπάτα (στάνες), εἰς ὄροπέδιον Νίδας τῆς Ἰδης ὅπου διατηροῦνται πολλὰ χιλιάδαί αἰγοπρόβατα.*

Ἐπίσκεψη εἰς Μιπάτο (εἰς Ρούβα τῆς Ἰδης, περιοχῆς χωρίου Γέργερη Ν. Ἡρακλείου) καὶ γνωριμία μετὰ τοὺς κατοίκους τῶν βουνῶν τῆς νήσου, τὰς παραδόσεις των, τὰ ἥθη καὶ ἔθιμά των.

Οἱ βοσκοτόποι, ὄρειοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἴτε θαμνοσκεπεῖς εἴτε δασοσκεπεῖς, συγκεντρῶνουν σήμερον τεράστιον ἔνδιαφέρον διὰ τὴν κτηνοτροφικὴν ἐκμετάλλευσίν των. Ἡ φωτογραφία εἶναι ἀπὸ τὴν περιοχὴ Ἰ. Μ. Ἀρκαδίου.

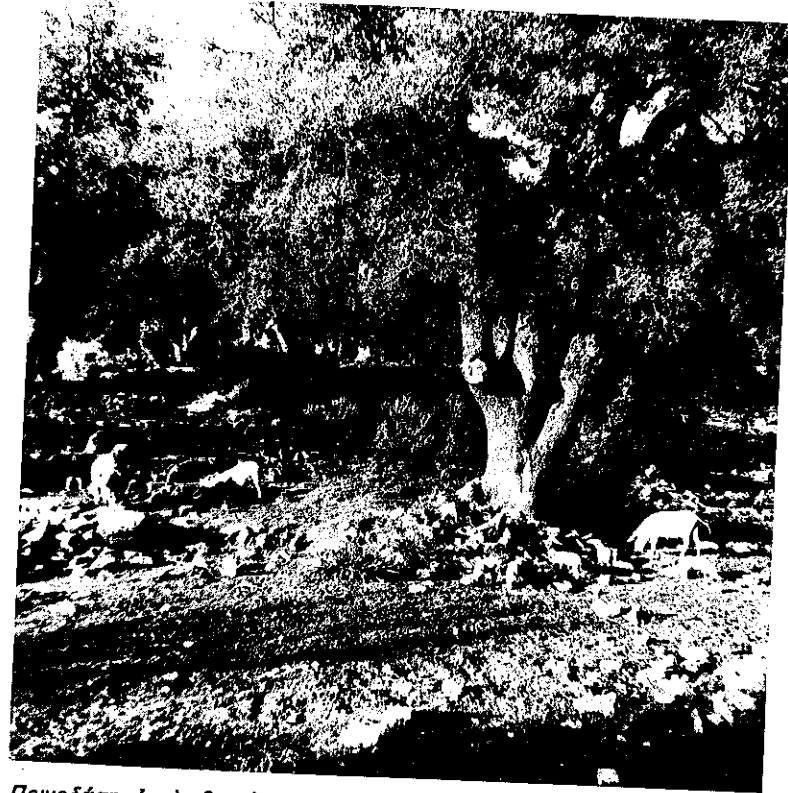

Βοσκότοπος με υπολείμματα δάσους, εις την άλλοτε πυκνοδασωμένην Ἰδην, θέσιν Ζώμιθος Δήμου Ἀνωγείων Ν. Ρεθύμνης.

Ἐκτὸς δὲ τῶν ἄλλων καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα ἕως σήμερον συνήθεια τῶν κτηνοτρόφων νὰ καίουν τοὺς βοσκοτόπους τῶν διὰ τὴν ἀνανέωσιν τῆς βλαστήσεως ἐπιφέρει τὴν ἐν συνεχείᾳ διάβρωσιν, ἀπόπλυσιν καὶ υποβάθμισιν τῶν δασικῶν αὐτῶν ἐδαφῶν καὶ περισσότερο τῶν ἐπικλινῶν τοιούτων, εἰς βαθμὸν πολλάκις λίαν ἀνησυχητικὸν ἢ καὶ μὲ ἀνεπανορθώτους καταστροφάς.

Οὕτω τὰ δάση δὲν περιορίσθησαν μόνον ὑπὲρ τῆς κτηνοτροφίας ἀλλὰ υπέστησαν πλείστας ὄσας ζημίας ἐκ ταύτης. Ἄλλοῦ μὲν περιορίσθησαν ἐξ αἰτίας τῆς ἀναπτύξεως τῆς κτηνοτροφίας, εἰς ἄλλας περιοχὰς δὲ ὅπου ἡ κτηνοτροφία ἀσκεῖτο ἐντὸς αὐτῶν πολλάκις αὕτη ἔγινεν ἐμπόδιον εἰς τὴν κανονικὴν ἀνάπτυξιν τῶν δασῶν μὲ λίαν δυσμενῆ ἐπακόλουθα ἀποτελέσματα.

Ὁ μέγας λοιπὸν τροφοδότης καὶ εὐεργέτης τῆς κτηνοτροφίας, τὰ δάση, ἐγνώρισεν εἰς τὸ πέρασμα τῶν αἰώνων μόνον σχεδὸν ζημίας ἐκ τῆς κτηνοτροφίας.

Πρινοδάση εἰς τὰς βορείας κλιτεῖς τοῦ ὄρους Ἰδη, περιοχὴν Δήμου Ἀνωγείων τῆς Ν. Ρεθύμνης ὅπου διατηροῦνται εἰσέτι χοῖροι τρεφόμενοι κυρίως ἐκ τοῦ πολυτίμου διὰ τὴν κτηνοτροφίαν βαλανιδίου τῶν πρινοδέδρων.

ὑπολείμματα ἐκ τῶν άλλοτε δρυοδασῶν ἐκ βαλανιδέας, εἰς τὴν περιοχὴν Ι. Μ. Ἀρκαδίου Ν. Ρεθύμνης.

4.5. Τὰ δάση καὶ ἡ γεωργία

Τὰ δάση τῆς νήσου εἶναι στενότερα συνδεδεμένα καὶ μὲ τὴν γεωργίαν, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὁποίας πολλὰ προσέφερον καὶ οὐσιωδῶς συνέβαλον. Συνοπτικὰ ἡ σχέσις αὐτὴ δύναται νὰ διατυπωθῆ ὡς ἑξῆς: Τὰ δάση ἐδημιούργησαν τὰς προϋποθέσεις καὶ συνέβαλον συνεχῶς καὶ πολυπλεύρως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας.

Πράγματι τὰ δάση μὲ τὸν φυσικὸν τῶν ρόλων ἐντὸς τοῦ ὄλου συγκροτήματος τῆς φύσεως καὶ μὲ τὰς πολλὰς, ποικίλλας καὶ μεγάλας ἄλλας προσφορὰς τῶν, ἐδημιούργησαν τὰς εὐνοϊκὰς ἐκεῖνας συνθήκας, διὰ τὴν δημιουργίαν, ἐπέκτασιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας.

Ἀνατρέχοντες κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ μακρυνὸν παρελθὸν τῆς νήσου, τότε ποῦ ὀλόκληρος ἡ νήσος ἐκαλύπτετο ὑπὸ δασῶν, θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ πλουσία ἐκεῖνη δασικὴ βλάστησις ἢ ὁποία ὑπῆρχεν, ἀπετέλε τὴν ἀσπίδα προστασίας τῶν ἐδαφῶν τῆς νήσου, τὰ ὁποία, παρὰ τὰς ἐπικρατούσας μεγάλας κλίσεις καὶ πολλὰς βροχοπτώσεις, δὲν ὑπεβαθμίσθησαν διὰ τῆς ἀποπλύσεως τῶν.

Τὰ ὑπάρχοντα δάση, ὄχι μόνον συνεκράτησαν τὰ ἐδάφη, ἀλλὰ συνέβαλον καὶ εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν καὶ ἀκόμη ἐκτὸς τῶν ἄλλων εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ συγκράτησιν τῶν βροχῶν, εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ τὸν ἐμπλουτισμὸν τῶν πολυτίμων πηγῶν καὶ ποταμῶν καὶ τὴν ἀποτροπὴν σχηματισμοῦ χειμάρρων.

Οὕτω οἱ πρῶτοι κάτοικοι εὗρον τὴν νήσον ὄχι μόνον καλυμμένην ὑπὸ πλουσίων καὶ ἀπεράντων δασῶν, ἀλλὰ καὶ μὲ γόνιμα ἐδάφη, πολλὰς πηγὰς καὶ ποταμούς κλπ. τὰς πλέον ἀπαραίτητους, σχεδὸν τότε, προϋποθέσεις διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας. Καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς ἀρχίζει μὲ εὐνοϊκὰς προϋποθέσεις. Ἀρχίζει ὁμῶς μὲ τὴν συμβολὴν ἢ μᾶλλον μὲ τὴν θυσίαν τῶν δασῶν, τὰ ὁποία ἀρχίζουν νὰ ἐκχεραίνωνται, νὰ θυσιάζωνται ὑπὲρ τῆς νέας προσταθείας τῶν κατοίκων.

Ἐκ τῶν δασῶν ἐπίσης οἱ κάτοικοι ἐξασφαλίζουν τὰ ἀπαραίτητα ἐργαλεῖα διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς. Καὶ γενικῶς τὰ δάση δίδουν ὅτι ἐχρειάζετο ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ ἐκμεταλλευθῆ τὴν γῆν γεωργικῶς.

Οὕτω τὰ δάση συνεχῶς περιορίζονται, ὑποχωροῦν ὅσον αἱ καλλιεργούμεναι ἐκτάσεις ἐπεκτείνονται καὶ μάλιστα μὲ ρυθμὸν αὐξανόμενον.

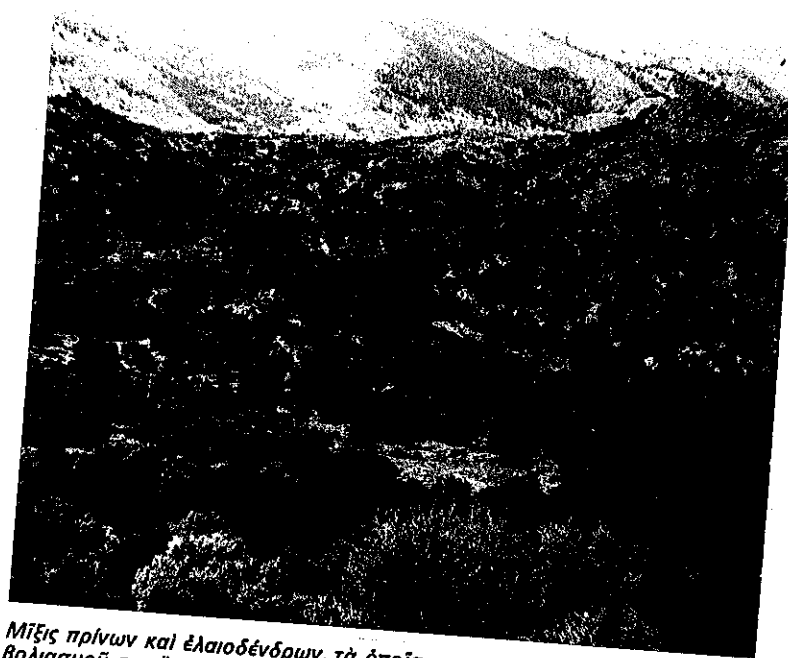
Τὰ δάση σὺν τῷ χρόνῳ περιορίζονται κυρίως εἰς τὰς πλέον ἀπομακρυσμένας ἀπὸ τὰ πόλεις καὶ οἰκισμοὺς περιοχὰς καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὄρεινὰς ἐκτάσεις. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐκεῖ συνεχίζονται νὰ εἶναι οἱ προστάτες τῶν καλλιεργουμένων ἐκτάσεων καὶ τῶν καλλιεργειῶν αἱ ὁποῖαι ἐξαπλοῦνται εἰς τὰ χαμηλότερα ἰδίως μέρη.

Ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ κυρίως ἀπὸ τὴν Μινωικὴν περίοδον, ἔχομεν μεγάλην ἐπέκτασιν τῆς γεωργίας. Μεγάλα ἤδη ἐκτάσεις καλλιεργοῦνται μὲ δημητριακὰ καὶ διάφορα καρποφόρα δένδρα, ὡς ἐλαία κ.λπ.

Σχετικῶς μὲ τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε κατάστασιν ὁ J. Tulard παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς:

«Χωρὶς ἀμφιβολία, εἶναι ἡ μεγάλη αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ ποῦ ἔκανε τοὺς Κρήτες νὰ στραφοῦν πρὸς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς. Οἱ συνθήκες, ἄλλωστε ἦσαν εὐνοϊκῆς. Ἀντίθετα ἀπ' ὅτι συνέβαινε στὶς Κυκλάδες, ὅπου τὸ ἐδαφὸς ἦταν ἰσχνὸ καὶ ξερὸ, μὲ ἐκτάσεις πετρώδεις καὶ ἀνώμαλες βροχές, ἡ Κρήτη χάρη στὶς τρεῖς δασώδεις ὄροσειρές της, κοντὰ στὶς ἀκτῆς, προσέφερε στοὺς κατοίκους της μιὰ πολύτιμη, ἂν κι ὄχι μόνιμη, ὑγρασία καὶ γόνιμες πεδιάδες ποῦ ἡ γῆ τους ἦταν κατάλληλη γιὰ δημητριακὰ καὶ καρποφόρα δένδρα». (Ἱστορία τῆς Κρήτης, μετάφρασις Σάσας Μόσχου-Σακοράφου. Ἐκδ. I. Ζαχαρόπουλος, Ἀθήναι 1967 σελ. 43).

Αἱ καλλιεργούμεναι ὁμῶς ἐκτάσεις, συνεχῶς ἐπεκτείνονται, πάντοτε ὁμῶς εἰς βάρος τῆς πλουσίας ὑπαρχούσης τότε δασικῆς βλαστήσεως. Ἦδη ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πεδινὰ μέρη ἀρχίζουν νὰ καλλιεργοῦνται καὶ αἱ κλιτεῖς τῶν ὄρων καὶ μάλιστα εἰς πολλὰς περιοχὰς καὶ εἰς ἐκτάσεις μὲ ἰσχυρὰς κλίσεις. Καὶ αἱ ὄρειναι δασώδεις ἐκτάσεις μετατρέπονται καὶ αὐταὶ εἰς γεωργικὰς, αἱ ὁποῖαι ἀνέρχονται

Μίξις πρίνων καὶ ἐλαιοδένδρων, τὰ ὁποῖα προφανῶς προέρχονται ἐξ ἐμβολιασμοῦ προὔπαρχόντων ἀγρίων ἐλαιοδενδρουλλίων, εἰς τὴν περιοχὴν μεταξύ τῶν Ἐπαρχιῶν Ἀποκοριῶνου καὶ Σφακίων Ν. Χανίων.

Δένδρα κυπαρίσσου εἰς ἄκρον ἀγροῦ, μὲ ἀποφλοιωμένα τμήματα τῶν κορμῶν ὑπὸ μορφή δακτυλίων μὲ σκοπὸν τὴν ἀποξήρανσιν τῶν καὶ προστασία οὕτω τῶν καλλιεργειῶν ἐκ τοῦ συναγωνισμοῦ, παρὰ τὸ χωρίον Ἁγ. Ἰωάννης τῆς Ἐπ. Ἀγ. Βασιλείου Ν. Ρεθύμνης. Ἀποφλοιωμένα δένδρα συναντήσαμεν καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς νήσου.

Αυτόφυης κυπάρισσος εν μίξει μετὰ ἐλαίας εἰς περιοχὴν χωρίων Βρύσες, Νέο χωριὸ κλπ. τῆς Ἐπ. Ἀποκορώνου Ν. Χανίων.

σήμερον περίπου εἰς τὸ 50% τῆς συνολικῆς ἐκτάσεως τῆς νήσου.

Τὰ δάση ὅμως ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐν γένει φυσικὴν των συμβολὴν εἰς τὴν γεωργίαν, προσφέρουν καὶ τὰ πολλὰ δασικὰ προϊόντα, διὰ τὰς διαφόρους γεωργικὰς των ἀνάγκας, ὡς ξυλείαν διὰ τὴν κατασκευὴν ἐργαλείων, κ.λπ.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀνωτέρω, θὰ πρέπει νὰ σημειώσωμεν καὶ μίαν ἐτέραν προσφορὰν τῶν δασῶν ἰδιαιτέρας σπουδαιότητος. Εἶναι ἡ πληθώρα τῶν δασικῶν δένδρων τὰ ὁποῖα ἔχουν ἐξημερωθῆ διὰ τῆς καλλιέργειας ἢ ἔχουν ἐμβολιασθῆ ὡς ἡ ἀγριελέα, ἡ ἀγριοχαρουπέα, ἡ ἀγριαπιδέα, ἡ ἀγριαμυγαλέα καὶ ἄλλα, γεγονός τὸ ὁποῖον συμβαίνει ἀκόμη καὶ σήμερον, ἐξημερουμένων κατ' ἔτος πολλῶν χιλιάδων διαφόρων ἀγρίων δασικῶν δένδρων.

Ἄν ὅμως τὰ δάση συνέβαλον τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας, ἡ γεωργία διὰ τῆς ἐπεκτάσεώς της, συνέβαλεν εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν καὶ τὸν περιορισμὸν τῶν δασῶν.

Αἱ ἐκτάσεις ὅμως αἱ ὁποῖαι ἄλλοτε ἦσαν καλυμμέναι με δάση καὶ αἱ ὁποῖαι μετετράπησαν εἰς γεωργικὰς, ὅπου αἱ κλίσεις ἦσαν μεγάλαι, υπέστησαν με τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, διαβρώσεις καὶ υποβαθμίσεις εἰς τοιοῦτον μάλιστα βαθμόν, ὥστε ν' ἀρχίσουν νὰ ἐγκαταλείπωνται, νὰ μὴ καλλιεργῶνται πλέον, νὰ μὴ εἶναι δυνατὴ καὶ συμφέρουσα ἡ καλλιέργειά των καὶ ἡ δασικὴ βλάστησις, ὡς φυσικὴ συνέπεια, νὰ ἀρχίσῃ νὰ ἐγκαθίσταται.

Εἰς τὰς ἐγκαταλειμμένας αὐτὰς ἐκτάσεις προστίθενται αἱ ἐκτάσεις αἱ ἐγκαταλειπόμεναι ἐξ ἄλλης αἰτίας, ὡς ἀστυφιλία κ.λπ. καὶ αἱ ὁποῖα συνεχῶς αὐξάνονται, ἐνῶ ἡ δασικὴ βλάστησις ἐπεκτείνεται.

Ἀποψὶς ἐγκαταληφθείσης ἐκτάσεως ἡ ὁποῖα εἶχε παλαιότερον διαμορφωθῆ εἰς βαθμίδα, λόγω τῆς μεγάλης κλίσεως, καὶ καλλιεργηθῆ γεωργικῶς, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Ζωνιανὰ Ν. Ρεθύμνης.

4.6. Τὰ δάση καὶ οἱ στρατιωτικοὶ ἀγῶνες

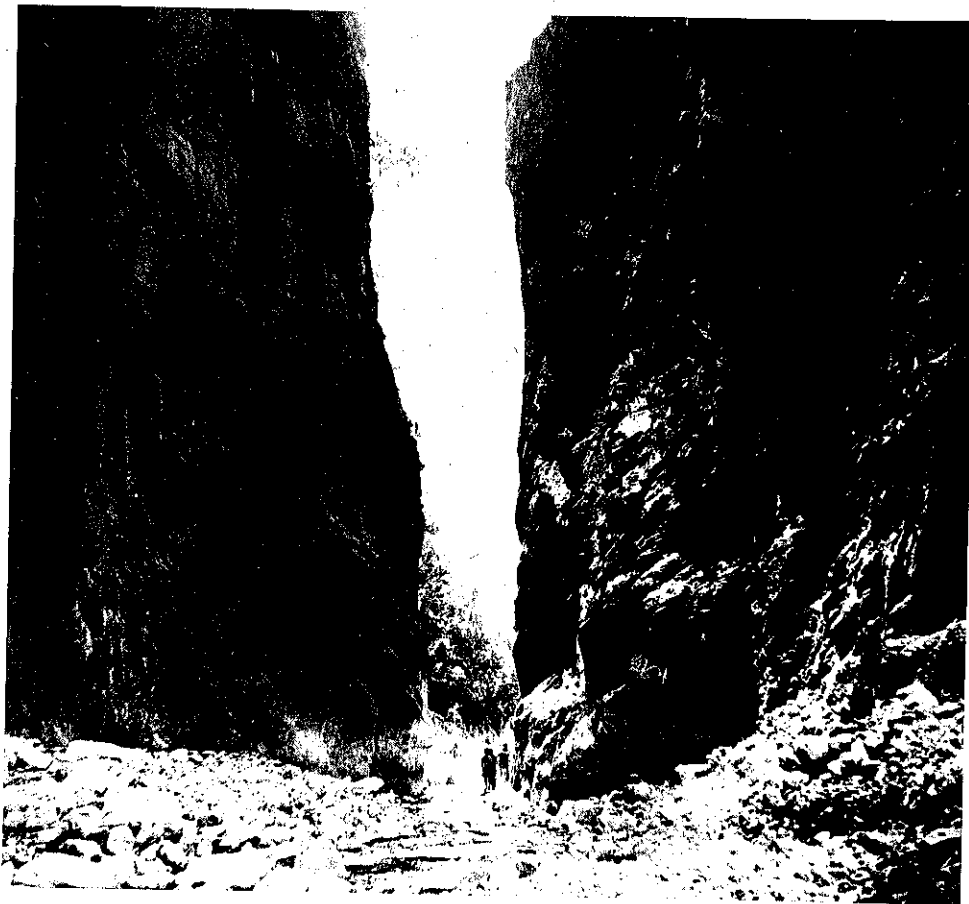
Τὰ δάση ἀποκοτῶν ἄμεσον καὶ ἰδιαίτερον στρατιωτικὸν ἐνδιαφέρον εἰς περιόδους κυρίως στρατιωτικῶν συγκρούσεων. Τὴν σημασίαν ταύτην τῶν δασῶν μᾶς διδάσκει ἡ στρατιωτικὴ ἱστορία ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων.

Πολυτάραχη ὡς γνωστὸν ἡ ζωὴ τῆς Κρήτης. Τὸ παρελθὸν τῆς ὄλον εἶναι γεμάτον ἀπὸ ἐπαναστάσεις, ἐπιδρομὰς, κατακτήσεις κ.λπ.

Εἰς ὅλους τοὺς ἀγῶνας τοὺς ὁποίους διεξήγαγεν ὁ κρητικὸς λαὸς ἡ συμβολὴ τῶν δασῶν δὲν ἦταν ἀπλῶς πολὺτιμη ἀλλὰ ἀκρῶς ἀπαραίτητη.

Ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἡ συμβολὴ αὕτη μᾶς εἶναι γνωστὴ. Τὰ δάση ἐκτὸς τῶν ἄλλων, προσέφερον τὴν ἀπαραίτητον ξυλείαν, ἰδίως κυπαρίσσου, διὰ τὴν ναυπήγησιν τοῦ στόλου τῆς Κρητικῆς Θαλασσοκρατίας ὁ ὁποῖος ἀπέτελε τὰ «ξύλινα τείχη», ὡς συνηθίζεται νὰ λέγεται. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον αἱ τότε πόλεις τῆς Κρήτης δὲν εἶχον τείχη, δεδομένου ὁ Κρητικὸς στόλος ἀπέτελε τὸ φρούριον ὀλοκλήρου τῆς νήσου.

Ἀπετέλεσαν ἐπίσης τὰ δάση τὸ καταφύγιον καὶ κρησφύγετον ὄχι μόνον τῶν ἀγωνιστῶν ἀλλὰ καὶ ὀλοκλήρου τοῦ πληθυσμοῦ τῆς νήσου ὁ ὁποῖος κατέφευγεν εἰς τὰ ὄρεινὰ καὶ τὰ δάση, προσφέροντάς του καὶ τὰ ἀπαραίτητα διάφορα δασικὰ προϊόντα.

126

Ἀπὸ τὸ Φαράγγι τῆς Σαμαριάς, τὴν ἱστορικὴν αὐτὴν περιοχὴν εἰς τὴν ὁποία δὲν ἐπάτησεν πόδι κατακτητοῦ.

Εὐνοοῦντος ἐπίσης καὶ τοῦ ὄρεινοῦ τοῦ ἐδάφους τῆς νήσου τὰ δάση ἦσαν τὸ μόνιμον σχεδὸν ὄρμητήριον τῶν ἀγωνιστῶν. Καὶ ἀκόμη συνέβαλον εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χαρακτήρος τοῦ κρητικοῦ, προσφέροντάς του ψυχικὴν ῥώμην, αὐτοπεποίθησιν, ὑγείαν κ.λπ. ἀνεγνωρισμένα ὡς στρατιωτικὰ προσόντα ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων.

Ἐξ αἰτίας ὁμως τῆς μεγάλης στρατιωτικῆς σημασίας τῶν δασῶν ἀπετέλεσαν καὶ ἐχθρικὸν στόχον ὑπὸ τῶν διαφόρων κατὰ καιροὺς ἐπιδρομῶν, κατακτητῶν κ.λπ.

Λέγεται μάλιστα ὅτι τὰ δάση τῆς Κρήτης κατεστράφησαν κυρίως ὑπὸ τῶν κατακτητῶν. Ὡς αἰτίαι δὲ τῶν καταστροφῶν ἀναφέρονται αἱ ἐκτεταμέναι καὶ ληστρικαὶ ὑλοτομίαι καὶ αἱ πυρκαϊαί, περὶ τῶν ὁποίων εἶδομεν καὶ ἀνωτέρω.

Οὕτω τὰ δάση ἦσαν ἀνέκαθεν στενὰ συνδεδεμένα μετὰ τὴν στρατιωτικὴν ἱστορίαν τῆς νήσου. Προσφορὰ ἀπαραίτητον ἀπετέλουσαν καὶ θὰ ἀποτελοῦν τὰ δάση εἰς τοὺς κάθε εἶδους στρατιωτικοὺς ἀγῶνας.

4.7. Τὰ δάση καὶ ἡ Μυθολογία

Εἰς τὸ σύνολον τῶν θαυμασιῶν διηγήσεων καὶ τῶν κάθε εἶδους παραδόσεων, αἱ ὁποῖαι περιλαμβάνονται εἰς τὴν Μυθολογίαν, εὐρίσκομεν καὶ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται ἢ ἔχουν σχέσιν μετὰ τὴν παρουσίαν ἐν γένει τῶν δασῶν εἰς τὴν νήσον.

Τὰ δάση τῆς νήσου, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἀπετέλεσαν τὴν κατοικίαν τῶν πρώτων κατοίκων τῆς νήσου, τῶν Ἰδαίων Δακτύλων. Εἰς τὰ δάση ἐπίσης διέμενον καὶ οἱ μετέπειτα ἀπόγονοί των, Κουρῆτες¹⁰⁹.

Οἱ κάτοικοι τῆς νήσου εἶχον συνδεθῆ στενότερα μετὰ τὴν φύσιν καὶ τὰ δάση. Ὁ στενὸς αὐτὸς σύνδεσμος ἐγένεν αἰτία, νὰ πλασθῆ μία μεγάλη Θεά. Ἡ Μεγάλῃ Μητέρα. Μητὴρ Θεῶν καὶ ἀνθρώπων. Ὁρεῖα Μητὴρ καὶ Πότνια Θηρῶν. Ἡ ζωογόνος Δύναμις τῆς φύσεως. Θεὰ τῆς φύσεως, τῶν βουνῶν καὶ τῶν δασῶν. Εἶναι ἡ Θεὰ τῆς Φύσεως καὶ βασιλεύει εἰς ὀλόκληρον τὸν ζωικὸν καὶ φυτικὸν κόσμον. Θεὰ τῆς γεννέσεως, βλαστήσεως καὶ ζωῆς ἀνθρώπων, ζώων καὶ φυτῶν. Κυρία τῶν δένδρων καὶ τῶν βουνῶν, ἐκπροσωποῦσα τὴν γονιμότητα. Εἶναι ἀκόμη Θεὰ τοῦ ἱεροῦ δένδρου, μετὰ ἔμβλημα τὸν κρίνον καὶ τὰ ἄνθη¹¹⁰. Καθισμένη δὲ συνήθως εἰς τὴν ρίζαν ἐνὸς δένδρου, τοῦ δένδρου τῆς ζωῆς, συνοδεύεται ὑπὸ ζώων, ὡς λέοντας, ὄφεις καὶ πτηνά¹¹¹.

Ὁ κύριος τόπος λατρείας τῆς θεότητος αὐτῆς ἦτο ἡ ὕπαιθρος καὶ κυρίως αἱ κορυφαὶ τῶν ὄρεων, τὰ σπήλαια, οἱ σύδενδροι καὶ σύσκιοι χώροι, οἱ ὁποῖοι δημιουργοῦν περιβάλλον τὸ ὁποῖον ἐλκύει τὸν προσκυνητὴν, προκαλῶντας του τὸ δέος.

Ἐνῶ κατὰ τὴν Μ.Μ. 1ην περίοδον εἰς τὰς μικρὰς λατρευτικὰς ἐγκαταστάσεις στὰς κορυφὰς τῶν ὄρεων, κυρίαν θέσιν κατέχει ἕνα περιβάλλον μετὰ ἀπαραίτητον τὴν παρουσίαν καὶ τῶν δένδρων. Ἰχνη τοιοῦτων λατρευτικῶν ἐγκαταστάσεων ἔχουν εὐρεθῆ εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς νήσου, ὡς εἰς Γιούχτα, Γουρνιά, Μάλλια, Πετσοφὰ (Παλαιόκαστρον) κ.λπ.¹¹²

Ἐπίσης ἐπὶ τῶν ὄρεων καὶ ἐντὸς τῶν δασῶν τῆς νήσου, ἐλατρεύετο καὶ ἡ Θεὰ Ρέα, σύζυγος τοῦ Κρόνου. Ἡ Μεγάλῃ Θεά, εἶναι ἡ Θεὰ τῆς Ἐλευθέρας

109. Βλ. Διόδ. Σικελιώτη, Βιβλιοθ. Ἰστ. 5, 65, 1. Πρβλ. C. Savary «Κρητικαὶ Ἐπιστολαὶ» 1770, μετ. Ν. Ζυγομαλά, Ἀθήναι 1845, σελ. 3.

110. Βλ. J. Tulard «Ἱστορία τῆς Κρήτης» μετ. Σ. Μόσχου-Σακορράφου, ἐκδ. I. Ζαχαροπούλου, Ἀθήναι 1967, σελ. 59.

111. Βλ. L. Tulard «Ἱστορία τῆς Κρήτης» μετ. Σ. Μόσχου-Σακορράφου, ἐκδ. I. Ζαχαροπούλου, Ἀθήναι 1967, σελ. 57.

112. Βλ. J. Tulard «Ἱστορία τῆς Κρήτης» μετ. Σ. Μόσχου-Σακορράφου, ἐκδ. I. Ζαχαροπούλου, Ἀθήναι 1967, σελ. 60.

127

Φύσεως και τῶν Ὁρέων, ὅπου κυριαρχεῖ ἡ φυσικὴ ζωὴ. Ἀγαποῦσε, ὡς λέγεται, ἰδιαιτέρως τὰς δασώσεις κοιλάδας, ἡ δὲ βοή τοῦ δάσους καθιστοῦσεν φανερόν τὴν προσέγγισίν της.

Εἰς τὰ δάση ἐπίσης ἔζη και ἡ ὠραία Θεὰ Ἄρτεμις, ἡ ὀνομαζομένη παλαιότερον Βριτόμαρτις¹¹³ (= γλυκεία) και ἡ ὁποία δὲν ἦτο μόνον Θεὰ τοῦ κυνηγίου, ἀλλὰ και τῆς αὐξήσεως και εὐδοκίμησης και τὴν ὁποίαν οἱ Κρήτες ἐσέβοντο με ἰδιαιτέραν εὐλάβειαν. Ἦτο ἀκόμη ἡ Θεὰ κυρίαρχος τῶν δασῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἠρέσκετο.

Ὅπως ἰδιαιτέρως ἡ Θεὰ Ἄρτεμις ἐλατρεύετο εἰς τὰ ὄρη, ὀνομασθεῖσα και «Ὁρεία». Ἐκ τοῦ ὄρους δὲ Ἰδη, ἔλαβεν τὴν ὀνομασίαν «Ἰδαία»¹¹⁴.

Κατὰ τὸν Διόδωρον Σικελιώτην (Ν. 76) ἡ Θεὰ Ἄρτεμις, ἐγεννήθη εἰς τὴν πόλιν Καινόν, ἡ ὁποία τοποθετεῖται ἐντὸς τοῦ Φαραγγιοῦ τῆς Σαμαριάς.

Ἐπὶ τὴν νῆσον πολλοὶ ναοί, ἀφιερωμένοι εἰς τὴν Βριτόμαρτιν και μετέπειτα Ἄρτεμιν, ὡς εἰς τὴν Τάρραν, Ρόκκαν, Χερσόνησον, εἰς Ἀκρωτήριον Σπάθα, κ.ἄ.

Εἰς τὴν Κρήτην ἀκόμη ἐλατρεύετο και ὁ προστάτης τῶν Δασῶν, Θεὸς Πᾶν. Σήμερον νοτίως τῆς Ἰδης, εἰς τὴν περιοχὴν χωρίου Κουροῦτες, Ν. Ρεθύμνης, ὑπάρχει σπήλαιον με τὴν ὀνομασίαν «Σπήλαιον Πανός», ἐνῶ ὁ Μ. Α. Δανέζης ὀμιλεῖ και περὶ χωρίου Πανός, εἰς τοὺς νοτίους πρόποδας τῆς Ἰδης¹¹⁵.

Ἐπίσης ὁ προστάτης τῶν δασῶν, Θεὸς Ἀπόλλων, ἔζη εἰς τὰ δάση και τὰς δασώδεις χαράδρας τῆς Ἰδης, ὅπου κατὰ τὴν παράδοσιν ἐφύλαγεν τὰ πρόβατα τοῦ Λαομέδοντος, τὸ δὲ Μαντεῖον του τοποθετεῖται ἐντὸς τοῦ Φαραγγιοῦ τῆς Σαμαριάς.

Τὰ δάση ὁμως τῆς νήσου, εἶχον τεθῆ και ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Μεγάλου και Παντοδυνάμου Διός, ἐντὸς τῶν ὁποίων οὗτος διέμενεν και ἐλατρεύετο.

Ἰδιαιτέρως, ὡς γνωστόν, τὰ ὄρη Δίκη και Ἰδη, εἶναι στενὰ συνδεδεμένα με τὴν ζωὴν τοῦ Μεγάλου Διός, διότι εἰς τὰ ὄρη αὐτά, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἐγεννήθη και ἀνετράφη ἀπὸ τὰς νύμφας, τὰς δρυάδας, τὰς προστάτιδας τῶν δένδρων, ὅπως θὰ εἶδομεν κατωτέρω, ὀνομασθεῖς ὑπὸ τῶν ποιητῶν και «Δικταῖος» ἐκ τῆς Δίκης και «Ἰδαῖος» ἐκ τῆς Ἰδης¹¹⁶. Ἡ δὲ ὀνομασία «Θεόπητα τῆς Δρυὸς» θὰ πρέπει πιθανώτατα νὰ δίδεται εἰς τοῦτον ἐκ τῶν καταφύτων ὀρέων τούτων με δρυς.

Ἀλλὰ και ὁ θάνατος τοῦ Διός, εἶναι συνδεδεμένος με ἓνα ἄλλο κατάφυτον ὄρος, τὸν Γιούχτα, ὅπου κατὰ τὴν παράδοσιν και ὁ τάφος τοῦ Παντοδυνάμου Διός¹¹⁷.

Εἰς τὸν Κρηταγενῆ Δία εἶναι ἀφιερωμένη ὀλόκληρος ἡ νῆσος, διὰ τοῦτο ὁ Βιργίλιος εἰς τὴν Αἰνειάδα (Βιβλ. 3, 104) τὴν ὀνομάζει νῆσον τοῦ Μεγάλου Διός: «Creta iouis magni...insula»¹¹⁸.

Ὁ Ζεὺς, εἶναι ἐπίσης ὁ Θεὸς τοῦ διπλοῦ πελέκεως (λάβρυς). Ὁ διπλοῦς

113. Κατὰ τὴν παράδοσιν ἀπὸ τὴν Βριτόμαρτιν ἔχομεν και τὴν γνωστὴν νύμφην Δικτύνην, λαβοῦσα τὴν ὀνομασίαν ταύτην ἐκ τῆς ἀνευρέσεως τῶν δικτύων τῆς θήρας. Βλ. Μ. Βερνάρδου «Ἱστορία τῆς Κρήτης» 1846, σελ. 12.

114. Βλ. Julius Pöhl, V., 13: «Ἡ δὲ Ἄρτεμις, ἀργότερα και κυνηγέτις και φιλόθηρος και ὀρεία ἀπὸ τῶν ὄρων, και Ἰδαία, ἀπὸ τῆς Ἰδης». Πρβλ. Robert Pashley C.S.O. «Travels in Crete» 1837, vol. I, σελ. 162 ὑποσημ. 5.

115. Μ. Α. Δανέζης «Σαντορίνη» Ἀθήναι 1940, σελ. 48.

116. Βλ. D'O. Darper «Ἀκριβὴς περιγραφή τῆς Κρήτης» μετ. και ἐκδ. Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητός, Ἀθήναι 1836, σελ. 245. Ἐπίσης Ἐρ. Σκάσση «Ἡ Κρήτη και οἱ Λατῖνοι συγγραφεῖς» Κρητικὰ Χρονικά, ἔτος Ζ' τ. I, 1953, σελ. 121 ἐνθα και ἕτερα σχετικὰ στοιχεῖα ἀναφέρονται.

117. Βλ. σχ. και Β. Ψιλλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Μέρος Πρώτον, τεύχ. Α', Ἀθήναι 1899, σελ. 194. Ἰσως μάλιστα ὀλόκληρος ἡ περιοχὴ τοῦ ὄρους Γιούχτα νὰ ἀπετέλῃ λατρευτικὸν κέντρον, συμπεριαινομένου τούτου ἀπὸ τὰ διάφορα ἴχνη λατρείας τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν εἰς τὴν περιοχὴν κλπ.

118. Βλ. Ἐρ. Σκάσση «Ἡ Κρήτη και οἱ Λατῖνοι συγγραφεῖς» Κρητικὰ Χρονικά, ἔτος Ζ', τ. I, 1953, σελ. 120 - 121, ἐνθα ἀναφέρονται και ἄλλα σχετικὰ στοιχεῖα. Πρβλ. και Βιργ. Αἰν. Γ. S. 104, βλ. εἰς μετάφρασιν κλπ. I. Ραγκαβῆ, Τὰ Ἑλληνικά, Ἐν Ἀθήναις 1854, σελ. 464.

πέλεκυς με τὰς ὑπερφυσικὰς ιδιότητας αἱ ὁποῖαι τοῦ ἀπεδίδοντο, ἐπειδὴ με μία ρίχνει τὰ δένδρα ὡς ὁ κεραυνός, και λόγω πιθανώτατα τῆς εὐρυτάτης χρήσεώς του, ἔλαβεν ἰδιαιτέραν θέσιν εἰς τὴν θρησκείαν. Κατέστη τὸ ἱερὸν σύμβολον. Σύμβολον τῆς Κνωσοῦ. Ὅπλον και ἔμβλημα τοῦ Διός, ὁ ὁποῖος ἴσως ἦτο και ὁ Θεὸς προστάτης τῶν ὑλοτόμων-ξυλουργῶν.

Ἡ μυθολογία μας ἐπίσης, ὡς εἶναι γνωστόν, δεσπόζεται και ἀπὸ τὰς νύμφας, αἱ ὁποῖαι ἐγεννῶντο (ἐφύοντο), ὅπως γράφει ὁ Πausanias, ἐκ τῶν δένδρων ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔζων και τὰ ὁποῖα ἰδιαιτέρως ἐπροστάτευον.

Αἱ νύμφαι ἐπίσης, ὅπως μᾶς λέγει ὁ Ὅμηρος (Θ' αἰὼν π.Χ.) ἐγεννῶντο και ἐκ πηγῶν, ποταμῶν και δασῶν (ἀλσέων) εἰς τὰ ὁποῖα και κατοικοῦσαν «ἄλσα καλά νέμονται»¹¹⁹.

Διὰ τὴν Κρήτην ἰδιαιτέρως γίνεται λόγος διὰ τὰς νύμφας τῶν ὀρέων Ἰδης και Δίκης, τὰς δρυάδας, αἱ ὁποῖαι και ἀνέθρεψαν τὸν Δία.

Γνωστὴ ἐπίσης νύμφη εἶναι ἡ Ἀκακαλῖς, ἡ θυγάτηρ τοῦ Μίνως, ἡ ὁποία διέμενεν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Σαμαριάς και τὴν ὁποῖαν ἀργότερον διεδέχθη ἡ Βριτόμαρτις (Ἄρτεμις).

Μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ἐσυμβόλιζον διαφόρους θεότητας και τὰ ὁποῖα καθίσταντο οὕτω ἱερά, ἰδιαιτέραν θέσιν κατεῖχον τὰ ἱερά δέντρα, παριστάνοντα τὴν φυτικὴν δύναμιν.

Ὡς ἱερά δένδρα τιμῶνται κυρίως ἡ ἔλαια, ἡ κυπάρισσος, ἡ πεύκη, ὁ φοῖνιξ κ.ἄ.

Τὰ ἱερά δένδρα μετέπειτα μετατρέπονται εἰς σύμβολα ἢ εἰς ἰδιαιτέρα χαρακτηριστικὰ διαφόρων θεοτήτων¹²⁰.

Χαρακτηριστικὴ περιπτώσις ἱεροῦ δένδρου εἶναι ἡ γνωστὴ ἀειθαλῆς πλάτανος τῆς Γόρτυνος, ἡ ὁποῖα, κατὰ τὴν παράδοσιν, παρέμεινεν ἀειθαλῆς, ἀφ' ὅτου ὑπ' αὐτὴν ἐμίγη ὁ Ζεὺς μετὰ τῆς Εὐρώπης, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω (Θεοφράστου Φ. I.: 1, 9, 5)¹²¹.

Εὐρέθησαν ἀκόμη και ἀναθήματα (τάματα), τὰ ὁποῖα ἦσαν ὀμοιώματα δένδρων.

Ἀκόμη δὲ ὑπῆρχεν και θεὰ τοῦ ἱεροῦ δένδρου, ἡ Μεγάλῃ Μητέρα, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω.

Ἐπὶ δὲ τοῦ Ἑρμίπου (Ε' αἰὼν π.Χ.) ἀναφέρεται και Θεὸς κυπάρισσος ἢ ὅπως ἄλλως ἐξηγεῖται, ἡ Κρήτη ἐβλάστανεν κυπαρίσσους διὰ τοὺς θεοὺς:

«Ἡ δὲ καλὴ Κρήτη κυπαρίπτον τοῖτι θεοῖσι».

(Φορμοφόροι: στίχ. 14).

Τὰ δένδρα ὁμως δὲν ἔγιναν ἀπλῶς σύμβολα θεοτήτων, ἀλλὰ ἀπετέλουν ὅπως και τὰ δάση τὰς κατοικίας θεοτήτων, και ἐκ τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ἀφιερῶντο τὰ δένδρα και τὰ δάση εἰς τοὺς θεοὺς. Κάθε Θεὸς δὲ εἶχεν και τὸ ἱερὸν του δένδρον, τὸ σύμβολον κ.λπ.

Ἐκτὸς ὁμως ἐκ τῶν δένδρων τὰ ὁποῖα καθίσταντο ἱερά, οἱ κάτοικοι ἐσέβοντο και τὰ δάση, τὰ ὁποῖα ἐθεοποιούσαν και δὲν τὰ κατέστρεφον. Οὕτω τὰ δάση γίνονται ἀντικείμενον λατρείας, καθίστανται ἱερά.

Περὶ τῶν ἱερῶν ἀλσῶν τῆς νήσου και ἰδίως τῆς περιοχῆς ἀπὸ Κνωσοῦ πρὸς τὸ ἱερὸν Ἄντρον, ὀμιλεῖ και ὁ Πλάτων εἰς τοὺς Νόμους του (Α' 625, Β-С)¹²².

Ἰδιαιτέρως γνωστόν εἶναι τὸ ἱερὸν ἄλσος ἐκ κυπαρίσσω, δυτικὰ τῆς Κνωσοῦ, τὸ ὁποῖον ἦτο ἀφιερωμένον εἰς τὴν πανάρχαια Θεὰ τοῦ τόπου τὴν Ρέα, ὡς ἀναφέρει ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (Βιβλίο. Ἱστορ. Ε' LXVI, I)¹²³.

119. Βλ. Ὅμηρου Ὀδύσεια X, 350 και XVII, 240. Ἐπίσης Ὅμηρου Ἰλιάδα I, 8 - 9. Πρβλ. σχ. και Ἄλ. Λέτσα «Μυθολογία τῆς Γεωργίας» Θεσσαλονίκη 1949, σελ. 422 κ.ἄ.

120. Βλ. σχ. και J. Tulard «Ἱστορία τῆς Κρήτης» μετ. Σ. Μόσχου-Σακορράφου, ἐκδ. I. Ζαχαροπούλου, Ἀθήναι 1967, σελ. 55. Ἀπὸ τὴν ἀρχέγονη αὐτὴν λατρεία τῶν δένδρων ὡς γνωστὸν ἐπρόκειτο ἀργότερον νὰ γεννηθῆ ἡ πίστις τῶν ἀνθρώπων διὰ τὰ πνεύματα και τὰ δαιμόνια ποὺ φαντάζονταν νὰ κατοικοῦν μέσα στὰ δένδρα και τὰ δάση.

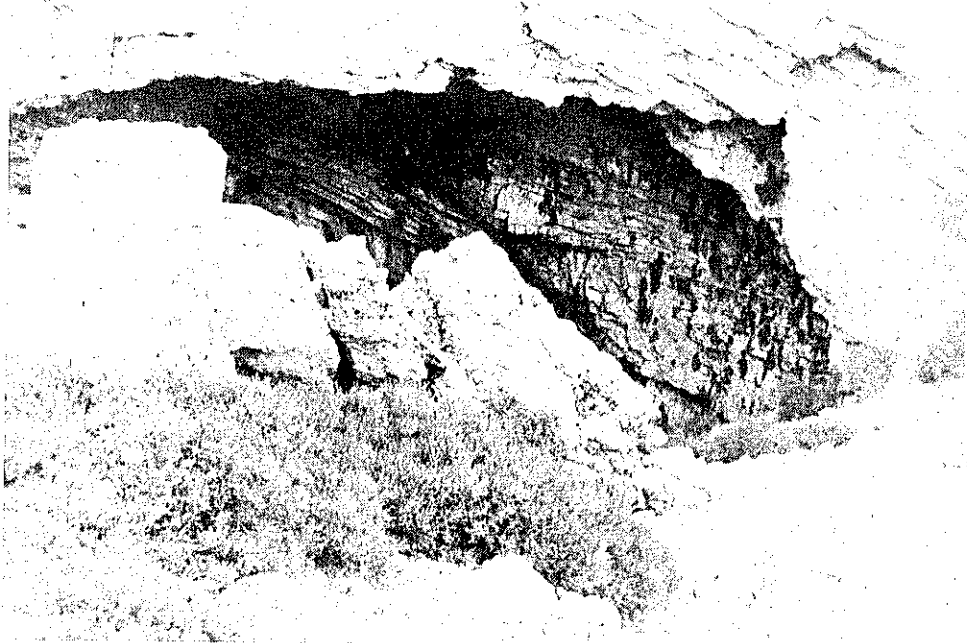
121. Τὸ σχετικὸν χωρίον δίδεται εἰς τὸ κεφ. 3. 2. 10. Δασικὰ εἶδη - πλάτανος.

122. Τὸ σχετικὸν χωρίον δίδεται εἰς τὸ κεφ. 3. 2. 6. Δασικὰ εἶδη - κυπάρισσος.

123. Τὸ σχετικὸν χωρίον δίδεται εἰς τὸ κεφ. 3. 2. 6. Δασικὰ εἶδη - κυπάρισσος.

Ἐχομεν ἐπίσης εἰς τὴν Κρήτην καὶ τὰς Νηρηίδας αἱ ὁποῖαι παρίστανον τὰς ζωογόνους δυνάμεις τοῦ φυτικοῦ βασιλείου.

Τέλος ἔχομεν καὶ τελετάς, αἱ ὁποῖαι συμβολίζουν γενικῶς τὴν βλάστησιν, ὡς ἡ ἑορτὴ τῶν ἀνθέων τὴν ἀνοιξιν, ἡ τῆς συγκομιδῆς τῆς ἐλαίας κ.λπ.

Τὸ Ἰδαῖον Ἄντρον, ὅπου ἀνετράφη ὁ κρηταγενὴς Ζεὺς, μετὸν βωμὸν εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ ἱστορικοῦ σπηλαίου.

4.8. Τὰ δάση καὶ ἡ λαογραφία

Ὁ στενὸς σύνδεσμος τῶν δασῶν μετὰ τοὺς κατοίκους τῆς νήσου καὶ τὴν ζωὴν των γενικότερον εὐρίσκει τὴν ἑκφρασίαν του καὶ εἰς τὴν πλουσιωτάτην λαογραφίαν τῆς νήσου.

Ἡ ἐπίδρασις τῶν δασῶν ἐπὶ τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων, ὡς παρουσιάζεται αὕτη μετὰ τὰς διαφόρους ἐκδηλώσεις καὶ δραστηριότητας τῶν κατοίκων αἱ ὁποῖαι συνθέτουν ἓνα θαυμάσιον σύνολον, τὴν λαογραφίαν, ἀρχίζει ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως εἰς τὴν νῆσον τῶν πρώτων κατοίκων, ἀπὸ τὸν ἐποικισμὸν τῆς νήσου, ἀπὸ τὴν πρώτην ἐπαφὴν τῶν κατοίκων μετὰ τὸ πλοῦσιον καὶ θαυμάσιον δασικὸν περιβάλλον τῆς νήσου.

130

Ἡ πλουσιωτάτη καὶ ποικίλη λαογραφία τῆς Κρήτης, εἰς ὅτι ἔχει σχέσιν μετὰ τὰ δένδρα καὶ τὰ δάση, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὴν παρούσαν ἐργασίαν, παρὰ μίαν μικρὰν εἰκόνα τῆς.

Ἰδιαιτέρως γνωστὴ εἶναι ἡ συμβολὴ τῶν δασῶν, ἀπὸ τὴν μακρυνὴν ἀρχαιότητα, εἰς τὰς διαφόρους τέχνας.

Τὰ δένδρα, τὰ δάση καὶ ἐν γένει ἡ δασικὴ βλάστησις ἐμπνέουν μετὰ θέματα τοὺς ζωγράφους καὶ ἀγγειογράφους κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἰδίως κατὰ τὴν Μινωικὴν ἐποχὴν. Ἐνας μεγάλος ἀριθμὸς ποικίλων ἀπεικονίσεων καὶ παραστάσεων φυτῶν εἰς βράχους, τοίχους, σφραγίδας, νομίσματα κ.λπ., εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὰ πολλὰ καὶ λίαν ἐνδιαφέροντα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τὰ ὁποῖα ἔχουν ἔλθῃ εἰς φῶς μέχρι σήμερον.

Ἡ ἐπίδρασις ὅμως καὶ ἡ συμβολὴ αὕτη τῆς δασικῆς βλαστήσεως ἐσυνεχίσθη καὶ ἐδημιουργήθη μίαν θαυμασίαν παράδοσιν ἡ ὁποία φθάνει μέχρι καὶ σήμερον καὶ ἐκφράζεται μετὰ μίαν ἀρκετὰ μεγάλην ποικίλην θεμάτων, λαμβανόμενα ἐκ τοῦ πλοσίου φυτικοῦ κόσμου τῆς νήσου, εἰς ἀπεικονίσεις ἐπὶ διαφόρων ἀντικειμένων θαυμασίας λαϊκῆς τέχνης ὡς εἰς πῆλινα ἀγγεῖα, χάλκινα ἀντικείμενα, διάφορα κεντήματα καὶ ὕφαντά κ.λπ.

Ἰδιαιτέρως θέσιν κατέχουν ἀσφαλῶς καὶ τὰ πάρα πολλὰ ξύλινα εἶδη λαϊκῆς τέχνης. Βεβαίως ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα δὲν διεσώθησαν τοιαῦτα ἀντικείμενα. Εἶναι βέβαιον ὅμως ὅτι τὸ ξύλον εἰς τὴν κατασκευὴν διαφόρων ἀντικειμένων κατεῖχεν πρωτεύουσα θέσιν. Πρὸς τοῦτο ἔχομεν τὴν μαρτυρίαν καὶ τῶν διαφόρων ἐργαστηρίων ξυλουργίας κ.λπ. τὰ ὁποῖα ἔφερον εἰς φῶς ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη εἰς διάφορα μέρη τῆς νήσου. Γνωστὰ εἶναι ἐπίσης τὰ ξύλινα ὁμοιώματα Θεῶν κ.ά.

Ὅπως δὴποτε εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐσυνεχίσθη καὶ ἀνεπτύχθη ἔτι περισσότερο ἡ ξυλογλυπτικὴ, καλαθοπλεκτικὴ κ.λπ.

Βεβαίως σώζονται σήμερον διάφορα παλαιὰ ἀντικείμενα ξύλινα, πλὴν ὅμως τὸσον παλαιὰ ὅσον δὲν κατάφερε ὁ χρόνος νὰ καταστρέψῃ, τὰ ὁποῖα γίνονται περισσότερο ὅσον πλησιάζομεν εἰς τὴν σημερινὴν ἐποχὴν.

Σήμερον ἐκτὸς τῶν μεμονωμένων ἀτόμων ὑπάρχουν καὶ ὁργανωμένα ἐργαστήρια τὰ ὁποῖα ἐπεξεργάζονται τὸ ξύλον διὰ τὴν κατασκευὴν ἐπίπλων, σκευῶν, ἐκκλησιαστικῶν ἀντικειμένων, διακοσμητικῶν κ.ά., πολλὰ τῶν ὁποίων εἶναι πραγματικὰ ἀριστουργήματα.

Πολλὰ ἐπίσης τοπωνύμια, ἀκόμη καὶ ὀνομασθαί χωρίων συνδέονται μετὰ τὰ δένδρα ἢ τὴν βλάστησιν τῶν περιοχῶν των.

Μεταξὺ τῶν χωρίων ἅτινα ἔχουν φυτονομικὰ ὀνόματα εἶναι: Ἐθιά Ν. Ἡρακλείου (ἐκ τοῦ φυτοῦ ἰτέα), Λευκοχώρι Ν. Ἡρακλείου (ἀπὸ τῆς πολλῆς λευκῆς ποῦ ὑπάρχει εἰς τὴν περιοχὴν), Λυγιά Γρᾶ Ν. Λασιθίου (ἐκ τοῦ φυτοῦ λυγιά, λυγαριά), Πεῦκος Ν. Ἡρακλείου (ἐκ τοῦ φυτοῦ πεῦκο), Πλάτανος Ν. Ἡρακλείου (ἐκ τοῦ φυτοῦ πλάτανος), Πρινιας Ν. Ἡρακλείου (τόπος μετὰ πολλοὺς πρίνους οἱ ὁποῖοι ὑπῆρχον παλαιότερον ἐκεῖ) καὶ πάρα πολλὰ ἄλλα ὀνόματα.

Πολλὰ ἐπίσης δοξασθαί, παραμῦθια, διηγήσεις κ.λπ. ζετυλίνονται γύρω ἀπὸ τὰ δένδρα καὶ τὰ δάση διαφόρων περιοχῶν τῆς νήσου.

Δὲν εἶναι ὅμως ὀλίγα καὶ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα συνδέονται μετὰ τὰ δένδρα καὶ τὰ δάση τὰ ὁποῖα μάλιστα ἐκ τῶν γεγονότων τούτων εἶναι γνωστὰ καὶ ἔχουν λάβει διαφόρους ὀνομασίας, ὡς εἶναι τὸ «ἱστορικὸν κυπαρίσσι τῆς Ἰ. Μ. Ἀρκαδίου», τὸ «ἱστορικὸν πλάτανι τῆς Ἰ. Μ. Ἀσσωμάτων» καὶ ἄλλα.

Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἔχομεν δένδρα τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν μυθολογίαν συνδέονται μετὰ διάφορα γεγονότα ὡς εἶναι ὁ «ἀειθαλὴς πλάτανος τῆς Γόρτυνος» κ.λπ.

Τὰ δάση ἐπίσης ἔχουν ἐμπνεύσει ποιητὰς καὶ ἄλλους συγγραφεῖς. Ἰδιαιτέρως ὅμως τὴν λαϊκὴν μουσάν.

Πάρα πολλὰ ποιήματα καὶ τραγούδια τῆς νήσου ὁμιλοῦν διὰ τὰ δένδρα καὶ τὰ δάση ἢ διὰ παρομοιώσεις μετὰ δένδρα κ.λπ.

Ἀπὸ τὴν πλουσιωτάτην ὑπάρχουσαν συλλογὴν ἀναφέρω μερικὸν στίχους:

«Γιατὶ νᾶναι ἀνώτερο τὸ δένδρο ἀπ' τοῦ ἀνθρώπου
ποῦ δέχεται στοὺς ἴσκιους του κι αὐτοὺς τοὺς ξυλοκόπους».

(Μαντινάδα)

131

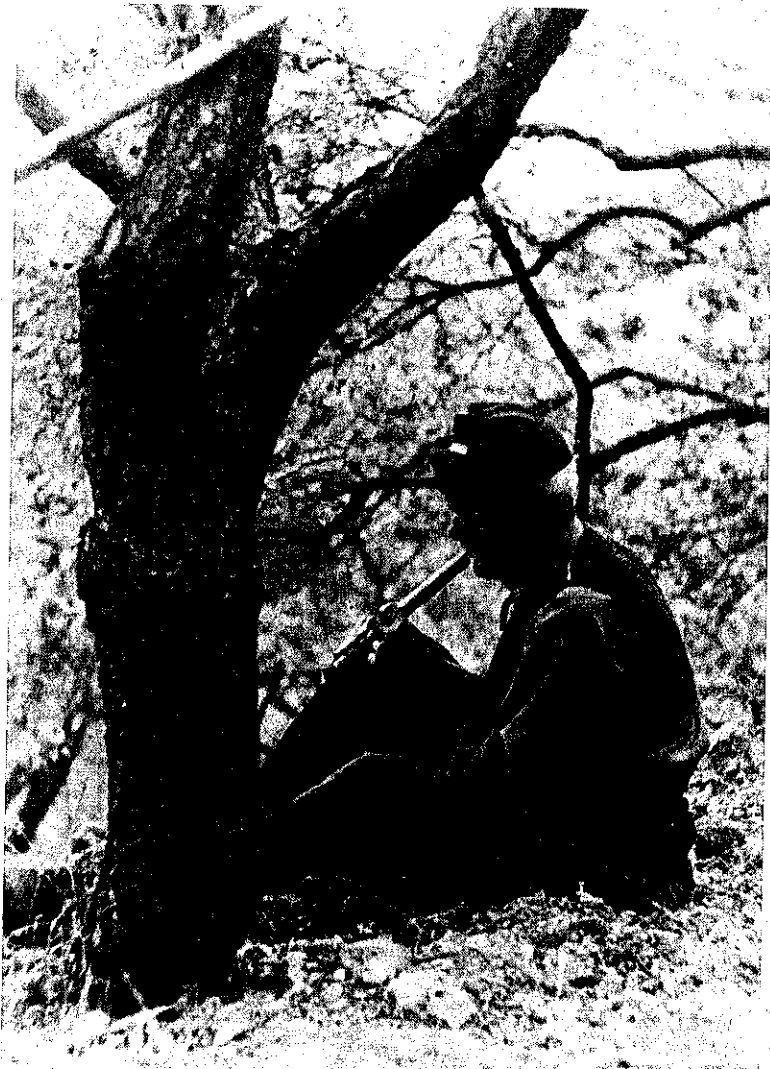
«Λιγνὸ κυπαρισσάκι μου σείσου καὶ βγάλε (ἢ κάμε) ἀέρα,
νὰ κελαϊδήσουν τὰ πουλιὰ νὰ ξημερώσει ἡ μέρα»

(Μαντινάδα)

«Ἐτοῦτο-νε τ' ἀρχοντικὸ τὸ ρέχτηκα περίσσια
γιατὶ ἴναι τὰ δοκάρια του μηλιές καὶ κυπαρίσσια»

(Μαντινάδα)

Γενικῶς θὰ λέγαμε ὅτι ἡ δασικὴ λαογραφία εἶναι ἓνας ὁλόκληρος κόσμος,
ἓνας πραγματικὸς λαογραφικὸς θησαυρὸς διὰ τὴν Κρήτην.

Ὁ ἐπισκέπτης τῶν κρητικῶν βουνῶν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, θὰ χαρεῖ ἰδιαίτερα καὶ τὸν ἦχον τῆς φλογέρας ἀπὸ τοὺς κατοίκους ποὺ διακρίνονται διὰ τὴν τάσιν καὶ τὸ ταλέντον των εἰς τὴν μουσικὴν.

Ἐπομὴς τοῦ μοναδικοῦ εἰς τὴν Κρήτην ἄλλους Δήμου Ρεθύμνης.

4.9. Τὰ δάση καὶ ὁ Τουρισμὸς

Τὰ δάση ἀποτελοῦν ἀνέκαθεν τὸν χῶρον μὲ τὸ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον, τὸν μεγαλύτερον τουριστικὸν μαγνήτην.

Ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, ὡς εἶδομεν καὶ ἀνωτέρω, ἡ Κρήτη ἐφημίζετο διὰ τὰ ἀπέραντα καὶ πλούσια δάση τῆς καὶ γενικώτερον διὰ τὴν πλουσίαν χλωρίδα τῆς, ἡ ὁποία μάλιστα ἐδημιούργησεν καὶ ἓνα ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν νῆσον.

Εἶναι πάρα πολλοὶ ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐπισκευθῆ τὴν Κρήτην ἀποκλειστικῶς διὰ τὴν χλωρίδα τῆς, νὰ τὴν γνωρίσουν, νὰ τὴν μελετήσουν, νὰ τὴν ἀπολαύσουν, νὰ τὴν θαυμάσουν, καὶ ἐξ αἰτίας τούτου νὰ γνωρίσουν καὶ ὁλόκληρον τὴν νῆσον.

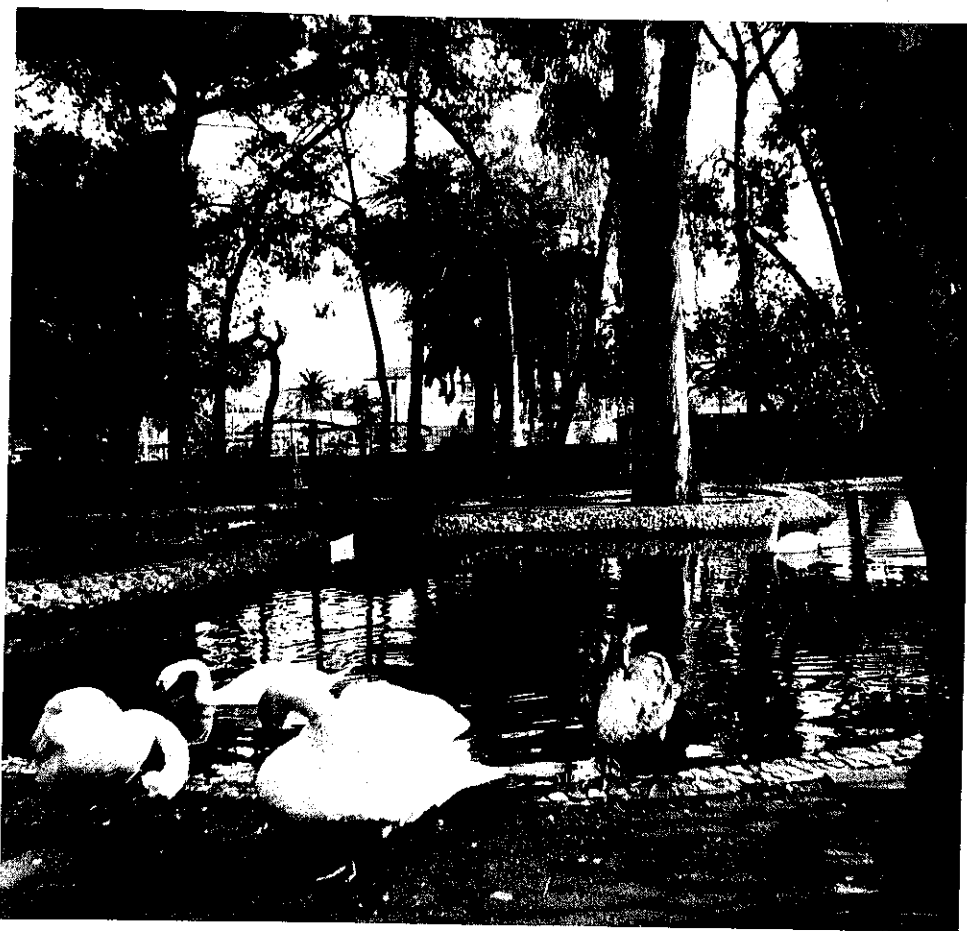
Ἡ χλωρίς τῆς νήσου ὁμῶς δὲν συνεκέντρωνεν τὸ ἐνδιαφέρον μόνον τῶν βοτανικῶν ἀλλὰ καὶ ἰατρῶν, γεωγράφων, περιηγητῶν καὶ γενικῶς κάθε ἐπισκέπτου, εἰς τὰ ἔργα τῶν ὁποίων εὐρίσκομεν καὶ πληροφορίας περὶ τῆς βλαστήσεως τῆς νήσου ¹²⁴.

124. Περί τῶν ἐπισκευθέντων τὴν νῆσον βλ. σχ. Β. Ψιλλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Μέρος Πρῶτον, τεύχ. Α' Ἀθήναι 1899, σελ. 24 - 34. Ἐπίσης Ἐλ. Πλατάκη «Ξένοι φυσιοδίφαι, γεωγράφοι καὶ περιηγηταὶ περὶ Κρήτην κατὰ τοὺς 18^ο - 19^ο αἰῶνας» Ἀμάλθεια, τ. 2 - 9, Ἀγ. Νικόλαος 1970 κ.ἄ.

Ούτω φθάνομεν εἰς τὴν σημερινὴν πραγματικότητα, μὲ τὰ ὀλίγα ἐναπομείναντα ἀλλὰ θαυμάσια δάση, τὰ ὁποῖα μάλιστα συνεχίζουν νὰ διατηροῦν ἕνα ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον καὶ δὲν εἶναι ὀλίγοι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι κατ' ἔτος τὰ ἐπισκέπτονται.

Τὰ περισσότερα ἐκ τῶν ὑπαρχόντων σήμερα δασῶν, ἂν ὄχι ὄλα, ἐν συνδυασμῷ καὶ μὲ τὸ θαυμάσιον κρητικὸν τοπίον ἀποτελοῦν ἀπαράμιλλα σύνολα τουριστικοῦ ἐνδιαφέροντος, τὰ ὁποῖα τόσον πολὺ ἔχουν ὑμνηθῆ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα.

Ἀπὸ τὸ ἀνατολικώτερον ἄκρον τῆς νήσου ὅπου τὸ σπάνιον καὶ περίφημον φοινικοδάσος, εἰς μίαν ἡρεμον καὶ γραφικὴν παραλιακὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Παλαιόκαστρον ἐπ. Σητείας, ἕως τὸ δυτικώτερον ἄκρον, ὅπου τὸ θαυμάσιον καὶ ἀσύγκριτον Φαράγγι τῆς Σαμαριάς μὲ τὰ ὑπέροχα δάση ἐξ αἰωνοβίων κυπαρίσσω καὶ πλήθους ἄλλων εἰδῶν τὰ ὁποῖα πλαισιώνουν καὶ κοσμοῦν τὸ μεγαπρεπὲς εἰς ἀγριότητα καὶ ἀπαράμιλλον εἰς κάλλος τοπίον, καὶ ἀπὸ τῆς θαλάσσης μὲ τὴν καταπράσινες καὶ γραφικὲς ἄκτες ἕως καὶ τῶν ὑψηλοτέρων κορυφῶν τῆς Ἰδῆς, τῶν Λευκῶν Ὀρέων, τῆς Δίκτης καὶ τῶν ἄλλων ὄρων τῆς νήσου μὲ τὴν ποικίλην καὶ θαυμασίαν φυσικὴν μορφολογίαν καὶ τὴν πλουσίαν ἐν γένει βλάστησιν, ὁ ἐπισκέπτης χαίρεται καὶ πραγματικὰ θαυμάζει ἕναν ἐπίγειον, θὰ λέγαμεν, παράδεισον. Παντοῦ ὑπέροχα τοπία στολισμένα μὲ τὴν πλουσίαν κρητικὴν χλωρίδαν.

134 Ἀπὸ τὸ ὠραῖο πάρκο τοῦ Δήμου Χανίων.

Ἀπολαμβάνει ἀκόμη ὁ ἐπισκέπτης μίαν «συνεχῆ ἀνοιξιν», διότι ὁ πλούσιος φυτικὸς κόσμος τῆς νήσου εὐρίσκεται συνεχῶς εἰς ἀφύπνυσιν. Δὲν ὑπάρχει περίοδος τοῦ ἔτους κατὰ τὴν ὁποίαν ὀλόκληρος ὁ φυτικὸς κόσμος νὰ ἡσυχάζῃ καὶ νὰ ἡρεμῇ. Συνεχῶς ἕνας ἀριθμὸς φυτικῶν εἰδῶν εὐρίσκεται εἰς πλήρη ἐξέλιξιν, δημιουργώντας οὕτω ἕναν θαυμάσιον πολύχρωμον μανδύαν ὁ ὁποῖος στολίζει καὶ χαρίζει ξεχωριστὴν ὁμορφίαν εἰς ὀλόκληρον τὴν νήσον.

Τέλος θὰ πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ σημειώσωμεν τὰς ἀτελειώτους δυνατότητας τῆς νήσου διὰ ἕνα πλούσιο δασο-τουριστικὸν μέλλον τόσον διὰ τῆς καταλλήλου ἀξιοποιήσεως τῶν ὑπαρχόντων δασῶν ὅσων καὶ διὰ τῆς δημιουργίας νέων τοιούτων, ὥστε νὰ ἀποτελέσῃ καὶ ἰδιαιτέρας σημασίας οἰκονομικὸν παράγοντα διὰ τὴν νήσον.

4.10. Τὰ δάση καὶ ἡ ἰδιοκτησία

Ἡ ἰδιοκτησία τῶν δασῶν ἐπηρεάζετο καὶ ἐξηρτάτο ὑπὸ διαφόρων συνθηκῶν αἱ ὁποῖαι ἐπεκράτουν εἰς μίαν περιοχὴν ὡς συνθήκαι δικαίου, οἰκονομίας κ.λπ.

Σχετικῶς μὲ τὰς κρατούσας συνθήκας ἰδιοκτησίας δασικοῦ ἐδάφους, ἐν γένει, εἰς ὀρισμένην χώραν ὁ Π. Κοντὸς παρατηρεῖ :

«Αἱ ἐκάστοτε εἰς χώραν τινὰ κρατοῦσα: συνθήκαι ἰδιοκτησίας ἐδάφους, τόσον γεωργικοῦ ὅσον καὶ δασικοῦ, εἶναι ἀποτέλεσμα μακροτάτης ἐξελίξεως, ἐπηραζομένης ἀπὸ συνθήκας ἱστορίας, δυνάμεως, δικαίου, ἠθῶν, ἐθίμων, εὐφυΐας καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς τῶν διαφόρων τάξεων καὶ ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ τῆς χώρας αὐτῆς».

(Δασικὴ Διαχειριστικὴ Ἰδία ἐν Ἑλλάδι. Θεσσαλονίκη 1938, σελ. 394).

Ἡ ἐπικρατοῦσα ἐκάστοτε εἰς τόπον τινὰ κατάστασις ἰδιοκτησίας τῶν δασῶν εἶχεν καὶ ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν ὄχι μόνον διὰ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν δασῶν ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ὑπαρξίν των ἀκόμη εἰς τὴν δεδομένην ταύτην περιοχὴν. Ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν δασῶν ἐξαρτᾶται ἄμεσα ἐκ τοῦ ἐπικρατοῦντος συστήματος ἰδιοκτησίας τούτων, ἐκ τοῦ ὁποῖου πηγάζει τὸ ἄμεσον ἐνδιαφέρον διὰ τὰ δάση κ.λπ. Ἡ μὴ ὑπαρξίς δὲ τάξεως εἰς τὸ ἰδιοκτησιακὸν καὶ ἡ ἐπικράτησις ἀναστατώσεως ὅπωςδῆποτε ζημιοῦν καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ δάσος.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω κρίνεται ἀπαραίτητος μία ἐστὼ σύντομος ἀνασκόπησις καὶ παρουσιάσις τῆς ἐπικρατοῦσης ἰδιοκτησιακῆς καταστάσεως τῶν δασῶν εἰς τὴν νήσον ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερον, βάσει τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων, ἅτινα διὰ τὸ μακρυνόν, ἰδίως, παρελθόν τῆς νήσου εἶναι ἐλάχιστα.

Ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς ἐμφανίσεώς του συνεδέθη μὲ τὰ ἀντικείμενα τὰ ὁποῖα ἀρχικῶς ἐχρησιμοποίη καὶ σὺν τῷ χρόνῳ καὶ μὲ τὴν ἀκίνητον περιουσίαν, καὶ κυρίως τὸ σπίτι του, τὸν ἀγρόν του, τὸν βοσκότοπόν του κ.λπ., καὶ τοῦτο ἰδίως ἀπὸ τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ἀπήρτισεν κοινωνίαν διὰ τῆς συμβιώσεως.

Ἡ ἰδιοκτησία τῶν δασῶν καὶ τῶν δασικῶν ἐν γένει ἐκτάσεων, κοινῆ ἀρχικῶς εἰς τὸ σύνολον τῶν κατοίκων, ἤρχισεν νὰ διαχωρίζεται καὶ οἱ κάτοικοι νὰ ἐνδιαφέρονται δι' ἀτομικὴν ἰδιοκτησίαν ἀπὸ τῆς στιγμῆς καθ' ἣν συνεδέθησαν οὗτοι μὲ τὸ δάσος ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἔζων. Ἀπὸ τὴν στιγμὴν ποῦ τὸ δάσος ἐγένεν ὁ τόπος κατοικίας των καὶ τοὺς προσέφερεν τροφήν, στέγην κ.λπ. Καὶ ἀκόμη ἀπὸ τὴν στιγμὴν ποῦ οἱ κάτοικοι παρέμενον μόνιμα εἰς μίαν περιοχὴν ἐλέγχοντας ταύτην διὰ τῆς παρουσίας των κ.λπ.

Καὶ εἶναι ἀπὸ τὰς πρώτας διαμορφωθείσας ἰδιοκτησίας ἐπὶ ἀκινήτων ἰδίως πραγμάτων.

Γενικῶς ὅμως τὸ ἐκάστοτε ἐπικρατοῦν σύστημα δασικῆς ἰδιοκτησίας ἐπηρεάζετο ὑπὸ πολλῶν παραγόντων. Ἰδίως ὅμως ἐπηρεάζετο καὶ ἦτο ἀνάλογον πρὸς τὸ γενικὸν σύστημα διοικήσεως τὸ ὁποῖον ἐπεκράτη ἢ ἐπιβάλλεται εἰς ἐκάστην περιοχὴν.

Κατά την Μινωϊκήν εποχήν ἔχομεν πλήρη σχεδὸν διαμόρφωσιν καὶ διαχωρισμὸν τῆς ἀτομικῆς ἐδαφικῆς ἰδιοκτησίας, ἐκ τῆς ὁποίας ἡ δασικὴ ἰδιοκτησία ἦτο ἢ πλεὸν ἀδιαμόρφωτος, ἐξαρτημένη ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γενικὸν σύστημα διοικήσεως τὸ ὁποῖον ἐπεκράτη εἰς τὴν περιοχὴν καὶ ἀπὸ τὰς τοπικὰς συνθήκας ἐκάστης μικροτέρας περιοχῆς, τὰς συνηθείας τῶν κατοίκων κ.λπ.

Κατὰ τὴν Μινωϊκὴν ἐποχὴν ἐκτὸς τῶν κτημάτων ἅτινα ἀνήκον εἰς τοὺς βασιλεῖς καὶ ἐκμεταλλεύοντο ὑπὸ τοῦ προσωπικοῦ τῶν ἀνακτόρων, ὀλόκληρος σχεδὸν ἢ ὑπόλοιπος ἔκτασις ἦτο ὑπὸ τὴν κατοχὴν καὶ ἐκμετάλλευσιν τῶν κατοίκων, ἐκτὸς τῶν κοινῶν, κοινοχρήστων ἐκτάσεων ὡς εἶναι τὰ ἱερὰ ἄλση κλπ.¹²⁵

Εἰς τὸ πέρασμα ὁμῶς τῶν διαφόρων ἐπιδρομῶν καὶ κατακτητῶν ὑπῆρχετο ἀναστάσις εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς γῆς, μὲ ἐπακόλουθον καὶ τὴν διαφοροποίησιν ἐκάστοτε καὶ τῆς δασικῆς ἰδιοκτησίας.

Τὴν περίοδον ἐγκαταστάσεως εἰς τὴν νῆσον τῶν Ἀχαιῶν, ἡ ἔγγειος ἰδιοκτησία, ὡς παρατηρεῖ ὁ Jean Tulard, θὰ πρέπει νὰ ἦταν κατανεμημένη εἰς κληρονομικὰ κτήματα (τεμένη) καὶ εἰς περιουσίαν τοῦ δημοσίου (κάμα).

Μὲ τὶς δωρικὰς εἰσβολὰς οἱ ἄλλοτε γαιοκτῆμονες ἔχασαν τὴν ἐλευθερίαν τῆς γῆς τῶν¹²⁶. Καὶ οἱ Δωριεῖς ἀκόμη τῆς Κρήτης οὐδὲν μέρος ἐγγείου κτήσεως κατεῖχον¹²⁷.

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην (Πολιτικά Β', κεφ. ζ', 4) τὸ κρητικὸν σύστημα ἐγγείου ἰδιοκτησίας περιλάμβανεν τὸ ἐν μέρος τὰ κτήματα τοῦ Δημοσίου καὶ τὸ ἕτερον τῶν εὐγενῶν καὶ τῶν περιοίκων.

Κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον ἔχομεν τὴν τάσιν συγκεντρώσεως τῆς ἰδιοκτησίας καὶ διακρίσεώς της εἰς μεγάλας ἰδιοκτησίας τοῦ Κράτους, τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἰδιωτῶν¹²⁸.

Ἡ ἐδαφικὴ ἰδιοκτησία κατὰ τὴν Ἑνετοκρατίαν εἶχε λάβει ἰδιαιτέραν διαφοροποίησιν. Ἡ Ἑνετία εἶχεν ἀφήσει ἀρχικῶς εἰς τοὺς κατοίκους τὰ κτήματά των. Διετήρησεν ὁμῶς ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῆς μεγάλης ἐκτάσεως ὡς τὸ ὄροπέδιον Λασιθίου, τὴν πεδιάδα τῶν Χανίων κ.ἀ. καὶ ἀκόμη κατέσχευεν κτήματα διὰ τὴν ἐκκλησίαν καὶ τοὺς ἀποίκους¹²⁹.

Ἐπηκολούθησεν ἡ περίοδος τῆς Τουρκοκρατίας κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπῆλθεν μεγάλη ἀναστάσις εἰς τὴν ἰδιοκτησιακὴν κατάστασιν.

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀποχώρησιν ἐκ τῆς νήσου τῶν Ἑνετῶν αἱ καλύτεραι ἐδαφικαὶ ἐκτάσεις ἔγιναν «στρατιωτικὰ τιμάρια» πρὸς ὄφελος κυρίως τῶν νικητῶν κ.λπ.

Ὅπως κάθε ἰδιοκτησία ὁμῶς οὕτω καὶ τὰ δάση ἦσαν εἰς τὴν διάθεσιν κάθε μουσουλμάνου μεγάλου ἢ μικροῦ, γείτονος ἢ μή¹³⁰.

125. Διὰ τὴν ἰδιοκτησίαν ἐν γένει κατὰ τὴν Μ. Μ. (μεγάλης ἰδιοκτησίας) καὶ Υ. Μ. 1. περίοδον (μικρῆς ἰδιοκτησίας) βλ. J. Tulard «Ἱστορία τῆς Κρήτης» μετ. Σ. Μόσχου-Σακορράφου, ἔκδ. Ι. Ζαχαροπούλου, Ἀθῆναι 1967, σελ. 36, 43 - 44.

126. Βλ. J. Tulard «Ἱστορία τῆς Κρήτης» μετ. Σ. Μόσχου-Σακορράφου, ἔκδ. Ι. Ζαχαροπούλου, Ἀθῆναι 1967, σελ. 86.

127. Βλ. «Ἀριστοτέλους τὰ Πολιτικά» μετάφρ. Π. Ι. Θεοδωροπούλου, Ἀθῆναι 1933, σελ. 445.

128. Βλ. J. Tulard «Ἱστορία τῆς Κρήτης» μετ. Σ. Μόσχου-Σακορράφου, ἔκδ. Ι. Ζαχαροπούλου, 1967, σελ. 102.

129. Στοιχεῖα περὶ τῆς ἰδιοκτησίας εἰς τὴν νῆσον κατὰ τὴν Ἑνετοκρατίαν εὐρίσκομεν εἰς τὴν ἐκθεσιν τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτοῦ Κρήτης Isero Civran, βλ. σχ. Στ. Σπανάκη «Ἐκθεσὶς τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτοῦ Κρήτης Isero Civran τοῦ 1639» Κρητικὰ Χρονικά, τ. ΚΑ', τεύχ. II, 1969, σελ. 365 - 462. Ἐπίσης εἰς J. Tulard «Ἱστορία τῆς Κρήτης» μετ. Σ. Μόσχου-Σακορράφου, ἔκδ. Ι. Ζαχαροπούλου, Ἀθῆναι 1967, σελ. 109, κλπ.

130. Βλ. Β. Ψιλλᾶκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Ἀθῆναι 1909, τόμ. Γ', σελ. 347, ἐνθα ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀναφέρεται ὅτι ἀκόμη καὶ διὰ τῆς βίας τὰ ἐδάφη περιήρχοντο εἰς χεῖρας τῶν Μουσουλμάνων, δίδοντας καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκεῖνα λόγια τὰ ὁποῖα ἔθετεν ὁ λαὸς εἰς τὸ στόμα τῶν τοιοῦτων γενιτσάρων:

«Τοῦτο θὰ μοῦ δώσης
Κι ἐκεῖνο θὰ σοῦ πάρω
Κι αὐτὸ θὰ μοῦ χαρίσης».

Ἀπὸ τὸ τέλος τῆς περιόδου ταύτης ἔχομεν καὶ τίτλους τινὰς ἰδιοκτησίας, πρῶχειρα κυρίως ἐγγράφα συνταχθέντα κατὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Τούρκων, καὶ ἀφορῶντα μεταβιβάσεις, δωρεὰς κ.λπ.

Αἱ περισσότεραι ὁμῶς ἐκτάσεις δασῶν καὶ ἐν γένει ἐκτάσεις μὲ κάθε μορφὴ δασικῆς βλαστήσεως παρέμειναν ἀνευ κατόχου, μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Τούρκων, καταληφθεῖσαι αἱ περισσότεραι ὑπὸ τῶν κατοίκων τῶν περιοχῶν εἰς ἃς ἀνήκον.

Σήμερον, χωρὶς νὰ ἔχη πλήρως γίνῃ ἀναγνώρισις τῶν ἰδιοκτησιῶν, τὰ δάση, αἱ μερικῶς δασοσκεπεῖς ἐκτάσεις ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ δασικαὶ ἐκτάσεις κατέχονται καὶ ἐκμεταλλεύονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ ἰδιωτῶν.

Περὶ τῆς κατανομῆς τῶν δασῶν καὶ μερικῶς δασοσκεπῶν ἐκτάσεων τῆς νήσου κατὰ μορφήν ἰδιοκτησίας βλ. σχ. τὸν συνημμένον πίνακα 10.

Π Ι Ν Α Κ Ε 10

Κατανομῆς Δασῶν καὶ Μερικῶς Δασοσκεπῶν Ἐκτάσεων κατὰ μορφήν ἰδιοκτησίας.

α/α	Μορφή ἰδιοκτησίας	Δάσος		Μερικῶς Δασοσκεπεῖς		Σύνολον
		Ἐκτασις εἰς στρέμ.	Ποσοστὸν %	Ἐκτασις εἰς στρέμ.	Ποσοστὸν %	
1	Δημόσια	—	—	10.900	0,81	10.900
2	Κοινοτικά	85.580	35,73	138.320	10,77	223.800
3	Μοναστηριακά	2.200	0,92	30.900	2,40	33.100
4	Ἀγαθοεργῶν Ἰδρυμάτων	—	—	700	0,06	700
5	Συνιδιόκτητα Ὀλόπητος	17.900	7,48	25.600	1,99	43.500
6	Συνιδιόκτητα πλειόνων τῶν 3	101.720	42,47	504.100	39,27	605.820
7	Ἰδιόκτητα	32.100	13,40	573.350	44,67	605.450
Σύνολον		239.500	100	1.283.770	100	1.523.270

Πηγή: Ὑπ. Γεωργίας, Γενικὴ Διεύθυνσις Δασῶν καὶ Ὀρ. Ὑδρονομίας «Κατανομὴ τῶν Δασῶν τῆς Ἑλλάδος», Ἀθῆναι 1964.

4.11. Τὰ δάση καὶ ὁ πολιτισμὸς

Ἡ μεγάλη καὶ πολυποικίλλη προσφορὰ τῶν δασῶν πρὸς τὸν ἄνθρωπον εὐρίσκει τὴν ἐκφρασίαν της καὶ εἰς τὴν κατάστασιν τὴν ὁποίαν ἀποκαλοῦμεν «πολιτισμὸν».

Πράγματι τὰ δάση δὲν προσφέρουν εἰς τὸν ἄνθρωπον μόνον τὰ μέσα διὰ νὰ ζήσει ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πρόδόν του, τὴν εὐημερίαν του, τὸν πολιτισμὸν του. Καὶ τοῦτο ὄχι μόνον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀλλὰ καὶ σήμερον καὶ εἰς τὸ μέλλον τὰ δάση θὰ ἀποτελοῦν οὐσιαστικὸν παράγοντα εἰς κάθε προοδευτικὴν προσπάθειαν.

Ἡ Κρήτη, καὶ ἰδίως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, μὲ τὰ ἀπέραντα καὶ πλούσια δάση καὶ τὸν Μέγαν Πολιτισμὸν τὸν ὁποῖον ἀνέπτυξεν παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἐρεῦνης μὲ γενικωτέραν σημασίαν.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλας γειτονικάς, ἀπογυμνωμένας καὶ ἀγόνους περιοχάς, ἡ Κρήτη ἐκατοικήθη πολὺ ἔνωρις¹³¹. Εἰς τοῦτο συνέβαλεν ἀσφαλῶς τὰ μέγιστα καὶ ἡ ὑπαρξὶς τῶν ὑπαρχόντων τότε ἀπεράντων καὶ πλουσίων δασῶν, τὰ ὁποῖα ἐν συνδυασμῷ καὶ μὲ τὸν ὑπόλοιπον φυσικὸν πλοῦτον τῆς νήσου ἦτοί τὰ γόνιμα ἐδάφη τῆς, τοὺς πολυτίμους ποταμούς τῆς, τὴν ἀφθονίαν τῶν θηραμάτων τῆς κ.λπ., ἀπετέλεσαν κυρίαν αἰτίαν καὶ προϋπόθεσιν τοῦ ἐποικισμού τῆς.

Χωρὶς ἐκεῖνα τὰ δάση θὰ ἦτο ἀδύνατος ὁ ἐποικισμὸς τῆς νήσου τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καθ' ὅσον μόνον ἡ ὑπαρξὶς τοιοῦτων δασῶν ἦτο ἱκανὴ νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τοὺς πρῶτους κατοίκους τὴν ἀπαραίτητον τροφήν, κατοικίαν, προστασίαν καὶ κάλυψιν τῶν μεγάλων καὶ συνεχῶς αὐξανομένων ἀναγκῶν εἰς ξυλείαν καὶ ἄλλα δασικά προϊόντα λίαν ἀπαραίτητα καὶ μοναδικὰ τότε, διὰ τὴν ἐπιβίωσιν τῶν κατοίκων ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πρόοδόν των.

Ἡ ζωὴ τῶν πρῶτων κατοίκων ἐξηρτᾶτο ἄμεσα ἐκ τῶν δασῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπηρεάζετο καὶ ἤρχιζεν σχεδὸν κάθε δραστηριότητά των. Ἡ κατάστασις δὲ αὐτὴ ἐσυνεχίσθη ἐπὶ χιλιετηρίδας.

Τὰ δάση ὅμως τῆς νήσου δὲν συνετέλεσαν μόνον εἰς τὸ νὰ κατοικηθῇ ἀπλῶς αὐτὴ ἔνωρις, ἀλλὰ νὰ κατοικηθῇ ὀλόκληρος, πολὺ σύντομα δὲ νὰ πλημμυρίσῃ ἀπὸ οἰκισμοὺς καὶ πόλεις.

Ὁ Ὅμηρος (Θ' αἰὼν π.Χ.) γράφει εἰς τὴν Ὀδύσειάν του (τ' 172 - 174) ὅτι ὑπῆρχον «ἀπειρέσιοι» (ἀναριθμητοὶ) κάτοικοι καὶ «ἐννήκοντα» (ἐννεήκοντα) πόλεις.

Ὁ ἴδιος ἐπίσης, ὁ Ὅμηρος, εἰς τὴν Ἰλιάδα του (Β 649) ἀποκαλεῖ τὴν Κρήτην «ἐκατόμπολιν» (ἐκατοντάπολιν) ἴσως ἀντὶ τοῦ πολυπόλις.

Περὶ τῶν ἐκατὸν πόλεων τῆς Κρήτης ὁμιλοῦν καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ὡς εἶναι ὁ Εὐριπίδης, ὁ Ὀβίδιος, ὁ Βιργίλιος, ὁ Πλίνιος καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ἐνῷ ὁ Ὀράτιος ἀποκαλεῖ τὴν Κρήτην ὀνομαστήν, ἐκ τῶν ἐκατὸν πόλεων τῆς (Ὀρατίου Ἐπωδός: IX, 9, 27), ὁ δὲ Στράβων (Α' αἰὼν π.Χ.) γράφει εἰς τὰ Γεωγραφικά του (I, IV, 7) ὅτι εἰς τὴν Κρήτην ὑπῆρχον πολλαὶ πόλεις.

ὑπὸ τῶν λεξικογράφων μνημονεύονται περὶ τὰ 150 ὀνόματα κρητικῶν πόλεων, ἐνῷ οἱ κάτοικοι τῆς νήσου ὑπολογίζεται ὅτι ἀνῆρχοντο κατὰ τὴν Μινωικὴν ἐποχὴν εἰς 1.000.000 - 1.500.000, καὶ ἴσως ἀκόμη εἰς 2.000.000 ὡς παρατηρεῖ ὁ Β. Ψιλλάκης¹³².

Ἀλλὰ καὶ ἡ θέσις ἡ ὁποία ἐξελέγετο τότε διὰ τὴν ἴδρυσιν μιᾶς πόλεως ἢ ἐγκατάστασιν ἐνὸς οἰκισμού δὲν ἦτο τυχαία ἀλλὰ εἶχεν σχέσιν ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ μὲ τὴν ὑπαρξὶν δασῶν εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν. Καὶ τοῦτο βεβαίως διότι οἱ κάτοικοι εἶχον ἀπόλυτον ἀνάγκην τῶν δασῶν¹³³.

131. Πότε πρωτοκατοικήθηκε ἡ Κρήτη δὲν εἶναι ἐντελῶς βέβαιον. Βλ. σχ. «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους», ἐκδ. Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Α.Ε. Ἀθῆναι 1970, τ. 1, σελ. 74. ὑπὸ τινων ἱστορικῶν, ἀρχαιολόγων κ.ἄ. ὁ ἐποικισμὸς τῆς Κρήτης τοποθετεῖται περὶ τὴν Νεολιθικὴν Περίοδον, βλ. J. Tulard «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Μετ. Σ. Μόσχου-Σακορράφου, ἐκδ. I. Ζαχαροπούλου, 1967, σελ. 19 καὶ ἄλλοι.

132. Περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς νήσου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα βλ. Ἰακ. Ραγκαβῆ «Τὰ Ἑλληνικά», ἐκδ. Κ. Ἀντωνιάδου, Ἀθῆναι 1854, τ. τρίτος, σελ. 455. Ἰ. Καλιτσουνάκη «Αἱ περὶ τῆς Κρήτης ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ εἰδήσεις ἐκπνεούσης τῆς Ἐνετοκρατίας ἐν τῇ νήσῳ» Ε.Ε.Κ.Σ., τ.Α, Ἀθῆναι 1938, σελ. 353. Ν. Κωστάκη «Μινωικὴ Κρήτη καὶ Μεσογειακοὶ Λαοὶ» Ἀθῆναι 1961, σελ. 47. C. Savary «Κρητικαὶ Ἐπιστολαὶ» 1770, μετ. Ν. Ζυγομαλά, Ἀθῆναι 1845, σελ. 145. Β. Ψιλλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης» Μέρος Πρῶτον, τεύχ. Α', Ἀθῆναι 1899, σελ. 60 κ.ἄ.

133. Σχετικῶς μὲ τὴν ἐξάρτησιν τῆς θέσεως ἡ ὁποία ἐπελέγετο διὰ τὴν ἴδρυσιν μιᾶς πόλεως καὶ τῶν δασῶν τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν, ὁ Ἀριστοτέλης (384 - 322 π.Χ.) παρατηρεῖ:

«Ἐτι δὲ τῆς περὶ ξύλα ὕλης, εἴ χρή ποιεῖν κατ' εὐχὴν εὐπαρακόμιστον προσήκει εἶναι τῆς πόλεως τὴν θέσιν». (Πολιτικά: Η, 5).

Χαρακτηριστικὰ εἰς τοὺς Νόμους τοῦ Πλάτωνος διαβάζομεν τὰ λόγια τοῦ Ἀθηναίου πρὸς Κλεινίαν, ὁ ὁποῖος ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἰδρύσεως μιᾶς πόλεως εἰς τὴν Κρήτην, λέγει:

«Ἀθην.: Τί δ' αὖ; πεδίων τε καὶ ὄρων καὶ ὕλης πῶς μέρος ἐκάστων ἡμῖν εἶλαχεν;» (Νόμοι: Δ' 704 C).

Καὶ εἰς ἕτερον χωρίον, ἐπίσης διαβάζομεν:

«Ἀθην.: Τί δὲ δὴ; ναυπηγησίμης ὕλης ὁ τόπος ἡμῖν τῆς χώρας πῶς ἔχει», (Νόμοι: Δ' 705 C).

Τὸ ἀπαράμιλλον ἐπίσης φυσικὸν περιβάλλον τῆς νήσου, μὲ τὰ ἀπέραντα καὶ πλούσια δάση, μὲ τὸ θαυμάσιον κλίμα καὶ τὰς ἄλλας πλουσίας πηγὰς τοῦ ἐδάφους κ.λπ., κατῴρθωσεν ἔνωρις νὰ ἀποσπᾶσθαι τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ τοῦς πρωτόγονους φόβους του, νὰ τοῦ ξυπνήσῃ τὴν χαρὰν τῆς ἐργασίας καὶ τῆς δημιουργίας ὥστε πολὺ σύντομα νὰ ἐμφανισθοῦν τὰ πρῶτα ἴχνη τὰ ὁποῖα ὀδηγοῦν εἰς τὸν γνωστὸν Μέγα Αἰγαιακὸν Πολιτισμὸν, τὸν Μινωικὸν Πολιτισμὸν.

Τὰ δάση τὰ ὁποῖα κυριαρχοῦν καὶ ἐν γένει ἡ πλουσία καὶ θαυμασία δασικὴ βλάστησις ἐμπνέουσι τὴν ἀρμονίαν εἰς τὰς τέχνας. Αἱ εὐρεθεῖσαι ἀφθοναὶ ἀπεικονίσεις εἰς τοίχους, βράχους, ἀγγεῖα, σφραγίδας, δακτυλιδόλιθους, νομίσματα κ.λπ. ἔχουν κατ' ἐξοχὴν ὡς ἀντικείμενον τὴν ζωὴν εἰς τὴν ὑπαιθρον. Ἀπεικονίζονται σκηναὶ ἐκ τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῶν κατοίκων εἰς τὴν φύσιν, ἐν μέσῳ ἐνὸς πλουσίου ζωικοῦ καὶ κυρίως φυτικοῦ κόσμου.

Πολλὰ δὲ ἐκ τῶν ἀπεικονίσεων τούτων ἔχουν ὡς ἀντικείμενον ἀποκλειστικῶς διάφορα φυτὰ, τὸσον τῆς ποώδους καὶ θαμνώδους βλαστήσεως, ὅσον καὶ τῆς δενδρώδους τοιαύτης. Ἰδιαίτερος πλουσία εἶναι ἡ παρουσία φυτῶν εἰς τὰς ἀπεικονίσεις εἰς τοίχους, ἀπὸ τὰς βαφὰς μὲ κόκκινο στόκο ἕως τὰς περιφήμους νυπογραφίας καὶ ἀπὸ τὰς ἀπλὰς διακοσμῆσεις ἕως τ' ἀριστουργήματα τοῦ Μινωικοῦ Πολιτισμοῦ.

Αἱ διάφορα ἀπεικονίσεις φυτῶν, εἰς ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τὰ ὁποῖα ἔχουν ἔλθει εἰς φῶς μέχρι σήμερον εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς νήσου ὡς εἰς Κνωσσόν, Ἀμισσόν, Ἀγ. Τριάδα, Ζάκρο καὶ ἄλλοι μὲ ἀφθονίαν κυρίως εἰς τὰς βασιλικὰς κατοικίας, παρουσιάζουν εἰς μίαν ἐκφραστικὴν φυσικότητα φυτὰ τῆς κρητικῆς γῆς, διότι πιθανώτατα ὁ ζωγράφος, ὁ ἀγγειογράφος κ.λπ. ἦντλη τὰ θέματα τοῦ ἐκ τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντος εἰς τὸ ὁποῖον ἔζη, ἐκ τῆς φύσεως ἢ ὁποῖα τὸν περιέβαλλεν.

Τόσον δὲ πολὺ ἐπέδρασεν ἡ χλωρὴ τῆς νήσου εἰς τοὺς ζωγράφους καὶ ἀγγειογράφους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὥστε νὰ δημιουργηθῇ ὀλόκληρος ρυθμὸς, ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὴν ζωγραφικὴν «ρυθμὸς τῆς χλωρίδος» περὶ τὸ 1580 - 1500 π.Χ., ὅπου ζωντανεῖται κυρίως ἡ ἀγρία χλωρὴ τῆς νήσου, ἀρχικῶς εἰς τὴν κεραμευτικὴν διὰ τὴν ἐπεκταθῆ εἰς τὰς τοιχογραφίας κ.λπ.

Ὅπως μαρτυροῦν ἐπίσης τὰ εὐρεθέντα, ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης, ἐργαστήρια ξυλουργικῆς καὶ διάφορα σχετικὰ μὲ τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ ξύλου ἐργαλεῖα, εἰς διαφόρους ἀρχαιολογικοὺς χώρους τῆς νήσου, ἀρκετὰ ἀνεπτυγμένη καὶ διαδεδομένη ἦτο καὶ ἡ τέχνη τῆς ξυλουργικῆς ἐν γένει. Ἰσως μάλιστα ὄχι μόνον νὰ εἶχεν ἀναπτυχθῆ ἔνωριτερον τῆς κεραμευτικῆς καὶ ἄλλων τεχνῶν ἀλλὰ καὶ νὰ ὑπερίσχυεν, νὰ ἦτο περισσότερον διαδεδομένη ἐξ ὅλων.

Καὶ εἰς τὰς τέχνας ἐπεξεργασίας γενικῶς τοῦ ξύλου, τὰ δάση τῆς νήσου προσέφερον τὴν ἀφθονον καὶ ἐξαιρετικὴν πρώτην ὕλην διὰ τὴν κατασκευὴν ἐργαλείων, σκευῶν, διακοσμητικῶν ἀντικειμένων κ.λπ.

Προσφέρουν ἐπίσης τὰ δάση τὴν ἀπαραίτητον ξυλείαν διὰ τὰς ἀνάγκας πάσης φύσεως κατασκευῶν. Εἰς τὰ ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ, Φαιστοῦ καὶ τῶν ἄλλων πόλεων τῆς νήσου ὡς καὶ εἰς κάθε εἶδους οἰκοδομᾶς, ἡ χρῆσις τῆς κρητικῆς ξυλείας, ἰδίως κυπαρίσσου, ἦτο εὐρυτάτη.

Συμβάλλουν ἐπίσης, μὲ τὴν περίφημον ναυπηγικὴν ξυλείαν τὴν ὁποῖαν παρήγαγον, εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ γνωστοῦ στόλου τῆς κρητικῆς θαλασσοκρατίας.

Εἰς τὴν Κρήτην ἀκόμη καὶ σήμερον χαρακτηριστικὰ μακαρίζουσι, ἰδίως εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην, τὸν καλὸ νοικοκύρη ὁ ὁποῖος ἔχει εἰς τὴν αὐλήν του ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ξύλα: «ἀπού' ἔχει σπῖθια ροδωτὰ καὶ σπῖθια ροδωμένα κι ἔχει καὶ στᾶρι καὶ κρασί καὶ ξύλα στὴν αὐλήν του».

Ἀκόμη συμβάλουν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου τῆς νήσου, διὰ τῆς ἐξαγωγῆς μεγάλων ποσοτήτων κυρίως ναυπηγησίμου ξυλείας κυπαρίσσου κ.λπ., εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας, τῆς κτηνοτροφίας κ.λπ.

Γενικῶς θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ συμβολὴ τῶν δασῶν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μεγάλου Μινωικοῦ Πολιτισμοῦ ἦτο οὐσιώδης καὶ τεραστία.

Δὲν εἶναι δὲ ὀλίγοι ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι σήμερον ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ πτώσις, ἡ παρακμὴ τοῦ Μινωικοῦ Πολιτισμοῦ ὀφείλεται βασικῶς καὶ εἰς τὴν καταστροφὴν καὶ περιορισμὸν τῶν ἄλλοτε ἀπεράντων καὶ πλουσιῶν δασῶν τὰ ὅποια ἐπεκράτουν εἰς τὴν νῆσον.

Ἐκτοτε καὶ καθ' ὅλην τὴν μακροαῖωνα ἱστορίαν τῆς νήσου τὰ δάση ἀπετέλουν ἀξιόλογον οἰκονομικὸν παράγοντα.

Δὲν ὑπάρχει σχεδὸν προσπάθεια καὶ δραστηριότης τῶν κατοίκων ἡ ὅποια νὰ μὴν ἔχει σχέσιν τινὰ καὶ μὲ τὰ δάση ἢ καὶ νὰ μὴν ἔχει ὠφελῆθῃ καὶ ἐκ τῶν δασῶν.

Τὰ δάση ἐπίσης ὄσον ὀλίγα καὶ ἂν εἶναι εἰς ἓναν τόπον καὶ εἰς οἰονόηποτε κατάστασιν καὶ ἂν εὐρίσκονται συνεχίζουν νὰ προσφέρουν τὰς πολλὰς, ποικίλλας, ἀμέσους καὶ ἐμμέσους προσφορὰς τῶν πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ νὰ συμβάλλουν συνεχῶς καὶ ποικιλοτρόπως εἰς τὴν πρόδοον, τὴν εὐημερίαν καὶ τὸν πολιτισμὸν ἐν γένει.

Βεβαίως ἡ νῆσος σήμερον διατηρεῖ ὀλίγα σχετικῶς δάση. Παρ' ὅλον ὅμως αὐτὸν τὸν περιορισμὸν καὶ σήμερον ἡ συμβολὴ τῶν δασῶν εἰς τὴν ζωὴν ἐν γένει τῶν κατοίκων εἶναι καταφανής.

Ὡς ἐκ τοῦ προορισμοῦ τῶν τὰ δάση διὰ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων προσφορῶν τῶν θὰ συμβάλλουν συνεχῶς εἰς κάθε προσπάθειαν τῶν κατοίκων εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἐν γένει.

5. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Διὰ τῆς συντόμου ἀναδρομῆς μας εἰς τὸ μακρυνὸν παρελθὸν τῆς Κρήτης ἐγνωρίσαμεν τὰ ἄλλοτε ὑπάρχοντα ἀπεράντα καὶ πλούσια δάση τῆς νήσου ὡς καὶ τὴν ἐν γένει συμβολὴν αὐτῶν εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν πρόδοον τῶν κατοίκων, εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ εὐημερίαν τοῦ τόπου.

Ἀναφερόμενοι δὲ καὶ εἰς τὴν ἐν συνεχείᾳ ἐξέλιξιν καὶ παρουσίαν τῶν δασῶν κατὰ τὴν μετέπειτα περίοδον, ἐγνωρίσαμεν τὸ πλούσιον παρελθὸν τῆς Κρήτης διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν σημερινὴν πραγματικότητα.

Ἐγνωρίσαμεν τὰ δάση ὄχι μόνον ὡς δένδρα ἀλλὰ καὶ ὡς οἰκονομικὸν παράγοντα διὰ τὸν τόπον, καὶ γενικῶς ὡς ἰδιαιτέρας ἀξίας παράγοντα διὰ τὴν περιοχὴν, διὰ τὸν ἄνθρωπον.

Ἡ τεραστία ἀξία τῶν δασῶν δι' ἓναν τόπον ὁδηγεῖ εἰς τὴν μεγάλην ἐπίσης ἀνάγκην ὑπάρξεώς των, προστασίας των, βελτιώσεώς των, ἀξιοποιήσεώς των, ἐπεκτάσεώς των κ.λπ.

Διὰ τὴν Κρήτην, μὲ τὸ πλούσιον δασικὸν παρελθὸν τῆς, ἔχει σήμερον δημιουργηθῆ τεράστιον δασικὸν πρόβλημα ἐξ αἰτίας τοῦ μεγάλου περιορισμοῦ τῶν δασῶν. Ὑφίστανται ὅμως καὶ τεράστια δυνατότητες διὰ ἓνα ἐπίσης πλούσιον δασικὸν μέλλον.

Λέγεται, ὑπὸ τινων, ὅτι ἡ Κρήτη ἐφ' ὅσον δὲν ἔχει δάση, δὲν ἔχει καὶ δασικὸν ἀντικείμενον καὶ ἐνδιαφέρον.

Ἡ ἀποψὶς αὕτη εἶναι ἐντελῶς ἀβάσιμος καὶ ἄσχετος μὲ τὴν πραγματικότητα. Ἡ ἔλλειψις τῶν δασῶν εἶναι ἡ κυρία αἰτία ἡ ὅποια δημιουργεῖ τὸ τεράστιον δασικὸν πρόβλημα τῆς νήσου. Τὸ δὲ ἐνδιαφέρον τὸ ὅποιον ἀρχίζει ἀπὸ τὰ 240.000 στρέμματα δασῶν τὰ ὅποια ὑπάρχουν σήμερον εἰς τὴν νῆσον, ἐπεκτείνεται εἰς ὅλας τὰς ὑπαρχούσας ἐν γένει δυνατότητας τῆς νήσου τὰς ὁποίας ἐγνωρίσαμεν, διὰ μίαν θαυμασίαν δασοπονικὴν ἀνάπτυξιν κ.λπ.

Ἐχει λοιπὸν ἡ νῆσος τὰς δυνατότητας τῶν διὰ τὴν δασοπονικὴν ἀξιοποίησιν τῶν ὑπαρχόντων δασῶν ὄσον καὶ διὰ τὴν δημιουργίαν νέων τοιούτων. Καὶ μάλιστα ὄχι μόνον διὰ οἰκονομικὰ δάση, ἀλλὰ καὶ διὰ δάση αἰσθητικά, ἀναψυχῆς κ.λπ.

7. ΚΥΡΙΩΤΕΡΑ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΘΕΙΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ἀγγελάκι Ἐμ., Σητειακά, τόμ. Α', Ἀθήναι 1935.
2. Ἀποσκίτου Μάρθα, Κρήτη καὶ Ὀμηρος, Κρητικά Χρονικά, ἔτος ΙΔ' 1960, τ. Ι.
3. Βερνάρδου Μ. τοῦ Κρητός, Ἱστορία τῆς Κρήτης, μεταφρ. ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ, τόμ. ΙΒ' τῆς Γενικῆς Ἱστορίας, Ἀθήναι 1846.
4. Βουρβέρη Κωνστ., Πλάτων καὶ Κρήτη Ἐν Κεδάλαιον Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπογεωγραφίας, Κρητικά Χρονικά, ἔτος Ζ' 1953, τεύχ. ΙΙΙ.
5. Γενναδίου Π., Λεξικὸν Φυτολογικόν, 1959.
- 5α. Γκανάτσα Κ., Ἡ Χλωρίς τῆς Κρήτης, Περ. Ἀμάθεια, ἔτ. Ε', ἀρ. τ. 20-21, 1974.
6. Cornelius Fl., Creta Sacra, Venetiis 1775.
7. Γρίσπου Π., Δασική Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1973, ἐκδ. Ὑπ. Ἐθν. Οἰκ. Γεν. Δ/νσις Δασῶν.
8. Δαμιανοῦ Κ. - Λάζου Ν., Δασική ἐξέλιξις κατὰ τὸν αἰῶνα τῆς Παλλιγενεσίας 1830-1930, Ἀθήναι 1930.
9. Darpre D'Ο., Ἀκριβῆς περιγραφή τῆς Κρήτης, μετ. καὶ ἐκδ. ὑπὸ Μ. Βερνάρδου τοῦ Κρητός, Ἀθήναι 1836.
10. Δέφνερ Μ., Ὀδοιπορικαὶ ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴν Δυτικὴν Κρήτην, Ἀθήναι 1928.
11. Δημάδου Δ., Ἡ Δασική Βλάστησις τῆς Ἑλλάδος, Ἐν Ἀθήναις 1916.
12. Διαπούλη Χαρ., Φυτογεωγραφία, Ἀθήναι 1968.
13. Ἐγκυκλοπαίδεια-Λεξικά, Ἐλευθερουδάκη, Ἡλίου, Πάπυρος Λαρούς καὶ Πυρσοῦ.
14. Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Α.Ε., Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τ.Ι., Ἀθήναι 1970.
15. Evans A., The palace of Minos at Knossos, 1921, Biblo and Tannen New York 1964.
16. Ζέρβα Π., Τὰ Ἑλληνικὰ δάση, ἐκδ. Ἑλληνικῆς Γεωργικῆς Ἐταιρείας, Ἀθήναι 1932.
17. Ζωγραφάκη Γ., Τὰ σύμβολα εἰς τὴν Μινωικὴν Ὄρησκείαν, Κρητικαὶ Μελέται, ἔτος Α' τεύχ. 3, 1933.
18. Ζωδιανοῦ Ν., Ἱστορία τῆς Κρήτης ἐπὶ Ἑνετοκρατίας, Ἀθήναι 1960.
19. Gabriel J. - Leroux, Οἱ Πρῶτοι Πολιτισμοὶ τῆς Μεσογείου, μετ. Ε. Καλτσᾶ, ἐκδ. Ι. Ζαχαροπούλου, Ἀθήναι 1963.
20. Grimal P., Ἡ Ἑλληνικὴ Μυθολογία, μετ. Α. Παπαρήγα, ἐκδ. Ι. Ζαχαροπούλου, Ἀθήναι 1969.
21. Καλιτσουνάκη Ἰωάν., Αἱ περὶ τῆς Κρήτης ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ εἰδήσεις ἐκνεοῦσης τῆς Ἑνετοκρατίας ἐν τῇ νήσῳ, Ε.Ε.Κ.Σ., τόμ. Α' Ἀθήναι 1938.
22. Καλομενοπούλου Νικοστράτου, Κρητικὰ ἴτοι τοπογραφικὰ καὶ ὀδοιπορικὰ τῆς νήσου Κρήτης, Ἀθήναι 1894.
23. Κόλια Γ., Ἱστορικὴ Γεωγραφία τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου, Ἀθήναι 1948.
24. Κοντοῦ Πέτρου, Δάση καὶ Πολιτισμὸς ἰδίᾳ ἐν Ἑλλάδι, Ἀθήναι 1906.
25. Κοντοῦ Πέτρου, Δασικὴ Ἑλληνικὴ Ἱστορία ἀπὸ τῶν Μινωικῶν χρόνων μέχρι σήμερον, Ἀθήναι 1929.
26. Κοντοῦ Πέτρου, Δασικὴ Διαχειριστικὴ ἰδίᾳ ἐν Ἑλλάδι, Θεσσαλονίκη 1938.
27. Κουκουλῆς Φ., Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητικὴν λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας, Ε.Ε.Κ.Σ., τόμ. ΙΙΙ, 1940.
28. Κοφινᾶ Γεωργίου, Τὰ δάση τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος, Τὸ δάσος 1948-1949, τεύχ. 8-10.
29. Κοφινιώτη Α., Δάση καὶ χεῖμαροι, Ἐν Ἀθήναις 1933, ἐκδ. Ὑπ. Γεωργίας, Γεν. Δ/νσις Δασῶν.
30. Κριάρη Παν., Ἱστορία τῆς Κρήτης, Ἀθήναι 1930.
31. Κωστάκη Νικ., Μινωικὴ Κρήτη καὶ Μεσογειακοὶ Λαοί, Ἀθήναι 1961.
32. Λέτσα Ἀλεξ. Μυθολογία τῆς Γεωργίας, τόμ. 2, Θεσσαλονίκη 1949.
33. Λογαριαστάκη Κ., Κρητικὴ Λαϊκὴ τέχνη, Περ. Δρῆρος, ἔτος Α' ἀρ. φ. 2, Νεάπολις Κρήτης 1937.
34. Μαρινάτου Σπ., Ἀρχαῖος Κρητικὸς Πολιτισμὸς, Ἀθήναι 1927.
35. Μαρινάτου Σπ., Ἀμνισσὸς τὸ ἐπίγειον τοῦ Μίνως, Κρητικαὶ Μελέται, ἔτος Α' τεύχ. 1-2, 1933.
36. Μαρινάτου Σπ. - Χίρμερ Μ., Κρήτη καὶ Μυκηναϊκὴ Ἑλλάς, Ἀθήναι 1959.
37. Μοτάκη Στυλ. (Κρουονερίτη Σ.), Κρητικὴ Μυθολογία, Χανιά 1952.
38. Μοτάκη Στυλ., Σύμβολα καὶ ἐμβλήματα τῆς Μινωικῆς Ὄρησκείας, Κρητικὴ Πρωτοχρονιά, Ἀθήναι 1963.
39. Μουλοπούλου Χρ., Μαθήματα Δασοκομικῆς, τόμ., 4, Παν/καὶ Παραδόσεις ἐν τῷ Παν/μίῳ Θεσ/νίκῃς 1937-1938.

40. Μπούσιου Στ., Έφηρμοσμένη Δασοπονία, τόμ. 2, 'Αθήναι 1968.
41. Νιωτάκι Ι., Οικονομική Έρευνα τής Κρήτης, 'Ηράκλειον Κρήτης 1958.
42. Νομαρχία 'Ηρακλείου, Τὸ 'Ηράκλειον καὶ ὁ Νομὸς του, 'Ηράκλειον 1971.
43. Ξανθουδίδου Στεφ., Πᾶν ὕλοσκοπὸς κυπαρισσίας, Bulletin de Correspondance Hellenique, Paris 1903.
44. Ξανθουδίδου Στεφ., Κρητικὸς Πολιτισμὸς, 'Αθήναι 1904.
45. Ξανθουδίδου Στεφ., Ἐπίτομος Ἱστορία τής Κρήτης, 'Αθήναι 1909.
46. Ξανθουδίδου Στεφ., Ὁδηγὸς Μουσείου 'Ηρακλείου, 'Ηράκλειον Κρήτης 1921.
47. Ξανθουδίδου Στεφ., Ἐπαρχαίαι καὶ πόλεις τής Κρήτης, 'Αθήναι 1926.
48. Ξανθουδίδου Στεφ., Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ, 'Αθήναι 1939.
49. Ξυρουχάκη Ἀγαθαγγέλου, Βενετοκρατουμένη Κρήτῃ, 1934.
50. Ξυρουχάκη Ἀγαθαγγέλου, Τὸ ἐμπόριον τής Βενετίας μετὰ τής Ἀνατολῆς κατὰ τὸν Μεσαίωνα, Ε.Ε.Κ.Σ., 'Αθήναι 1940, τόμ. Γ'.
51. Παναγιωτίδῃ Θ., Βριτόμαρτις, Κρητικὰ Χρονικά, ἔτος ΙΓ' 1959, τεύχ. Ι-ΙΙ.
52. Παπαδοπετράκη Γρηγ., Ἱστορία τῶν Σφακίων, 1888.
53. Παπαρηγοπούλου Κ., Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἔκδ. ἕκτη, τόμ. 8, 'Αθήναι 1932.
54. Παπουτσάκη Χρ., Οἱ βραχογραφίαι τ' Ἀσφέντου Σφακίων, Κρητικὰ Χρονικά, τόμ. ΚΔ' τεύχ. Ι, περίοδος 2α, ἔτος 4ον, 1972, σελ. 107-139.
55. Pashley R., Travels in Crete, London 1837.
56. Πάτση Χ. - Συνεργάται, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερον, ἔκδ. Χ. Πάτση, Ε.Π.Ε., 'Αθήναι - Ἑλλάδα - Κόσμος, 1968, τόμ. Ι.
57. Πλατάκη Ἐμ., Τὸ ἱστορικὸν τῶν ἐν Κρήτῃ βοτανικῶν ἐρευνῶν ἀπὸ τής Ἀναγεννήσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, Κρητικὰ Χρονικά, τόμ. 9ος, τεύχ. Ι, 1955.
58. Πλατάκη Ἐλ., Τὸ κλίμα τής Κρήτης, Κρητικὴ Ἔστια, 116-139, Χανιά 1964.
59. Πλατάκη Ἐλ., Ἀειθαλὴς Πλάτανος ἐν Κρήτῃ, Κρητικὴ Ἔστια, τεύχ. 160-161, Χανιά 1966.
60. Πλατάκη Ἐλ., Τὰ φυτὰ τής Κρήτης ἀπὸ τής Μινωικῆς ἐποχῆς μέχρι τῶν χρόνων τής Ἀναγεννήσεως, Ἀρχεῖα Φαρμακευτικῆς, 1-2 καὶ 3-4, 'Αθήναι 1966.
61. Πλατάκη Ἐλ., Ξένοι Φυσιοδίφαι, γεωγράφοι καὶ περιηγηταὶ περὶ Κρήτης κατὰ τοὺς ΙΒ-ΙΘ αἰῶνας, Ἀμάθεια, τ. 2-9, Ἀγ. Νικόλαος 1970.
62. Πλατάκη Ἐλ., Σπήλαια καὶ ἄλλαι Κρητικαὶ μορφαὶ τής Κρήτης, 'Ηράκλειον Κρήτης 1973.
63. Πλάτων Ν., Συμβολὴ εἰς τὴν Σπουδὴν τής Μινωικῆς τοιχογραφίας (ὁ κροκοσυλλέκτης πίθηκος), Κρητικὰ Χρονικά, ἔτος Α' τεύχ. ΙΙΙ, 1947.
64. Ραγκαβῆ Ἰακωβ., Τὰ Ἑλληνικά, ἔκδ. Κ. Ἀντωνιάδου, 'Αθήναι 1854.
65. Σακοράφου Δ., Ἡ Κρήτῃ εἰς τὰ βᾶθη τῶν αἰώνων, Κρητικὴ Ἔστια, Χρ. Πρῶτος, τεύχ. 4 κ.ε., Χανιά 1949.
66. Σάμιου Κ., Τὰ Δάση καὶ ἡ Ἑλλάς, 'Αθήναι 1905.
67. Σκάσση Ἐρ., Ἡ Κρήτῃ καὶ οἱ Λατίνοι Συγγραφεῖς, Κρητικὰ Χρονικά, ἔτος Ζ' τεύχ. Ι, 1953.
68. Σπανάκη Στ., Ἀνέκδοτος κατάλογος τῶν 100 πόλεων τής Κρήτης, Κρητικὰ Χρονικά, ἔτος ΙΑ' τεύχ. Ι-ΙΙΙ, 1957.
69. Σπανάκη Στ., Συμβολὴ στὴν ἱστορία τοῦ Λασιθίου κατὰ τὴν Βενετοκρατία, ἔκδ. Ἐταιρείας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, 'Ηράκλειον 1957.
70. Σπανάκη Στ., Μνημεῖα τής Κρητικῆς Ἱστορίας, τόμος ΙΙΙ, 1950, τόμ. ΙV - 1953 καὶ τόμ. V - 1969.
71. Σπανάκη Στ., Ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτη Κρήτης Isero Civran τοῦ 1639, Κρητικὰ Χρονικά ΚΑ', τεύχ. ΙΙ, 'Ηράκλειον Κρήτης 1969.
72. Σπανάκη Στ., Ἡ Κρήτῃ. Τουρισμὸς - Ἱστορία - Ἀρχαιολογία, τόμ. 2, 'Ηράκλειον Κρήτης.
73. Σταυράκη Ν., Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τής Κρήτης μετὰ διαφόρων γεωγραφικῶν, ἱστορικῶν, ἀρχαιολογικῶν, ἐκκλησιαστικῶν κλπ. εἰδήσεων περὶ τής νήσου, 'Αθήνησι 1890.
74. Στρατηγάκη Ἰωάν., Ἱστορία τής Κρήτης - Ἀχαιοὶ καὶ Δωριεῖς 1500-66 π.Χ., 'Αθήναι 1967.
75. Στέγγελ Ἀ., Ἡ Σημασία τοῦ δάσους Ἰδία ἐν Ἑλλάδι, Ἐν Ἀθήναις 1914.
76. Στεφάνου Ἀναστ., Αἱ δρυάδες τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τὰ δάση τῶν νεωτέρων, 'Αθήναι 1936, ἔκδ. Ὑπ. Γεωργίας.
77. Spratt T., Travels and Researches in Crete, 1865.
78. Stobart J., Τὸ θαῦμα τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ, Μετάφρ. Α. Κοντοσιάκου, ἔκδ. Δ. Παπαδημητρίου καὶ Σία, 'Αθήναι 1972.

79. Thomson G., Ἡ Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Κοινωνία τὸ Προϊστορικὸ Αἰγαῖο, Μετάφρ. Γιάννη Βιστάκη, Ἐκδοτικὸν Ἰνστιτούτον Ἀθηνῶν, Ἀθήναι, (ἐκ τής β' ἔκδ. 1954 ἐκ τῶν ἐκδοτῶν Lawrence Kai Wishar - London).
80. Tournefort J., A voyage into the levant, London 1741.
81. Turald J., Ἱστορία τής Κρήτης, Μετάφρ. Σ. Μόσχου - Σακοράφου, ἔκδ. Ι. Ζαχαροπούλου, 'Αθήναι 1967.
82. Χατζιδάκη Μαν., Τοιχογραφίαι στὴν Κρήτῃ, Κρητικὰ Χρονικά ΣΤ', 1965.
83. Χλώρου Ν., Ἡ Δασολογικὴ δραστηριότης τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Δασικὰ Χρονικά 109-110, 1967.
84. Χριστοφοράκη Ι., Κρήτῃ ὁδηγὸς ταξιδιώτου.
85. Ψιλλάκη Β., Ἱστορία τής Κρήτης, Μέρους Πρῶτον, τεύχ. Α', 'Αθήναι 1899.
86. Ψιλλάκη Β., Ἱστορία τής Κρήτης, 'Αθήναι 1909.

ΕΤΕΡΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΙΔΙΟΥ

A. Δημοσιευθείσαι:

(κατά χρονικήν σειράν)

1. Ἡ Χλωρίς (τοῦ Νομοῦ Ἡρακλείου). Νομαρχία Ἡρακλείου: Τὸ Ἡράκλειον καὶ ὁ Νομός τους. (Ἡράκλειον) 1971, σελ. 57-60.
2. Τὰ Δάση (τοῦ Νομοῦ Ἡρακλείου). Νομαρχία Ἡρακλείου: Τὸ Ἡράκλειον καὶ ὁ Νομός του (Ἡράκλειον) 1971, σελ. 61-63.
3. Ἡ Πανίς (τοῦ Νομοῦ Ἡρακλείου). Νομαρχία Ἡρακλείου: Τὸ Ἡράκλειον καὶ ὁ Νομός του (Ἡράκλειον) 1971, σελ. 63-66.
4. Τὸ Ἱστορικὸ κυπαρίσσι τῆς Ι.Μ. Ἀρκαδίου. Περ. Παράκλητος ἔκδ. Ι.Μ. Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου, ἔτος Δ', τευχ. 13, Ρέθυμνον Κρήτης, Χριστούγεννα 1974, σελ. 9-11.
5. Ὁ Ἀριστοτέλης (384-322 π.Χ.) καὶ τὸ βοτανικὸ του ἔργο. Περ. Δασικὰ χρονικά, ἔκδ. Παν. Ἑνωσ. Δασολόγων Δ.Υ. ἔτος 19, ἀρ. 1/2 Ἰαν.-Φεβρ. Ἀθῆναι 1977, σελ. 35-40.
6. Τὸ φαράγγι τῆς Σαμαριάς (Τουριστικὸς ὁδηγὸς) Ἀθήνα (ἔκδ. αὐτοτελῆς) σελ. 48.
7. Τὰ Δάση τῆς Κρήτης καὶ ὁ Μινωικὸς Πολιτισμὸς. Περ. Κρητικὴ Ἑστία, ἀρ. τεύχ. 217, Ἀθήνα, Ἀπρίλιος 1977.

B. Ὑπὸ δημοσίευσιν:

1. Χλωρίδα καὶ Περιγητισμὸς τῆς Κρήτης.
2. Χλωρίδα καὶ λαϊκὴ τέχνη τῆς Κρήτης.
3. Κρητικὰ κοινὰ ὀνόματα διαφόρων φυτῶν.
4. Δασικὲς Κρητικὲς Μαντινάδες.